

**HİLE RİSKİ DEĞERLEMESİNİN VE HİLELERİ BULMANIN
DENETİMİN ETKİNLİĞİNDEKİ ROLÜ
VE
TÜRKİYE'DE SPK'DAN YETKİ ALAN DENETİM FİRMALARINA
YÖNELİK BİR ARAŞTIRMA**

Murat KİRACI

**DOKTORA TEZİ
ESKİŞEHİR, 2004**

**HİLE RİSKİ DEĞERLEMESİNİN VE HİLELERİ BULMANIN
DENETİMİN ETKİNLİĞİNDEKİ ROLÜ
VE
TÜRKİYE'DE SPK'DAN YETKİ ALAN DENETİM FİRMALARINA
YÖNELİK BİR ARAŞTIRMA**

Murat KİRACI

**DOKTORA TEZİ
İşletme Anabilim Dalı
Danışman: Prof. Dr. Ferruh ÇÖMLEKÇİ**

**Eskişehir
Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Eylül 2004**

DOKTORA TEZ ÖZÜ

HİLE RİSKİ DEĞERLEMESİNİN VE HİLELERİ BULMANIN DENETİMİN ETKİNLİĞİNDEKİ ROLÜ VE TÜRKİYE'DE SPK'DAN YETKİ ALAN DENETİM FİRMALARINA YÖNELİK BİR ARAŞTIRMA

Murat KİRACI

İşletme Anabilim Dalı

Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eylül 2004

Danışman: Prof. Dr. Ferruh ÇÖMLEKÇİ

Bağımsız denetim, işletmelerin finansal tablolarının genel kabul görmüş muhasebe ilkelerine göre hazırlandığını ve gerçek durumu yansıttığını tespit eder. Sermaye piyasalarında işletmelerin finansal tablolarının güvenilirliği, işletme hakkında alınacak birçok kararda dayanak noktasıdır. Dolayısıyla bağımsız denetim, sermaye piyasalarında önemli bir rol üstlenmektedir. Günümüzde işletmelerde meydana gelen hileler, başta işletme ve denetim firması olmak üzere birçok kesime zararlar vermekte ve finansal tabloların güvenilirliği ön plana çıkmaktadır. Finansal tabloların güvenilirliğini saptamada bağımsız denetçinin önemli bir rolü vardır. Bu rol, denetçinin müşteri işletmedeki hileleri dikkate alarak denetimini yürütmesini gerektirir. Bağımsız denetçi hilelerin neden olduğu zararlardan korunmak için müşteri işletmedeki hile riski faktörlerini dikkate alarak risk değerlemesi yapar. Aynı zamanda denetimini, olası hileleri ortaya çıkarabilecek şekilde planlamak ve yürütmek durumundadır. Çalışmada, SAS No.82 ve No.99'a göre hilelerin dikkate alınması ve hilelerin bulunması konuları incelenmiş ve hileler konusunda iç denetçiyle işbirliği teorik olarak ele alınmıştır. Çalışmada, son olarak denetçinin hile riskini değerlemesi, hileleri bulması ve hileler konusunda iç denetçiyle işbirliğine girmesinin denetimin etkinliği üzerinde bir rolünün olup olmadığı, hem teorik olarak hem de ampirik bir araştırmayla incelenmiştir.

JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI

Murat KİRACI'nın "Hile Riski Değerlemesinin ve Hileleri Bulmanın Denetimin Etkinliğindeki Rolü ve Türkiye'de SPK'dan Yetki Alan Denetim Firmalarına Yönelik Bir Araştırma" başlıklı tezi **27 Ekim 2004** tarihinde, aşağıdaki jüri tarafından Lisansüstü Eğitim Öğretim ve Sınav Yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca, **İşletme (Muhasebe)** Anabilim Dalında Doktora tezi olarak değerlendirilerek kabul edilmiştir.

İmza _____

Üye (Tez Danışmanı) : **Prof.Dr.Ferruh ÇÖMLEKÇİ**
Üye : **Prof.Dr.Melih ERDOĞAN**
Üye : **Prof.Dr.Münevver YILANCI**
Üye : **Doç.Dr.Recai DÖNMEZ**
Üye : **Doç.Dr.Seval SELİMOĞLU**

Prof.Dr. Nuhhan AYDIN
Anadolu Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

ÖNSÖZ

Ülkemizde muhasebe ve denetim alanında hileler konusundaki yayın eksikliği ve denetim mesleğinin ülkemizde yeni gelişmesi böyle bir çalışmanın doğmasına vesile olmuştur. Ayrıca tüm dünyada Enron skandalıyla hileler konusunun bağımsız denetim için ne kadar önemli olduğunun görülmesi çalışma konumuzun seçiminin isabetliliğini göstermektedir. Kapsamlı bir araştırmanın sonucunda oluşturulan bu çalışmanın, ülkemizde hileler konusunda teori ve uygulama alanındaki eksiklikleri bir nebze olsun kapatabilmesini temenni ediyoruz.

Bu çalışmamda bilgi ve tecrübe yönünden her türlü desteklerini esirgemeyen ve yaptıkları eleştiriler ve yönlendirmelerle bilimsel bir çalışmanın ortaya çıkmasını sağlayan başta danışmanım sayın Prof. Dr. Ferruh Çömlekçi olmak üzere, sayın Prof. Dr. Melih Erdoğan hocama ve sayın Doç.Dr. Recai Dönmez hocama teşekkürlerimi bir borç bilirim.

Murat KİRACI

16.9.2004

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa</u>
ÖZ.....	ii
ABSTRACT	iii
JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI	iv
ÖNSÖZ.....	v
ÖZGEÇMİŞ.....	vi
TABLolar LİSTESİ	xvi
ŞEKİLLER LİSTESİ	xix
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

BAĞIMSIZ DENETİM ve İÇ KONTROL AÇISINDAN MUHASEBEDE HATA ve HİLELERİN ÖNEMİ

1. MUHASEBEDE HATALAR ve HİLELER	4
1.1. Bir Bilgi ve İletişim Sistemi Olarak Muhasebe	4
1.2. Muhasebede Yapılan Hatalar ve Hileler	6
1.2.1. Muhasebe Hatalarının Tanımı ve Özellikleri	6
1.2.2. Muhasebe Hilelerinin Tanımı ve Özellikleri	8
1.2.3. İşletmelerde Hilelerin Önemi ve Hileleri Yapanlar	11
1.2.4. Muhasebe Hilelerinin Vergi Kanunlarındaki Yeri	12
1.3. Muhasebe Bilgisinin Doğruluk ve Güvenilirliğinde Yönetimin Sorumluluğu.....	14
2. MUHASEBE HATA ve HİLELERİNİN BAĞIMSIZ DENETİM AÇISINDAN ANLAM ve ÖNEMİ.....	14
2.1. Bağımsız Denetim.....	15
2.1.1. Bağımsız Denetimin Tarihsel Gelişiminin Hata ve Hileler Bakımından İrdelenmesi	18
2.1.2. Bağımsız Denetim Süreci.....	19

2.1.2.1. Denetimin Planlanması	20
2.1.2.2. Denetimin Yürütülmesi	24
2.1.2.3. Denetimin Tamamlanması	26
2.2. Denetim Hakkındaki Düzenlemeler Açısından Bağımsız Denetimin Hata ve Hilelerle İlişkisi	29
2.2.1. Genel Kabul Görmüş Denetim Standartları	29
2.2.2. Denetim Standartları Hakkındaki Tebliğler Açısından Bağımsız Denetimin Hata ve Hilelerle İlişkisi	31
2.2.3. Ülkemizdeki Düzenlemeler Açısından Bağımsız Denetimin Hata ve Hilelerle İlişkisi	32
2.3. Önemlilik Kavramının Denetçinin Hileleri Dikkate Almasındaki Rolü	35
3. İÇ KONTROL ve İÇ DENETİM AÇISINDAN HATA VE HİLELER	37
3.1. Yönetimin Kontrol Fonksiyonu	37
3.2. İç Kontrol ve İç Denetim	37
3.2.1. İç Kontrol	37
3.2.2. İç Denetim	40
3.2.2.1. İç Denetimin Amacı ve Uygulanma Nedenleri	41
3.2.2.2. İç Denetimin Kapsamı	43
3.2.2.3. İç Denetim Standartlarına Göre İç Denetimin Hata ve Hilelerle İlişkisi	43
4. ETKİN BİR DENETİMİN SAĞLANMASINDA BAĞIMSIZ DENETÇİ VE İÇ DENETÇİLERİN HATA VE HİLELER KARŞISINDAKİ SORUMLULUKLARI	45
4.1. Bağımsız Denetçi ve İç Denetçi İlişkisi	45
4.2. Bağımsız Denetçi ve İç Denetçinin Hata ve Hileler Karşısındaki Sorumlulukları	46

İKİNCİ BÖLÜM
GELENEKSEL DENETİM SÜRECİNE ETKİSİ BAKIMINDAN
HİLE RİSKİ DEĞERLEMESİ

1.HİLE RİSKİ KAVRAMI	49
1.1.Genel Olarak Risk Kavramı ve Risk Faktörü	49
1.2. Risk Arttırıcı Unsur Olarak Hata ve Hile Faktörleri.....	50
1.3. Hile Riski Faktörü Olarak Hileleri Yapanlar ve Özellikleri	51
1.4. Hile Riskinin Bağımsız Denetim Açısından Anlam ve Önemi...	57
1.5. Hile Riskinin Oluşumunda Risk Faktörleri (Kırmızı Alarmlar) ..	57
2.HİLE RİSKİNİ DEĞERLEME VE DENETİM SÜRECİNE ETKİLERİ	65
2.1. SAS No.82 ve SAS No. 99'a Göre Hilenin Dikkate Alınması ve Hile Riski Değerlemesi.....	65
2.1.1 Hile Riski Değerlemesinin Tanımı ve Amacı	68
2.1.2. Hile Riski Değerlemesinin Zamanı	71
2.1.3. Hile Riskini Dikkate Alma Süreci.....	74
2.1.3.1. Hile Riski Faktörlerinin Varlığını Araştırma	75
2.1.3.2. Hileden Kaynaklanan Yanıltıcı Beyan Riskini Değerleme	76
2.1.3.2.1. Risk Değerleme.....	76
2.1.3.2.2. Hile Riskini Kontrol Riski ve Asıl Risk İle Birlikte Değerleme	78
2.1.3.3. Değerleme Sonucuna Göre Uygun Bir Denetim Yanıtı Oluşturmak	79
2.1.3.3.1. Kapsamlı Yanıt.....	80
2.1.3.3.2. Özel Yanıt	82
2.1.3.4. Denetim Testlerini Yapmak ve Test Sonuçlarını Değerlendirmek	83
2.1.3.5. Denetçinin Risk Değerlemesini ve Yanıtını Belgelendirmesi	84
2.1.3.6. Sonuçları Yönetime veya Denetim Komitesine İletmek.....	86

2.2. Önemlilik Düzeyinin Belirlenmesi ve Hile Riski İlişkisi	87
2.3. Hile Riski Değerlemesinin Denetim Sürecine Olası Etkileri	93
2.3.1. Hile Riski Değerlemesinin Denetimin Planlanmasına	
Etkisi	95
2.3.1.1. Denetim Riskinin Belirlenmesinde Hile Riskinin	
Dikkate Alınması	96
2.3.1.1.1. Asıl Risk	98
2.3.1.1.2. Kontrol Riski	99
2.3.1.1.3. Bulgu Riski	101
2.3.1.2. Hile Riskinin Denetim Amaçlarının Oluşturulmasına	
Etkisi	102
2.3.1.3. Hile Riskinin Denetim Programlarının Oluşturulmasına	
Etkisi	103
2.3.2. Hile Riski Değerlemesinin Denetimin Yürütülmesi	
Aşamasına Etkisi	104
2.3.3. Hile Riski Değerlemesinin Denetimin Tamamlanma	
Aşamasına Etkisi	106
2.3.3.1. Denetim Testi Sonuçlarına Göre Önemlilik Tutarıyla Hile	
İlişkisi	107
2.3.3.1.1. Önemlilik Tutarına Göre Finansal Tablodaki	
Yanlışlığın Önemli Bir Hileden Kaynaklanması	
Durumu ve Denetçinin Tutumu	107
2.3.3.1.2. Önemlilik Tutarına Göre Finansal Tablodaki	
Yanlışlığın Önemsiz Bir Hileden Kaynaklanması	
Durumu ve Denetçinin Tutumu	109

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HİLELERİN BULUNMASINDA BAĞIMSIZ DENETİMİN VE İÇ DENETİMİN ROLÜ

1.HİLELERİN BULUNMASI GEREĞİ	110
1.1.Hilelerin Genel Olarak Olumsuz Etkileri	111

1.1.1. Hilelerin Parasal Olmayan Etkileri	111
1.1.2. Hilelerin Parasal Etkileri.....	112
1.2. Hileli Finansal Raporlama	116
1.2.1. Hileli Finansal Raporlamayı Teşvik Eden Unsurlar	117
1.2.2. Hileli Finansal Raporlamayla İlgili Sonuçlar	118
1.2.3. Hileli Finansal Raporlamanın Önlenmesi	120
1.3.Hileleri Bulmada Bağımsız Denetçinin Konumu ve Sorumluluk Sınırları.....	121
1.4. İç Denetçilerin Hileleri Bulma ve Önleme Sorumluluğu	123
2. HİLELERİ BULMADA KULLANILAN TEMEL TEKNİKLER.....	125
2.1.Analitik Yordamlar Kullanma.....	127
2.2. Sertifikalı Hile Araştırmacılarından ve Adli Muhasebecilerden Yararlanma	129
2.3. Benford Yasasını Kullanma	130
2.4. İstisna Testleri.....	132
2.5. Doğruluk ve (Eş)Kopya Testleri.....	132
2.6. Yeniden Hesaplamalar	133
2.7. Uzman Sistemler.....	134
2.8. Yapay Sinir Ağı	135
2.9. Veri Analizi	137
3. İÇ DENETÇİNİN HİLE YAKALAYICI ve ÖNLEYİCİ ROLÜ	139
3.1. İç Denetim Standartlarına Göre Hilelerin Bulunması, Önlenmesi, Caydırılması ve Raporlanması	139
3.1.1. Hilelerden Caydırma.....	140
3.1.2. Hileleri Ortaya Çıkarma.....	141
3.1.3. Hileleri Araştırma.....	142
3.1.4. Hileleri Raporlama.....	143
3.2. Hilenin Bulunması, Önlenmesi, Caydırılması ve Raporlanmasında İç Denetçinin İzleyeceği Adımlar	143
3.2.1. Analitik İncelemeleri Artırmak	143
3.2.2. Sözleşmeleri Tekrar Gözden Geçirmek	144
3.2.3. Bir Gözdağı Analizi Yürütmek	145

3.2.4. Bir Hile Politikası Oluşturmak ve Yürütmek.....	145
3.2.5. Bir Hile İhbar Hattı Oluşturma	147
3.2.6. İş Rotasyonları ve Zorunlu Tatil (İzin) Uygulama.....	148
3.2.7. Çalışanların Referanslarını Kontrol Etme.....	148
3.2.8. Bilgi Sistemlerini Koruma.....	149
3.2.9. Sürpriz Hile Denetimleri Yapmak	149
4. BAĞIMSIZ DENETİMDE HİLELERİN DİKKATE ALINMASINDA İÇ	
DENETÇİLERDEN YARARLANMA	150
4.1. Bağımsız Denetim ve İç Denetim Arasındaki İlişki ve Farklar...	150
4.2. İç Denetim Çalışmalarının Bağımsız Denetim Çalışmalarına	
Etkisi.....	152
4.3. Finansal Tablolar Denetiminde İç Denetim Fonksiyonunu Dikkate	
Alma.....	154
4.3.1. İç Denetçinin Yeterliliğini Değerleme	154
4.3.1.1. İç Denetçinin Tarafsızlığı	155
4.3.1.2. İç Denetçinin Mesleki Yeterliliği.....	156
4.3.1.3. İç Denetçinin Çalışmalarının Kalitesinin	
Araştırılması.....	157
4.4. İç Denetçiyle İşbirliğinin Faydaları	160
4.5. Hilelerin Dikkate Alınmasında İç Denetçiyle İşbirliği Süreci	160

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE SERMAYE PİYASASI KURULU'NDAN YETKİ ALAN DENETİM FİRMALARINA YÖNELİK BİR ARAŞTIRMA

1. TÜRKİYE'DE BAĞIMSIZ DENETİM İLE İLGİLİ YASAL	
DÜZENLEMELER.....	165
1.1. SPK'nın Bağımsız Denetimle İlgili Düzenlemeleri.....	165
1.2. 3568 Sayılı Kanunun Getirdiği Düzenlemeler	167

1.3. Bankalarla İlgili Mevzuat Çerçevesinde Bağımsız Denetim	168
1.4. Sigorta ve Reasürans Şirketlerinde Bağımsız Denetim.....	169
1.5. Bağımsız Denetim Açısından 2499 Sayılı ve 3568 Sayılı Kanunlar Arasındaki Farklılıklar	169
2. ARAŞTIRMANIN AMACI	170
3. ARAŞTIRMANIN KAPSAMI.....	171
4. ARAŞTIRMADA KULLANILAN YÖNTEM.....	173
5. ARAŞTIRMADAN ELDE EDİLEN BULGULAR.....	174
5.1. Anket Formunu Yanıtlayan Denetçilerin Özellikleri	174
5.2. Araştırma Kapsamında Denetim Firmalarının Sermaye Yapısı.	176
5.3. Hile Riskini Değerleme Uygulaması	177
5.4. Hileleri Bulma	180
5.5. Hileler Konusunda İç Denetçiyle İşbirliği.....	183
5.6. Denetim Etkinliği İle Hile Riskini Değerleme, Hileleri Bulma ve İç Denetçiyle İşbirliğinin İlişkisi	185
5.6.1. Hile Riskini Değerleme İle Denetimin Etkinliği İlişkisi.....	190
5.6.2. Hileleri Bulma İle Denetimin Etkinliği İlişkisi	192
5.6.3. Hileler Konusunda İç Denetçiyle İşbirliği ve Denetimin Etkinliği İlişkisi.....	192
5.6.4. Değişkenlerin Birleştirilmesi	195
5.7 Değişkenler Arasında Ki-Kare Analizi ve Hipotez Testleri	198
5.7.1. Denetçilerin Tecrübesi ile Denetim Raporunda Hileden Dolayı Olumlu Görüş Dışında Görüş Belirtme Tutumu.....	198
5.7.2. Denetçilerin Tecrübesi ile İç Denetçiyle İşbirliğine Girme Tutumu	199
5.7.3. Denetçilerin Tecrübesi ile Türkiye'deki Yasal Düzenlemelerin Yeterliliği Tutumu	200
5.7.4. Denetçilerin Tecrübesi ile Hileler Konusunda Özel Eğitimin Gerekliliğine İnanma Tutumu	200
5.7.5. Mesleki Unvan İle Denetim Raporunda Hileden Dolayı Olumlu Görüş Dışında Görüş Belirtme Tutumu.....	201

5.7.6. Mesleki Unvan ile Hileler Konusunda Özel Bir Eğitimin Gerekliliğine İnanma Tutumu	202
5.7.7. Mesleki Unvan İle Önemli Bir Hileyi Bulamamanın Yasal Yaptırımı Gerektirme Tutumu	202
5.7.8. Mesleki Unvan İle Hileler Konusunda İç Denetçiyle İşbirliğine Gitme Tutumu	203
5.7.9. Mesleki Unvan İle Türkiye'deki Hileler Konusundaki Yasal Düzenlemeleri Yeterli Bulma Tutumu	204
5.7.10. Denetim Firmalarında Yabancı Sermaye Payı / Üyelik ve Temsilciliğin Olması Durumuyla Denetim Raporunda Hileden Dolayı Olumlu Görüş Dışında Görüş Belirtme	205
5.7.11. Denetim Firmalarında Yabancı Sermaye Payı / Üyelik ve Temsilciliğin Olması Durumuyla Hileler Konusunda Özel Bir Eğitimin Gerekliliğine İnanma Tutumu	205
5.7.12. Denetim Firmalarında Yabancı Sermaye Payı / Üyelik ve Temsilciliğin Olması Durumuyla Hileleri Bulamamanın Yasal Yaptırımı Gerektirme Tutumu	206
5.7.13. Denetim Firmalarında Yabancı Sermaye Payı / Üyelik ve Temsilciliğin Olması Durumuyla İç Denetçiyle İşbirliğine Gitme Tutumu	207
5.7.14. Denetim Firmalarında Yabancı Sermaye Payı / Üyelik ve Temsilciliğin Olması Durumuyla Türkiye'de Hileler Konusunda Yasal Düzenlemelerin Yeterliliği Tutumu	208
SONUÇ	209
EKLER	215
KAYNAKÇA	227

TABLOLAR LİSTESİ

	<u>Sayfa</u>
Tablo 1. Yönetim İddiaları ve Denetim Amaçları.....	17
Tablo 2. Çalışanların Yaygın Olarak Yaptıkları Hileler.....	42
Tablo 3. 82 Nolu Denetim Standartları Hakkındaki Tebliğ ile 53 Nolu Denetim Standartları Hakkındaki Tebliğin Karşılaştırılması.....	67
Tablo 4. Hile Riskinin Değerlemesinin Karşılaştırmalı Analizi.....	72
Tablo 5. Denetçinin Hile Riski Faktörlerine Verdiği Ağırlık ve Puan.....	77
Tablo 6. Denetçinin Hile Riskini Hesaplaması.....	78
Tablo 7. Önemlilik Hakkındaki İlk Yargı Hesaplaması İçin Çalışma Tablosu ...	90
Tablo 8. Başlıca Mesleki Hile Gruplarının 1996 ve 2002 Yılı Verilerine Göre Karşılaştırılması.....	114
Tablo 9. 1994'den 1998'e Kadar Organize Hilelerin Ortalama Zararlarına Göre Derecelendirilmesi.....	115
Tablo 10. Benford Yasasına Göre Rakamların Çıkış Frekansları.....	130
Tablo 11. Örnek Bir Hile Politikasının Ana Hatları.....	146
Tablo 12. Anketi Yanıtlayan Denetçilerin Denetim Firmasındaki Görevleri....	175
Tablo 13. Anketi Yanıtlayan Denetçilerin Mesleki Unvanları.....	175
Tablo 14. Anketi Yanıtlayan Denetçilerin Eğitim Durumları.....	175
Tablo 15. Anketi Yanıtlayan Denetçilerin Tecrübeleri.....	176
Tablo 16. Anketi Yanıtlayan Denetçilerin Denetim Firmalarının Sermaye Yapısı.....	176
Tablo 17. Hile Riskini Değerleme Uygulamasını Yapma.....	177
Tablo 18. Hile Riski Değerlemesinin Yapıldığı Denetim Aşamaları.....	177
Tablo 19. Risk Faktörlerini Tespit Etmede Kullanılan Araçlar.....	177
Tablo 20. Hile Riskini Değerleme Sonucunu İfade Etme.....	177
Tablo 21. Hile Riski Değerlemesinde Görev Alanlar.....	177
Tablo 22. Hile Riski Değerlemesi Yapmamanın Nedenleri.....	178
Tablo 23. Hile Riskini "Asıl Risk Ve Kontrol Riski" Olarak Her İkisinin İçerisinde Düşünme.....	178
Tablo 24. Hileleri Bulma Konusunda Sorumluluk.....	180

Tablo 25. Denetim Raporunda Hileden Dolayı Olumlu Görüş dışında Belirtilen Görüş.....	181
Tablo 26. Hileleri Bulmada Kullanılan Teknikler	181
Tablo 27. Hileleri Bulma Konusunda Özel Bir Eğitimi Gerekli Görme	182
Tablo 28. Her Türlü Muhasebe Hata ve Hilelerini Yönetime Bildirme	182
Tablo 29. Önemli Bir Hileyi Bulamamanın Yasal Bir Yaptırım Gerektirmesi ..	182
Tablo 30. İç Denetim Bölümüyle Hileler Konusunda İşbirliği.....	183
Tablo 31. İç Denetçilerin Hileler Konusunda İşbirliğine İstekliliği	183
Tablo 32. İç Denetim Bölümünün Hileler İlgili İşbirliği Yaptığı Konular.....	183
Tablo 33. Güvenilir Bir Denetim İçin İç Denetçilerin Bağımsız Denetçilere Yardımcı Olacağı Konular.....	184
Tablo 34. Türkiye’de Hileler Konusunda Yapılan Yasal Düzenlemelerin Yeterliliği	184
Tablo 35. Hile Riskini Değerlemenin Önemi	185
Tablo 36. Hile Riskini Değerlemenin Gereği	185
Tablo 37. Etkin Bir Denetimde Hile Riskini Değerlemenin Gereği.....	186
Tablo 38. Etkin Bir Denetimde Hile Riskini Değerleme	186
Tablo 39. Denetimde Hileleri Bulmanın Önemi.....	186
Tablo 40. Denetimde Hileleri Bulma	187
Tablo 41. Etkin Bir Denetimde Hileleri Bulmanın Önemi.....	187
Tablo 42. Etkin Bir Denetimde Hileleri Bulmanın Gereği	187
Tablo 43. Hileler Bulma Konusunda İç Denetçiyle İşbirliği.....	188
Tablo 44. Hile Riskini Değerlemede İç Denetçinin İşbirliğini Önemi.....	188
Tablo 45. Etkin Bir Denetimde İç Denetçiyle İşbirliğinin Önemi	188
Tablo 46. Etkin Bir Denetimde İç Denetçiyle İşbirliğinin Önemi	189
Tablo 47. Soru 20-Soru 21 Korelasyon Analizi SPSS Sonuçları	191
Tablo 48. Soru 20-Soru 22 Korelasyon Analizi SPSS Sonuçları.....	191
Tablo 49. Soru 23-Soru 26 Korelasyon Analizi SPSS Sonuçları	192
Tablo 50. Soru 27-Soru 29 Korelasyon Analizi SPSS Sonuçları	193
Tablo 51. Soru 27-Soru 30 Korelasyon Analizi SPSS Sonuçları	193
Tablo 52. Soru 28-Soru 29 Korelasyon Analizi SPSS Sonuçları	194
Tablo 53. Soru 28-Soru 30 Korelasyon Analizi SPSS Sonuçları	194

Tablo 54. Birleştirilmiş Değişkenler Arasındaki Korelasyon Tablosu	196
Tablo 55. Denetçilerin Tecrübelerine Yönelik Çapraz Tablo	199
Tablo 56. Denetçilerin Tecrübelerine Yönelik Çapraz Tablo	199
Tablo 57. Denetçilerin Tecrübelerine Yönelik Çapraz Tablo	200
Tablo 58. Denetçilerin Tecrübelerine Yönelik Çapraz Tablo	201
Tablo 59. Mesleki Unvanlara Yönelik Çapraz Tablo	201
Tablo 60. Mesleki Unvanlara Yönelik Çapraz Tablo	202
Tablo 61. Mesleki Unvanlara Yönelik Çapraz Tablo	203
Tablo 62. Mesleki Unvanlara Yönelik Çapraz Tablo	203
Tablo 63. Mesleki Unvanlara Yönelik Çapraz Tablo	204
Tablo 64. Denetim Firmalarının Sermaye Yapısına Yönelik Çapraz Tablo....	205
Tablo 65. Denetim Firmalarının Sermaye Yapısına Yönelik Çapraz Tablo....	206
Tablo 66. Denetim Firmalarının Sermaye Yapısına Yönelik Çapraz Tablo....	206
Tablo 67. Denetim Firmalarının Sermaye Yapısına Yönelik Çapraz Tablo....	207
Tablo 68. Denetim Firmalarının Sermaye Yapısına Yönelik Çapraz Tablo....	208

ŞEKİLLER LİSTESİ

	<u>Sayfa</u>
Şekil 1. Muhasebe Süreci	5
Şekil 2. Bağımsız Denetim Akış Şeması.....	16
Şekil 3. İç kontrolün Ön Değerlemesi ve Maddilik Testleri.....	25
Şekil 4. Ayrıntılı Bağımsız Denetim Süreci	28
Şekil 5. İç Kontrolün Bileşenleri	39
Şekil 6. Hile Riski Modeli	56
Şekil 7. Hile Riski Faktörlerinin Şematik Görünümü.....	58
Şekil 8. SAS No.82 Akış Şeması Olarak Özeti	70
Şekil 9. İç Kontrol Durumları ve Sonuçları	100
Şekil 10. Mesleki Hilelerin Neden Olduğu Zararlar	113
Şekil 11. İç Denetçiyi Değerlendirme Karar Şeması	159

GİRİŞ

Sermaye piyasasında yatırım kararlarında temel noktayı oluşturan finansal tablolar, işletmenin gerçek durumunu yansıttığı ölçüde bir anlam ifade eder. Dolayısıyla sermaye piyasasında, işletmenin finansal tablolarının gerçek durumu yansıtıp yansıtmadığını tespit etmeye yarayan bağımsız denetim, çok ciddi bir görevi yerine getirmektedir. Etkin bir bağımsız denetim çalışmasının yapılması, sermaye piyasalarında yatırım yapan yatırımcılar açısından son derece önem arz eden bir durumdur. Denetim firması açısından belli bir personel ve belli bir çalışma saatiyle yürütülen denetim çalışmasının güvenilir bir sonuç üretmesi ve bu sonucun mümkün olduğunca az maliyetle sağlanması denetimin etkin bir şekilde yürütüldüğünün göstergesidir. Günümüzde denetçi görüşünün finansal tabloların işletmenin gerçek durumunu yansıtır şekilde oluşturulmasında hileler konusu, dikkate alınması gereken en önemli olgulardan biri olmuştur.

Muhasebe hileleri günümüzde işletmelerin iflasına ve yatırımcıların mağdur olmasına kadar varabilecek çok büyük zararlara neden olmaktadır. Başta Enron olmak üzere onu takip eden Worldcom ve Xerox şirketlerindeki muhasebe hilelerine bağlı finansal raporlamanın yatırımcılara maliyeti 225 milyar dolar civarındadır. Günümüzde ülkeler arasındaki etkileşim, fiziki sınırları da hiçe sayarak finansal piyasaları ve sektörleri çok çabuk etkilemektedir. Enron, Worldcom ve Xerox skandalları ile dünyada bağımsız denetim konusu sorgulanmış ve denetim firmalarının hileler konusunda müşteri işletmeye bakışının değişmesine ve denetim hizmeti verilen işletmelere danışmanlık hizmetinin verilmemesi gibi köklü değişikliklere neden olmuştur. Enron skandalında hile olayına denetim firmasının da iştirak etmesi köklü bir denetim firmasının sonunu getirmiştir. Hileler yüzünden iflas eden şirketlerin denetim firmalarının bu iflaslarda paylarının yüksek olması hileler konusuna gereken önemi vermemelerindedir. Eğer denetim firması, müşteri işletmedeki hile risk faktörlerini dikkate alıp hile riski değerlemesi sonucuna göre hareket etmiş olsaydı belki bu denetim işini bile almaması gerekirdi. Çünkü işletme yöneticilerinin ve finansal işlemlerden sorumlu kişilerin yaptıkları hileler finansal

tablolarda yatırımcılara yanlış bilgi verecek düzeydedir ve bu işletmede normal denetim prosedürlerinin yanıt veremeyeceği düzeyde yüksek bir hile riski söz konusudur. Kar etmeyen bir işletmeyi karlı göstermek, vergi ödenmesi gerekirken büyük miktarlarda vergi iadesi alınması için yapılan işlemler çok büyük bir hiledir. Bu işin en vahim tarafı denetim firmasının da bu ahlaki zayıflığa ortak olmasıdır.

Bu yönden bakıldığında işletmelerde her kim tarafından yapılırsa yapılsın muhasebe hilelerinin, finansal tablolara yansımaları durumunda başta yatırımcılar ile işletme sahip ve çalışanları olmak üzere, devlet, kredi verenler, işletmeyle ticari ilişkide olanlar gibi birçok kesimin zarar görmesi söz konusu olabilecektir. Başta yatırımcıların korunması sonra işletme ortaklarının, işletmenin ve denetim firmasının korunması için bağımsız denetçinin hileleri dikkate alması ve denetimi hile riskine göre yürütmesi etkin bir denetim çalışması için şarttır.

Artık yatırımcılar şirket karlılığından öte işletmenin sürekliliği yaklaşımıyla yatırım kararlarını vermek durumundadırlar. Böyle bir durumda bağımsız denetimin daha fazla riske dayalı, risk odaklı bir yaklaşım sergilemesi gerekmektedir. İşletmenin sürekliliğini tehdit eden risklerin en başında hile riski gelmektedir. Günümüzde denetçiler hileler yoluyla finansal tablolarda yanlış bilginin beyan edilmesi nedeniyle zarara uğrayan yatırımcıların açtıkları davalarla daha fazla karşı karşıya kalmış durumdadır. Hileleri dikkate almak denetçiyi dava edilme riskinden büyük ölçüde koruyacaktır. Denetçinin hileleri dikkate alması müşteri işletmedeki hile riskini değerlemesi ve hileleri bulması yoluyla olacaktır.

Çalışmanın amacı, denetçiyi dava edilme riskinden koruyacak hile riskini değerlendirme ve hileleri bulma konularını önemli olan bütün yönleriyle ortaya koymaktır. Aynı zamanda çalışmanın başka bir amacı da, denetçinin hile riskini değerlemesi, hileleri bulması ve iç denetçiyle hileler konusunda işbirliğine gitmesinin denetimin etkinliğinde bir rolünün olup olmadığını ortaya çıkarmaktır.

Çalışmanın birinci bölümünde muhasebe, muhasebe hataları ve hileleri, bağımsız denetim, iç kontrol ve iç denetim kavramları ele alınacak, hileler hakkındaki yasal düzenlemeler hakkında genel bilgi verilecek ve araştırmanın teorik çatısı oluşturulacaktır. Araştırmaya temel teşkil eden bu konulara özellikle

hileler açısından yaklaşılabilecektir. Bağımsız denetimde, iç kontrolde ve iç denetimde hilelerin anlam ve önemi vurgulanacaktır. Son olarak da etkin bir denetim için bağımsız denetçinin ve iç denetçilerin hileler konusundaki sorumlulukları konusuna değinilecektir.

Çalışmanın ikinci bölümü, SAS No.82 ve SAS No.99'un getirdiği hile riskini değerlendirme konusu üzerinde odaklanmıştır. İlk olarak hile riski kavramı tüm yönleriyle ele alındıktan sonra, SAS No.82 ve SAS No.99'a göre denetçinin hileleri dikkate alması konusu üzerinde durulacaktır. Daha sonra hile riskini değerlendirme süreci ve bu risk değerlemesinin denetim sürecine olan etkileri ele alınacaktır.

Çalışmanın üçüncü bölümünde, bağımsız denetçinin ve iç denetçinin hileleri bulması konusu incelenecektir. Gerek bağımsız denetçi gerekse iç denetçi için son derece önemli olan bu konu hilelerin neden bulunması gerektiği ele alınarak başlamaktadır. Daha sonra denetçilerin hileleri bulma tekniklerinin neler olduğu ortaya konularak, iç denetçilerin hileleri önleyici ve caydırıcı yönleri açıklanmıştır. Bağımsız denetçinin finansal tabloların denetiminde iç denetim fonksiyonunu dikkate alması konusu özellikle hileler konusunda iç denetçiyle işbirliğine yönelik olarak ele alınmıştır. Böyle bir işbirliğinin denetimin etkinliğinde rolü olduğu vurgulanarak, hilelerin bulunmasında iç denetçiden nasıl yararlanılabileceği ve bu işbirliğinin nasıl olacağı üçüncü bölümde son olarak ele alınan konulardır.

Çalışmanın son bölümünü, ilk üç bölümde vurgulanan konulara yönelik Türkiye'de Sermaye Piyasası Kurulu'ndan yetki alan denetim firmaları üzerinde yapılan bir araştırma ve bundan çıkarılan sonuç ve öneriler oluşturmaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM
BAĞIMSIZ DENETİM ve İÇ KONTROL AÇISINDAN
MUHASEBEDE HATA ve HİLELERİN ÖNEMİ

1. MUHASEBEDE HATALAR VE HİLELER

1.1. Bir Bilgi ve İletişim Sistemi Olarak Muhasebe

Ülkelerin ekonomik gelişimlerinde büyük role sahip işletmeler, büyüklükleri ve türleri ne olursa olsun daima finansal nitelikte işlem ve olaylarla karşı karşıyadırlar. Devamlı tekrarlanan bu finansal nitelikteki işlem ve olaylara ilişkin verilerin toplanıp işlenerek finansal bilgi şeklinde işletme ile ilgili kişi ve grupların kullanımına sunulması gerekir. Bu görevi işletmede yerine getiren organizasyona "Muhasebe" adı verilir.

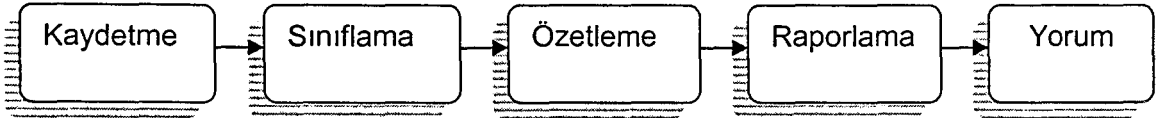
Muhasebenin daha kapsamlı bir tanımı ise şöyle yapılabilir: Muhasebe, bir örgütün kaynaklarının oluşumunu, bu kaynakların kullanılma biçimini, örgütün işlemleri sonucunda bu kaynaklarda meydana gelen artış veya azalışları ve örgütün finansal açıdan durumunu açıklayan bilgileri üreten ve bunları ilgili kişi ve kuruluşlara ileten bir "bilgi sistemi"dir¹.

Muhasebenin tanımında bir sistem olduğu ve bu sistemin bir sürecinin olduğu anlatılmaktadır. O halde muhasebe sistemi, işletmenin finansal olaylarıyla ilgili veriyi toplamak, anlamlı bir şekilde sınıflandırmak ve finansal

¹ Orhan Sevilengül, Genel Muhasebe, (Altıncı Baskı, Gazi Kitabevi, Ankara, 1997), s.9-10.

tablolar olarak adlandırılan düzenli raporlar halinde özetlemek için yapılan düzenlenmelerdir.²

Her işletmenin kendine özgü bir muhasebe sistemi olmasına rağmen, temel olarak her muhasebe sisteminde kaydetme, sınıflama, özetleme, raporlama ve yorum olmak üzere çeşitli aşamalar vardır (Bkz. Şekil 1). Bunlar aynı zamanda muhasebe sürecinin en temel aşamalarıdır. Bu süreç içerisinde herhangi bir aşamada genel kabul görmüş muhasebe ilkelerine (GKGMİ) aykırı durumların bulunması muhasebe sisteminin hatalı veya hileli bilgiler üretmesine ve raporlamasına neden olur. Bu yönden muhasebe sistemi içerisindeki kontrollerin varlığı ve etkinliği hatalı veya hileli bilgilerin üretilmesine ve raporlanmasına engel olacaktır.

Şekil 1. Muhasebe Süreci

Genel olarak muhasebe sistemi, bir işletmenin faaliyetlerine ve finansal durumuna ilişkin hesap verme yükümlülüğünü yerine getirmek amacıyla işlemleri belirleme, belgelere ve muhasebe defterlerine kaydetme ve raporlama ile ilgili usul ve yöntemlerden oluşur.³ İşletmenin muhasebe sisteminin etkin bir şekilde çalışabilmesi veyahut işletmede görevlerini yerine getirebilmesi için, aynı zamanda muhasebe işlerinin iyi organize edilmesi gerekir.⁴ Muhasebenin ilke ve kavramları, bir nevi muhasebenin anayasasıdır. Muhasebe usul ve yöntemleri ise bu ilke ve kavramlara uygun bir şekilde oluşturulmalıdır. İşletmede muhasebe kavram ve ilkelerine uygun bir şekilde organize edilmiş bir muhasebe sistemi varsa o zaman gerçek ve doğru bilgiler üretilebilir. Muhasebe sisteminin iyi organize edilmemiş olması halinde ise, hatalı ve hileli bilgilerin ortaya çıkması söz konusu olabilecektir.

² Horace R. Brock, Charles E. Palmer and Billie M. Cunningham, **Accounting Principles and Applications**, (Fifth Edition, Glencoe Macmillan/McGraw-Hill, 1990), s.2.

³ Celal Kepekçi, **Bağımsız Denetim**, (İkinci Baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1996), s.69.

⁴ Ahmet Hayri Durmuş ve Mehmet Emin Arat, **Muhasebe Organizasyonu**, (Marmara Üniversitesi Nihad Sayar Eğitim Vakfı Yayınları No: 496/730, İstanbul, 1995), s.6.

Diğer taraftan muhasebe sisteminin başarılı olabilmesi için muhasebe kavram, ilke ve kurallarının sahip olması gereken üç temel özellik bulunmaktadır. Bunlar:⁵

- Muhasebe kavram, ilke ve kuralları yaygın benimsenen kavram, ilke ve kurallar olmalıdır.
- Muhasebe kavram, ilke ve kuralları, muhasebe amaçlarına uygun olmalıdır.
- Muhasebe kavram, ilke ve kuralları, çevre koşulları altında ve değişen amaçlar ışığında sürekli gözden geçirilip yenilenmelidir. Kavram, ilke ve kuralların bu özelliği muhasebe sisteminin açık bir sistem oluşunun doğal bir sonucudur.

1.2. Muhasebede Yapılan Hatalar ve Hileler

Muhasebede hata ve hileler denilince ilk olarak akla muhasebe sisteminde kasıtlı veya kasıtsız olarak yapılan bilgi yanlışlıkları ve düzensizlikleri gelmektedir. Bu bağlamda hata ve hile kavramları, aşağıdaki başlıklarda ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır.

1.2.1. Muhasebe Hatalarının Tanımı ve Özellikleri

Muhasebede hata kavramını, finansal tablolarda kasıtlı olmayan yanlış bilgi açıklamalarının yapılması veya bir tutarın ya da açıklamanın unutulması şeklinde genel olarak ifade edebiliriz. Kepekçi bu hataları genel olarak şu şekilde sınıflandırmıştır:⁶

⁵ İbrahim Özer Ertuna. *Türkiye'de Muhasebe İlke ve Kurallarının Uygulanması ve Alınması Gerekli Tedbirler*, (XII Türkiye Muhasebe Kongresi, Türkiye Muhasebe Uzmanları Derneği Yayın No:6, İstanbul, 1979), s.177-178.

⁶ Kepekçi, a.g.e., s.42.

Kayıt Hataları: Muhasebe verilerinin elde edilmesinde ve kaydedilmesindeki hatalar.

Tahmin Hataları: Olayların yanlış yorumlanmasından kaynaklanan doğru olmayan muhasebe tahminlerindeki hatalar.

İlke Hataları: Muhasebe ilkelerinin uygulanmasındaki hatalar.

Muhasebe hatalarına Maliye Bakanlığının bir yayınında ise şu şekilde yaklaşmıştır: Muhasebe hataları, unutkanlık, dikkatsizlik veya bilgisizlik yüzünden muhasebe ile ilgili işlem, kayıt ve hesaplarda yapılan yanlışlıkları ifade eder.⁷

Muhasebe hatalarının daha genel bir tanımı ise şu şekilde yapılabilir: Muhasebe hataları, muhasebe sisteminde kasıtlı olmayan fiiller sonucu ortaya çıkan durumlardır. İşletmelerde çalışan ve muhasebe sürecine geçerlilik kazandıran insan faktörü hata yapmaya elverişli bir yapıdadır. Dolayısıyla her insan hata yapabilir. Muhasebe sisteminde de üretilen bilgilere hata faktörü karışarak muhasebe hataları oluşabilir. Örneğin satış faturasındaki tutar rakamının, personel tarafından yanlış algılanarak bilgisayara girilmesi gibi. Bu tür olaylarda kasıt yoktur fakat insan faktörünün doğası gereği böyle şeyler olabilmektedir.

Tanımlardan da anlaşılacağı gibi muhasebe hatalarında bilerek ve istenerek yapılan bir yanlışlık söz konusu değildir. Yani kasıt unsuru bulunmamaktadır. Muhasebe sisteminde bu şekilde oluşan düzensizlikler tamamen gerekli özenin gösterilmemesinden kaynaklanmaktadır. Bilgisizlik ve gerekli özenin gösterilmemesi muhasebe hatalarının temel nedenleridir.

Muhasebe hatalarının birçok türü bulunmaktadır; araştırma konusu gereği bunların sadece neler olduğu belirtilecek ayrıntısına girilmeyecektir. Muhasebe hatalarını: hesaplama hataları, kayıt hataları, rakam hataları, nakil hataları,

⁷ Maliye Hesap Uzmanları Derneği, **Denetim İlke ve Esasları**, (İkinci Baskı, Yıldız Ofset, Cilt 1, İstanbul, 1999), s.64.

unutmalar ve tekrarlamalar, telafi edici hatalar, ilke hataları, nitel hatalar ve dönem ayırımı dolayısıyla yapılan hatalar olarak sıralayabiliriz.⁸

Muhasebe sisteminin ürettiği bilgiler, kullanıcıların karar verme süreçlerinde önemli bir yer işgal eder. Böyle önemli olan bilgilerin karar vericilerin yanlış karar almalarına neden olmaması, muhasebe sisteminin hata ve hilelerden arındırılmış olmasını gerektirir. Bunun yanında işletmelerde kurulan muhasebe sistemi, personel bir hata yapmasa dahi muhasebe hatalarına yol açabilir. Bu hatalar sistemin yanlış kurulmasından kaynaklandığı için sistematik olarak ortaya çıkar ve tekrar edebilir.

1.2.2. Muhasebe Hilelerinin Tanımı ve Özellikleri

Hile kavramı, finansal tablolarda bilerek yanlış bilgi açıklamalarının yapılmasını veya bilerek bir tutarın ya da açıklamanın finansal tablolarda gösterilmemesini ifade eder.⁹ Bir başka çalışmada muhasebe hileleri, gayrimeşru menfaat sağlamak amacıyla işletmeye ait işlem, kayıt ve hesapların değiştirilmesi ve tahrif edilmesi olarak tanımlanmıştır.¹⁰ Dolayısıyla muhasebede hile kavramı, yolsuzluk kavramını da içine alacak derecede geniş olarak düşünülebilir.

Hile kavramıyla ilgili birçok tanım bulunmaktadır. Bu tanımlarda en dikkate değer noktalar ise şunlardır; hilenin bir suç olduğu, insan yaratıcılığından çıktığı, sahte açıklamalar aracılığıyla kişisel veya başkası lehine fayda sağlama eylemi olduğudur. Burada bir taraf kendine haksız fayda sağlarken diğer taraf haksız olarak zarara uğramaktadır.¹¹

Hileler işletmenin muhasebe sistemindeki ve kontrol sistemindeki zayıf noktaların kasıtlı olarak kötüye kullanılması yoluyla ortaya çıkar. Bu zayıflıkları

⁸ Can Kaymak, "Muhasebede Yapılan Hata ve Hilelerin Muhasebe ve Muhasebe Denetimi Yönünden Değerlendirilmesi." (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1996), s.69-87.

⁹ Kepekçi, a.g.e., s.42.

¹⁰ Kaymak, a.g.e., s.96.

¹¹ G.Jack Bologna and Robert J. Lindquist, **Fraud Auditing and Forensic Accounting**, (First Edition, John Wiley&Sons Inc., New York, 1987), s.5-6.

bilen kişiler kendilerine menfaat sağlamak amacıyla kasıtlı olarak işletmeyi zarara sokacak fiillerde bulunabilirler. Muhasebe ve kontrol sistemindeki zayıflıkların istenmeyerek kullanılması sonucu oluşan düzensizlikler ise yukarıda anlatılan hata kavramı içerisinde ele alınabilir. Hata ve hile arasındaki ince ayrımı belirleyen kasıt faktörünü ortaya koyarak yapılan yanlışlığın hata ve hile olduğunu söylemek zor olsa da bu konuyla ilgili bazı genellemeler yapılabilir şöyle ki:¹²

a)Genellikle önemli düzensizliklere hile gözüyle bakılır,

b)Bir düzensizliğin kolayca ortaya çıkartılabilmesi mümkün olmasına rağmen bunu örtmeye yönelik bir yanlışlık yapılmışsa bu düzensizliğin hile olduğu düşünülür,

c)Düzensizlikler sık ve hep aynı yönde olursa bunların arkasında bir kasıt olduğu varsayılır,

d)Düzensizliklere az rastlanıyorsa ve yapanlara bir menfaat sağlamıyorsa bu gibi durumlarda basit hatanın olduğu ileri sürülebilir.

Yapılan yolsuzlukları gizlemeye yönelik muhasebe hileleri o kadar çeşitli ve çoktur ki, bunların hepsini bir araya toplamak oldukça zordur. Çünkü insan zekası durmadan yeni hile türleri icat etmektedir.

İşletmelerde yapılan hileler, genel olarak iki ana bölümde incelenebilir:

- İşletme varlıklarının kişisel amaçlı kullanımı veya kötüye kullanılması (Çalışanların hileleri)
- Finansal tabloların hileli biçimlerde düzenlenmesi (Yönetim hileleri)

İşletmelerin finansal tablolarının çeşitli amaçlarla hileli olarak düzenlenmesi büyük tutarlı zararlara neden olan ve genellikle büyük işletmelerde görülen eylemlerdir. İşletme varlıklarının çalışanları tarafından

¹² Hasan Gürbüz, **Muhasebe Denetimi**, (Dördüncü Baskı, Bilim Teknik Yayınevi, İstanbul, 1995), s.62.

kişisel amaçlı kullanımı biçimindeki hile eylemleri de küçük ve orta ölçekli işletmelerde yaygın olarak görülür.¹³

Muhasebe hilelerini içeriğini dikkate alarak da gruplandırmak mümkündür. (Ayrıntılı hile çeşitleri için bkz. Ek-1) Buna göre hile grupları şunlardır:

- Kayıt Dışı İşlemler,
- Sahte Belge Düzenlenmesi ve Kullanılması,
- İçeriği İtibariyle Yanıltıcı Belge Düzenlenmesi ve Kullanılması,
- Tahrif Edilmiş Defter ve Belge Kullanılması,
- Defter ve Belgeleri Yok Etmek ve Gizlemek,
- Uydurma Hesaplar ve Satışlar,
- Belgelerin Mükerrer Kullanılması,
- Vaktinden Önce veya Sonra Kayıt Düşme,
- Özel Giderlerin İşletmeye Aktarılması,
- Bilgisayar Kayıtlarında Yapılan Hata ve Hileler,
- Zarar ve İstisna Satışı¹⁴

Yukarıda verilen örnekler çoğaltılabilir. Yapılan hilelerin bir kısmı kayıtlara girmekte, bir kısmı da kayıt dışı yürümektedir. Kayıt dışı kalan hilelerin ortaya çıkartılması diğerlerine göre daha zor olmaktadır. Muhasebe hataları kayıtlar üzerinde yapılırken, muhasebe hileleri ağırlıklı olarak belgeler üzerinde yapılır. Hilenin belgeler üzerinde ve bilinçli olarak yapılması nedeniyle muhasebe sistemi içinde kendiliğinden ortaya çıkarılması beklenemez.¹⁵ Hileleri tamamen

¹³ Nejat Bozkurt, "Kobi'lerde Yapılan Hileler, Ortaya Çıkartılması ve Önlenmesi", **Yaklaşım Dergisi**, Yıl 8, Sayı 96, (Aralık 2000), s.43.

¹⁴ **Zarar Satışı:** Zararı mahsup etme süresi dolmakta olan işletmeden yüksek fiyatla mal alınarak, alıcı işletmenin maliyetleri şişirilirken zararlı işletmenin karı azaltılır. Zararlı işletmede ortaya çıkan kar, zarara mahsup edileceği için vergi ödenmez. Alıcı işletmenin ise karı düştüğü için ödeyeceği vergi azalmış olur. **İstisna Satışı:** Bir istisna hakkı olmasına rağmen ilgili yılda kazanç yetersizliği nedeniyle istisnadan yararlanamayan, indirme imkanı bulunmayan işletmeye kar aktarılmasıdır. Bir işletmenin karı azaltılarak daha az vergi ödenmesi sağlanırken diğer işletmenin karı artırılır, ancak istisna uygulaması imkanı yaratıldığı için işletme vergi ödemez ve vergi kaçırılmış olur.

¹⁵ Maliye Hesap Uzmanları Derneği, a.g.e., s.67

önlemek de mümkün değildir. "Hileyi kontrol altına alabilmenin en iyi yolu, bu fiili işleme olanağını, buna niyetli insanların ulaşamayacağı bir yere çıkarmaktır."¹⁶

1.2.3. İşletmelerde Hilelerin Önemi ve Hileleri Yapanlar

Hileleri yapanlar işletmenin yöneticisi, çalışanları ve sahipleri olabilir. Muhasebe hileleri genel olarak çeşitli yolsuzlukları gizlemek, işletmenin gerçek durumunu başka göstermek ve vergi kaçırmak amacıyla yapılmaktadır.¹⁷ Hilelere neden olan başlıca faktör kişinin kendisiyle ilgili olan dış faktörlerdir. Bunlar sosyal ve ekonomik durum, siyasi faktörler, kontrol zayıflığı gibi faktörlerdir.¹⁸ Bu faktörler, hileye neden olmada işletme içindeki faktörlerden daha önemlidir. Hileyi yapabilmek için bazı unsurların bir arada olması gerekir. Bu unsurlar, baskı unsuru, haklı gösterme unsuru ve fırsat unsurudur.

İşletme çalışanlarında aşırı borçlanmadan oluşan bir *baskı unsuru*, aynı zamanda iç kontrol zayıflığından doğan *fırsat unsuru* ve çalınan paranın daha sonra yerine konacağı düşüncesinin yansıması olan *haklı gösterme unsuru* gibi durumlar bir arada bulunduğu hile kaçınılmaz olmaktadır. Bu durumda hile konusunda yüksek bir risk vardır.¹⁹

Hileleri yapan kişilerin amaçları birbirinden farklıdır. İşletme çalışanlarının (muhasebeci, veznedar vb.) yaptıkları muhasebe hilelerinde, işletme sahibinin zararına hırsızlık, dolandırıcılık ve benzeri yollarla mal edinmelerin gizlenmesi amaçlanır. İşletme yöneticileri de (finansman yöneticisi, işletme müdürü vb.) işletme karını yüksek göstermek, fazla prim almak, üçüncü şahıslar zararına kendilerine ve işletmeye çıkar sağlamak üzere işlemleri gizleyebilmek için muhasebe hilelerine başvurabilirler.²⁰ İşletme sahipleri ise vergi kaçırmak ve

¹⁶ Arthur Holmes and Wayne S. Overmyer, **Muhasebe Denetimi (Auditing) Standartları ve Yöntemleri**, (1.Bilimsel Yayınlar Derneği, Yayın No:5, Ankara 1975), s.134.

¹⁷ Kaymak, a.g.e., s.92.

¹⁸ Bologna, a.g.e., s.8.

¹⁹ W.Hillison, C.Pacini ve D.Sinason, "The Internal Auditor as Fraud Buster", **Managerial Auditing Journal**, 14/7,(1999), s.353.

²⁰ Nalan Demirci, "Muhasebede Hata ve Hile." (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1998), s.28.

üçüncü şahıslar aleyhine çıkar sağlamak amacıyla muhasebe hilelerine başvururlar.

Ortakların birbirini yanıltma isteği ve hak edilmeyen teşviklerden yararlanma isteği de muhasebe hilesine başvurma amaçlarından bazılarıdır.²¹ Her ne amaçla olursa olsun ve her kim yaparsa yapsın muhasebe hileleri, günümüzde birçok işletme için ciddi bir sorun oluşturmaktadır. Muhasebe hilelerinden zarar gören işletme sayısının giderek artmasının yanında, işletmeyle ilişkisi bulunan kesimlerin de hilelerden zarar görmeye başlaması konunun önemini tüm dünyaya vurgulamaktadır.

1.2.4. Muhasebe Hilelerinin Vergi Kanunlarındaki Yeri

Ülkemizde halen yürürlükte olan 4369 sayılı Vergi Usul Kanununda yer yer muhasebe hilelerinden söz edilmektedir. Özellikle vergi kanunları olaya devletin alacağı olan verginin, doğru ve tam bir şekilde beyanı noktasından bakmaktadır.

Yapılan muhasebe hilelerinin devletin vergi alacağını kayba uğratması sonucu ekonomik ve mali bir suç olan vergi suçu ortaya çıkmaktadır. Vergi suçunun, ekonomik hayatın temelinde yatan güveni tehdit ve tahrip etmesi nedeniyle diğer suçlardan daha zararlı olduğu ileri sürülmüştür.²² Vergi kanunlarımıza göre yapılan muhasebe hilelerinin niteliğine ve vergi kaybı büyüklüğüne göre vergi ziyai cezası, usulsüzlük cezaları, özel usulsüzlük cezaları, kaçakçılık cezaları, iş yeri kapatma cezaları gibi cezalar verilmektedir. Bu cezaların yer aldığı maddelerde muhasebe hilesi olarak nitelenebilecek fiiller bulunmaktadır.

Muhasebe hilelerinin adı geçtiği vergi kanunu maddelerine aşağıda yer verilmiştir. 4369 sayılı Vergi Usul Kanununun değişik 359. maddesine göre kaçakçılık suçları ve cezaları iki gruba ayrılabilir. Bunlar: para cezasına çevrilebilen hapis cezasını gerektirir suçlar ve para cezasına çevrilemeyen

²¹ Maliye Hesap Uzmanları Derneği, a.g.e., s.67.

²² Recai Dönmez, "Teoride ve Uygulamada Vergi Afları." (Yayınlanmamış Doktora Tezi Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1990), s.64.

hapis cezasını gerektirir suçlar.²³ Bu kanun maddelerinde sayılan suçlarda muhasebe hilesinden ve muhasebe hilesi olarak niteleyebileceğimiz fiillerden söz edilmektedir. Buna göre:

Vergi kanunlarına göre tutulan veya düzenlenen, saklanma ve ibraz mecburiyeti bulunan;

- Defter ve kayıtlarda yapılan hesap ve muhasebe hileleri,
- Gerçek olmayan veya kayda konu işlemlerle ilgisi bulunmayan kişiler adına hesap açılması,
- Defterlere kaydı gereken hesap ve işlemleri vergi matrahının azalması sonucunu doğuracak şekilde tamamen veya kısmen başka defter, belge veya diğer kayıt ortamlarına kaydetme,
- Defter, kayıt ve belgeleri tahrif etme veya gizleme,
- Muhteviyatı itibariyle yanıltıcı belge düzenleme veya bu belgeleri kullanma.

Sayılan tüm fiiller işletmenin muhasebe sisteminde ortaya çıkan ve vergi kaybına neden olan fiillerdir. Aşağıdaki ifadelerin bazılarında muhasebe hileleri kavramı yer almasa da konumuz açısından sayılan fiiller, bu kavram kapsamında değerlendirilebilir:

- Defter, kayıt ve belgeleri yok etme,
- Defter sayfalarını yok ederek yerine başka yapraklar koyma veya hiç yaprak koymama,
- Belgelerin asıl veya suretlerini tamamen veya kısmen sahte olarak düzenleme veya bu belgeleri kullanma.

Muhasebe hilelerinin vergi hukukundaki sonucu kasten vergi kaybına sebebiyettir ve kaçakçılık sayılır (VUK 344.md). Bazı görüşler çift defter ve sahte fatura yoluyla vergi kaçakçılığı sonucu ister vergi kaybına yol açsın veya açmasın cezalandırılması gerektiğini belirtmektedir.²⁴ Ayrıca muhasebe hileleri çoğunlukla vergi suçu raporu yazılmasını da gerektirir.²⁵ Hile eylemi suç

²³ Bülent Ak, **Vergi Cezaları ve Uzlaşma**, Yaklaşım Dergisi Eki, (Mayıs 2002), s. 50-52.

²⁴ Dönmez, **a.g.e.**, s.65.

²⁵ Maliye Hesap Uzmanları Derneği, **a.g.e.**, s.67.

unsurunu da içinde barındırdığı için daha kapsamlı olarak ele alınabilir. Ceza hukukunda hile konusu ayrı bir uzmanlık alanı olarak ele alınmaktadır. Fakat konumuz gereği işin bu yönü üzerinde daha fazla durulmayacaktır.

1.3. Muhasebe Bilgisinin Doğruluk ve Güvenilirliğinde Yönetimin Sorumluluğu

İşletme yönetimi kurduğu muhasebe sistemi ve iç kontrol ile doğru, tam ve güvenilir bilginin üretilmesini ve raporlanmasını amaçlar. İşletmelerdeki özellikle iç kontrol, muhasebe sisteminin de üzerinde bir kontrol fonksiyonuna sahiptir. İşletme yönetimi kurduğu iç kontrol ile finansal tablolardan yararlanacak kişi ve kurumları doğru bilgilendirmek durumundadır. Bu aynı zamanda muhasebenin sosyal sorumluluk kavramı ve kamuyu aydınlatma fonksiyonu gereğidir. İşletme yönetimi, yönetim kurulu ile birlikte işletmenin temel hedeflerine ulaşmasını sağlamada, yasalara ve etik yapıya uyumda başarılı olmada ortak bir çalışma sürdürmek durumundadır. Yönetim kurullarının bu kapsamda bilgi akışının ve finansal raporlamanın etkili, güvenilir, doğru, dürüst ve yeterli kalitede olmasının sağlanması gibi önemli görev ve sorumlulukları vardır.²⁶

İşletme yönetimi güvenilir finansal raporlama için iç kontrolü hata ve hileleri dikkate alacak şekilde oluşturmaktan sorumludur.²⁷ Yani muhasebe bilgisinin doğruluk ve güvenilirliğinin sağlanmasından işletme yönetimi sorumludur.

2. MUHASEBE HATA ve HİLELERİNİN BAĞIMSIZ DENETİM AÇISINDAN ANLAM ve ÖNEMİ

Bu başlık altında muhasebe hata ve hilelerinin bağımsız denetim açısından anlam ve önemi incelenecek ve bağımsız denetim kavramı bu çerçevede ele alınacaktır.

²⁶ Nejat Bozkurt, "İşletmelerde Yönetim Kurullarının Etkinliğini Sağlamada Denetim Komitelerinin Rolü", *Yaklaşım Dergisi*, Yıl 9, Sayı 98, (Şubat 2001), s.23.

²⁷ Barbara A. Apostolou, John M. Hassell, Sally A. Webber and Glenn E. Summers, "The Relative Importance of Management Fraud Risk Factors", *Behavioral Research in Accounting*, (Annual 2001), s.1.

2.1. Bağımsız Denetim

Bağımsız denetim kavramını daha iyi anlayabilmek için denetim kavramını bilmek gerekmektedir. Denetim kuramının en kapsamlı tanımı ise, Amerikan Muhasebeciler Kurumunun (1971) Temel Denetim Kavramları Kurulu (Committee on Basic Auditing Concepts) raporunda yer almaktadır. Buna göre: Denetim, ekonomik faaliyetler ve olaylara ilişkin savlarla, kabul edilmiş kriterler arasındaki uygunluğun derecesini araştırmak ve sonuçlarını ilgili kullanıcılara iletmek amacıyla nesnel biçimde kanıt toplayan ve değerleyen sistematik bir süreçtir.²⁸

Bağımsız denetim uzman kişiler tarafından yürütülen, sistematik süreci olan bir alandır. Sanayi devriminden sonra giderek önem kazanan ve günümüzde yaşanan şirket iflaslarında kritik noktalarda yer alan olgu, bağımsız denetim olgusudur.

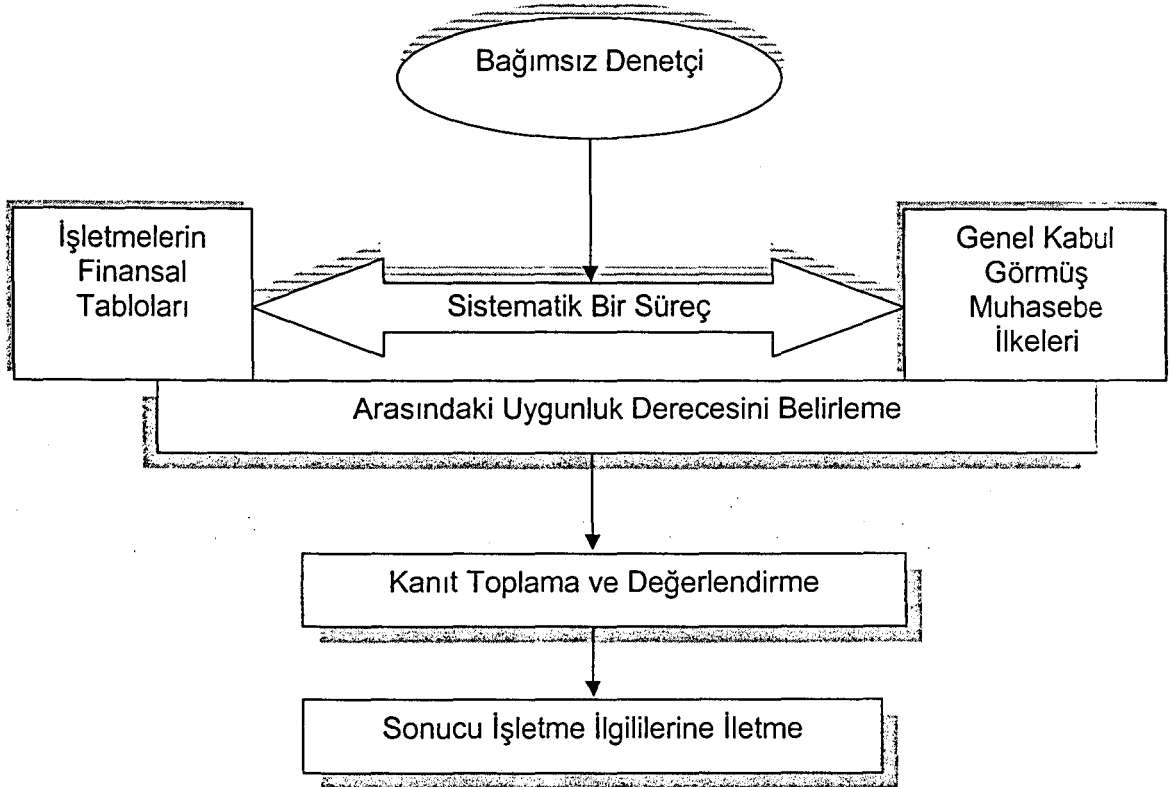
Bağımsız denetim, dış denetim veya finansal tablolar denetimi olarak da adlandırılmaktadır. Araştırmada diğerlerinin yerine bağımsız denetim kavramı kullanılacaktır. Buna göre bağımsız denetimde, işletmenin finansal tablolarının, finansal durumunu ve faaliyet sonuçlarını doğru ve dürüst, genel kabul görmüş muhasebe ilkelerine ve yasal düzenlemelere uygun olarak yansıtıp yansıtmadığı konusunda bir görüş oluşturulmaya çalışılır.²⁹ Bağımsız denetimin amacı, bir bütün olarak finansal tabloların belirlenmiş kriterlerle uyum içerisinde olup olmadığını saptayıp sonucu kurallara uygun bir biçimde sunmaktır. Bu tip denetim genellikle temel finansal tabloları kapsar ve genel kabul görmüş muhasebe ilkeleri kriter olarak kullanılır.³⁰ (Bkz. Şekil 2) Denetimin yapıldığı işletme yönetimi, finansal tablolarda bulunan bilgilerin doğru olduğu iddiasında bulunmakta ve denetçi de önceden konulmuş kriterlere dayanarak bu iddiaların doğru olup olmadığını incelemektedir. Genel denetim amaçları ise bu yönetim iddialarına yönelik olarak ortaya çıkmaktadır.

²⁸ Jack C. Robertson and Timothy J. Louwers, *Auditing*, (Nineth Edition, Irwin McGraw-Hill, Boston, 1999), s.4.

²⁹ Nejat Bozkurt, *Muhasebe Denetimi*, (Birinci Baskı, Alfa Yayınları, İstanbul, 1998), s.27.

³⁰ William F. Messier, *Auditing A Systematic Approach*, (The McGraw-Hill, New York, 1997), s.11-12.

Denetçi finansal tabloların bütünü hakkında karar verebilmek ve bir görüş açıklayabilmek için bilanço ve gelir tablosunun her bir kalemini birer denetim alanı olarak inceler. Bu kalemlerin hangi genel denetim amacı ile ilişkili olduğunu saptar ve genel amaçtan her bir kalemlle ilgili olanları o kalemin özel denetim amacı sayar.³¹ Dolayısıyla finansal tabloların kalemleri kendi özel denetim amaçları doğrultusunda incelenmiş olur.

Şekil 2. Bağımsız Denetim Akış Şeması

Yönetim iddiaları ve bunlara yönelik denetim amaçları, aşağıdaki tabloda ayrıntılı bir şekilde görülebilir.³²

³¹ Ferruh Çömlekçi, **Muhasebe Denetimi**, (Birinci Baskı, Birlik Ofset, Eskişehir, 2001), s.83-84.

³² Melih Erdoğan, **Denetim**, (Birinci Baskı, Eskişehir, 2001), s.31-33.

Tablo 1. Yönetim İddiaları ve Denetim Amaçları

Yönetim İddiaları	Denetim Amaçları
<p><u>Varolma ve Gerçekleşme</u> İşletmenin varlıklarının veya yükümlülüklerinin belirtilen tarihte mevcut olduğunu ve ilgili dönem içinde işlemler oluştuğu kaydedildiğini belirtmektedir.</p>	<p><i>Geçerlilik</i> Denetçinin, işlemlerin geçerli hesapları içerdiğini ve bunların finansal tablolarda yer aldığını belirlemesini öngörür.</p>
<p><u>Bütünlük</u> Finansal tabloların tüm işlemleri ve hesapları içerdiğini yani finansal tabloların tam olduğunu belirtmektedir.</p>	<p><i>Tamlık (Bütünlük)</i> Finansal tablolardaki kalemlerin, bütün hesapları ve işlemleri içerdiğini belirlemeyi öngörür.</p>
	<p><i>Dönemsellik</i> Finansal tabloların içerdiği hesaplar ve işlemlerin ilgili döneme ait olup olmadığını belirlemeyi öngörür.</p>
<p><u>Haklar ve Yükümlülükler</u> Belirtilen tarihte varlıkların haklar, kaynakların ise yükümlülükler olarak bilanço oluşturduğunu ifade etmektedir.</p>	<p><i>Sahiplik</i> Varlıkların ve borçların işletmeye ait olup olmadığını belirlemeyi öngörür.</p>
<p><u>Değerleme ve Dağıtım</u> Varlıkların, yükümlülüklerin, gelirlerin ve giderlerin gerektiği gibi değerlendirildiğini ve ilgili dönemde dağıtıldığını belirtmektedir.</p>	<p><i>Doğruluk (Mekanik Doğruluk)</i> Muhasebe içindeki otokontrol mekanizmasının işleyişi içinde, hesapların içerdiği tutarların ve işlemlerin, günlük ve büyük defterde ve mizanlarda toplanıp toplanmadığını belirlemeyi öngörür.</p>
	<p><i>Değerleme</i> Finansal tabloların kalemlerini oluşturan hesaplara ilişkin kayıtların tutarlarının uygunluğunu belirlemeyi öngörür.</p>
<p><u>Sunma ve Açıklama</u> Finansal tablolarda gözükten tutarların gerektiği gibi sınıflandığını, tanımlandığını ve açıklandığını belirtmektedir.</p>	<p><i>Sınıflandırma</i> İşlemlerin doğru hesaplarda yer aldığını ve finansal tablolarda gerektiği gibi sunulduğunu belirlemeyi öngörür.</p>
	<p><i>Açıklama</i> Finansal tablolarda yer alan bilgilerin nitelik ve nicelik olarak bu tabloların anlaşılması için yeterli olup olmadığını belirlemeyi öngörür.</p>

2.1.1. Bağımsız Denetimin Tarihsel Gelişiminin Hata ve Hileler Bakımından İrdelenmesi

Denetimin tarihsel gelişiminin daha çok çıkarları korunmak istenen taraflar bakımından, yapısal gelişiminin ise denetimin yapılışının sistematik ve bilimsel bir yön kazanması bakımından olduğu görülür. Ancak tarihsel gelişimin hakları korunacak tarafların sayısı arttıkça yapısal bir değişikliğe neden olduğu kadar, denetimin amacını ve dolayısıyla sonucunu da değiştirdiği bir gerçektir³³.

Denetim mesleği biçimsel yapısına sanayi devriminden sonra kavuşmuştur. Modern denetim çalışmaları 1900'lü yılların başlarında, denetçilerin işletme belge ve kayıtlarında olabilecek hata ve hileleri ortaya çıkartma çabaları şeklinde gelişme göstermiştir.³⁴ Denetim, ekonominin ve buna bağlı olarak muhasebe faaliyetlerinin gelişmesine paralel bir tarihsel gelişim göstermiştir. Denetimin dünyada resmen kabul edilen bir meslek haline gelişi 19.yüzyılda endüstriyel devrimle birlikte olmuştur.³⁵1930'lu yıllara gelindiğinde ise denetim anlayışı, işletmelerdeki hata ve hilelerin tek tek ortaya çıkartılması yerine, mali tablolar hakkında genel bir denetim görüşüne varmak şeklinde olmuştur.³⁶ Bu yaklaşım "finansal tablo yaklaşımı" olarak adlandırılmaktadır.

Daha sonraki yıllarda ise "sistemlere dayalı denetim yaklaşımı" adı verilen ve istatistiki tekniklerin kullanıldığı, iç kontrol sisteminin güvenilirlik derecesinin mali tabloların güvenilirlik derecesinin göstergesi olduğu yaklaşım ön plana çıkmıştır. 1920-1960 döneminde denetçiler, hilelerin ortaya çıkartılmasında giderek daha az sorumluluk kabul etmeye başlamışlardır. Bu dönemde hilelerin önlenmesi ve belirlenmesi sorumluluğunun yönetime ait olduğu ileri sürülmüştür.³⁷

³³ Ferruh Çömlekçi ve Melih Erdoğan, **Muhasebe Denetimi**, (Üçüncü Baskı, Açık Öğretim Yayınları No:544, Eskişehir, 1999), s.9.

³⁴ Ümit Ataman, Rüstem Hacırüstemoğlu, Nejat Bozkurt, **Muhasebe Denetimi Uygulamaları**, (Birinci Baskı, Alfa Yayınları, İstanbul, 2001), s.16.

³⁵ Çömlekçi ve Erdoğan M., **a.g.e.**, s.9.

³⁶ Bozkurt, 1998, **a.g.e.**, s.18.

³⁷ Nurten Erdoğan, "Hilelerin Karşısında Denetçinin Sorumluluğu ve SAS No.82", **Muhasebe ve Denetime Bakış Dergisi**, Yıl 2, Sayı 6, (Şubat 2002), s.18.

1960'lı yıllardan sonra ise denetimde bilgisayar kullanımı artmış, analitik inceleme prosedürleri kullanılmış ve istatistiki yöntemlerden geniş ölçüde yararlanılmıştır. Bu yıllar, aynı zamanda faaliyet denetimi³⁸ yaklaşımının da gelişmeye başladığı yıllar olmuştur. 1997 yılına kadar işletmelerin finansal tabloların denetiminde yalnızca hata ve düzensizliklerden sorumlu olan denetçilere, bu tarihten sonra hile denetimi konusunda da sorumluluklar yüklenmiştir.³⁹

2.1.2. Bağımsız Denetim Süreci

Bağımsız denetimde finansal tablolar üretildikleri muhasebe sistemi ve süreci ile birlikte incelemeye alındığı için denetim belirli bir faaliyeti içerir. Bu bakımdan, denetim çeşitli çalışmaların yapıldığı bir süreçtir.⁴⁰ Bu sürecin doğru bir şekilde işlemesi için de genel kabul görmüş denetim standartlarına (GKGDS) uygun bir denetim çalışmasının yapılması gerekir.

Genel kabul görmüş denetim standartları denetimin temel yapısını oluşturur ve denetçinin denetim başarımının kalitesinin ölçüsünü oluşturur.⁴¹ Amerikan Sertifikalı Kamu Muhasebecileri Enstitüsü (AICPA – American Institute of Certified Public Accountant) tarafından 1947 yılında ilk olarak 10 tane genel kabul görmüş denetim standardı yayınlanmıştır ve denetim çevresindeki değişimlere karşılık verecek şekilde bu standartları açıklayıcı tebliğlerde değişiklikler düzenli olarak yapılmaktadır.⁴² Bu değişiklikler denetim standartları hakkındaki tebliğler aracılığıyla olmaktadır ve bu tebliğler, GKGDS'leriyle birlikte denetçilere yol gösterir ve bu standartları açıklar.

Denetim süreci üç ana aşamadan oluşur. Bu aşamalar: (a) Denetim faaliyetlerinin planlanması, (b) Denetim programının yürütülmesi ve (c) Denetçi

³⁸ **Faaliyet denetimi**, işletmenin faaliyet sonuçlarının üst yönetimce belirlenmiş standartlar, başarı ölçütleri, iş programları ve bütçeler ile uyum içinde olup olmadığının araştırılmasıdır. Bu denetim konumuzun dışındadır.

³⁹ Ümit Ataman, Rüstem Hacırüstemoğlu ve Nejat Bozkurt, a.g.e., s.16.

⁴⁰ Çömlekçi ve Erdoğan M., a.g.e., s.26.

⁴¹ Erdoğan M., a.g.e., s.7.

⁴² Messier, a.g.e., s.24.

bulgularının ve yargısının raporlanması aşamasıdır. Denetim faaliyetine başlanabilmesi için ilk olarak denetim görevinin alınmış olması gerekir.⁴³ Müşteri seçimi ve anlaşma mektubunun imzalanması denetim için bir nevi ön hazırlık aşamasıdır. Anlaşma mektubu taraflarca imzalanmazsa denetim süreci başlamaz. Bazı çalışmalarda denetim sürecinin ilk aşamasının müşteri işletmenin seçiminden itibaren başlatıldığı görülmektedir. Araştırmada denetim sürecinin, işin alınmasından sonra başladığı düşünülecek ve buna göre ilk aşama denetimin planlanması aşaması olacaktır. Bağımsız denetim süreci, ayrıntılı olarak şekil 4'te gösterilmiştir.

2.1.2.1. Denetimin Planlanması

Müşteri seçimi ve anlaşma mektubunun imzalanmasından sonra denetim sürecinin ilk aşaması olan denetimin planlanması aşamasına geçilir. Bu aşama denetim sürecinin en önemli aşamasıdır.⁴⁴

Denetimin planlanması aşamasında, müşterinin işi ve yasal yükümlülükleri hakkında bilgi edinme, önemliliği ve riski değerlendirme, müşterinin iç kontrol sistemi hakkında bilgi edinme ve kontrol riskini değerlendirme ile genel denetim planının ve denetim programının yazılması işlemleri yürütülür.⁴⁵

Denetimin planlanmasının ilk adımı, müşteri işletmenin işi, ait olduğu endüstri dalı ve yasal yükümlülükleri hakkında bilgi edinmektir. Bunun için denetçi, işletmenin önceki yıllara ait çalışma kağıtlarını inceler, işe ve endüstriye ait verileri gözden geçirir, işletmenin faaliyetlerini anlamaya yönelik geziler düzenler, yönetim kurulu ile iletişim kurar, yönetim ile ilgili araştırma yapar. Bütün bunları sırasıyla yerine getirdikten sonra ikinci adım olarak müşterinin iç kontrolünü inceler ve kontrol riskini belirler (ön değerlendirme). Bu adımda

⁴³ Ersin Güredin, *Denetim*, (Onuncu Baskı, Beta Yayınları, İstanbul, 2000), s.65.

⁴⁴ Seval Kardeş, *Denetimin Etkinliğinin Arttırılmasında Analitik İnceleme Prosedürlerinin Kullanımı ve Türkiye'deki Denetim Firmalarına Yönelik Bir Araştırma*, (SPK Yayın No:29, Ankara, 1996), s.13.

⁴⁵ Kepekçi, a.g.e., s.28.

kontrol çevresi, muhasebe sistemi ve kontrol prosedürleri incelemeye tabi tutulur. Daha sonra önemliliğin belirlenmesi adımına geçilir.

Önemlilik düzeyinin ve denetim risk düzeyinin belirlenmesi de denetimin planlanması aşamasında yer alır. Önemlilik düzeyini belirlemiş olmak denetim testlerinin niteliğini, zamanını ve büyüklüğünü tespitinde kolaylık sağlayacaktır.⁴⁶

Önemlilik belirlendikten sonra denetim riskinin belirlenmesine geçilir. Denetim riskinin üç unsuru bulunmaktadır. Bunlar asıl (doğal) risk, kontrol riski ve bulgu riskidir. Bu üç riskin bileşimi denetim riskini ifade eder. Denetim riski finansal tablo ve hesap seviyesinde belirlenir. Denetim riski, denetimi planlama safhasında alınacak diğer kararları özellikle etkileyebildiğinden, göz önünde bulundurulur ve denetçi denetim riskini düşük düzeyde tutacak şekilde denetimi planlamalıdır.⁴⁷ Daha sonra denetçi denetim amaçlarını tanımlamalıdır. Bu amaçlar yönetim tarafından finansal tabloların unsurlarını da kapsayacak şekilde oluşturulan doğrulayıcılardan meydana gelmektedir.⁴⁸ Denetim amaçlarının dayandığı yönetim bildirimleri (yönetim iddiaları) Tablo 1'de ayrıntılı bir şekilde açıklanmaktadır.

Denetçi bilanço ve gelir tablosunda kalemler, dipnotlar ve ekler şeklinde yapılmış olan bildirimlerin doğruluğunu ve güvenilirliğini altı amaç (geçerlik, bütünlük, dönemsellik, değerlendirme, sahiplik, açıklama) açısından araştırır. Bu altı bildirim her denetim alanı için ayrı ayrı belirlendikten ve tanımlandıktan sonra denetim programı hazırlanmaya başlanır. Denetim alanı faaliyet döngüleri veya finansal tablo sınıflandırmasına göre finansal tabloların doğruluk ve güvenilirliğini araştırmak üzere nelerin inceleneceğini gösterir. Denetim programı ise, ayrıntılı olarak her denetim alanında kullanılacak denetim prosedürlerinin ne olacağı, kapsamı ve zamanlaması, bu çalışmaların kimler tarafından yapılacağını belli olduğu bir listedir.⁴⁹ Denetim programında yer alan yeterli ve kaliteli denetim kanıtları toplanması amacıyla izlenen yollara genel

⁴⁶ Çömlekçi ve Erdoğan M., a.g.e., s.33.

⁴⁷ Kepekçi, a.g.e., s.39.

⁴⁸ Kardeş, a.g.e., s.14.

⁴⁹ Bozkurt, 1998, a.g.e., 188.

olarak denetim işlemleri denir ve denetim işlemleri, denetim amaçlarına bağlı olarak belirlenir.⁵⁰

Denetçi, ilk olarak her denetim alanı için denetim amaçlarına bağlı olarak maddilik denetim (maddi doğruluk testleri) programlarını hazırlar. Maddilik denetim programı, finansal tabloların rakam ve açıklama doğruluğunu araştırmak üzere işlemler ve hesap kalanları üzerinden uygulamaya konur. Maddilik denetim programının yanı sıra gerekli olduğu belirlenen denetim alanları için bir de uygunluk denetim programı hazırlanır. Uygunluk denetiminde bir denetim alanına giren işlem grupları kendi özel kontrol amaçları için belirlenmiş kontrol önlem ve yöntemlerinin etkinliği açısından incelenir. Bu bakımdan bir uygunluk denetim programında işlem testleri, soruşturma ve gözlemlerden oluşan denetim işlemleri yer alır.⁵¹ Bu programlara denetçi kendisinin belirlediği denetim işlemlerini çeşit, büyüklük ve sıra bakımından yazar. Denetime uygunluk testleri programı uygulamaya konularak başlanır ve uygunluk testlerinin sonuçlarına göre son defa belirlenen kontrol riskinin gösterdiği iç kontrolün etkinliği ve yeterliliği onun ön incelemesi ve değerlemesi sırasındaki bulgulardan farklı çıktığında maddilik testleri programında gerekli düzeltme ve değişikliklere gidilir.⁵²

Denetim programı denetçiye maliyet ve zaman tasarrufu gibi birçok fayda sağlar. Aynı zamanda denetim programı mümkün olduğu kadar esnek olmalıdır. Ancak denetim ilerledikçe denetim programının esnekliği kaybolacaktır.

Denetim programı hazırlandıktan sonra denetim çalışmasının zaman ve iş gücü olarak planlamasına geçilir. Bu adıma "Çalışmanın Programlanması (Zamanlaması)" adı da verilir. Çalışmanın zamanlaması dönem içinden dönem sonuna kadar yapılan çalışma ile bilanço tarihindeki veya bilanço tarihine yakın bir zamandaki çalışma olmak üzere iki ana kategoride toplanabilir. Denetçi dönem içinden dönem sonuna kadar olan çalışmada ağırlıklı olarak, iç kontrolün etkinliğini ve yeterliliğini gözden geçirir ve değerlendirir, belge ve hesapları inceler, işlemler üzerinden rakam ve açıklama doğruluğunu araştırır

⁵⁰ Güredin, a.g.e., s.32.

⁵¹ Ferruh Çömlekçi, 2.8.2003 tarihindeki görüşme.

⁵² Çömlekçi, a.g.e., s.51.

ve aktiflerin fiziki incelemesi ve sayımını yürütür veya müşteri işletmenin personelinin yaptığı sayımda hazır bulunur. Bilanço tarihinde veya ona yakın olan bir tarihteki çalışmada ise ağırlıklı olarak müşteri işletmenin yönetimince hazırlanan finansal tablolardaki kalemlerin hesap kalanlarının doğruluğu ile ilgili çalışma yapar. İç kontrol, hataları ve hileleri önlemede ve ortaya çıkarmada etkin ve yeterli ise, maddilik testlerinin yılsonundan önceki aylara çekilip müşteri işletmenin işlemlerine uygulanmasına ağırlık verilerek hesap kalanlarının test boyutları küçültülür. Fakat iç kontrol, finansal tablolardaki hata ve hileleri önlemede ve ortaya çıkarmada etkin ve yeterli değilse, maddilik testleri daha çok bilanço tarihine veya ona çok yakın bir zamana kaydırılarak, hesap kalanlarının test edilmesine ağırlık verilir ve yıl içi çalışmaları azaltılır.⁵³ Denetimin zamanlaması 1 Ocak'ta başlayıp 31 Aralık'a kadar sürer ve birçok işletme için kabul edilen bir hesap dönemini kapsayıp 15 Şubat'a kadar genel değerlendirmelerin yapılıp raporun yazılmasıyla biter.⁵⁴ Son olarak denetçiye çalışmasında yardımcı olacak denetim firmasının uzman personelinin bu plan dahilinde çalışılacağına dair verilen bir taahhülle birlikte denetimin planlaması aşaması sona erer.⁵⁵

Planlama aşaması, denetim sürecinin kritik aşamalarından birisidir. Çünkü daha sonra yapılacak tüm işlemler bu plana göre yürütülecektir. Dolayısıyla denetçi çalışmasının planlamasını yaparken acele etmemelidir, işletme hakkında ulaşabildiği tüm bilgilere ulaşmalı, muhtemel olumsuzluklara göre planlarını hazırlamalıdır. Denetim planı, denetçinin denetimini yönlendirmesinde ve yönetmesinde izleyeceği stratejii içerir. Denetim planı ve programı, denetçinin, denetlediği işletmeyi tanımasını ve olası riskleri tanımlayabilmesini sağlar. Buna göre gerçekleştirilecek denetimin ne nitelikte ve kaç kişilik ekiple, ne kadar zamanda ve hangi noktalara yoğunlaşarak yapılacağı ortaya konmuş olur.⁵⁶ Denetçi denetimi planlarken yasa dışı olaylar, hata ve düzensizlikler, yönetimin doğruluğu gibi konularda mesleki şüphencilik davranışıyla hareket

⁵³ Çömlekçi, a.g.e., s.51-52.

⁵⁴ Walter G.Kell, William C. Boynton and Richard E. Ziegler, **Modern Auditing**, (Fourth Edition, John Wiley and Sons Inc. 1989), s.86.

⁵⁵ Kardeş, a.g.e., s.16.

⁵⁶ Erdoğan M., a.g.e., s.47.

etmelidir.⁵⁷ Eğer denetim, yeteri kadar mesleki şüphecilik gösterilmeden planlanmış olursa belirli noktaların gözden kaçmasına ve denetimin etkinliğinin zayıflamasına yol açacaktır.

2.1.2.2. Denetimin Yürütülmesi

Denetimin yürütülmesi aşaması, kanıt toplamak için yapılan testlerin uygulanmasından ve kanıtların değerlendirilmesinden oluşur; denetim programının uygulamaya konulduğu aşamadır.

Normal olarak bu aşama, işletmenin iç kontrolünün incelenmesi ve değerlemesinin yapılması ile başlar.⁵⁸ Denetçi denetimin yürütülmesi aşamasını iki kademeli olarak yerine getirir. Bunlar: Uygunluk testlerinin ve maddilik testlerinin yapılmasıdır.

Denetçi planlama aşamasında (iç kontrol sistemini gözden geçirme sonrası) kontrol riskinin düzeyini düşük olarak değerlerse, istenilen kontrol riski düzeyini desteklemek için yeterli kanıt elde edilip edilmediğini belirlemek ve gerekli kanıtları elde etmek için iç kontrol politikaları ve prosedürlerinin kabulünün ve işleyişinin değerlendirilmesiyle ilgili olan uygunluk testlerini yapar.⁵⁹ Bu aşamada denetçi, uygunluk test sonuçları düşük kontrol risk düzeyini desteklerse, işlemlere yönelik maddilik testlerini daha çok yapar. Bunun tam tersi olarak, belirlenen kontrol riski düzeyi yüksekse denetçi ağırlıklı olarak, işlemlere yönelik maddilik testlerini daha az, hesap kalanlarına yönelik maddilik testlerini daha fazla yapar. İşlemlerin test edilmesiyle ulaşılan sonuçlar, hesap kalanlarının test edilmesinde yapılacak testlerin büyüklüğünü etkileyen önemli bir etken olduğundan, işlemlerin testine bilanço tarihinden dört-beş ay önce başlanır.

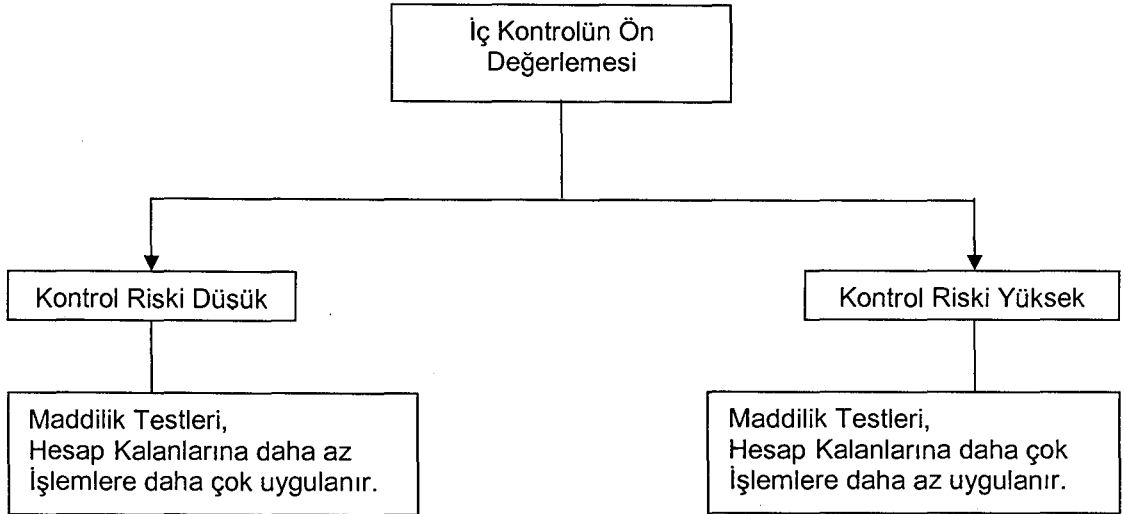
Daha sonraki aşamada bir maddilik testi olan hesap kalanlarının test edilmesine geçilir. Bu aşamada amaç uygun olarak düzenlenmiş finansal

⁵⁷ Howard F. Stettler, *Auditing Principles*, (Fifth Edition, Prentice-Hall, Inc, 1982), s.114.

⁵⁸ Güredin, a.g.e., s.85.

⁵⁹ Kardeş, a.g.e., s.17.

tablolardaki dipnotlar ve dönem sonu kalanlarına dayanılarak yeterli ek kanıtların toplanmasıdır. Bu çalışmaların yapısı ve kapsamı daha önceki aşamalarda elde edilen bulgulara bağlı olarak belirlenir.⁶⁰ Yani bu durum denetimin planlanması aşamasında iç kontrolün ön değerlemesi adımıyla belirlenir (Bkz. Şekil 3).

Şekil 3. İç kontrolün Ön Değerlemesi ve Maddilik Testleri

Hesap kalanlarına ilişkin iki tür maddilik testi yapılır. Bunlar analitik prosedürler ve hesap kalanlarının testleri olmak üzere iki grupta toplanmaktadır. Bunlardan analitik inceleme prosedürleri, usullük testlerinin, trendlerin ve oranların kullanılarak bir işletmenin finansal ve faaliyetleri bilgileri arasındaki olası ilişkilerin analiziyle, denetimin planlanmasını, denetim kanıtlarının toplanmasını ve nihai gözden geçirmeyi sağlayan testlerin bir türüdür.⁶¹ Hesap kalanı testleri ise finansal tablodaki hesapların kalanlarındaki parasal hataların test edilmesine yönelik denetim tekniklerinin kullanımını ifade eder. Analitik inceleme prosedürlerinin hesap kalanı testlerinden önce kullanılmaları daha uygundur. Çünkü analitik inceleme prosedürlerinin kullanımı diğer testlerin kullanımına oranla daha düşük maliyetlidir. Bunun dışında hesap kalanı testlerinin dönem sonu bilanço tarihinden sonra yapılması da analitik inceleme prosedürlerinin öncelikli olarak kullanımına etki eden faktörlerdendir. Eğer

⁶⁰ Kardeş, a.g.e., s.17.

⁶¹ AICPA, SAS No.56: *Analytical Procedures*, -AU 329.02, (New York, 1988).

analitik inceleme prosedürlerinin kullanımı sonucu denetçi incelediği hesap kalanlarına yönelik tatmin edici sonuçlara ulaşırsa, dönem sonu itibariyle hesap kalanlarına ilişkin olarak yapacağı testleri azaltabilir veya kapsamını daraltabilir ki bu da denetçiye yapılan çalışmada zaman, işgücü ve maliyet tasarrufu sağlar.⁶²

Denetçi, denetimin yürütülmesi aşamasında denetim programını uygulamaya koyarak gerekli testleri yaptıktan sonra bu testler sonucunda ihtiyaç duyduğu kanıtları elde eder. Bunun sonucunda ise işletme hakkında bir yargıya ulaşmak için sonuçları özetlemesi ve yargısını bir denetim raporu hazırlayarak ortaya koyması gerekir. Bundan sonra denetim sürecinin en son aşaması olan denetimin tamamlanmasına geçilir.

2.1.2.3. Denetimin Tamamlanması

Denetimin tamamlanması ve denetim raporunun yazılması aşamasında, finansal tabloların yeterli derecede doğru sunulup sunulmadığı bakımından genel bir sonuca ulaşmak için, elde edilen bilgilerin bir araya getirilmesi gerekir. Bu oldukça sübjektif bir süreçtir ve denetçinin mesleki yargısına bağlıdır.

Bilanço tarihinde henüz kesinleşmemiş şarta bağlı borçlar gibi belirsizliklerin gözden geçirilmesi, bilanço tarihinden sonra fakat finansal tabloların yayınlanmasından önce müşteri işletmede meydana gelen önemli olayların gözden geçirilmesi, denetim personelinin hazırladığı çalışma kağıtlarının gözden geçirilmesi ve denetim sonuçlarının değerlendirilmesi ile denetim raporunun düzenlenmesi bu aşamada yer alan işlemlerdendir.⁶³

Denetçi bu aşamada elde ettiği sonuçları bir değerlemeye tabi tutar. Bu aşamaya aynı zamanda "nihai gözden geçirme" veya "nihai inceleme" adı da verilmektedir. Denetçi toplanan kanıtlarla ulaştığı kararları ve değerlemeye tabi tuttuğu sonuçları işletme yönetimi ile birlikte görüşür. Bu aşamada çalışma

⁶² Kardeş, a.g.e., s.17.

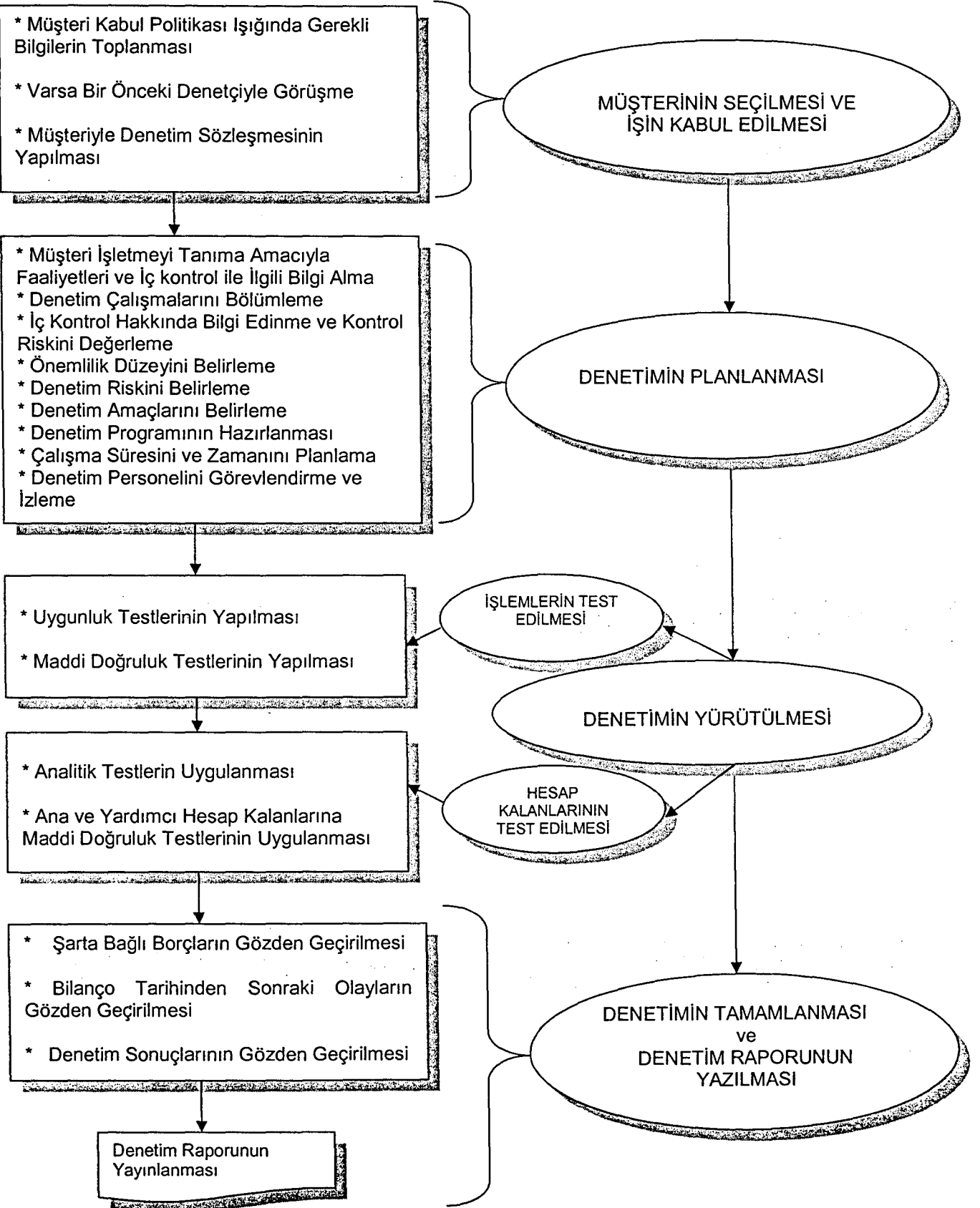
⁶³ Kepekçi, a.g.e., s.193.

kağıtlarının hataları ortaya çıkarmada uzmanlaşmış kişilerce gözden geçirilmesi ve bunun sonucunda ulaşılan yargının ve sonuçların değerlendirilmesi yapılmaktadır.⁶⁴ Nihai gözden geçirmeden sonra elde edilen kanıtlara ve denetim bulgularına dayanılarak uygun denetim raporunun yazılmasına geçilir. Denetim raporu belirlenmiş olan dört raporlama standardına bağlı olarak hazırlanır, yazılır ve yayınlanır. Örneğin denetçi, müşteri işletmede önemli olarak düşünülecek hile bulgularına rastlamışsa raporunda, görüş bildirmekten kaçınabilir veya olumsuz görüş bildirebilir. Aynı zamanda müşteri işletmede önemli belirsizliklerin olması ve yeterli denetim bulgusunun toplanamamasından dolayı denetçi raporunda görüş bildirmekten kaçınabilir.

Denetim raporu, yıllık faaliyet raporu kapsamında işletmenin finansal tablolarıyla birlikte kamuya açıklanır. Kamunun, denetim görüşünün yer aldığı denetim raporunu yanlış anlamasını önlemek için raporlara tekdüzen getirilmiştir.⁶⁵ Raporlama standartlarını oluşturan bu dört standartta denetlenen işletmenin finansal tablolarının muhasebe ilkeleriyle olan ilişkisi ile denetçinin finansal tabloların doğruluğu ve güvenilirliği hakkında görüşünün bildirilmesi, denetimin uzman kişi veya kişilerce yapıldığının ifadesi ve denetimin yapılışına ve belirtilen düşünceye ilişkin sorumluluğun belirtilmesi yer alır.

⁶⁴ Kardeş, a.g.e., s.18.

⁶⁵ Güredin, a.g.e., s.45.

Şekil 4. Ayrıntılı Bağımsız Denetim Süreci

2.2. Denetim Hakkındaki Düzenlemeler Açısından Bağımsız Denetimin Hata ve Hilelerle İlişkisi

2.2.1. Genel Kabul Görmüş Denetim Standartları

Bağımsız denetim ile ilgili gerek ulusal gerek uluslararası birçok düzenleme mevcuttur. Bu düzenlemeler içerisinde genel kabul görmüş denetim standartları ve bu standartlara ilişkin güncel konularla ilgili tebliğler başta gelmektedir. Bunlar dünyadaki tüm bağımsız denetçiler için geçerlidir. Bunun yanında ülkelerde ayrıca denetim ile ilgili bazı kanunlar, tebliğler, yönetmelikler gibi düzenlemeler de yapılmaktadır.

Her meslekte olduğu gibi denetim mesleğinde de denetçilerin uymaları gereken bazı ilke ve kurallara gerek vardır. Sürdürülen denetim çalışmalarının kalitesini kontrol altında tutabilmek amacıyla bazı standartlar oluşturulmuştur. Bu standartların tümüne "Genel Kabul Görmüş Denetim Standartları" adı verilmektedir.⁶⁶ Standartlar genel olarak denetçinin sorumluluk sınırlarını ve çalışma şeklinin ana hatlarını çizer.

Bu denetim standartları denetçinin çalışma performansının kalitesini ölçer. 1947 yılında AICPA tarafından ilk olarak on tane genel kabul görmüş denetim standardı yayınlanmış ve denetim çevresindeki değişikliklere göre periyodik olarak geliştirilmiştir. Bu standartlar, genel standartlar, çalışma alanı standartları ve raporlama standartları olarak üç grupta toplanmıştır.⁶⁷

Yukarıda sayılan standartlar genel bir anlam taşımaktadır. AICPA, ayrıca denetçilere çalışmalarında kolaylık sağlamak amacıyla açıklayıcı tebliğler de denilebilecek raporlar yayınlamaktadır. Bunlara "Denetim Standartları Hakkındaki Tebliğler (Yönetmelikler, Açıklamalar) (SAS-Statements on Auditing Standarts)" adı verilmektedir. Bu raporlar günümüzde denetim uygulamalarının

⁶⁶ Bozkurt, 1998, a.g.e., s.35.

⁶⁷ Messier, a.g.e., s.24-25.

omurgasını oluşturmaktadır.⁶⁸ SAS ise, yetkilerini Mesleki Davranış Kodu 202. kuraldan almaktadır.

Mesleki Davranış Kodu 202. kural, Amerika'da CPA'lerin (Certified Public Accountant) teknik heyetler tarafından yayınlanan mesleki standartlara bağlı olmasını gerektiren bir kuraldır. Günümüzde AICPA konseyi, mesleki standartlarla ilgili yetkilerini beş heyete vermiştir. Bu heyetlerden biri de SAS'ı çıkaran Denetim Standartları Kuruludur (ASB - Auditing Standart Boards). ASB'nin yetkisi, finansal tablolar aracılığıyla dışarıya (kamuya) bilgi vermek için gerekli denetim standartları ve sorumlulukların neler olduğunu belirleme ve bu standartları uygulatmadır. ASB'nin dışında Yönetim Danışmanlığı Özel komitesi, Muhasebe ve İnceleme Komitesi, ASB ile birlikte bunların birlikte oluşturduğu bir komite, Finansal Muhasebe Standartları Komitesi ve Kamu Muhasebe Standartları Komitesi bulunmaktadır. Bu komiteler tarafından uygulanması zorunlu tutulan standartları ihlal etme 202. kuralı ihlal etmek anlamındadır.⁶⁹

Genel kabul görmüş denetim standartları ve denetim standartları tebliğleri, denetçilerin çalışmalarını yerine getirirken minimum standartlar olarak dikkate alınmalıdır.⁷⁰ Bu genel kabul görmüş denetim standartları içerisinde doğrudan hata ve hile konusuyla ilgili bir standart bulunmamaktadır. Bu standartlar dolaylı yönlerden hata ve hile konusuyla ilişkilendirilebilir. Örneğin genel standartlardan mesleki dikkat ve özenin gösterilmesi standardına göre, denetçi, denetimi planlamasında, denetimi yürütmesinde ve denetim raporunu düzenlemesinde mesleğin gerektirdiği dikkati ve özeni göstermelidir. Bu denetim çalışması içinde hata ve hileleri ortaya çıkarma da bulunmaktadır. Bu açıdan standartla konumuz arasında bir ilişki vardır. Ayrıca çalışma alanı standartlarından iç kontrol hakkında bilgi edinme standardı ile yeterli ve güvenilir kanıt toplama standardı da denetçinin hata ve hileleri bulması noktasında konuyla dolaylı yönden ilişkilidir. Raporlama standartları ise hata ve hilelerin finansal tablolardaki etkilerine bağlı olarak denetim çalışmasının sonucuna etkisi yönünden konuyla ilişkilidir.

⁶⁸ Bozkurt, 1998, a.g.e., s.36.

⁶⁹ Kurt Pany and O.Ray Whittington, **Auditing**, (Second Edition, Irwin, Chicago, 1997), s.115.

⁷⁰ Messier, a.g.e., s.27.

2.2.2. Denetim Standartları Hakkındaki Tebliğler Açısından Bağımsız Denetimin Hata ve Hilelerle İlişkisi

Günümüzde bağımsız denetçiler için finansal tablolardaki hata ve hilelerin bulunamamasına bağlı olarak yanlış görüş bildirme riski giderek artmaktadır. Bunu önlemek için ilk olarak SAS No.53 "Denetçilerin Hatalar ve Düzensizliklerin Bulunması ve Raporlanmasındaki Sorumlulukları" adlı denetim standardı, daha sonra ise SAS No.82 "Finansal Tabloların Denetiminde Hilelerin Dikkate Alınması" adlı denetim standardı 1997'de yayınlanarak konuya bir açıklık getirilmek istenmiştir. Amerika'da yaşanan büyük şirket skandalları ve iflaslarının ardında şirket yöneticilerinin ve denetçilerinin yaptıkları hileler yer almaktadır. Dolayısıyla araştırma konusu hatalar yerine hileler üzerinde yoğunlaşmaktadır.

82 nolu standartta sadece hileler konusu ele alınmış, denetim çalışmalarına başlamadan ve denetim çalışmaları sırasında müşteri işletmedeki hile risklerinin denetçiler tarafından değerlendirilmesi gerektiği öngörülmüştür. Bu değerlendirme sonuçları denetçinin çalışmalarını şekillendirecek unsurlardan birisidir. SAS No.82, bu konuya ayrı bir önem vermekte ve denetçinin bu konu üzerinde önemle durması gerektiğini belirtmekte ve işletmelerdeki olası hile risklerini sınıflandırarak denetçiye yol göstermektedir. AICPA tarafından denetçiler için SAS No.82'nin daha kapsamlı hale getirilmiş olan SAS No. 99 şu an yürürlükte olan tebliğdir. SAS No.99, AICPA'de bulunan ASB tarafından 2002 yılında SAS No.82'nin gözden geçirilmiş olarak yayınlanmıştır⁷¹. SAS No.99 hakkında ileriki bölümde daha ayrıntılı bilgi verilecektir.

Bağımsız denetimin dışında iç denetim standartlarında da hileler ve hatalardan bahsedilmekte, "Hilenin Raporlanması, Araştırılması, Bulunması ve Caydırma" adlı 3 nolu standart (SIAS No.3 Statement on Internal Auditing Standards) bu konu üzerine yayınlanmıştır. Ayrıca Uluslararası Muhasebe Uzmanları Federasyonu'nun (IFAC – International Federation of Accountant)

⁷¹ Patrick A. Casabona and Michael J. Grego, "SAS 99-Consideration of Fraud in a Financial Statement Audit: A Revision of Statement on Auditing Standards 82", **Review of Business**, (Spring 2003), s.16.

çıkardığı uluslararası denetim standartlarında da ISA 240 (International Standards on Auditing) “Finansal Tabloların Denetiminde Hata ve Hileleri Dikkate Almada Denetçinin Sorumluluğu” adlı standartta hileler konusunda başta denetçinin daha sonra hükümet ve işletme yönetiminin de sorumlulukları açıklanmaktadır.⁷²

2.2.3. Ülkemizdeki Düzenlemeler Açısından Bağımsız Denetimin Hata ve Hilelerle İlişkisi

Ülkemizde hata ve hileler konusundaki yasal düzenlemeler çok sınırlı kalmaktadır. Hile konusunu temel alan herhangi bir standart veya tebliğ yoktur. Konuya sınırlı açılardan değinilmiştir. Hile konusu, 4 Mart 1996 tarih ve 22570 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanan Sermaye Piyasası Kurulu’nun “Sermaye Piyasasında Bağımsız Denetim Hakkında Tebliğ’inde” ve Serbest Muhasebeci, Serbest Muhasebeci Mali Müşavir ve Yeminli Mali Müşavirlerin Çalışma Usul ve Esasları Hakkındaki Yönetmeliğinde geçmektedir.

Hata ve Hile başlığını taşıyan Sermaye Piyasasında Bağımsız Denetim Hakkında Tebliğ 32.madde’de aynen aşağıdaki ifadeler yer almaktadır:

Hata ve hilelerin önlenmesi ve ortaya çıkarılması konusundaki temel sorumluluk müşteriye aittir. Ancak hata ve hileler mali tablolar hakkındaki denetçi görüşünü etkileyebileceğinden, denetçinin de çalışmasını mali tablolar üzerinde etkileri olabilecek hata ve hileleri ortaya çıkaracak şekilde planlamak ve yürütmekle yükümlüdür.

Bağımsız denetim çalışması sırasında ortaya çıkarılan, mali tabloların doğruluğuna ve gerçeği yansıtmasına olan olumsuz etkileri giderilebilecek hata ve hileler, denetçinin düzeltme önerileriyle birlikte yazılı olarak müşterinin yönetim kuruluna bildirilir ve sonuç denetçi tarafından değerlendirilir.⁷³

Yukarıdaki ifadelerden anlaşılacağı üzere, hile konusuna denetçinin sorumluluğu açısından kısaca değinilmiştir. Sermaye piyasasında güven çok önemli bir unsurdur. Piyasada güveni sağlayan faktör ise işletmelerin finansal

⁷² Uluslararası Denetim Standartları, <http://www.ifac.org/Store/...>, (14.2.2002)

⁷³ Sermaye Piyasasında Bağımsız Denetim Hakkında Tebliğ 32.md., 4 Mart 1996 Tarih ve 22570 sayılı resmi gazete.

tablolarının bağımsız denetimidir. Ülkemizde, bağımsız denetimde giderek önemi artan hile konusuna, gereken hassasiyetin gösterilmediği yukarıdaki dar kapsamlı ifadeden anlaşılmaktadır.

Serbest Muhasebeci, Serbest Muhasebeci Mali Müşavir ve Yeminli Mali Müşavirlerin Çalışma Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelikte 3. Bölümde "Kanunsuz İşlemleri Bildirim Yükümlülüğü" başlıklı 57. madde'de aynen aşağıdaki ifadeler yer almaktadır:

Meslek mensupları, mesleki sorumluluğun bilincinde, denetim faaliyeti sırasında mevzuat hükümlerine aykırı hatalı ve hileli işlemleri tespit ettikleri takdirde, müşterilerine hata ve hilelerin düzeltilmesini teklif ederler. Bu teklife rağmen, hata ve hilelerin düzeltilmemesi halinde durum Yönetmeliğin 59. maddesinin c bendinde belirtilen olumsuz raporla ilgili mali mercilere aksettirilir. Adli yargıya intikali gerekli olan ve suç teşkil eden hallerin yetkili mercilere duyurulması mecburidir.⁷⁴

Yukarıdaki açıklamalar bir meslek kanununda hile konusunda ihtiyacımız olan, yeterli ve gerekli düzenlemeleri sunmamaktadır. Sadece denetçinin bir hile bulduğunda bunun düzeltilmesini yönetimden istemesini ve eğer düzeltilmezse finansal tablolara yönelik olumsuz görüş bildirmesi gerektiğini belirtmektedir. Kanımızca, bu düzenleme hile konusuna yüzeysel bir sorumluluk düzeyinde yaklaşımın bir sonucudur.

Yeminli Mali Müşavirlerin Tasdik Edecekleri Belgeler, Tasdik Konuları ve Tasdike İlişkin Usul ve Esasları Hakkındaki Yönetmelikte de hata ve hileler konusuna değinilmektedir. Bu yönetmeliğin 16.maddesinde aşağıdaki ifadeler yer almaktadır.

Hata ve hilelerin önlenmesi veya ortaya çıkartılması konusundaki temel sorumluluk işletme yönetimi ve YMM'ye aittir. YMM, tasdik konusu belgelerin ilgili mevzuat hükümlerine uygunluğunu ve gerçek durumu yansıtması yönünden önemli etkileri olabilecek hata ve hileleri düzeltecek veya ortaya çıkaracak şekilde planlamak ve yürütmekle yükümlüdür.

YMM, tasdik konusu belgelerin doğruluğu ve gerçeği yansıtmasına olan olumsuz etkilerin giderilmesi hususunu; hata ve hilelerin, düzeltme önerisiyle birlikte işletme yönetimine bildirilir. İşletme yönetiminin bunları düzeltilmesi durumunda, tasdik konusu belgeler tasdik edilir.

⁷⁴ Serbest Muhasebeci, Serbest Muhasebeci Mali Müşavir ve Yeminli Mali Müşavirlerin Çalışma Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik 57.md. 3 Ocak 1990 Tarih ve 20391 sayılı resmi gazete.

Hataların düzeltilmesi istenmesine karşın, düzeltilmez ise veya hileli bir durumun saptanması halinde durum, bir raporla ilgili mercilere bildirilir.⁷⁵

Bu yönetmelik, konuya YMM açısından yaklaşarak karma bir denetim yapan YMM'lerin hata ve hilelerin önlenmesi veya ortaya çıkartılmasındaki işletme yönetimiyle birlikte sorumlu olduğunu belirtmiştir. Yönetmelik, tasdik konusuna giren belgeler üzerindeki hata ve hilelerle ilgili düzenleme yapmaktadır. Ayrıca YMM'nin, hileli bir durum saptandığında bunu ilgili mercilere bildirmesi gerektiğini söylemektedir. İlgili mercinin ne olduğu tam olarak açıklanmamasına rağmen ilgili merciden Maliye Bakanlığı veya Vergi İdaresi kastedilmektedir. YMM, hileli duruma ilişkin düzeltme teklifini yapacak, bu teklife rağmen hata ve hilelerin düzeltilmemesi halinde, durumu yönetmeliğin 59. maddesinde belirtilen olumsuz durum raporu ile ilgili mercilere bildirecektir.⁷⁶

Konuyla ilgili olan bir diğer düzenlemede, 10 Nolu "Dönem Net Karı veya Zararı, Temel Hatalar ve Muhasebe Politikalarında Değişiklikler" adlı Türkiye Muhasebe Standardında yer almaktadır. Burada hile kavramından söz edilmemiş yerine yolsuzluk kavramı kullanılmıştır. Standardın *Temel Hatalar* bölümünde md.24'te aşağıdaki ifade yer almaktadır:

Hatalar, matematiksel bir yanlışlık, muhasebe politikalarının uygulanmasında yanlışlık, olayların yanlış yorumlanması, yolsuzluk veya hayali işlemler olabilir. Bu hataların düzeltilmesi normal olarak cari dönemin net kar veya zararının belirlenmesinde dikkate alınır.⁷⁷

Bu ifadelerde hataların ne olduğu örneklerle açıklanmış olmasına rağmen, kasıtlı bir fiil olan "yolsuzluk işleminin" hata kavramı içerisinde düşünülmesi ilginçtir. Çünkü muhasebe hatalarını, hilelerden ayıran en önemli unsur kasıt unsurudur. 10 nolu muhasebe standardı da olaya denetim açısından bakmamaktadır. Herhalde bundan olsa gerek hata kavramı çok geniş bir yelpaze içerisinde düşünülmüştür. Standartta ayrıca aşağıdaki ifadeler de konumuzla yakından ilgilidir. 25. maddede şöyle belirtilmektedir:

⁷⁵ Yeminli Mali Müşavirlerin Tasdik Edecekleri Belgeler, Tasdik Konuları ve Tasdike İlişkin Usul ve Esasları Hakkındaki Yönetmelik, 16.md. 4 Ekim 1997 ve 23130 sayılı resmi gazete.

⁷⁶ Şaban Uzay, "Yolsuzlukların Ortaya Çıkartılması ve Önlenmesinde Denetçilerin Sorumluluğu", **5. Türkiye Muhasebe Denetimi Sempozyumu**, İSMMM Yayını No.32, (2001), s.243-244.

⁷⁷ Türkiye Muhasebe Standartları, (İkinci Baskı, TURMOB Yayını No:32, Ankara, 1997), s.135.

Bir veya önceki dönemlerin finansal tablolarına önemli etkisi olan bir hata çok az rastlansa da ortaya çıkabilir. Bu durumda ilgili finansal tabloların yayınlandıkları tarihte güvenilir olduğu kabul edilmez. Bu hatalara temel hatalar denir. Örneğin, hayali işlemlerden dolayı bir önceki dönemin finansal tablolarında temel hatalar bulunabilir. Önceki döneme ilişkin bu temel hataların düzeltilmesi karşılaştırmalı bilgilerin yeniden düzenlenmesini ve ek açıklamaların yapılmasını gerektirir.⁷⁸

25.maddede belirtilen temel hatalar içerisindeki hayali işlemler de hile kapsamında düşünülebilir. Bu tür önemli temel hataların olduğu finansal tabloların güvenilir olmadığı standartta belirtilmektedir. Ayrıca standart, işletme yönetiminin bu hataları düzeltip, karşılaştırmalı bilgilerin yeniden düzenlenmesini ve ek açıklama yapılmasını istemektedir.

Ülkemizdeki hile konusundaki düzenlemeler, ABD'deki denetim standartları hakkındaki yönetmeliklerde açıklanan ifadelerin çok öz ve dar kapsamlıdır. Birçok konu belirtilmemiş ve genel ifadelerle geçiştirilmiştir. Denetçinin hileye yanıtı, hile riski faktörleri ve hile riskini değerlendirme konularından bahsedilmemiştir. Bu konunun can alıcı noktaları yerine hilenin olası sonuçlarına ve sorumluluk boyutunda hile konusuna değinilmiştir.

2.3. Önemlilik Kavramının Denetçinin Hileleri Dikkate Almasındaki Rolü

Önemlilik kavramı, finansal tabloların Genel Kabul Görmüş Denetim Standartlarına ve Genel Kabul Görmüş Muhasebe İlkelerine dayanılarak değerlendirilmesinde esas alınan temel kavramlarından biridir.

Finansal Muhasebe Standartları Kurulunun (FASB) "Quantative of Accounting Information" başlığını taşıyan 2 No'lu Finansal Muhasebe Kavramları Tebliği'nde önemlilik, "Finansal tablolarda yer alan ve bu tablolara

⁷⁸ Türkiye Muhasebe Standartları, (İkinci Baskı, TURMOB Yayını No:32, Ankara, 1997), s.135.

güvenen kullanıcıların kararlarını etkileme ya da değiştirme olasılığı bulunan unutmama ve yanlış düzenlemelerin boyutu olarak tanımlamıştır.⁷⁹

SAS No.47 "Audit Risk and Materiality in Conducting an Audit (AU-312)" tebliğine göre, finansal tablolar aşağıdaki unsurları taşıdıkları zaman önemli yanlış düzenlemeleri içeriyor sayılırlar.⁸⁰

- Finansal tablolarda yer alan yanlış düzenlemelerin (işlemlerin, beyanların) etkileri tek tek ya da toplu olarak dikkate alındığında, bu etkilerin anılan tabloların genel kabul görmüş muhasebe ilkelerine uygun olarak sunulmasına olanak vermeyecek bir önemde bulunması, bunun sonucu olarak da söz konusu finansal tabloların güvenilirliğini yitirmesi,
- Finansal tablolarda yer alan yanlış beyanların genel kabul görmüş muhasebe ilkelerinin yanlış uygulanmasından, gerçeğe uymayan beyanlardan ya da finansal tablolarda yer alması gereken açıklamaların yapılmamış olmasından kaynaklanması.

İşletmede yukarıda belirtilen yanlış düzenlemeler ve yanlış beyanlar hileden kaynaklanabilir. Bu durumda önemli olduğu denetçi tarafından düşünülen hileler dikkate alınacaktır. Önemsiz olanlar dikkate alınmayacaktır.

Yukarıda değinilen tanım ve unsurlardan başka GKGDS'de önemlilik ile ilgili somut bir açıklama yer almamaktadır. Önemlilik kavramının denetimde kullanılan anlamı, muhasebede kullanılan anlamıyla paralellik göstermektedir. Finansal bilgi kullanıcılarının kararlarını etkileyebilecek her bilgi önemlidir ve finansal tablolarda ayrı olarak gösterilmelidir. Denetçi açısından da bu önemli olarak nitelendirilen bilgilerin, hatalı ve hileli olup olmadığının belirlenmesi ve bu şekilde finansal tablolara yansıyor yansımadığının saptanması gerekmektedir.

Denetçinin önemlilik düzeyini nasıl belirleyeceği de tamamen denetçinin profesyonel yargısına ve düşüncesine bağlıdır. Ayrıca önemlilik kavramının

⁷⁹ Messier, a.g.e., s.74.

⁸⁰ Aslan Kaya, "Denetim Sürecinde Önemlilik", Muhasebe ve Denetime Bakış Dergisi, Sayı 1, Yıl 1, (Nisan 2000) , s.92.

göreceli olduğu örneğin bir işletme için önemli olan bir hata ya da yanlış düzenlemenin diğer bir işletme için aynı anlamı taşımayacağı unutulmamalıdır.⁸¹ Profesyonelce bir hile girişimi, çok küçük tutarlı olsa bile, bu çokuluslu büyük bir işletme için büyük bir önemde olabilir. Başka bir deyişle önemlilik, niceliklerle ilgili olduğu kadar nitelikle de ilgili olabilir.⁸²

3. İÇ KONTROL VE İÇ DENETİM AÇISINDAN HATA VE HİLELER

3.1. Yönetimin Kontrol Fonksiyonu

Özellikle 1940'lı yıllardan sonra işletme yapılarında meydana gelen büyümeler, karmaşık işlemler, faaliyetlerin aşırı artması çeşitli sorunlar doğurmaya başlamıştır. Üst yönetimlerin merkezden tüm işletme organizasyonuna doğrudan egemen olamamaları ilk sorun olarak görülmüştür.⁸³ Bu gelişmelere bağlı olarak işletmelerde iç kontrol adı verilen yönetime destek sağlayan bir fonksiyon oluşmaya başlamıştır. Bu fonksiyon yönetimin asli fonksiyonlarından birisidir ve tüm sorumluluk işletme yönetimine aittir.

3.2. İç Kontrol ve İç Denetim

3.2.1. İç Kontrol

İç kontrol, örgüt planı ile varlıkların korunması, bilginin doğruluk ve güvenilirliğinin sağlanması, faaliyetlerin verimliliğinin artırılması ve personelin yönetim politikalarına uyumunun sağlanması amacıyla alınan önlemler ve belirlenen yöntemler bütünüdür.⁸⁴ Uluslararası Muhasebe Uzmanları

⁸¹ Kaya, a.g.e., s.92.

⁸² Erdoğan M., a.g.e., s.27.

⁸³ Bozkurt, 1998, a.g.e., s.121.

⁸⁴ Çömlekçi, a.g.e., s.8.

Federasyonu'na (IFAC) göre iç kontrolün tanımında yukarıdakilere ek olarak yanlışlıkların ve yolsuzlukların önlenmesi ve bulunması, muhasebe bilgilerinin zamanında hazırlanmasının sağlanması konuları da yer almaktadır.⁸⁵

COSO⁸⁶ Raporuna göre "iç kontrol", aşağıda belirtilen konulardaki amaçları elde etmede kabul edilebilir bir güven sağlamak için düzenlenmiş, bir işletmenin yönetim kurulu, yöneticiler ve diğer personeli tarafından gerçekleştirilen bir süreçtir.

- Faaliyetlerin etkinliği ve verimliliği,
- Finansal raporların güvenilirliği,
- Uyulması gereken yasa ve diğer düzenlemelere uyum.⁸⁷

İyi bir iç kontrolün sağlayacağı ortam, çalışanların bilgi eksikliklerinin getireceği zararlara karşı işletmeyi koruyacak ve olası hata ve düzensizliklerin azalmasına neden olacaktır.⁸⁸

Bağımsız denetçinin iç kontrol ile ilgili sorumlulukları iki ana başlıkta düşünülebilir: 1) İç kontrolün unsurlarını tanıma, 2) Denetçinin denetimin planlaması ve yürütülmesinde iç kontrolü dikkate almasındaki sorumlulukları.⁸⁹ Denetçi işletmenin iç kontrolü hakkında bilgiyi, iç kontrolü oluşturan unsurları tanıyarak sağlayacaktır.

Muhasebe denetiminin çalışma alanını düzenleyen genel kabul görmüş denetim standartlarından ikincisi "İç Kontrol Sistemi Hakkında Bilgi Edinme Standardı"dır. Bu standart, muhasebe denetimi yapacak denetçilerin, "denetimi planlamak ve yapılacak testlerin niteliğini ve zamanını ve büyüklüğünü belirlemek için iç kontrol yapısı hakkında yeterli bilgi edinmesini" zorunlu kılmaktadır.⁹⁰ Bu konuda AICPA'nin çıkarmış olduğu denetim standartları

⁸⁵ Kepekçi, a.g.e., s.56.

⁸⁶ COSO, Sponsor Örgütler Komitesidir. COSO'nun kurucu ve üyeleri arasında American Accounting Association (AAA), American Institute of Certified Public Accountants(AICPA), Financial Executives Institute (FEI), Institute of Management Accountants (IMA), ve The Institute of Internal Auditors (IIA) yer almaktadır.

⁸⁷ İç Kontrol Tanımı, <http://www.coso.org> (16.5.2001)

⁸⁸ Bozkurt, 1998, a.g.e., s.121.

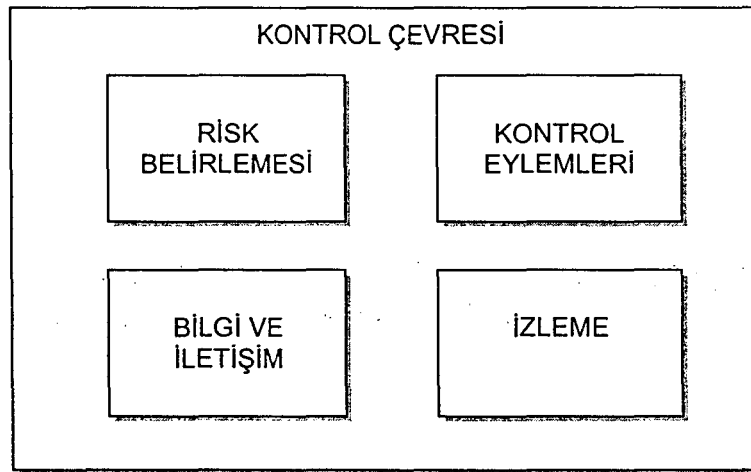
⁸⁹ Messier, a.g.e., s.188.

⁹⁰ Münevver Yılanıcı ve Diğerleri. "Muhasebe Denetiminde Kontrol Risk Düzeyinin Belirlenmesi: Yapay Sınır Ağı Yaklaşımı," TC. Osmangazi Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projesi, 2002, s.10.

hakkındaki çeşitli tebliğleri bulunmaktadır. 1988 yılında yayınlanan “Finansal Tablolar Denetiminde İç Kontrol Yapısının Dikkate Alınması” adlı 55 nolu denetim standartları hakkındaki tebliğin yerine, 1995 yılında “Finansal Tablolar Denetiminde İç Kontrolün Dikkate Alınması” adlı 78 nolu denetim standartları hakkındaki tebliğ getirilmiştir. SAS No.55’de iç kontrolün yapısını oluşturan üç öge bulunmaktaydı. Bunlar: Kontrol Çevresi, Muhasebe Sistemi ve Kontrol Prosedürleridir.

COSO raporuna göre, bir işletmenin iç kontrolü yönetimin çalışma tarzıyla ilişkili ve yönetim süreçleriyle bütünleşik durumda olan unsurlardan oluşmaktadır. SAS No.78, iç kontrolü oluşturan unsurların COSO raporuna uygun olarak birbiriyle ilişkili şu beş bileşenden oluştuğunu belirtmektedir.⁹¹ (Bkz. Şekil 5)

1. Kontrol Çevresi
2. Bilgi ve İletişim
3. Kontrol Eylemleri
4. İzleme
5. Risk Belirlemesi

Şekil 5.İç Kontrolün Bileşenleri

Erdoğan, M., a.g.e., s.53.

⁹¹ Erdoğan, M., a.g.e., s.53.

Bu unsurlar işletmedeki iç kontrolü oluşturur. İç kontrol, birçok amacı ve bu amaçlarla ilgili politika ve usulleri kapsamına karşın, bunların sadece bir kısmı finansal tabloların denetimiyle ilgilidir. Bunlar da finansal tablolarda yer alan muhasebe bilgilerinin kaydedilmesi, sınıflandırılması, özetlenmesi ve raporlanmasıyla ilgili politikalar, usuller ve yöntemlerdir. Diğer politikalar, usuller ve yöntemler ise iç denetim konusunu ilgilendirir.⁹²

İşletmelerdeki iç kontrol, hileleri ortaya çıkartacak şekilde tasarlandığında önemli bir fonksiyonunu yerine getirmiş olur. İşletme, her zaman doğrudan hile veya hırsızlıkla karşı karşıya kalabilir, hemen ve kesin olarak önleme çoğu zaman -maliyet ve uygulanabilirlik noktasından bakıldığında- yapılamaz. Fakat iç kontrol vasıtasıyla hileleri fark etmek her zaman mümkündür, bir zimmete geçirme olayına karşı korunmada; faaliyetlerde sorumluluk ve hesap vermenin ayrılmasını sağlayacak bir örgüt yapısının işletmede oluşturulması ve şirket politikaları ve kanunlar tarafından emredilen sınırlar içinde prosedürlerin işletmeye yerleştirilmesi gerekir.⁹³ Bunlar yapıldığında iç kontrolün hata ve hileleri önleyici fonksiyonu daha işlerlik kazanır. Bu konuda önemli bir görev de iç kontrolün denetlenmesinden sorumlu iç denetim bölümüne düşmektedir.

3.2.2. İç Denetim

İç denetim, bir işletme bünyesinde, işletmenin amacını gerçekleştirilebilmesi için kurulan bağımsız bir değerlendirme faaliyetidir.⁹⁴ Buna benzer bir tanım ise şöyledir: İç Denetim, örgüte hizmet etmek üzere onun faaliyetlerini incelemek ve değerlemek için örgüt içerisinde oluşturulmuş bağımsız bir değerlendirme fonksiyonudur.⁹⁵ Denetim çalışmasının işletmenin kendi personeli tarafından yürütüldüğünü açıklamak ve dış (bağımsız) denetçinin

⁹² Kepekçi, a.g.e., s.65.

⁹³ Bradford Cadmus and Arthur J.E Chield, **Internal Control, Against Fraud and Waste**, (Prentice Hall, New York, 1953), s.7.

⁹⁴ Başak Ataman Akgül ve Doğan Argun, **İç Denetim Türk İşletmelerinde Uygulanmasına İlişkin Bir Anket Çalışması**, (Birinci Baskı, Türkmen Kitabevi, İstanbul, 1998), s.18.

⁹⁵ Robert Mooler and Herbert N. Witt, **Brink's Modern Internal Auditing**, (Fifth Edition, John Wiley&Sons, New Jersey, 1999), s.11.

çalışmasından bu faaliyeti ayırmak için iç denetim terimi kullanılmaktadır.⁹⁶ Yukarıdaki tanımlar günümüze kadar iç denetim kavramını açıklaya gelmiştir. Günümüzde ise işletme çevresindeki gelişmelere bağlı olarak iç denetim kavramının da yeni tanımları bulunmaktadır. İç Denetçiler Enstitüsünün yeniden düzenlediği Mesleki Uygulamalar Yapısı (Professional Practices Framework) çerçevesinde yapmış olduğu tanım ise şöyledir:⁹⁷

“İç denetim bir organizasyonun faaliyetlerine değer katmak ve geliştirmek için tasarlanmış bağımsız, tarafsız bir güven ve danışma faaliyetidir. İç denetim, bir organizasyonun risk yönetimi, kontrol ve kurumsallıkla ilgili süreçlerinin etkinliğini değerlendirmek ve geliştirmek için sistematik ve disipline edilmiş bir yaklaşım getirerek organizasyonun amaçlarına ulaşmasına yardım eder. “

İç denetim bölümünde çalışan kişilerin bağımsız denetçiler gibi mesleki kurumları ve uymak zorunda oldukları standartları vardır. Ülkemizdeki iç denetçiler Türkiye İç Denetim Enstitüsü bünyesinde toplanmışlardır. Bu kurum, her yıl kongre, sempozyum gibi etkinlikler düzenleyerek mesleğin ülkedeki gelişimine katkı yapmaktadır.⁹⁸

İç denetimin temel fonksiyonu, işletme içinde hazırlanan muhasebe bilgilerinin ve raporlarının doğruluğunu, güvenilirliğini incelemek, işletme içi uygulamalarının yönetim plan ve politikalarına uygunluğunu kontrol etmek, hataların ve aksayan konuların giderilmesi için gerekli tespiti yaparak çözüm geliştirmektir.⁹⁹

3.2.2.1. İç Denetimin Amacı ve Uygulanma Nedenleri

İç denetim sürecinin esas amacı iç kontrolün yeterlilik ve etkinliğini incelemek ve değerlemek suretiyle işletme yönetiminin faaliyetlerinin

⁹⁶ Celal Kepekçi, *İşletmelerde İç Kontrol Sisteminin Etkinliğini Sağlamada İç Denetimin Rolü*, (Eskişehir İ.T.İ.A. Yayınları No:215/171, 1982), s.37-38.

⁹⁷ Münevver Yılcı, *İç Denetim-Türkiye'nin 500 Büyük Sanayi İşletmesi Üzerine Bir Araştırma*, (Birinci Baskı, TC. Osmangazi Üniversitesi Yayınları No.086, Eskişehir, 2003), s.11.

⁹⁸ Türkiye İç Denetim Enstitüsü hakkında bilgi, <http://www.tide.org.tr> (30.6.2002)

⁹⁹ Engin Aras, "Kredi Kullanımında Muhasebe Denetiminin Önemi", *XVI Türkiye Muhasebe Kongresi*, TURMOB, (1997) s.111.

kolaylaştırılmasına katkı sağlamaktır.¹⁰⁰ İç denetim böylece işletme yöneticilerine sorumluluklarını etkin bir şekilde yerine getirmelerinde yardımcı olmaktadır.

Günümüzde iç denetimde, işletmelerdeki iç kontrolün hata ve hileleri önlemesine yönelik kontrollerinin geliştirilmesi önem kazanmaktadır. Çünkü hileler işletmelerde çok büyük kayıplara neden olmaktadır. Bu kayıplar hakkında fikir vermesi açısından aşağıdaki tablo gerçekten çarpıcıdır. İç denetçilerin bu kayıpların önlenmesi noktasında görevleri artmaktadır.

Tablo 2. Çalışanların Yaygın Olarak Yaptıkları Hileler

Hile Çeşidi	Her İşletme İçin Ortalama Kayıp (\$)
Çek hilesi (sahtekarlık ve taklitçilik dahil)	624 000
Stok hırsızlığı	346 000
Şike teklif etmek/fiyat sabitlemesi	342 000
Belgelerde usulsüzlük yapma	256 000
Satışları yanıltma	180 000
Harcama hesaplarında manipülasyon	141 000
Çıkar çatışması	38 000
Rüşvet	35 000
Ücret bordrosu hilesi	26 000

Kaynak: KPMG(Klynveld Peat Marwick Goerdeler Consulting Inc) Fraud Survey, 1998.

Tüm bu göstergeler işletme içerisinde alınması gerekli kontrol önlem ve yöntemlerinin ne kadar ciddi olması gerektiğini bize göstermektedir. Yeterli sayıdaki ve kalitedeki kontrol önlem ve yöntemi, işletmede hileleri en aza indirebilecek önemli silahlardan biridir.

İşletmelerde iç denetim bölümünün oluşturulmasının nedenlerini kısaca şu şekilde sıralayabiliriz:¹⁰¹

- Sorumluluk ve hesap verebilme,
- Yönetime danışmanlık ve yardım etme,

¹⁰⁰ Başak Ataman, **Türk Denetim Kurumları**, (Birinci Baskı, Türkmen Kitabevi, İstanbul, 2000), s.10.

¹⁰¹ Nahir Akarkarasu, "Halka Açık Şirketlerde İç Denetim ve Denetim Kurullarının Etkinleştirilmesi İçin Öneriler", SPK Yeterlilik Etüdü, İstanbul, 2000, s.11.

- Hileli işlemlere karşı korunma ihtiyacı,
- Tasarruf ihtiyacı.

Yukarıda sayılan faktörlerin dışında etkili olan başka faktörler de işletmelerde iç denetimin uygulanmasını gerekli kılabilir. Fakat günümüzde iç denetimin uygulanma nedeni olarak, özellikle kendi personelinin hileli işlemlerinden korunma ihtiyacı diğer faktörlerden daha fazla ön plana çıkmaktadır.

3.2.2.2. İç Denetimin Kapsamı

Başlangıçta iç denetim çalışmaları hırsızlık, hata bulma ve bunlara engel olmaya yönelik iken, 2. Dünya Savaşı'ndan sonra kapsam, faaliyetler etkinliğe doğru genişlemiştir. 1970'lerden sonra iç denetçiler iç kontrol ile ilgilenmişler, testler ve iç kontrol değerlemesiyle uğraşmışlardır.¹⁰²

İç denetçiler işletme yönetimine denetim ve danışmanlık hizmeti sunmaktadırlar. İç denetçiler tarafından yapılan denetim hizmetleri ise finansal, faaliyet ve uygunluk denetimleri olarak sıralanabilir. İç denetçilerin yaptığı finansal denetimin kapsamında: Muhasebe bilgilerinin doğruluk ve güvenilirliğini araştırmak ve bu bilgilerin yer aldığı kayıt ortamını ve finansal raporları incelemek, hata ve yolsuzlukları bulmak ve önlemek, kayıtlarda yer alan varlıkların işletmede var olup olmadığını değerlemek yer alır.¹⁰³

3.2.2.3. İç Denetim Standartlarına Göre İç Denetimin Hata ve Hilelerle İlişkisi

Standartlar yönetimin ve dış denetçilerin iç denetime güven duymaları için gerekli olup, iç denetçilerin çalışmalarını yürütmelerine yardımcı olur.¹⁰⁴ İç

¹⁰² Şaban Uzay, İşletmelerin İç Kontrol Sistemini İncelemenin Bağımsız Dış Denetim Karar Sürecindeki Yeri ve Türkiye'deki Denetim Firmalarına Yönelik Bir Araştırma, (SPK Yayınları No:132, Ankara, 1998), s.37.

¹⁰³ Aynı, s.38.

¹⁰⁴ Aynı, s.40.

Denetçiler Enstitüsü (IIA) tarafından ilk standart 1979 yılında hazırlanmıştır. İç denetim ile ilgili genel standartlar beş grupta toplanmaktadır. 25 özel standart yardımıyla bu beş genel standardın kapsamı genişlemektedir.¹⁰⁵ Bu genel standartlar şunlardır:¹⁰⁶

- Bağımsızlık,
- Mesleki Yeterlilik,
- Çalışma Alanı,
- Denetim Başarısı,
- İç Denetim Bölümünün Yönetimi.

3 nolu iç denetim standardında (SIAS No.3) hilelerin raporlanması, araştırılması, bulunması ve caydırılması konusunda iç denetimin rolü açıklanmaktadır. SIAS 3'e göre iç denetçiler, yanlış giden bir şeyler olduğunda yönetimi bilgilendirmelidirler. İç denetçilerden hileyle ilgili bulgularını yönetime, yönetim kuruluna veya denetim komitesine bildirmeleri beklenmektedir, bir hile planına karışmış olması muhtemel bir kişinin rapor edilmesine dikkat edilmelidir.¹⁰⁷ Getirilen tüm bu standartlar denetçilerin hileler karşısında uyanık olması gerektiğini, hileleri ortaya çıkarmanın hataları ortaya çıkarmaktan daha zor olduğunu göstermektedir.

İç denetçi işletmedeki iç kontrol hakkında en iyi bilgiye sahip kişidir. İç kontrolün yetersiz kaldığı noktalarda hilelerin ve hataların oluşması muhtemeldir. İç kontrolün yetersiz kalması ya kontrol önlem ve yöntemlerinin eksikliğinden ya da kontrol önlem ve yöntemlerinin niteliksizliğinden kaynaklanmaktadır. İç denetçi tüm bunları göz önüne alacaktır. Bir işletmede iç denetim bölümünün yer alması, başlı başına çalışanları hilelerden caydırma ve önleme noktasında bir kontrol unsurudur. Fakat bu kontrol unsuru yönetimin ve işletme sahiplerinin yaptığı hileleri ortaya çıkarma ve caydırmada çalışanları caydırdığı kadar etkin olmayacağı da açıktır.

¹⁰⁵ L.B. Sawyer, **Sawyer's Internal Auditing, The Practice and Modern Internal Auditing**, (The Institute of Internal Auditors, Florida, 1988), s.1142.

¹⁰⁶ Uzay, a.g.e., 41.

¹⁰⁷ Robertson and Louwers, a.g.e., s.281.

Gerek bağımsız denetim standartlarında olsun gerek iç denetim standartlarında olsun hilelerin önlenmesi ve bulunmasında temel noktanın iç kontrol olduğu bilinmektedir. Etkin bir bağımsız denetimin ise ancak, iç kontrolü çok iyi tanımaktan geçtiği ve bu konuda iç denetçilerin önemli bir görevinin olduğunu rahatlıkla söylenebilir.

4. ETKİN BİR DENETİMİN SAĞLANMASINDA BAĞIMSIZ DENETÇİ VE İÇ DENETÇİLERİN HATA VE HİLELER KARŞISINDAKİ SORUMLULUKLARI

4.1. Bağımsız Denetçi ve İç Denetçi İlişkisi

Günümüzde bağımsız denetim ve iç denetim çalışmaları arasındaki işbirliğinin önemi giderek artmaktadır. Bağımsız denetçi denetim çalışmasının etkin ve verimli bir şekilde yürütülmesini sağlamak için işletmedeki iç denetim fonksiyonundan yararlanabilir.

Bağımsız denetçinin amacı, finansal tablolar hakkında bir karara varabilmektir. Bu amaçla kararını destekleyecek sayı ve nitelikte kanıt toplayıp, değerlendirmesi gerekmektedir. Yapacağı çalışmaları planlarken işletmenin iç kontrol sistemini gözden geçirir ve değerlendirir. İç kontrol sistemini değerlendirme ve denetim planını hazırlama aşamalarında bağımsız denetçinin önemli dayanağı, eğer iç denetim yeterli bulunursa, iç denetçinin çalışmaları olacaktır.¹⁰⁸

Bağımsız dış denetçi ile iç denetçi arasında aktif ve pasif diye nitelenebilen bir işbirliği söz konusu olabilir. Dış denetçinin desteği ile iç denetim programının planlanması ve işbölümü yapılmasına dayalı bir işbirliği aktif işbirliğiyken, dış denetçinin çok iyi işleyen bir iç kontrol sistemi ve iç denetim bölümünün bulunduğu bir yerde, iç kontrol sistemini önemli bir denetim kanıtı sayarak rahatlıkla görüş bildirebilmesi pasif işbirliğine bir örnektir.¹⁰⁹

¹⁰⁸ Nejat Bozkurt, "Mali Tabloların Bağımsız Denetimi Açısından Bağımsız Denetçi ve İç Denetçi İlişkisi", *Yaklaşım Dergisi*, Yıl.3, Sayı.27, (Mart 1995), s.31.

¹⁰⁹ Akarkarasu, a.g.e., s.22.

Bağımsız denetçinin iç denetim fonksiyonundan nasıl yararlanması gerektiği ise 65 Nolu Denetim Standartları Hakkındaki Tebliğde (SAS No.65) açıklanmıştır. Bağımsız denetçi aşağıdaki konularda iç denetçiden yararlanabilir:

1. Kontrol riski düzeyine göre bağımsız denetim çalışmasının kapsamını belirleme,
2. İç denetçinin yapmış olduğu denetim çalışmalarını kullanma,
3. Bağımsız denetçinin planlaması ve gözetimi altında işbölümü.

Belirtilen bu alanlara ek olarak hilelerin işletmeler açısından giderek öneminin artması sonucunda bu alan içerisinde de bağımsız denetçiler ve iç denetçilerin karşılıklı ilişkileri olacaktır. Bu konu araştırmanın sonraki bölümlerinde ayrıntılı bir şekilde incelenecektir.

Bağımsız denetçiyle iç denetçinin işbirliği etkin bir denetimin gerçekleştirilmesinde önemli bir role sahiptir. Ülkemizde yapılan bir araştırmada şirketlerin iç denetim birimi çalışmalarının, yapılan bağımsız denetim çalışmalarında ne gibi işlevleri olduğu sorulmuştur. Bu soruya 30 şirketten 12'si, bağımsız denetim çalışmalarının maliyetini azalttığı ve süresini kısalttığı cevabını, aynı orandaki 12 şirket ise iç denetim çalışmalarının daha çok şirketin üretim, pazarlama vb. faaliyetlerine ilişkin olarak belirlenen süreçlerine yönelik olduğundan finansal tabloların denetiminde herhangi bir işlevinin bulunmadığı cevabını vermiştir.¹¹⁰ Bu durum, ülkemizde bu tür bir işbirliğinin bağımsız denetim çalışmasına katkı yapacağını göstermektedir.

4.2. Bağımsız Denetçi ve İç Denetçinin Hata ve Hileler Karşısındaki Sorumlulukları

Bağımsız denetçiler, çalışanların yaptıkları hileleri raporlamak ve bulmak için genellikle işletmede doğru pozisyonda değildirler. Bununla birlikte iç denetçiler işletmenin hileye karşı savaşında ana savunma hattında yer alırlar. İç

¹¹⁰ Akarkarasu, a.g.e., s.104.

denetçiler bu noktada işletmedeki hile risklerini ve işaretlerini daha iyi fark edebilecek kişilerdir. İç denetçiler bu konuda bağımsız denetçilere SAS No.82'nin uygulamaya geçmesiyle ve A.B.D'de Özel Menkul Kıymetler Dava Etme Reformu Yasası'nın (Title III Of The Private Securities Litigation Reform Act) kabul edilmesiyle yardımcı olabilecek duruma gelmişlerdir.¹¹¹

A.B.D'de 1934'ten beri yürürlükte olan Menkul Kıymetler ve Kambiyo Kanununun (Securities and Exchange Act of 1934) yerine 1995'de yenisi yürürlüğe girmiştir. Bu kanuna göre denetçiler, müşteri işletmede önemli olduğuna inandıkları yasal olmayan faaliyetleri hakkında yönetim kurulunu bilgilendirmek zorundadırlar. Denetçiler müşteri işletmenin, finansal tablolarına önemli etkisi olduğuna inandığı yasal olmayan bir faaliyetini bulurlarsa, yönetim kurulu bir iş günü içinde bunu SEC (Securities and Exchange Commission)'e bildirmek durumundadır. Eğer bildirmezse, denetçiler (a) bir iş günü içerisinde yönetim kuruluna verdikleri raporu SEC'e verebilir, (b) veya denetim görevini bırakabilir ve aynı zamanda bir iş günü içerisinde bu duruma ilişkin SEC'e rapor verebilirler. Denetçiler bu yasal mecburiyetten tatmin olmazsa, SEC işletmeye yönelik bir ceza da verebilir.¹¹²

Finansal tablolardaki hata ve hilelerin önlenmesi ve bulunması sorumluluğu yeterli bir iç kontrolün uygulamaya konulması ve düzenli çalıştırılması suretiyle işletme yönetimine aittir.¹¹³ Burada işletme yönetiminin sorumluluğu vurgulanmakta, iç kontrolün düzenli çalıştırılmasında iç denetimin rolü ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla işletme yönetimi, hata ve hilelerin önlenmesi ve bulunması sorumluluğunu iç denetim bölümüyle paylaşmaktadır. SIAS 3'te de açık bir şekilde hilelerden caydırmaktan yönetimin sorumlu olduğu vurgulanmaktadır; fakat iç denetçilerin yönetimin faaliyetlerinin etkinliğini ve yeterliliğini belirleme sorumlulukları da iyi bir şekilde oluşturulmuştur.¹¹⁴

Olaya bağımsız denetçiler açısından bakılırsa; denetçi, görüşünü oluşturmada finansal bilgilerin tüm önemli konularda gerektiği şekilde ifade

¹¹¹ Hillison, Pacini, and Sinason, a.g.e., s.351.

¹¹² Robertson and Louwers, a.g.e., s.281.

¹¹³ IFAC, **The International Auditing Practices Committee, International Guideline No:11 Fraud and Error**, 1982 Par.5.

¹¹⁴ Hillison, Pacini, and Sinason, a.g.e., s.352.

edildiği güvenini sağlayacak kanıtları elde etmek için daha önce planladığı prosedürleri uygulayacaktır. Sonuç olarak denetçi finansal bilgilerde önemli hata ve hilelerin olmadığı güvenini verecek veya hile olmuşsa, finansal bilgilerde gerektiği şekilde bunun etkisinin gösterilip gösterilmediğini, hataların düzeltilip düzeltilmediğini araştıracaktır.¹¹⁵ Bağımsız denetçinin sorumluluğu, denetimi olası hata ve hileleri ortaya çıkartacak şekilde planlamada ve yürütmede ön plana çıkmaktadır. Denetçinin hata ve hilelerin olup olmadığını incelerken karşılaştığı durumları değerleyen mesleki şüphecilik davranışıyla hareket etmesi ve denetimi bu şekilde yürütmesi gerekir. Kısaca SAS No.82 ve SAS No.99 ile bağımsız denetçiye getirilen sorumluluk, finansal tabloların hileden kaynaklanan yanıltıcı beyanları içerme riskini belirlemek ve bu konu üzerinde yönetimi ve denetim komitesini bilgilendirmektir.

İç denetçilerin de bağımsız denetçilerin de işletmedeki hata ve hileleri – özellikle de hileleri- ortaya çıkarma konusunda çeşitli açılardan sorumlulukları bulunmaktadır. Bu sorumluluklar bağımsız denetçinin etkin bir denetim yürütmesinde önemli bir noktadır. Özellikle hileler konusunda iç denetçilerle işbirliğinin denetimin etkinliği üzerinde çok önemli bir katkısının olacağı rahatlıkla söylenebilir. 65 nolu “Bağımsız Denetimde İç Denetim Fonksiyonu” adlı denetim standardı hakkındaki tebliğ ve 550 nolu “Dış Denetçiler” adlı iç denetim standardında bu işbirliğiyle ilgili açıklamalar ve yönlendirmeler mevcuttur. Bunlara rağmen iş hayatında iç denetçilerin bağımsız denetimde küçük ve pasif bir rol oynadıkları yapılan çalışmalarda saptanmıştır.¹¹⁶

¹¹⁵ Kepekçi, 1982, a.g.e., s.148.

¹¹⁶ Uzay, a.g.e., s.44.

İKİNCİ BÖLÜM

GELENEKSEL DENETİM SÜRECİNE ETKİSİ BAKIMINDAN HİLE RİSKİ DEĞERLEMESİ

1. HİLE RİSKİ KAVRAMI

1.1.Genel Olarak Risk Kavramı ve Risk Faktörü

Risk kavramı ekonomi ve işletmecilik terimleri sözlüğünde zarar olasılığı, belirsizlik dolayısıyla ortaya çıkabilen farklı sonuçlar olarak tanımlanmıştır. ¹¹⁷ Webster sözlüğünde ise risk, tehlike, kaybetme, zarara veya hasara maruz kalma şeklinde tanımlanmıştır. Yani risk, istenmeyen bir olayın olma şansını ifade etmektedir. ¹¹⁸ Gerçekleşen ile olması gereken arasındaki farkı da risk olarak düşünebiliriz.

Risk hayatın her alanında kendine özgü şartlarda ortaya çıkabilir. Denetim konusunda da olayın bir risk boyutu vardır. Denetçi belli bir riski göze alarak denetim çalışmasını kabul eder ve sürdürür. Riski genel boyutundan çalışma alanımıza indirgemek istersek birçok risk tanımı ile karşı karşıya kalırız; işletme riski, denetim riski, asıl risk, bulgu riski, kontrol riski ve hile riski.

Riskin oluşmasına neden olan veya riski oluşturan unsurlara risk faktörleri adı verilebilir. Risk faktörlerinin çok sayıda bulunması riskin gerçekleşmesini

¹¹⁷ Halil Seyidoğlu, **Ekonomi ve İşletmecilik Terimleri Açıklamalı Sözlük**, (Güzem Can Yayınları No:15, İstanbul 1999), s.288.

¹¹⁸ Eugene F. Brigham, **Finansal Yönetimin Temelleri**, (Çeviren: Özdemir Akmut ve Halil Sarıaslan, Ankara Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, Cilt 1, Ankara, 1996), s.105.

kuvvetlendirir. Örneğin işletmede gerçekleşen finansal nitelikteki işlemlerin kayda alınmasından ve bunların kontrol edilmesinden aynı kişi sorumlu ise bu durum bir risk faktörüdür. Bu risk faktörü, kayıtların gerçek ve doğru bir şekilde olmaması riskini doğuracaktır. Kısacası risk faktörleri, ilgili olduğu riskin gerçekleşmesinde etkili olan en önemli unsurlardır. Risk faktörlerinin sayısının yanında niteliği de riskin gerçekleşmesinde etkili olan bir başka unsurdur. Sayıca fazla risk faktörü bulunmamasına rağmen çok önemli bir risk faktörü istenmeyen bir durumun gerçekleşmesine neden olabilir. Örneğin işletmede kasa sayımı tek bir kişi tarafından ayda bir kez yürütülüyorsa, bu takdirde başka bir risk faktörü olmasa dahi kasa noksanı veya kasa fazlası çıkma riski büyük olacaktır. Aynı şekilde işletmeyi parasal bir yükümlülük altına sokacak bir kıymetli evrakı tek bir kişinin imzalaması, bu imzayı ve tutarı kimsenin kontrol etmemesi de önemli bir risk faktörüdür. Konuyla ilgili örnekler çoğaltılabilir.

1.2. Risk Arttırıcı Unsur Olarak Hata ve Hile Faktörleri

İşletme faaliyetlerinin planlandığı gibi gerçekleşmesini engelleyen eylemlerden en önemlileri, hata ve hilelerdir. Hatalı ve hileli işlemler nedeniyle hem işletme hem de işletme ile ilgili taraflar değişik risklerle karşılaşır. Hatalı ve hileli işlemler bilgi kullanıcılarını finansal riskler, muhasebe riskleri, zarar riski ve yanılma riski ile karşı karşıya bırakır.

Özellikle finansal riskler ve muhasebe riskleri, işletme yönetiminin karşılaştığı risklerdendir. Finansal riskler, uygun finansal yönetim politikalarının kullanılmaması, hileli ve hatalı işlemler sonucu işletme varlıklarında oluşacak kayıplardan ileri gelir. Muhasebe riskleri, varlıklarla ilgili hesap verme yükümlülüğünün yerine getirildiği raporlarda ve kayıtlarda yapılacak hata olasılığıdır. Aynı zamanda, verimli olmayan faaliyetler sonucu varlıkların yönetilmesinde ve varlıkların hırsızlıktan korunmasında başarısızlık, ortaklar ve alacaklılar açısından zarar riskini yaratır.¹¹⁹ Muhasebe kayıtlarında ve raporlarında kasıtlı ve kasıtsız olarak yapılan yanlışlıklar, bu bilgilerin hem

¹¹⁹ Kepekçi, 1996, a.g.e., s.56.

yöneticiler hem de işletme dışındaki kişiler tarafından alacakları kararlarda kullanılmaları halinde yanılma riskini ortaya çıkarır. Yanılma riski, yönetimin dışı karşı sosyal sorumluluğunu yerine getirememesine, ya da ulaşılması zor veya zayıf hedefler belirlemesine neden olarak işletmenin başarısızlığına yol açar.¹²⁰

1.3. Hile Riski Faktörü Olarak Hileleri Yapanlar ve Özellikleri

Gelişmiş ülkeler bazında yapılan araştırmalarda işletmelerin yıllık gelirlerinin %6'sını hileler yoluyla kaybettiklerini görmekteyiz. 1996 yılında A.B.D.'de çalışanların yaptıkları hileler nedeniyle işletmelerine yılda 400 milyar\$ zarar verdikleri tahmin edilmektedir. A.B.D.'de çalışan başına düşen hileye dayanan işletme kaybı ise 9\$ civarındadır.¹²¹

İşletmede hile yapanların çoğu işletmenin çalışanlarıdır. 2002 yılında yayınlanan Sertifikalı Hile Araştırmacıları Kurumu(ACFE) tarafından "Ulusal Hile Araştırması Rapor'unda" hilelerin Amerikan işletmelerine yıllık maliyetinin 600 milyar \$'dan fazla olduğu tahmin edilmiştir.¹²² Ayrıca Ernst & Young adlı denetim firmasının araştırma şirketinin yaptığı tahminlere göre ise her yıl 500 milyon çekte yolsuzluk yapılmaktadır. Amerikan Bankacılar Derneği de (American Bankers Association) çekler üzerinde yapılan hilelerden kaynaklanan maddi kaybın 4.2 milyar dolar olarak belirlemiştir.¹²³ Bu rakamlar olayın büyüklüğünü gösteren kısa örneklerdir.

Hileler genellikle işletmenin net gelirini azaltıcı yönde etki yapar. Örneğin 10.000\$ tutarında bir hile, işletmenin net gelirini 10.000\$ azaltır. Eğer işletmenin kar oranının %10 olduğunu varsayarsak, işletme -bu olayda 100.000\$'a varacak- ek gelir üretmelidir ki hile tutarından 10 kez daha fazla olan net

¹²⁰ Murat Azaltun, "Otel İşletmelerinde Hata ve Hileleri Önleme Aracı Olarak İç Kontrol", (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir, 1998), s.5.

¹²¹ Alan Reinstein and Gregory A. Coursen, "Considering the Risk of Fraud; Understanding the Auditor's New Requirements", **The National Public Accountant**, Volume 44, (March-April 1999), s.34-39.

¹²² W. Steve Albrecht and Conan C. Albrecht, "Root Out Financial Deception **Journal of Accountancy**, (April 2002), s.30.

¹²³ http://www.alomaliye.com/halil_soyler_isletmelerde_yap_hileler_2.htm, (21.11.2003)

gelirini hile olmayan duruma göre düzeltebilsin. Bu durum bize, hilelerin bulunmasının niçin önemli olduğunu gösteren basit bir örnektir.¹²⁴

Hile içeren eylemler işletmelerde çalışan çeşitli kademelerdeki personel, yönetici veya tepe yönetimleri tarafından yapılabilmektedir. Tepe yönetimleri tarafından yapılan ve kendilerini veya dar anlamda işletme sahiplerini avantajlı kılacak, bunun dışında diğer üçüncü kişilere zarar verebilecek düzenlemeleri iki ana gruba ayırmak mümkündür:¹²⁵

- * İşletmeyi olduğundan iyi gösteren düzenlemeler,
- * İşletmeyi olduğundan kötü gösteren düzenlemeler.

Bu düzenlemeler yönetim tarafından kasıtlı olarak finansal tablolar üzerinde hileli düzenlemelere neden olur. Bundan dolayı buna hileli finansal raporlama adı verilir. Gerek hileli finansal raporlama yoluyla gerekse de çalışanların işletmelerine hile yoluyla verdikleri zararlar yukarıda bahsedildiği gibi çok önemli boyutlara ulaşmıştır. Hile riskinin işletmede oluşmasını sağlayan kişiler, hileleri yapan kişilerdir. Hileleri yapanların özelliklerinin bilinmesi bağımsız denetçiye, iç denetçiye ve işletme yönetimine hilelerin bulunması ve önlenmesi konusunda önemli bilgiler sağlayacaktır. Bu fikirden hareketle hileleri yapanların özelliklerini yapılan araştırmalar ışığında aşağıdaki başlıklar altında ele alabiliriz.¹²⁶

Cinsiyet: Sertifikalı Hile Araştırmacıları Kurumu'nun 2000 hile denetçisiyle yaptığı bir araştırma hile yapanların birçok özelliğini ortaya koymuştur. Buna göre hile yapan işletme çalışanlarının $\frac{3}{4}$ 'ünün cinsiyeti erkek olarak belirlenmiştir. Yapılan hilelerin parasal tutarlarında da bu fark görülmektedir. Erkeklerin işletmelerde yüksek tutarlı parasal işlem içeren görevlerde daha fazla yer almaları, pozisyon-hile tutarı ilişkisini ortaya koymaktadır.¹²⁷

Medeni Durum: Hileye teşebbüs eden işletme çalışanlarının medeni durumlarına bakıldığında evli olanların bekarlara göre daha fazla olduğu ortaya

¹²⁴ W. Steve Albrecht and Conan C. Albrecht, a.g.e., s.30.

¹²⁵ http://www.alomaliye.com/halil_soyler_isletmelerde_yap_hileler_3.htm, 21.11.2003

¹²⁶ Nejat Bozkurt, "İşletmede Hile Yapan Çalışanların Karakteristik Özellikleri", *Yaklaşım Dergisi*, Yıl 8, Sayı 93, (Eylül 2000) s.58-61.

¹²⁷ ACFE, *2002 Report To The Nation Occupational Fraud and Abuse*, (2002), s.14.

çıkılmaktadır. Hile tutarları açısından evlilerle bekarlar arasında 1'e 3 fark bulunmaktadır. Ayrıca birçoğunun çocuk sahibi olduğu da ortaya çıkmıştır.

Eğitim Durumu: Genel olarak bakıldığında eğitim düzeyi arttıkça yapılan hile sayısı ve tutarı artmaktadır. Özellikle iyi eğitim almış olan çalışanların yaptıkları hile tutarları diğerlerine göre çok daha fazla olmaktadır.¹²⁸

Yaş Düzeyleri: Her yaştaki çalışan, hileye teşebbüs edebilmekte ancak, ileri yaşlarda yapılan hile sayısı ve tutarı artmaktadır. İleri yaşlarda yapılan hileler, genç yaşta yapılanlara göre 28 kat daha fazla gerçekleşmektedir. 41-50 yaş arası en çok hile yapılan yaş sınırları arasındadır. 60 yaş ve üzerinde hile yapma eğilimi azalsa da yapılan hilelerin ortalama kaybının daha fazla olduğu bulunmuştur.¹²⁹

İlgi Düzeyleri: İşletmeye ve işine aşırı biçimde meraklı olanlar ve yeni bir şey yaratmak için daha istekli olanlarda hile eğilimi diğerlerine göre daha fazla görülmektedir.

Çalışma Koşulları: Genelde işletmeye ilk önce gelen ve en geç giden kişiler arasında hile eylemleri daha fazla görülmektedir. Özellikle işinin bitmemesini neden olarak gösterip gece geç saatlere kadar ve yalnız başına çalışma istekleri hile yapma olasılığını artırmaktadır. Diğer taraftan hileli eylemler sonucu yakalanan yöneticilerin çoğunun zorunlu olmadıkça izin kullanmadıkları belirlenmiştir. Buna neden olarak, izin yaptıklarında yerlerine bakacak olanların yaptıkları usulsüz işlemleri ortaya çıkartabilecek olmaları görülmektedir.

Kişilik Durumları: Hile yapan veya yapmaya teşebbüs eden kişilerin stres altında oldukları gözlenmiştir. Bu kişilerin yaşamları incelendiğinde herhangi bir nedenle sorunlar yaşadıkları görülmektedir. Örneğin, parasal sorunları, kötü bir evlilik yaşamaları, uyuşturucu veya kumar bağımlısı olmaları yaşamlarında stres doğurmaktadır.

¹²⁸ Anthony M. Lendez, "The CFE: Another Weapon for Fighting Fraud", *The Journal of Corporate Accounting & Finance*, (May/June 2001), s.15.

¹²⁹ ACFE, 2002 Report To The Nation Occupational Fraud and Abuse, (2002), s.15.

Yaşam Koşulları: Rahat bir yaşam sürme hırsı, pahalı hobileri bulunma, bol para harcama istekleri hile eğilimini tetikleyen göstergelerdir. Diğer taraftan çalışanın yaşam düzeyinin nedensiz olarak yükselmesi hile eyleminin habercisi olabilmektedir. Yeni ve pahalı gayrimenkullar, arabalar edinme, pahalı sosyal aktivitelere katılma ve bunların kaynağında şüpheler olması hile olasılığının çok önemli belirtileridir.

İşletmedeki Konumları: İşletmede çalışanların tamamının bir biçimde yolsuzluk yapma olasılığı bulunmaktadır. Ancak yapılan araştırmalarda, hile tutarlarının yüksekliği açısından yönetici pozisyonunda olanların diğer çalışanlara göre daha fazla hile yaptığı bulunmuştur. Çalışanın işletmede güvenilir bir konumu ve bu nedenle fazla denetlenmemesi hileyi doğuran nedenlerden sayılmaktadır. Ayrıca, buldukları konum nedeniyle işletmenin iç kontrol yapısını ve açık noktalarını iyi bilmeleri daha rahat hile yapabilmelerine neden olabilmektedir.

İşletme Dışı İlişkiler: İşletme çalışanlarının, işletme ile ilgili üçüncü kişilerle olan ilişkilerinin düzeyi bir göstergedir. Çalışanın, özellikle işletmeye mal veya hizmet satanlar ve işletmeden mal veya hizmet satın alanlarla çok yakın ilişkiler içinde bulunması yapılabilecek bir yolsuzluk açısından uygun bir ortam sağlamaktadır.

Kişisel Kazanç Beklentileri: Çalışanın işletmede yaşanacak bazı gelişmeler nedeniyle kişisel kazanç elde edecek olması hile yapma dürtüsünü doğurabilecek nedenlerdendir. Çalışanın işletmenin gelirlerinde bir artış olması durumunda, hedeflerin tutturulması durumunda bir ödül, promosyon veya ikramiye elde edecek olması, onun bu sonuçların gerçekleşmesi için harekete geçmesine neden olabilmektedir. Özellikle tepe yöneticileri bu gibi nedenlerle bir kazanç sağlayabilmek için işletmenin finansal tabloları üzerinde gerçek olmayan düzenlemelere gidebilmektedir.¹³⁰

¹³⁰ Bozkurt, 2000, a.g.e., s.58-61.

Hileyi yapanların ortak özellikleri daha da sıralanabilir. Fakat burada önemli olan çalışanların hileye başvurmasıdır. Yapılan diğer bir araştırmada ise şunlar bulunmuştur: ¹³¹

- Çalışanların %5'i koşullar ne olursa olsun hile yapmaya kararlı durumdadırlar.
- Çalışanların %10'u ortam ne olursa olsun hile yapma eğilimindedirler.
- Çalışanların %85'i uygun ortam koşullarında hile yapma eğilimi içindedirler.

Bu saptamada dikkate alınması gereken kütle %85'lik bölümdür. Bu gruptaki çalışanların hile yapmaya yönelmesini önleme olanağı bulunmaktadır. Bunun için uygun koşulların ne olduğunun iyi analiz edilmesi gerekmektedir. Çalışmanın birinci bölümünde belirtilen hilenin gerçekleşmesi için uygun ortam, üç unsurdan oluşmaktaydı. Bu unsurlardan birinin bile aktif duruma gelmesi hilenin doğmasına neden olabilmektedir.

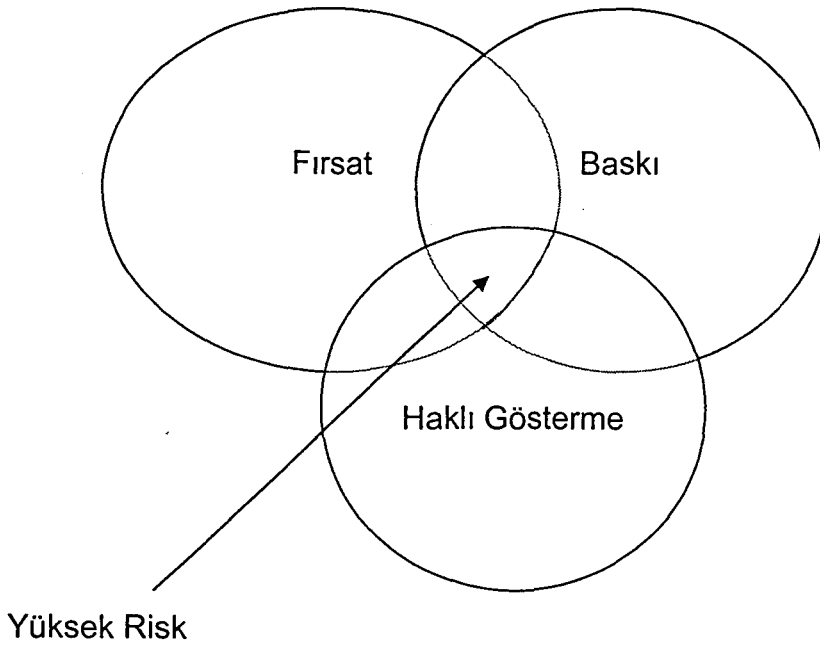
Hilelere karşı verilecek savaşta başlangıç noktasını bir işletmede çalışanları hile yapmaya iten nedenlerin üzerinde durmak ve bunların ortaya koyduğu "uyarı işaretlerini" dikkate almak gelmektedir. Hile üçgeni adı da verilen hilenin gerçekleşmesini sağlayan temel nedenlere çok sayıda örnek verilebilir. Örneğin: ¹³²

- Bir çalışan mali açıdan sıkıntıya girmiştir, kumar oynamaktadır ve normal geliri ile borçlarını ödemesine olanak bulunmamaktadır (Baskı ayağı).
- Bu kişinin çalıştığı işletmede yeterli bir iç kontrol bulunmamaktadır ve kişiye aşırı güven duyulmaktadır (Fırsat ayağı).
- Kişi işletmeden zimmetine geçirdiği parayı sonradan yerine koyacağına kendisini inandırmıştır (Haklı gösterme ayağı).

Yukarıda da kısaca belirttiğimiz bu göstergeler hilenin önlenmesinde ve ortaya çıkartılmasında başlangıç noktasıdır.

¹³¹ Nejat Bozkurt, Aralık 2000, a.g.e., s.41-42.

¹³² Aynı, s.42.

Şekil 6. Hile Riski Modeli

Hillison, Pacini, and Sinason, **a.g.e.**, s.353.

Yukarıdaki şekilde gösterilen her bir daire işletmede çalışanları hile yapmaya yönlendiren başlıca nedenlerdir. Bu üç dairenin ortak alanında yüksek hile riski söz konusudur. Çünkü bu alanda çalışanı hile yapmaya iten üç neden de doğmuştur. Denetçi için işletmelerde yapılan hileleri önlemede ve bulmada bu çok önemli bir noktadır. SAS No.82'de bundan bahsedilmemişken yeni çıkarılan SAS No.99'da bu üç nedenden ayrıntılı bir şekilde bahsedilmiştir. SAS No.99 tipik olarak bir hilenin gerçekleşmesinde, bunun arkasında yatan nedenlerin, baskı veya güdü (dürtü), fırsat ve haklı gösterme olduğunu açıklamıştır.¹³³ SAS No.99'da kişinin karakterinin, davranışlarının ve etik değerlerinin kasten hileli eylemin yapılmasını sağlayacağını belirtmektedir. Bu tür kişiler işletmedeki dürüst kişilere oluşturdukları baskı ortamında hile

¹³³ Rose Maria L. Bukics and John M. Fleming, "Fraud Detection: SAS 99 Increases Auditors' Responsibilities", **Pennsylvania CPA Journal**, (Winter 2003), s.36.

yapmaya yönlendirebilirler. Daha büyük baskı ve dürtü ise, kişilerin yapılan hileyi haklı çıkarabilmesini daha fazla olası hale getirir.¹³⁴

1.4. Hile Riskinin Bağımsız Denetim Açısından Anlam ve Önemi

Hileden kaynaklanan önemli yanlış beyanların finansal tablolara yansıma olasılığı hile riski olarak tanımlanır. 1997'de yayınlanan 82 nolu denetim standartları hakkındaki tebliğde ilk kez denetçinin hileye özel bir önem vermesi gerektiği vurgulanmıştır.

82 nolu standart kapsamlı bir şekilde denetçinin hileye dayalı riski nasıl değerleyeceği ve risk faktörlerinin neler olabileceği konusunda açıklık getirmiştir.¹³⁵ Ayrıca standart, denetçinin finansal tablolarda hilenin neden olduğu yanıltıcı beyan riskini özel olarak belirlemesini gerektirmektedir.¹³⁶ Yani denetçi daha önce yaptığı risk değerlendirme süreçlerinden ayrı olarak hile riskini de değerleyecektir. Bu değerlemenin yapılaş şekli ise denetim firmalarında farklılık göstermektedir. Bazı firmalar değerlendirme süreçlerinden ayrı bazıları da bütünleşik yapmaktadırlar.

Hem SAS No.82 hem de SAS No.99 bağımsız denetçilerin günümüzde hilenin neden olduğu olumsuz etkileri tam olarak kavrayıp, hile riskini çalışmalarında dikkate almasının kendileri için daha iyi olacağını belirtmektedir. Denetçiler, bu şekilde davranarak dava edilme riskini azaltabilirler.

1.5. Hile Riskinin Oluşumunda Risk Faktörleri (Kırmızı Alarmlar)

SAS No.82'de finansal raporlama sorunlarına neden olabilecek risk faktörleri beş kategoride yaklaşık 40 farklı örnekle tanımlanmaktadır. Bu risk

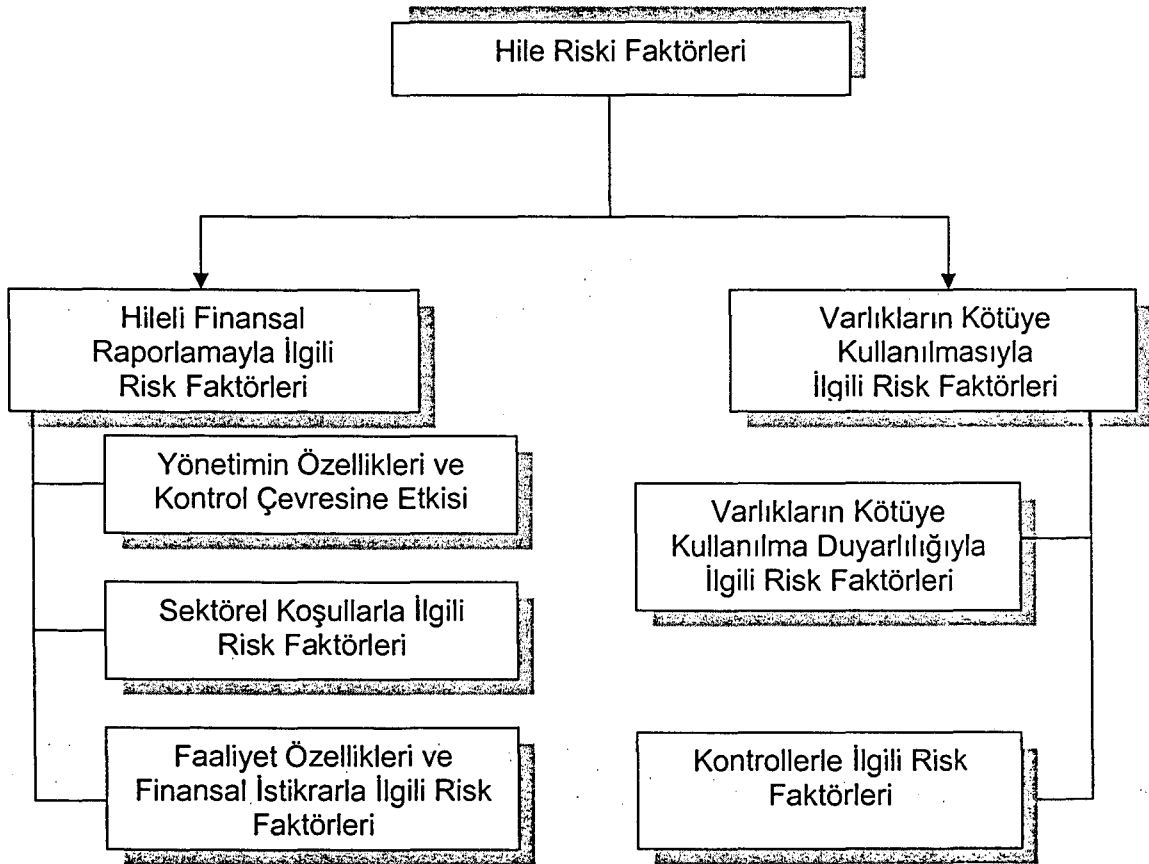
¹³⁴ AICPA Official Releases, **SAS No.99**, Journal of Accountancy, Vol.195, Issue 1, (January 2003), s.4.

¹³⁵ Türkan Önder, "Finansal Tabloların Denetiminde Hile'nin Araştırılması ve Denetçinin Sorumluluğu-82 Nolu Denetim Standardı ve SPK Standartları Arasındaki Farklar", **Marmara İ.İ.B.F Dergisi**, Cilt XV, Sayı 1, (1999), s.327.

¹³⁶ AICPA, **SAS No 82: Consideration of Fraud in a Financial Statement Audit**, (New York, December 1997).

faktörlerinin birçoğu SAS No.53'de belirtilen risk faktörlerine benzemektedir. Fakat SAS No.82'de bu risk faktörleri daha kapsamlı ve ayrıntılıdır. SAS No.99'da ise hile risk faktörleri, hileli finansal raporlama ve varlıkların kötüye kullanımıyla ilgili olmak üzere iki ana başlık altında ve hilenin oluşmasına neden olan baskı/dürtü, fırsat ve haklı gösterme davranışı olarak da üçlü grup içerisinde ele alınmıştır.¹³⁷ Araştırmada SAS No.82'de ifade edilen hile risk faktörleri anlaşılması daha kolay olduğu için tercih edilmiştir.

İşletmedeki hile riskine yönelik risk faktörleri hileli finansal raporlamayla ilgili risk faktörleri ve varlıkların kötüye kullanılması ile ilgili risk faktörleri olarak iki ana grupta toplanmaktadır.

Şekil 7. Hile Riski Faktörlerinin Şematik Görünümü

¹³⁷ SAS No.99'a Göre Hile Riski Faktörleri, <http://www.aicpa.org/antifraud/risk/38.htm> (5.6.2003)

Hileli Finansal Raporlamayla ilgili risk faktörleri şunlardır:¹³⁸

Yönetimin Özellikleri ve Kontrol Çevresi Üzerine Etkisiyle İlgili Risk Faktörleri:

- a) Yönetimin hileli finansal raporlamaya dahil olması için bir güdünün olması. Bununla ilgili belirli göstergeler ise aşağıdadır:
- Yöneticilerin kazançlarının önemli ölçüde ikramiyeler, hisse senetleri ve diğer teşviklerle sağlanıyor olması ve bu teşviklerin gerçekleşmesinin de çok yüksek çalışma hedefleriyle işletmenin faaliyet sonuçlarına, finansal yapısına ve nakit akışına bağlı olması,
 - Yönetim tarafından hisse senetleri fiyatlarının artması veya korunmasındaki çıkarların olağan olmayan muhasebe uygulamalarıyla sağlanıyor olması,
 - Analistlerin, kreditorlerin ve diğer üçüncü şahısların hazırlamış oldukları gerçekçi olmayan tahminlerine yönetimin ulaşmaya çalışması,
 - Vergi kaygısından dolayı yönetim tarafından gelirleri olduğundan az gösterme isteği.
- b) Yönetimin iç kontrol sistemi ve finansal raporlama süreci ile ilgili uygun tutum gösterme ve yansıtmadaki başarısızlığı. Bununla ilgili belirli göstergeler aşağıdadır:
- İşletmenin etik ve değerlerinin yetersiz bir şekilde desteklenmesi ve iletilmesi veya yanlış etik ve değerlerin iletilmesi,

¹³⁸ AICPA, **SAS No 82: Consideration of Fraud in a Financial Statement Audit**, (New York, December 1997).

- Yönetimin tek bir kişi veya küçük bir grup tarafından yürütülmesi ve bunu destekleyecek diğer bir denetim veya yönetim kurulu kontrolünün olmaması,
 - Önemli kontrollerin yetersiz izlenmesi,
 - Yönetimin belirli hataları zamanında düzeltmemesi,
 - Yönetimin çalışanlar için agresif finansal hedef ve beklentiler koyması,
 - Yönetimin kanun koyucuya karşı saygısız tutumu
 - Yönetimin yetersiz muhasebe, bilgi işlem ve iç denetim personeli çalıştırması.
- c) Muhasebe ve finansla ilgisi olmayan yöneticilerin, seçilecek muhasebe ilkelerine karar veriyor veya önemli kararların alınması ve planlanması sürecine aşırı katılıyor olması.
- d) Tepe yöneticilerinin, danışmanların veya yönetim kurulu üyelerinin sık sık değişmesi.
- e) Yönetim ile şimdiki denetçi veya daha önceki denetçi arasındaki gergin ilişkilerin varlığı. Bununla ilgili belirli göstergeler aşağıdadır:
- Şimdiki denetçi ve önceki denetçiyle yönetim arasında muhasebe, denetim ve raporlama konusunda çok sık anlaşmazlık çıkması,
 - Denetçi üzerinde denetimin tamamlanması ve denetim raporunun verilmesi hususlarında mantıksızca zaman baskısı kurulması,
 - Denetçinin gerekli insanlara veya bilgiye ulaşabilmek için ve yönetim kurulu veya denetim komitesi ile iletişiminin resmi veya gayri resmi yollardan engellenmesi,

- Yönetimin denetçiyle baskıcı bir davranış içerisinde olması ve özellikle denetim çalışması üzerinde etki etmeye çalışması.
- f) İşletmeye veya yöneticilerine karşı herhangi bir sermaye piyasası kanununu çiğnemek veya hile yapmak suç iddialarının bulunması.

Sektörel (Endüstriyel) Koşullar İle İlgili Risk Faktörleri:

- a) Yeni muhasebe, sözleşme ve yasal düzenlemelerin işletmelerin finansal istikrarını ve karlılığını zayıflatması,
- b) Sektör içinde aşırı rekabetin olması, piyasanın doyum noktasına ulaşması ve bunlarla birlikte kar marjlarında düşüşlerin yaşanıyor olması,
- c) Sektördeki işletme başarısızlıkları yüzünden, sektörün küçülmeye başlaması ve düşüşe geçmesi,
- d) Teknolojinin hızlı değişimi ve ürünlerin çok çabuk modasının geçmesi gibi sektördeki hızlı değişimler.

Faaliyet Özellikleri ve Finansal İstikrar İle İlgili Risk Faktörleri

- a) Gelirler büyürken ve gelir açıklaması yaparken faaliyetlerden nakit akışı üretememe,
- b) İşletmenin üzerinde rekabete devam edebilmesi için aşırı sermaye bulunması ile ilgili baskı bulunması,
- c) Varlıkların, kaynakların, gelirlerin ve giderlerin subjektif ve belirsiz kararlara dayanıyor olması ya da sözü edilen bu kalemlerde kısa vadede işletmenin finansal yapısını zorlayacak değişimler bekleniyor olması,

- d) İşletmenin önemli ölçüde ilgili taraflarla sıradan olmayan ilişkilerinin bulunması ve ilişkide bulunulan işletmelerin denetlenmiyor veya başka bir denetim firması tarafından denetleniyor olması,
- e) "Özün önceliği kavramı" nı dile getirip, önemli büyüklükte, olağan dışı ve hayli karmaşık işlemlerin özellikle yılsonunda yapılması,
- f) Önemli büyüklükteki banka hesapları, iştirak ya da şube işlemlerinin vergi cenneti kabul edilen ve yeterli hukuki alt yapısı bulunmayan bölge veya ülkelerde gerçekleşiyor olması,
- g) İşletme yapısı içinde gerçek amacı belli olmayan aşırı karmaşık organizasyon şekilleri, alışılmadık garip birimler ve olağandışı sözleşmelerin var olması,
- h) İşletmeyi kontrol eden/yöneten birim veya şahısları tespit etme güçlüğüne olması,
- i) Aynı sektördeki diğer işletmelerle karşılaştırıldığında, aşırı hızlı büyüme ve karlılıkta aşırı artış olması,
- j) Faiz oranlarındaki değişikliklerden çok yüksek bir şekilde etkilenebilme,
- k) Aşırı derecede dış kaynaklara bağımlılık ya da uç noktada borç ödeme gereksinimi ve düzenli olarak ödenmesi gerekli borçların varlığı,
- l) Gerçekçi olmayan agresif satış ve karlılık programlarının mevcut olması,
- m) İflas tehdidi veya düşmanca bir satın alınma ile karşı karşıya bulunmak,
- n) Aleyhte sonuçlanabilecek önemli işlemler sırasında, *örneğin işletme birleşmesi sözleşmesi sırasında* kötü finansal durum raporlama,
- o) Zayıf ve kötü finansal durumdayken, yönetimin kişisel olarak önemli işletme borçlarını garanti etmesi.

Varlıkların Kötüye Kullanılmasıyla ilgili risk faktörleri ise şunlardır.¹³⁹

Varlıkların Kötüye Kullanılma Duyarlılığıyla İlgili Risk Faktörleri:

- a) Elde büyük miktarlarda nakit bulundurma, nakit işlemlerinin çokluğu,
- b) Envanter özellikleri olarak küçük hacimli, yüksek değerli veya talepli stokların bulunması,
- c) Hamiline yazılı tahviller, kıymetli taşlar veya bilgisayar çipleri gibi paraya kolay çevrilebilir varlıkların bulunması,
- d) Duran varlık özellikleri olarak, küçük hacimli, kolaylıkla pazarlanabilir nitelikte ve üzerinde mülkiyeti belli olmayan varlıkların olması.

Kontrollerle İlgili Risk Faktörleri:

- a) Uygun yönetim ve gözetimin olmaması (Örneğin uzak yerlerdeki birimlerin yetersiz bir şekilde gözlenmesi ve denetlenmesi),
- b) Kötüye kullanmaya duyarlı varlıklara erişebilecek personelin işe alınmasında kullanılan eleme prosedürlerinin yetersiz olması,
- c) Özellikle kolaylıkla kötüye kullanılabilen varlıklarla ilgili uygun olmayan şekilde kayıt tutulması,
- d) Görevlerin uygun şekilde ayrılmaması veya bağımsız kontrollerin olmaması,
- e) Yetki ve sorumluluk sisteminin uygun olmaması,
- f) Nakit, menkul kıymetler, stoklar ve sabit varlıklar üzerinde fiziksel güvenliğin zayıf olması,
- g) Yapılan işlemlere ilişkin belgelerin zamanında ve düzgün şekilde hazırlanmaması,
- h) Önemli kontrol işlevlerini yerine getiren personelin izin kullanmaması.

¹³⁹ AICPA, SAS No 82: Consideration of Fraud in a Financial Statement Audit, (New York, December 1997).

SAS No.82'de belirtilen risk faktörlerinin yanında bu konuyla ilgili birçok araştırma yapılmıştır. Hile riski faktörleri çok çeşitlidir. Önemli bir yanlış beyan riskinin işletmede olmadığı yerlerde bu faktörlerin bazıları işletmeyle ilgili belirli alanlardaki riski de gösterir.¹⁴⁰ Dolayısıyla bu risk faktörleri araştırmacılar için önemli bir olgudur. 1998 yılında ABD'de KPMG Denetim firmasının "Hile Araştırması" sonuçlarına göre en yaygın risk faktörleri veya diğer adıyla kırmızı alarmlar şunlardır:¹⁴¹

- Personel üzerinde finansal baskı,
- Önemli kötüye kullanımlar ve kumar gibi kötü alışkanlıklar,
- Abartılı satın alımlar ve hayat tarzı,
- Yönetime veya işletmeye karşı gerçek veya hayali yakınmalar(şikayetler),
- İlgili kişilerle devam eden işler,
- Artan stres,
- Bütçeyi tutturabilmek için yönetimin çalışanlara baskısı,
- Açıklanamayan vakitlerde kısa seyahatler.

Bu konuda yapılmış başka bir araştırma da bulunmaktadır. 1996 yılında daha SAS No.53 yürürlükte iken, 130 denetçi arasında hile riski faktörlerine yönelik yapılan bir araştırma sonucunda şu bulgular elde edilmiştir: Denetçilerden, hileli finansal raporlamaya yol açabilecek risk faktörlerini görece önem derecelerine göre derecelendirmeleri istenmiştir. Buna göre denetçiler hileli finansal raporlamayla ilgili yaygın olan 30 tane risk faktörü (uyarı işareti) sıralamışlardır. Bu sıralanan 30 tane uyarı işareti, hileli finansal raporlama hakkındaki en önemli risk faktörleridir. Müşteri işletmede hileli finansal raporlama olduğunu işaret edebilecek risk faktörlerinden en önemlileri şunlardır: Yöneticilerin denetçilere yalan söylemesi veya denetçilerin incelemelerine

¹⁴⁰ Paul Munter and Thomas A. Ratcliffe, "Auditor's Responsibilities for Detection of Fraud", *The National Public Accountant*, Volume 43, Issue 7, (September 1998), s.26.

¹⁴¹ *Internal Auditor*, "Analyzing Organizational Fraud", April 2001, s, 36.

baştan savma cevap vermeleri, yönetimin ulaşılması güç hedeflerle karşı karşıya kalması, müşteri işletmenin zayıf bir kontrol çevresinin olması vb.¹⁴²

Bağımsız denetçi SAS No.82'de belirtilen 37 tane risk faktörünü, hile riskini değerlerken dikkate almak durumundadır. Bu göstermektedir ki hile riski faktörleri kolay bir şekilde önem derecesine göre sıralandırılmaz ve tahmini modellerde etkili bir şekilde kullanılamaz.¹⁴³ Bu risk faktörleri çok çeşitlidir. Bu faktörlerin bazıları, işletmede önemli yanlış beyan riski sunmayan belirli koşulların olduğu yerleri gösterecektir. Sonuç olarak denetçi mesleki yargısını kullanarak risk faktörlerini bireysel ve birleşik olarak dikkate alacak ve belirli kontrollerle riski azaltacaktır.¹⁴⁴

2. HİLE RİSKİNİ DEĞERLEME VE DENETİM SÜRECİNE ETKİLERİ

2.1. SAS No.82 ve SAS No. 99'a Göre Hilenin Dikkate Alınması ve Hile Riski Değerlemesi

Hile riskini değerlendirme konusuna başlamadan önce değerlendirme kavramının tam ve doğru bir şekilde anlaşılması gerekmektedir. Araştırmada kullanılan değerlendirme kavramı, Vergi Kanunlarımızda adı geçen değerlendirme kavramındaki anlamında kullanılmamaktadır. Vergi kanunumuzda geçen değerlendirme esas olarak, vergi matrahlarının hesaplanmasıyla ilgili iktisadi kıymetlerin değerinin takdir ve tespit edilmesidir.¹⁴⁵ Bazı kaynaklarda "değerleme" ve "değerlendirme" sözcüklerinin anlamlarının biraz farklı olarak kullanıldığı gözlenmektedir. Bu kavramlar birbiriyle karıştırılmakta ve birbirlerinin yerine kullanılabilir. Özellikle "değerlendirme" kavramı yerine "değerleme" kavramı kullanılabilir. Değerlemenin anlamı değerini saptama, belli etmedir. Değerlendirmenin anlamı ise;

¹⁴² Heiman Hoffman, Vicky B. Morgan and Kimberly P., "The Warning Signs of Fraudulent Financial Reporting", *Journal of Accountancy*, Volume 182, Issue 4, (October 1996), s.75-78.

¹⁴³ Apostolou, ve diğerleri, (Annual 2001), s.1.

¹⁴⁴ Munter and Ratcliffe, a.g.e., s.26.

¹⁴⁵ Rüknettin Kumkale, *Açıklamalı Muhasebe Terimleri Sözlüğü*, (Birinci Baskı, Literatür Yayınları No:75, İstanbul 2002), s.64.

1-Yararlanma, yararlı duruma getirme

2-Bir konu üzerinde enine boyuna düşünme, konuyu her yönüyle tartışmadır.¹⁴⁶

Hile Riskini Değerleme kavramı ise, literatürde "*Fraud Risk Assessment*" olarak geçmektedir. Assessment kavramı ise değer biçme, değerini saptama anlamındadır. Hile riskini değerlendirme bir süreçtir ve bu sürecin sonunda hile riski somut olarak belirlenir yani saptanır.

1996 yılında A.B.D'de Denetim Standartları Kurulu (Auditing Standards Board-ASB), hileli işlemlere ilişkin yeni bir denetim standardı önerisinde bulunmuştur. Bu standart hileli işlemler ve varlıkların kötüye kullanımına yönelik bu tarihten önce mevcut bulunan denetim standartlarından daha kapsamlıdır. Önceki standartlarda "düzgün olmayan işlemler (irregularities)" kavramı kullanılırken önerilen standartta "hile (fraud)" kavramı kullanılmaktadır.¹⁴⁷ SAS No.53, 1997 yılında SAS No.82 yayınlanıncaya kadar yürürlükte kalmıştır. 2002 yılında ise daha kapsamlı ve ayrıntılı bir tebliğ olan SAS No.99 yürürlüğe girmiştir.

SAS No.53'te denetçinin, hileler konusunda özel olarak bir risk değerlemesi yapması gerektiği belirtilmemiştir. SAS No.53'te gene SAS No.82'de belirtilen risk faktörlerinden söz edilmiş ve örnekler verilmiştir. Fakat SAS No.82 kadar hileler konusuna ağırlık vermemiştir. SAS No.53'te "düzensizlikler kavramı" hile kavramını da içine alacak bir şekilde kullanılmıştır. SAS No. 53 doğrudan hile kavramından söz etmese de bağımsız denetçiler için, konuyla ilgili ilk önemli düzenlemedir. "Hile Risk Değerlemesi" kavramı ilk kez SAS No. 82 ile literatüre girmiştir. Bu açıdan SAS No.82 önemli bir yenilik getirmektedir ve üzerinde önemle durulması gerekmektedir. SAS No.53 ile SAS No. 82 arasındaki farklar aşağıdaki tabloda görülebilir.

¹⁴⁶ Kazım Yılmaz, **VUK; GVK; KVK ve KDVK Açısından Değerleme**, (İkinci Baskı, T.Ş.O.F Plaka Matbaacılık, Ankara 2000), s.5.

¹⁴⁷ S.Sabit Durlanık, "Hileli İşlemlere Yönelik Bağımsız Denetim Standardı Önerisi", **Vergi Dünyası Dergisi**, Sayı 237, (Mayıs 2001),s 59-60.

Tablo 3. 82 Nolu Denetim Standartları Hakkındaki Tebliğ ile 53 Nolu Denetim Standartları Hakkındaki Tebliğin Karşılaştırılması

	SAS No. 82	SAS No.53
<u>Odak Noktası</u>	<i>Finansal tabloların denetiminde denetçinin hileleri dikkate alması</i>	<i>Finansal tabloların denetiminde denetçinin hem hataları hem de düzensizlikleri dikkate alması</i>
<u>Ortaya Çıkarma Sorumluluğu & Risk Değerleme</u>	SAS No.82'de Ortaya çıkarma sorumluluğu temel olarak aynı olmasına rağmen: *İyice izah edilmiş *Düzensizliklerden ziyade hile kavramı kullanılmış *Denetimin hem planlama hem de yürütme aşamalarını kapsadığı belirtilmiştir.	-
<u>Risk Faktörleri</u>	Aşağıdaki kategorilerde, hem hileli finansal raporlama hem de varlıkların kötüye kullanımıyla ilgili yaklaşık 40 tane risk faktörü örneği verilmiştir. <u>Hileli Raporlama</u> *Yönetim özellikleri *Endüstri koşulları *Faaliyet özellikleri ve Finansal istikrar <u>Varlıkların Kötüye Kullanımı</u> *Kontroller *Varlıkların Çalınma Duyarlılığı	Önemli yanlış beyan riskinin belirlenmesiyle ilgili 16 risk faktörü belirlenmiştir. Bunlar üç grup içinde sınıflandırılmıştır: *Yönetim Özellikleri *Faaliyet ve Endüstri Özellikleri *Anlaşma (sözleşme) Özellikleri
<u>Riske Yanıt</u>	Aşağıdaki durumlara göre özel cevaplara ilişkin örnekler verilmiştir: *Hesap bakiyesi, işlemlerin sınıfı ve dava riski *Hileli finansal raporlama riski *Varlıkların kötüye kullanım riski	-
<u>Belgelendirme Gereği</u>	<i>Risk faktörlerinin varlığı durumu ve bu risk faktörlerine denetçinin yanıtı durumunda belgelendirme</i>	-
<u>Araştırma/Soruşturma</u>	Denetçi aşağıdaki alanlarda yönetimi soruşturmalıdır. *İşletmenin hile riskine karşı görüşlerini elde etmek *İşletmenin içinde yapılmış herhangi bir hile bilgisine sahip olup olmadıklarını belirlemek	-

David S. Baglia, The Effects of Auditor Type, Auditor Experience Level, and Audit Firm Structure on Audit Evidence Decisions: An Empirical Examination Under Cases Both High and Low Fraud Risk, (Thesis of Doctorate, Cleveland State Univ.), May 2000.

SAS No.1'in AU 110 ve AU 230'uncu kısmı ve SAS No.47, SAS No.82'ye göre düzeltilmiştir. SAS No.82, SAS 1'in 110'uncu kısmını "Denetçi finansal tablolarda hata ve hileden kaynaklanan önemli yanlış beyanların olmadığı konusunda mantıklı güvence sağlayacak biçimde denetimi planlamalı ve yürütmelidir" olarak değiştirmiştir.¹⁴⁸

SAS No.47 – Denetimin Yürütülmesinde Denetim Riski ve Önemlilik (AICPA Professional Standards, Vol.1 Au Sec. 312)'de SAS No.82'ye göre değiştirilmiştir.

SAS No.82'nin getirdiği yenilikleri 5 başlık altında toplayabiliriz:

- 1) Denetçilerden mutlak değil "mantıklı güvence" istenmiştir.
- 2) Denetçilerin hileler konusundaki sorumluluğu net bir şekilde açıklanmıştır.
- 3) Hile riski denetim riskinin bir parçası olarak düşünülmüştür.
- 4) Hile riskinin tüm denetim boyunca değerlendirilmesi yapılabilecektir.
- 5) Denetçinin mesleki şüpheciliğini artırmaktadır.

2.1.1. Hile Riski Değerlemesinin Tanımı ve Amacı

Hile riskini değerlendirme, denetçinin mesleki şüphecilik içerisinde -yani sorgulayıcı bir düşünce ve denetim kanıtlarının dikkatlice tayin edilmesini içeren bir davranış içinde- risk faktörlerini dikkate alarak, işletmenin finansal tablolarının hileden kaynaklanan yanıltıcı beyan riskini belirlemesi sürecidir. Bu tanımdan hile riskinin değerlendirilmesinin bir süreç olduğu ve bağımsız bir denetçi tarafından bu işin yapıldığı vurgulanmaktadır. Bu süreçte bağımsız denetçinin deneyiminin ve mesleki şüpheciliğinin çok büyük bir önemi bulunmaktadır. Hileden kaynaklanan yanıltıcı beyan riskini değerlendirmek risk faktörlerinin birleşimini dikkate alan kümülatif bir süreçtir.¹⁴⁹

İşletmede olabilecek risk faktörlerinin varlığının incelenmesi, daha sonra bu risk faktörlerinin önemine göre dikkate alınması ve bunlara bağlı olarak hile riskinin belirlenmesi, hile risk değerlendirme sürecinin önemli aşamalarındandır.

¹⁴⁸ AICPA, SAS No 82: Consideration of Fraud in a Financial Statement Audit, (New York, December 1997).

¹⁴⁹ Munter and Ratcliffe, a.g.e., s.26.

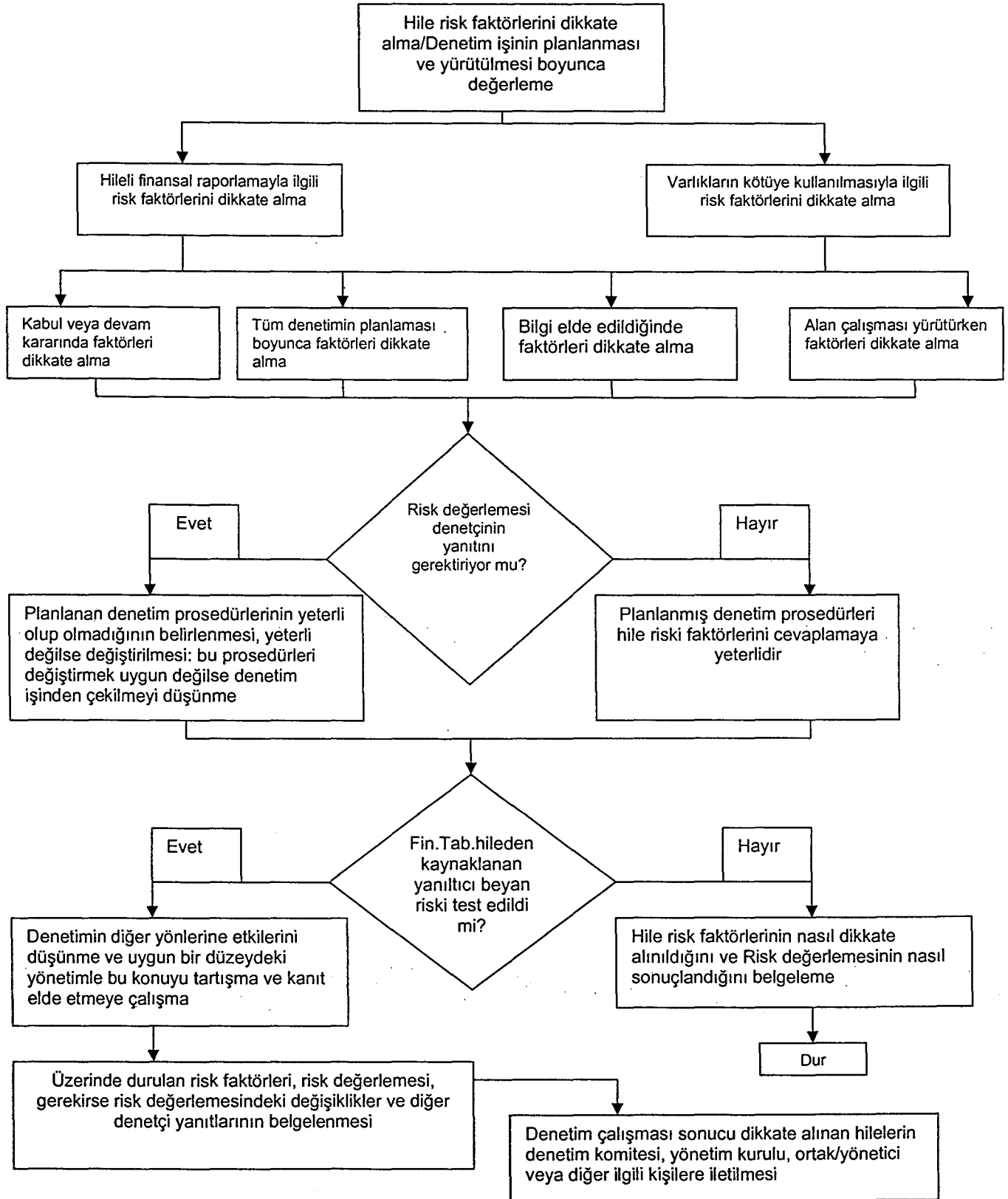
Tüm bu aşamalarda denetçinin deneyimi, mesleki şüphecilik içerisinde oluşturduğu yargısı belirli bir değeri yani hile riskini gösterecektir.

SAS No.82, bağımsız denetçinin hileleri dikkate almasını belirtmekte ve hile riskini özel olarak değerlemesini istemektedir. Denetçinin yukarıda bahsettiğimiz şekilde sadece hile riskini bir rakam veya yüksek, düşük gibi belirlemesi yeterli olmayacaktır. Ulaşılan sonuca göre uygun bir denetim yanıtı oluşturmak gerekecektir. Denetim yanıtı ile kastedilen, bu hile riskini dikkate alarak denetim sürecinde olası bazı değişiklikleri yapmaktır. Bu değişiklikleri yaparak denetimi yürütmek daha sağlıklı olacaktır.

Hile riski değerlemesinin amacı, denetim firmasının dava edilme riskini azaltmak, sağlıklı ve etkin bir denetim çalışması yürütmektir. Hile riski değerlemesinin faydalarından birisi de denetim kaynaklarının riske bağlı olarak dağıtılmasını sağlayarak, kaynak israfını önleyip denetimin etkin ve verimli olmasını sağlamaktır.

Geçen son on yıl zarfında A.B.D'de denetçilere açılan davalar hem adet olarak hem de parasal olarak önemli ölçüde artmıştır. Örneğin 1983 yılında 6 büyük denetim firması aleyhine sadece 3 dava açılmış iken bu sayı 1993 yılında 210'a çıkmıştır. Bu firmaların hukuki işlemler için yapılan harcamaları 1983 yılında toplam hasılatın %2,6'sını oluştururken bu miktar 1993 yılında %12'ye çıkmıştır. Geçmiş akademik çalışmalar denetçilerin dava edilmelerinde önemli bir faktör olarak denetledikleri müşterilerinde herhangi bir hile çeşidinin bulunması olduğunu göstermektedir.¹⁵⁰ Hileyi bulmak denetim işlevinin bir parçası olmakla birlikte, hileyi bulamamak da beraberinde dava edilme riskini taşımaktadır. Hileyi dikkate almak, işletmede hile olasılığını belirlemek demektir ve denetçinin denetimini önemli hileleri bulacak şekilde planlaması ve yürütmesi konusunda sorumluluğu vardır. Bu sorumluluk sınırları içerisinde denetçinin hile riskini değerlemesi ve ona uygun denetim yanıtını oluşturması gerekir. SAS No.82'ye göre denetçinin hileleri dikkate almasını ayrıntılı bir şekilde akış şeması halinde aşağıdaki şekilde gösterebiliriz

¹⁵⁰ Önder, a.g.e., s.323.

2.1.2. Hile Riski Değerlemesinin Zamanı

Bağımsız denetim firması, müşteri işletmeyle denetim sözleşmesini yaptıktan sonra denetimin planlanmasını yapacaktır. Bu aşamada bağımsız denetçi hile riskini değerleyebilir. Hile riskini değerlemenin ne zaman yapılacağından çok nasıl yapıldığı daha önemli olmasına rağmen uygulamada farklı zamanlarda hile riskinin değerlendirilmesinin yapıldığı çeşitli araştırmalarda ortaya konulmuştur.

Denetçi risk faktörleri ve diğer koşulları, yeni müşterinin kabulünde veya eski müşterinin denetimine devam edip etmeme kararını vermek için gerekli araştırmaları yaparken, denetimin planlanması sırasında, işletmenin iç kontrolünü incelerken veya alan çalışması yaparken belirleyebilir. Bu bakımdan riskin belirlenmesi, denetim süresince devam eden, risk faktörlerinin bir bütün içinde göz önüne alınmasını kapsayan bir süreçtir.¹⁵¹

A.B.D'de faaliyet gösteren denetim firmaları ile dünyaca bilinen beş büyük denetim firmasını da içine alan bir araştırmada bu denetim firmalarının hile riskini ne zaman ve nasıl uyguladıklarını araştıran bir çalışma yapılmıştır. Bu çalışmada bazı firmalarda hile riski özel olarak değerlendirilirken, bazı işletmelerde hile riskini değerlendirme, diğer risk değerlendirme işlemlerinin bir parçası konumundadır. Bu araştırma sonuçları aşağıda ayrıntılı bir şekilde tablo 4'de görülebilir. Bu tabloda 5A, 5B, 5C, 5D, 5E diye adlandırılanlar, Amerika'da -o yıllarda- beş büyük denetim firmasını, diğer ikisi ise beş büyük denetim firması dışındaki ikinci büyük denetim firmalarını göstermektedir.¹⁵²

¹⁵¹ Erdoğan N. a.g.e., s.25.

¹⁵² Sandra Walter Shelton, O. Ray Whittington and David Landsittel, "Auditing Firm's Fraud Risk Assessment Practices", **Accounting Horizons**, Volume 15, No 1, (March 2001), s.19-33.

Tablo 4: Hile Riskinin Değerlemesinin Karşılaştırmalı Analizi

	5 A	5 B	5 C	5 D	5 E	Diğer A	Diğer B
Bölüm A: Kullanılan Yardımcı Uygulamalarla Bütünleşme Durumu							
Hile riski yardımcı uygulamalardan ayrılmıştır.	x	x					
Diğer yardımcı uygulamalarla birleştirilmiş hile riski değerlemesi "Özellikle hile riskiyle ilişkisi bulunan faktörlerle ilgili hiç bir gösterge yok."			x	x	x		x
Diğer yardımcı uygulamalarla birleştirilmiş hile riski değerlemesi. Ayrı bir yardımcı uygulama bölümünde yer alan hile riski faktörleri						x	
Bölüm B: Hile Riski Değerlemesinin Zamanlaması							
Müşteriyi kabul ve devam etme kararı esnasında tanımlanmış ve belgelenmiş hile riski faktörleri	x	x	x	x	x	x	x
Denetim planlama sürecinde	x	x		x	x		x
Bölüm C: Müşteri Kabul Etme ve Devam Kararı Sırasında Hile Riski Değerleme Yöntemi							
Tanımlanmış hile riski faktörlerinin var olup olmadığına yönelik kontrol listesi/ anket	x			x		x	x
Yönetim riski dürüstlük ve davranışıyla ilgili ayrı hile riski faktörlerini 8 noktalı ölçekle değerlendirme		x					
Hile riski faktörlerinin tanımlanması ve değerlendirilmesi için anket/kontrol listesi ve 5 noktalı ölçeğin birlikte kullanılması			x				
Hile riski faktörlerini işaret eden özel sorulara karşılık alınan kısa tanımlayıcı cevaplar					x		

Bölüm D: Denetimi Planlama Sırasında Hile Riskini Değerleme Yöntemi	5 A	5 B	5 C	5 D	5 E	Diğer A	Diğer B
Tanımlanan hile riski faktörleri ve planlanmış cevaplar belgelendirilmiştir	x	x		x	x		
Faktörlerin var olup olmadığı kontrol edilmiştir.		x		x	x		
Denetçi hile riski faktörlerini SAS No. 82'ye göre her bir kategori için faktör örnekleriyle tanımlar	x						
Bir bütün olarak hile riskini "yüksek", "orta" veya "düşük" olarak değerlendirir							x
SAS 82'deki faktörleri içeren uzman sistemde yer alan denetim programı tasarlar. Ek faktörlerin de ilaveten kontrol edilmesi.							x
Bölüm E: Hile Riski Faktörlerine Verilen Cevaplara Göre Oluşturulmuş Rehber							
Çekilmeyi dikkate alın.		x	x			x	
Personel atamasını ve denetmesini düzenleyin.	x	x	x	x	x	x	x
Bir Hile Uzmanına danışmayı göz önünde tutun.		x					
Mesleki şüpheçiliği ayarlayın.	x		x	x	x	x	x
Kullanılan muhasebe ilkelerini daha dikkatli inceleyin.	x		x	x	x	x	x
Kontrol riski değerlemesinin üzerindeki etkiyi dikkate alın.	x		x	x	x	x	x
Denetim prosedürlerinin kapsamını, zamanını ve yapısını değiştirin.	x	x	x	x	x	x	x
SAS 82'den denetim prosedürlerinin kapsamını, zamanını ve yapısını değiştiren örnekler sağla.	x	x	x	x	x	x	x
SAS 82 tarafından sunulanın ötesinde önemli bir şekilde denetim prosedürlerinin kapsamını, zamanını ve yapısını değiştiren ayrıntı rehberlik sağla.		x					x
Yol göstermenin (yardım) konumu	DK	YU	YU	DK	DK	DK	DK

DK: Denetim Klavuzu (El Kitabı) **YU:** Yardımcı Uygulama

Shelton, Whittington and Landsittel, a.g.e., s.23-24.

Yukarıdaki tablo genel olarak bize ABD’de 5 büyük denetim firmasının sadece ikisinin hile riskini değerlendirme uygulamasını diğer uygulamalardan ayrı yaptığını göstermektedir. Araştırmaya katılan diğer denetim firmalarının hepsi hile riskini değerlemeyi diğer uygulamalarla birlikte yapmaktadır. Aynı zamanda tüm firmalar hile riskini değerlemeyi müşteriyi kabul etme/devam kararı sırasında yaptığını ve denetimin planlanması sırasında da yaptığını belirtmişlerdir. Hile riskini değerlendirme sürecinde kullanılan yöntemler ise çok çeşitli olmakla beraber müşteriyi kabul etme ve devam kararı sırasında hile risk faktörlerinin olup olmadığını öğrenmek için kontrol listesi/anket kullanımı yaygındır.

2.1.3. Hile Riskini Dikkate Alma Süreci

Hilenin neden olduğu yanıltıcı beyan riskinin belirlenmesi denetim boyunca devam eden bir süreçtir. Denetçi hem planlama hem de denetimin yürütülmesi sırasında risk faktörlerini tanımlar. Hile riskini değerlemede, denetçinin dikkatini çeken ilgili bilgiler elde edildikçe tekrarlanması gereken üç adım vardır.¹⁵³

- Risk faktörlerinin varlığını dikkate alma
- Risk belirleme
- Risk düzeyine uygun yanıt geliştirme

Yukarıda sayılanlar hile riskini değerlemede başlıca adımlardır. Bunlara ek olarak SAS No.82 ve SAS No.99’un öngördüğü hile riskini dikkate alma sürecinde ise 5 adımdan bahsedebiliriz ki bu yaklaşım daha geniş perspektiftir. Araştırmada aşağıda belirtilen bu sürece göre hile riskini değerlendirme konusu ele alınmıştır.

- Hile riski faktörlerinin varlığını araştırma
- Hileden kaynaklanan yanıltıcı beyan riskini değerlendirme (risk belirleme)
- Değerleme sonucuna göre uygun bir denetim yanıtı oluşturma
- Denetim testlerini yapma ve test sonuçlarını değerlendirme
- Belgelendirme ve sonuçları yönetime veya denetim komitesine iletme

¹⁵³ Andrew H. Barnett and James E. Brown, “The CPA As Fraud–Buster”, *Journal Of Accountancy*, Volume 185, Issue 5, (May 1998), s.69-74.

Hile riskini dikkate alma süreci, ilk olarak hile risk faktörlerinin denetçi tarafından varlığının incelenmesiyle başlar. Bu ilk adımdır. Denetçi müşteri işletmede 82 nolu denetim standartları hakkındaki tebliğde belirtilen hileli finansal raporlama ve varlıkların kötüye kullanılmasına ilişkin risk faktörlerinin olup olmadığını araştırır. Belirlenen risk faktörleri çalışma kağıdında belgelendirilir. Daha sonra belirlenen risk faktörlerine göre denetçi bunları diğer risk faktörleri ve diğer koşullarla birlikte dikkate alarak hilenin neden olduğu yanıltıcı beyan riskini belirler. Bununla hile riskini dikkate alma süreci sona ermemektedir. Denetçi belirlediği hile riski düzeyine bağlı olarak uygun bir denetim yanıtı geliştirmek durumunda kalabilir. Hile riskine bağlı olarak denetçi ek personel görevlendirebilir, denetim yordamlarının yapısını ve zamanını değiştirebilir. Tüm bunlar denetçinin hile riskine bağlı geliştirdiği yanıtlardır.

Daha sonra denetçi denetimin sonunda toplanan test sonuçlarının ve diğer koşulların yapılan risk belirlemesini etkileyip etkilemediğini dikkate alır. Son olarak da gerçek hile ve hile kuşkusunu belirlenmişse ve risk faktörleri raporlanabilir koşulları gösteriyorsa denetçi bunu yönetime iletmelidir. Eğer yönetim de bu hile işinin içindeyse denetim komitesine durumu bildirmelidir.

2.1.3.1. Hile riski faktörlerinin varlığını araştırma

Hile riskinin değerlemesi, işletmedeki potansiyel hile risk alanlarıyla ilgili olarak yönetimin soruşturulmasını kapsar. Denetçi hile riskini değerlerken, yönetimin hile riskiyle ilgili anlayışını elde etmek ve yönetimin işletme içinde yapılmış hile bilgisine sahip olup olmadığını, yönetimin riskleri nasıl karşıladığını belirlemek için yönetimi soruşturmalıdır. Bu soruşturmadan elde edilen bilgi denetçinin belirleyeceği hile riskini ve riskle ilgili olarak yapacağı denetim planını ve programını etkileyebilen risk faktörlerini göstermelidir.¹⁵⁴

Standartta belirtilen risk faktörlerinin hepsi, her durumda konuyla ilgili olmayabilir. İşletmenin sahiplik özellikleri, büyüklüğü, içinde bulunduğu endüstri kolu ve diğer farklı özellikler ve koşullara bağlı olarak bazıları daha fazla veya daha az öneme sahip olabilirler. Bu nedenle denetçi, her bir gruptaki risk

¹⁵⁴ Erdoğan N. , a.g.e., s.25.

faktörlerini müşteriye uyarlanabilmesi koşuluyla dikkate alır. Örneğin denetçi, bankacılık gibi belirli bir sektöre ilişkin risk faktörlerini dikkate almayı isteyebilir. Diğer durumlarda denetçi, bunlardan sadece denetim altındaki küçük işletmelere uygulanabilen risk faktörlerini seçmeyi isteyebilir. Alternatif olarak denetçi standartta tanımlanmış, ek risk faktörlerinin olduğuna inanabilir.¹⁵⁵

Denetçinin risk faktörlerinin önemini, riski azaltan özel kontrollerin bulunup bulunmadığını ve uygun denetim yanıtını oluşturacak yordamları belirlerken kişisel yargısını kullanması gerekir.¹⁵⁶ SAS No.82 ve SAS No.99 hile riskinin değerlendirilmesinde, denetçinin risk faktörlerini daima denetlenen işletmenin büyüklüğü, karmaşıklığı ve sahiplik özellikleri içinde değerlendirmesi gerektiğini belirtmektedir.

SAS No. 99'un getirdiği yeniliklerin başında denetim ekibiyle hile konusunda yapılan görüşmelerde "beyin fırtınası" ve "fikir alışverişi" gibi uygulamalara denetçinin daha fazla ağırlık vermesi gerektiği gelmektedir.¹⁵⁷ Böylece işletmedeki hile riski faktörleri daha doğru bir şekilde belirlenebilir.

2.1.3.2. Hileden kaynaklanan yanıltıcı beyan riskini değerlendirme

2.1.3.2.1. Risk değerlendirme

Denetçi yukarıdaki aşamada elde ettiği bulgulara göre işletmede hileden kaynaklanan yanıltıcı beyan riskini değerlendirir. Bu değerlemenin denetçinin tecrübesiyle ve mesleki şüpheciliğiyle doğru orantılı olduğu söylenebilir.

Genel olarak risk değerlendirmesi şu üç temel aşamadan meydana gelmektedir:¹⁵⁸

- *Risk faktörlerinin tanımlanması,
- *Risk faktörlerinin nispi öneminin belirlenmesi,
- *Risk faktörlerinin risk derecelerine göre puanlanması.

¹⁵⁵ Jane Mancino and Peter D. Fleming, "The Auditor and Fraud", *Journal of Accountancy*, (April, 1997), s.32-37.

¹⁵⁶ Erdoğan N., a.g.e., s.25.

¹⁵⁷ AICPA Official Releases, SAS No.99, *Journal of Accountancy*, Volume 195, Issue 1, (January, 2003), s.5.

¹⁵⁸ Denetim Açısından Risk Değerlendirmesi, *ActiveLine Dergisi*, Sayı 6, (Eylül, 2000), s.4.

Risk faktörlerinin tanımlanması veya varlığının araştırılması konusuna yukarıda değinilmiştir. Risk faktörlerinin nispi öneminin belirlenmesi ve risk faktörlerinin risk derecelerine göre puanlanması aşamalarını, hile riskini dikkate alma sürecinde “Risk Belirleme” aşaması kapsamında düşünebiliriz.

Risk belirleme, denetlenen işletmedeki risk faktörleri tespit edildikten sonra bu risk faktörlerinin toplam risk içindeki nispi öneminin belirlenmesidir.

Risk faktörlerinin toplam risk içindeki nispi önemi hesaplanırken, tüm risk faktörlerinin toplamı %100 olarak kabul edilir ve risk faktörlerinin toplam risk içindeki nispi payı “%” olarak ifade edilir. Risk faktörlerinin toplam risk içindeki % payları bulunduktan sonra denetlenecek işletmede, her risk faktörünün, risk derecesine göre puanlanması gerekmektedir. Zira her işletmede benzer riskler bulunsa da bunların dereceleri farklılık arz edecektir. Bu puanlama yapılırken her risk faktörü için aynı puanlama ölçeği kullanılmalıdır.¹⁵⁹ Örneğin risk derecesine göre puanlama 0-10 arasında yapılabilir. Bu konuyla ilgili aşağıdaki gibi bir örnek uygulama yapılabilir.

Denetçinin işletmedeki hile riski faktörlerini incelediğini “*Varlıkların Kötüye Kullanılma Duyarlılığıyla*” ilgili riski faktörlerinin diğer hile riski faktörlerine göre daha fazla önem taşıdığını ve diğer risk faktörlerinin işletmenin genel riskiyle eşit oranlı olarak ilişkilendirilmesi gerektiğini düşündüğünü varsayalım. Denetçi, varlıkların kötüye kullanılma duyarlılığıyla ilgili riski faktörlerine %40, diğer risk faktörlerine %15’lik pay vermeyi uygun görmüştür. Denetçi ayrıca risk faktörlerinin risk derecesine göre puanlamasını yaparak aşağıdaki genel tabloya ulaşmıştır.

Tablo 5. Denetçinin Hile Riski Faktörlerine Verdiği Ağırlık ve Puan

Hile Riski Faktörleri	Risk Ağırlığı	Risk Puanı
Yönetimin Özellikleri ve Kontrol Çevresi Üzerindeki Etkisi	% 15	5
Endüstri Koşulları ile İlgili Risk Faktörleri	%15	6
Faaliyet Özellikleri ve Finansal İstikrar ile İlgili Risk Fakt.	%15	3
Varlıkların Kötüye Kullanılma Duyarlılığıyla İlgili Risk Fakt.	%40	9
Kontrollerle İlgili Risk Faktörleri	%15	10

¹⁵⁹ Denetim Açısından Risk Değerlemesi, s.4.

Bu tablodan sonra denetçi, her risk faktörünün risk puanıyla, toplam risk içindeki % payını çarparak risk faktörüne ulaşacaktır. Risk faktörlerinin toplamı, işletmenin hile riski açısından risk derecesini verecektir. Çıkan sonuç "0" a yaklaştıkça risk seviyesi azalacak "10" a yaklaştıkça risk seviyesi artacaktır.

Tablo 6. Denetçinin Hile Riskini Hesaplaması

Hile Riski Faktörleri		Risk Faktörü
Yönetimin Özellikleri ve Kontrol Çevresi Üzerindeki Etkisi	= 0.15 x 5	0.75
Endüstri Koşulları ile İlgili Risk Faktörleri	= 0.15 x 6	0.90
Faaliyet Özellikleri ve Finansal İstikrar ile ilgili Risk Faktörleri	= 0.15 x 3	0.45
Varlıkların Kötüye Kullanılma Duyarlılığıyla İlgili Risk Faktörleri	= 0.40 x 9	3.6
Kontrollerle İlgili Risk Faktörleri	= 0.15 x 10	1.5
Toplam Risk Derecesi		7.2

Bağımsız denetçi yaptığı hile risk değerlemesi sonucunda hile riski seviyesini 7.2 olarak bulmuştur. Bu rakam 10'a yakın olduğu için risk seviyesi oldukça yüksektir diyebiliriz. Risk değerlemede işin esas noktasını, denetçinin tecrübesiyle risk faktörlerine verdiği ağırlığa ilişkin mesleki yargısı oluşturmaktadır.

2.1.3.2.2. Hile riskini kontrol riski ve asıl risk ile birlikte değerlendirme

Genellikle hile riskini değerlendirme kontrol ve asıl riskin değerlemesinden ayrıdır, fakat birlikte de değerlendirilebilir. Denetçi genellikle kontrol riskini ve asıl riski değerlediğinde hile riskini de değerleyebiliyorsa, hile riskini hem niceliksel hem niteliksel olarak tanımlamasına gerek yoktur.¹⁶⁰

Daha önce de belirtildiği gibi, standart, finansal tabloların hilenin neden olduğu yanıltıcı beyanları içerme riskinin özel olarak belirlenmesini gerektirir. Denetçinin göz önüne alması gereken risk faktörleri hem asıl riskin hem de kontrol riskinin özelliklerini kavradığı için hilenin neden olduğu yanıltıcı beyan

¹⁶⁰ Andrew and James, a.g.e., s.69-70.

riskinin özel olarak belirlenmesi, denetim riskinin belirlenmesi ile birlikte yapılabilir.¹⁶¹ Standart, ayrıca risk değerlemesi yaparken alan çalışması sırasında belirlenebilecek diğer koşulların da dikkate alınmasını söylemektedir. Bu diğer koşullar şunlardır:

- Muhasebe kayıtlarındaki çelişkiler,
- Kanıtlayıcı belgelerin muhasebe kayıtlarıyla uyuşmaması ve kaybolması,
- Denetçi ile müşteri arasında alışılmamış ve sorunlu ilişkiler.

Sonradan saptanan risk faktörleri ve diğer koşullar denetçinin dikkatini çektiğinde, denetçi bunların önceden yaptığı risk belirlemesi üzerinde etkisi olup olmadığını inceleyerek, bir önceki risk belirlemesini yeniden değerlendirmelidir.¹⁶²

2.1.3.3. Değerleme sonucuna göre uygun bir denetim yanıtı oluşturmak

Belirlenen herhangi potansiyel hile riskine denetçinin yanıtı, uygulanacak olan denetim prosedürlerinin yapısını, zamanlamasını ve kapsamını gösteren denetim programlarını tasarlamasıdır. Denetim programları mevcut olduğu belirlenen risk faktörlerinin yapısı ve öneminden etkilenir. Denetçi hilenin neden olduğu yanıltıcı beyan riski olduğunu gösteren bir durum belirlerse;¹⁶³

- 1) Kapsamlı bir yanıt verebilir,
- 2) Belirli hesap kalemleri, işlem sınıfları veya iddialar için özel yanıt verebilir ya da,
- 3) Her ikisini gerektirip gerektirmediğini dikkate alarak ona göre hareket edebilir.

Denetim programının ilk tasarımı denetimin planlaması aşamasında yapılır. Bazı durumlarda risk faktörlerinin bulunduğu belirlense bile denetçinin

¹⁶¹ Erdoğan N. a.g.e., s.26.

¹⁶² AICPA, SAS No 82: Consideration of Fraud in a Financial Statement Audit, (New York, December 1997).

¹⁶³ Janet L. Holland and George Georgides, HUD Audit Procedures, (Harcourt Brace Professional Pub. San Diego, 1999), s.86

yargısı değişmez ve planlanmış olan denetim prosedürlerinin risk faktörlerini yanıtlamaya yeterli olacağı düşünebilir. Bu durumun birkaç olası nedeni olabilir. Denetçi işin asıl riskini ve kontrol riskini maksimumda belirlemeyi bekleyebilir, bunun sonucunda bulgu riskini kabul edilebilir düşük düzeyde tutmak için maddi doğruluk testlerini maksimumda planlar. Bu durumda başkaca genişletilmiş testlere ihtiyacı olmayacaktır. Ayrıca denetçi hile riski faktörlerini belirlemesine rağmen iç kontrolün problemleri alanlarını uygun şekilde gösterdiğinden yeterince tatmin olursa bu da planlanmış olan prosedürlerin değiştirilmemesini sağlar.¹⁶⁴

Diğer durumlarda denetçi koşulların, uygulanacak prosedürlerin değiştirilmesi gereğine işaret ettiğine karar verebilir. Denetçi genellikle yönetimden hoşnut olmadığına bu yolu tercih eder.

Denetçi finansal tabloların denetimi için planlanmış olan yordamların, hilenin neden olduğu riskin yeterince yanıtlanması amacıyla değiştirilmesinin uygulanabilir olmadığına karar verebilir. Bu durumda nedenlerini denetim komitesine veya eşdeğer yetki ve sorumluluğa sahip diğer kişilere ileterek işten çekilebilir.¹⁶⁵

2.1.3.3.1.Kapsamlı yanıt

SAS No.82 hilenin neden olduğu yanıltıcı beyan riski hakkındaki yargıların denetimi çeşitli yönlerden etkileyebildiğini belirtmektedir. Denetçinin belirlediği riske kapsamlı yanıtı, denetçinin daha fazla kuşkucu davranmasını, denetim işinde görevlendirdiği personeli seçerken daha dikkatli olmasını, müşterinin uygulamakta olduğu muhasebe ilkeleri ve politikalarını ve iç kontrolünü daha fazla dikkate almasını gerektirir.¹⁶⁶

Denetçi denetim işini yaparken gereken dikkat ve özeni göstermelidir. Bu da denetçinin mesleki şüphecilik içinde bulunması demektir. Denetim kanıtlarının elde edilmesi ve değerlendirilmesi denetim süreci boyunca devam

¹⁶⁴ McDonald, Donald K. and Banks George Y., "Implementing The New Fraud Auditing Standard in Your Auditing Practice", *Ohio CPA Journal*, Volume 56, Issue 3, (July-September 1997), s.27-28.

¹⁶⁵ Erdoğan N. A.g.e., s.26.

¹⁶⁶ AICPA, **SAS No 82: Consideration of Fraud in a Financial Statement Audit**, (New York, December 1997).

ettiği için mesleki şüphencilik denetim süreci boyunca devam etmelidir. Denetçi hilenin neden olduğu yanıltıcı beyan riskini yanıtlarken;¹⁶⁷

- Önemli işlemlerin doğrulanmasında incelenecek olan belgelerin yapısı ve boyutunun seçiminde daha fazla özen göstererek,
- Yönetimin önemli konulardaki açıklamaları ve sunuşlarının işletme içindeki ve dışındaki diğer kişilerin açıklamaları ile doğrulanması gereğini arttırarak,
- İlave analitik prosedürler veya belge incelemesi yaparak mesleki şüphencilik gereğini yerine getirebilir.¹⁶⁸

Denetçinin, denetim işinin yapılması ve gözetiminde önemli iş sorumluluğu verdiği personelin bilgisinin, uzmanlığının ve yeteneğinin denetçinin belirlediği hile risk düzeyi ile orantılı olması gerekir.¹⁶⁹ Yüksek hile riskinde daha uzman personel, düşük hile riskinde daha az uzman personel görevlendirilebilir.

Denetçi, işletme yönetiminin uygun olmayan bazı teşvikler ve faydalar sağlamak için yaptığı gelir planlarını, varlıkların fazla değerlendirilmesi, gidere karşı aktifleştirme gibi konularda seçtiği ve uyguladığı muhasebe ilke ve politikalarını sıkı bir şekilde incelemesi gerekir. Bu noktalar denetçinin, finansal tablolarda yanıltıcı beyana neden olan muhasebe ilkeleri ve uygulanan politikaların uygunsuzca kullanıldığı konusunda mesleki şüphesini artırmasına neden olur.

Hilenin neden olduğu yanıltıcı beyan riski, kontrolü kapsayan risk faktörleriyle ilgili olduğunda denetçinin kontrol riskini maksimumun altında belirleme gücü azalmaktadır. Bununla birlikte bu durum, denetçinin denetimi planlamak için işletmenin iç kontrol unsurlarının yeterliliğini anlaması gereğini ortadan kaldırmamaktadır. Aslında işletmenin hile risk faktörlerini yanıtlamaya uygun bazı kontrollere veya kontrol eksikliklerine sahip olduğunun anlaşılması, hile risk faktörünün değerlendirilmesinde belirli bir öneme sahip olabilir.¹⁷⁰

Denetçi, denetim prosedürlerinin kapsamının, zamanlamasının ve yapısının değiştirilmesini gerekli görebilir. Örneğin, bazı varlıkların fiziksel gözlem veya kontrolü daha önemli hale gelebilir, doğrulama testleri yılsonunda

¹⁶⁷ Holland and Georgides, a.g.e., s.87.

¹⁶⁸ Erdoğan N. a.g.e., s.27.

¹⁶⁹ Aynı, s.27.

¹⁷⁰ Aynı, s.27.

veya yılsonuna yakın bir zamanda yapılabilir. Daha büyük örneklem büyüklükleri veya daha fazla analitik çalışmalar aracılığıyla prosedürlerin kapsamını düzeltmeye ihtiyaç olabilir.¹⁷¹

2.1.3.3.2. Özel yanıt

Denetçinin hilenin neden olduğu yanıltıcı beyan riski belirlemesine özel yanıtı, belirlenen hile risk faktörleri veya koşulların türlerine veya birleşimlerine ve onların etkileyebildiği hesap kalanlarına, işlem sınıflarına ve iddialara bağlı olarak değişecektir. Eğer bu faktörler veya koşullar belirli hesap kalanları ve işlem çeşitleri için uygun bir özel risk gösteriyorsa; denetçi, denetim prosedürlerini bu belirli alanlarda yoğunlaştırmalıdır ve bu tanımlanmış koşullar ve risk faktörleri uygun bir düzeyde denetim riskini sınırlamalıdır.¹⁷² Denetçi, belirli hesap kalanları, işlem sınıfları ve iddialar için vereceği özel yanıtı için aşağıda belirtilen belirli yaklaşımları uygulayabilir.¹⁷³

- Sürpriz şekilde ziyaretler ve bazı testler yapmak, (örneğin stokları yerinde gözlemlemek veya sürpriz bir şekilde belirli bir tarihte kasayı saymak)
- Yılsonuna yakın bir tarihte stokların sayılmasını istemek,
- Yıl içindeki denetim yaklaşımını değiştirmek, (örneğin başlıca müşteri ve satıcılarla yazılı doğrulamaya ek olarak sözlü iletişimde bulunmak),
- İşletmenin üç aylık dönemler sonunda veya yılsonundaki düzeltme kayıtlarının ayrıntılı şekilde incelemesini yapmak ve yapı ve tutar olarak alışılmamış görünenleri araştırmak,
- Önemli ve alışılmamış işlemler, özellikle yılsonunda veya yılsonuna yakın meydana gelenler için ilgili grupların olanaklarını ve bu işlemleri destekleyen finansal kaynakların kaynağını araştırmak,
- Ayrıntılı şekilde doğrulayıcı analitik yordamlar yapmak,

¹⁷¹ Donald K. McConnel and George Y.Banks, "The New Fraud Audit Standard", **The CPA Journal**, Volume 67, No 6, (June 1997), s.22-29.

¹⁷² Munter and Ratcliffe. **a.g.e.**, s.26-29.

¹⁷³ Holland and Georgides, **a.g.e.**, s.87-88.

- Hile riskinin olabileceği alanlardaki personelle görüşmeler yapmak,
- İşletmenin diğer bölümleri, şubeleri ve bağlı şirketleri diğer bağımsız denetçiler tarafından denetlenmekteyse, bu organlar arasındaki işlemlerin ve faaliyet sonucu olan hilenin neden olduğu maddi hata riskini uygun şekilde anlamak için yapılması gereken çalışmanın kapsamını onlarla tartışmak,
- Eğer bir uzmanın çalışması finansal tablolar üzerindeki etkisi bakımından özellikle önemli hale gelirse uzmanın varsayımlarının, yöntemlerinin ve bulgularının kabul edilebilirliğini belirlemek için bunlarla ilgili ilave yordamlar yapmak.

2.1.3.4. Denetim testlerini yapmak ve test sonuçlarını değerlendirmek

Denetçi denetimi tamamlamadan önce denetim prosedürlerinin sonuçlarını dikkatle değerlendirmeli ve elde ettiği bulguların, denetimi planlarken yapmış olduğu risk belirlemesi üzerinde etkisi olup olmadığını incelemelidir. Denetim test sonuçları finansal tablolarda bir yanlışlığı gösterdiğinde denetçi, bu yanlışlığın hilenin göstergesi olup olmadığını değerlendirmelidir.¹⁷⁴ Bu değerlendirme denetçinin yargısına dayanan nitel bir konudur. Bu değerlendirme hilenin neden olduğu yanıltıcı beyan riskinin iç yüzünü ve ilave veya farklı denetim prosedürlerinin gerekip gerekmediğini daha iyi gösterir.¹⁷⁵

Denetçi finansal tablolardaki yanlışlığın hilenin sonucu olduğunu, fakat etkisinin önemli olmadığını belirlerse yine de onun içermelerini, özellikle kapsadığı kişilerin örgütsel konumlarını değerlendirmesi gerekir. Örneğin, küçük kasadan alt düzeyde sorumluluk verilmiş bir çalışan tarafından para çalınması küçük öneme sahip olacaktır. Buna karşılık konu üst düzey yöneticiyi kapsıyorsa, tutarının finansal tablolar üzerindeki etkisi önemsiz bile olsa bu daha yaygın bir sorunun göstergesi olabilir. Böyle durumlarda denetçi belirlenen riski ve onun;

¹⁷⁴ Holland and Georgides, a.g.e., s.88.

¹⁷⁵ Erdoğan, N., a.g.e., s.28.

- a) kalanlar veya işlem testlerinin yapısı, zamanlaması ve kapsamını,
- b) eğer kontrol riski maksimumun altında belirlendiyse kontrollerin etkinliğinin belirlenmesini ve
- c) denetim işinde görevlendirilen personelin uygunluğu üzerindeki etkisini yeniden değerlendirmesi gerekir.¹⁷⁶

Denetçi finansal tablolardaki yanlışlığın hilenin sonucu olduğunu veya olabileceğini ve bu hilenin finansal tablolar üzerindeki etkisinin önemli olabileceğini belirlemişse veya etkisinin önemli olup olmadığını belirleyememişse; denetçi aşağıda belirtilenleri yapmalıdır.¹⁷⁷

- Denetimin diğer yönlerine etkilerini dikkate almalıdır,
- Yapılabilecek daha ileri bir araştırmanın içeriğini ve yaklaşımlarını kıdemli yöneticiyle veya en azından bir üst düzeydeki yöneticiyle tartışmalıdır,
- Önemli bir hilenin mevcut olmadığını, eğer mevcutsa etkisini belirlemek için ilave kanıtlar elde etmeye çalışmalıdır,
- Gerekiyorsa müşteriye yasal bir danışmana başvurmasını önermelidir.

Hile riski incelemesi ve denetim testlerinin sonuçları önemli bir hile riskini gösterdiğinde, denetçi işten çekilmeyi düşünmelidir ve çekilmenin nedenlerini denetim komitesine veya eşdeğer yetki ve sorumluluğa sahip diğer kişilere iletmelidir.

2.1.3.5. Denetçinin risk değerlemesini ve yanıtını belgelendirmesi

SAS No.82 ve SAS No.99 hem yapılan planlamanın hem de denetim prosedürlerinin çalışma kağıtlarında belgelendirilmesini gerektirmektedir. Planlamada denetçi belirlenen hile risk faktörlerini ve belirlenen bu faktörlere yanıtını kapsayacak şekilde yaptığı risk değerlemesini belgelendirmelidir.¹⁷⁸ Belgelendirme çalışma kağıdı adı verilen kağıtlara ve oradan cari ve sürekli dosyalara aktarılacaktır.

¹⁷⁶ Holland and Georgides, a.g.e., s.89.

¹⁷⁷ Munter and Ratcliffe, a.g.e., s.26-29.

¹⁷⁸ Andrew and James, a.g.e., s.69-74.

Denetçinin denetim süresince gerçekleştirdiği çalışmaları, uyguladığı yordamları, yaptığı testleri ve bunlardan elde ettiği sonuçları, işlediği ve kaydettiği kağıtlara çalışma kağıtları adı verilir.¹⁷⁹ Çalışma kağıtları denetçiyi denetim raporuna taşıyan araçlar olduğundan, sağladıkları çeşitli yararlar bulunmaktadır.¹⁸⁰

- Denetim raporunun hazırlanmasına esas teşkil ederler,
- İç kontrol yapısının tanınmasına ve kontrol riskinin belirlenmesine yardımcı olurlar,
- Denetim çalışmalarının kesintisiz ve düzenli bir biçimde yürütülmesine olanak sağlarlar,
- Denetim sonrası gerektiğinde denetçi tarafından savunma aracı olarak kullanılırlar,
- Bilgi kaynağı olma nitelikleri vardır,
- Sonraki denetim çalışmalarının planlanmasında yarar sağlarlar.

Özellikle denetçinin hile riskini değerlendirme sırasında çalışmalarını belgelendirmesi, denetim sonrası olası bir dava için kendini savunmasında önemli bir role sahip olacaktır.

Alan çalışması sırasında denetçi önceden belirlediği riski yeniden değerlendirmesine neden olan risk faktörleri veya diğer koşulların varlığını saptayabilir. Bu durumda denetçi belirlediği bu risk faktörlerini veya diğer koşulları ve gerekli gördüğü yanıtı da belgelendirmelidir.¹⁸¹

Standart denetçinin, hilenin neden olduğu yanıltıcı beyan riskine ilişkin yaptığı belirlemenin kanıtlarını belgelendirmesini gerektirmektedir. Denetçinin hileleri dikkate almasında şunları belgelendirmesi iyi olur:¹⁸²

- Denetimin planlanması aşamasında denetim ekibinde hile konusunda yapılan tartışmaları,
- Denetçinin alan çalışması yaparken belirlediği, ilave denetim yanıtı gerektiğine inanmasına neden olan hile risk faktörleri ve diğer koşullar ve denetçinin bunlara yanıtı,

¹⁷⁹ Erdoğan M., a.g.e., s38.

¹⁸⁰ Bozkurt N., 1998, s.75-76.

¹⁸¹ Andrew and James, a.g.e., s.70

¹⁸² AICPA, SAS No 99: Consideration of Fraud in a Financial Statement Audit, (New York, 2002).

- Mevcut olduğu belirlenen risk faktörleri ve bu risk faktörlerine yanıtı,
Bazı denetçiler değer yargılarını da belgelendirmeyi isteyebilirler. Bu isteğe bağlı belgelendirme aşağıdaki gibi yargıları içerebilir;¹⁸³

- Belirlenen risk faktörünün yanıltıcı beyana yol açma olasılığı olduğuna neden inandıklarının gerekçesi,
- Belirledikleri riske karşı oluşturdukları yanıtın uygun olduğu sonucu,
- Hile risk faktörlerinin etkisini azaltan mevcut kontrol politikaları,
- Çalışanların hile risk faktörüne duyarlılığını arttırmaya çalışan mevcut ahlak ve uyum programları,
- Hileyle ilgili özel soruşturmalar.

Doğal olarak tam ve uygun bir belgelendirme denetçilerin savunmasına olduğu kadar kendi yargılarını daha sonra gözden geçirmesine de yardımcı olur. Standart, hile riski değerlemesinin nasıl belgelendirileceğini açıkça belirtmemiştir. Bu nedenle belgelendirme kontrol listesi, not alma veya her ikisinin birleşimi şeklinde olabilir.

2.1.3.6. Sonuçları yönetime veya denetim komitesine iletmek

Denetçinin hileyle ilgili sonuçları yönetim kuruluna, denetim komitesine ve uygun olduğunda işletme dışındakilere ilemesi Genel Kabul Görmüş Denetim Standartlarına uygun olarak yaptığı finansal tablo denetiminin önemli bir parçasıdır. Denetçi hilenin mevcut olduğuna ilişkin kanıtları her ne zaman belirlerse konuyu uygun düzeydeki yönetimin dikkatine sunmalıdır.

Üst düzey yöneticileri kapsayan ve finansal tablolar için önemli olan bir hile doğrudan denetim komitesine iletilmelidir. Daha önce belirtildiği gibi önemsiz bir hile, hileyi yapanların bir üst düzeyindeki yönetime raporlanmalıdır.¹⁸⁴

Denetçi, yönetim tarafından denetim komitesine veya eşdeğerlerine herhangi bir şekilde ifşa edilmeyen, alt düzey çalışanlar tarafından yapılan varlıkların kötüye kullanımına ilişkin bilginin beklenen yapısı ve boyutu hakkında denetim komitesi veya eşdeğerleri ile bir uzlaşmaya varmalıdır. Denetçi

¹⁸³ Andrew and James, a.g.e., s.70.

¹⁸⁴ McConnel and Banks. a.g.e., s.22-29.

kontrollerle ilgili risk faktörleri belirlendiğinde, onların yönetime veya denetim komitesine raporlanması gereken koşulları yansıtmayı yansıtmadığını dikkate almalıdır.

Olası hilelerin müşterinin üst yönetimi ve denetim komitesi dışındaki gruplara açıklanması genellikle denetçinin sorumluluğu değildir ve bu genellikle denetçinin gizliliğe ilişkin yasal ve ahlaki zorunlulukları tarafından engellenmektedir. Bazı durumlarda denetçi işletme dışına bilgi verme sorumluluğuna sahip olabilir. Bununla ilgili örnekler aşağıdaki gibidir:¹⁸⁵

- İşletmeyle ilgili bazı yasal ve düzenleyici zorunluluklara uymak için,
- Kendinden sonra gelen denetçiye bilgi vermek için,
- Bir mahkeme çağrısını cevaplamak için,
- Devletten finansal yardım alan işletmelerin denetiminin gereklerine uygun olarak borç veren kurum veya diğer özel kuruma bilgi vermek için.

Denetçi müşteri dışındaki kişi ve gruplara açıklama yapmadan önce mutlaka yasal bir danışmana başvurmalıdır. Meslek ahlakı bakımından da denetçinin çalışma kağıtlarını işletmenin en önemli bilgileri olarak, mahkemece istenmedikçe ve işletme izin vermedikçe gizli tutması, kimseye aktarmaması gerekir.¹⁸⁶

2.2. Önemlilik Düzeyinin Belirlenmesi ve Hile Riski İlişkisi

Önemlilik, finansal tablolarda yer alan hesaplardaki yanlışlıkların bu tabloları kullananların kararlarına ya da değerlendirmelerine etki yapması demektir.¹⁸⁷ Finansal tablo kullanıcılarının kararlarına etki yapan bu yanlışlıklar, hata ve hileden kaynaklanabilen bilgi yanlışlıklarıdır. Kullanıcıların kararlarını etkileyen bu bilgi yanlışlıklarının büyüklüğü (tutarı) ise denetçi için önemlilik düzeyidir. Gerek SAS No.47’de gerekse de SAS No.22’de önemlilik kavramından söz edilmektedir. 22 nolu “Planlama ve Gözetim” adlı denetim

¹⁸⁵ Munter and Ratcliffe, a.g.e., s.26-29.

¹⁸⁶ Erdoğan M., a.g.e., s.38.

¹⁸⁷ Mustafa Yavaşoğlu, *Sermaye Piyasası Mevzuatında Bağımsız Denetim*, (Birinci Baskı, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2001), s.64.

standartları hakkındaki tebliğde denetçinin, denetimin planlanmasının bir parçası olarak önemlilik hakkındaki ilk yargıyı oluşturmasını istemektedir. Ama bu denetim standardı denetçinin bu yargısını belgelemesini ve miktarını belirtmesini (ölçmesini) istememektedir.¹⁸⁸

Denetçinin önemliliği nasıl belirlediği en az önemlilik kavramının muhasebe ve denetim için taşıdığı anlam kadar değerlidir. Denetçi tarafından önemlilik düzeyini belirlemek denetim testi sonuçlarını değerlendirmek ve denetim alanının daha iyi planlanmasını sağlayacaktır. Önemlilik tutarı aynı zamanda uygun kanıtları toplamayı planlamada da denetçiye yardımcı olur. Denetçi, önemlilik tutarını belirleyen yanlışlık tutarının az olmasını isterse, daha çok kanıt toplayacak; tutarı yüksek belirlediğinde ise, daha az kanıt toplayacaktır.¹⁸⁹

Denetçi finansal tabloları oluşturan kalemlere ve bu kalemlerin bulunduğu gruplara yönelik önemliliği belirler.

Denetimde önemlilik düzeyinin belirlenmesinin adımları şunlardır:

1.Adım: Önemlilik hakkındaki ilk yargıyı oluşturma,

2.Adım: Önemlilik hakkındaki ilk yargıyı işlem gruplarına veya hesap kalanlarına dağıtma,

3.Adım: Olası yanlış beyanların tahmin edilmesi ve önemlilik hakkındaki ilk yargının elde edilen tutarlar toplamıyla karşılaştırılması.

Önemlilik hakkındaki ilk yargı, denetçi tarafından finansal tablolarda yanlış beyanların olması ve bunun makul kullanıcı kararlarını etkilemediğine inanılan en yüksek miktardır.¹⁹⁰ Bununla birlikte önemlilik, görecelidir, kesin değildir, bir görüştür. Örneğin küçük bir ayakkabı tamircisi için 5 000 000 000 TL. çok yüksek bir önemlilik düzeyi iken, bu miktar çok uluslu büyük bir işletme için önemsizdir. Bu yüzden denetlenebilen işletmenin göreceli büyüklüğü önemlilik hakkındaki ilk yargıya etki eder.¹⁹¹

Denetçi, önemlilik düzeyini belirlemede yüzde oranı faktörü ile çarpıldığında önemlilik hakkındaki ilk nicel yargıyı saptayabilmek için bir temel veya esas oluşturmalıdır. Belirlenen önemlilik tutarı, bazı niteliksel faktörlerin

¹⁸⁸ AICPA, **SAS No 22: Planning and Supervision (AU 311)**, (New York, 1978).

¹⁸⁹ Kepekçi, a.g.e., s.37

¹⁹⁰ Alven A. Arens, and James K. Loebbecke, **An Integrated Approach Auditing**, (Eight Edition, Prentice Hall Inc.,New Jersey, 2000), s.251.

¹⁹¹ Messier, a.g.e., s.75-76.

etkisiyle ayarlanabilir. Denetçi önemlilik hakkındaki ilk yargısını bu niteliksel faktörlere ve ortak esaslara göre oluşturacaktır.

Önemliliği oluşturmada ortak esaslar şunlardır.¹⁹²

- Toplam Varlıklar
- Toplam Hasılat (Brüt Satışlar)
- Vergi Öncesi Net Gelir
- Vergi Öncesi Gelirin Üç Yıllık Ortalaması

Önemliliği değerlemek için seçilmiş niteliksel faktörler ise şunlardır:

- Düzensizlikler ve yasal yaptırımlar
- Bir sözleşmede sözleşmeyi az miktarlarda bozmak
- Kazanç eğilimine etkide bulunacak miktarlar

Toplam varlıklar, toplam gelir ve net gelirin bazı türleri denetçiler tarafından sıkça önemliliğin saptanmasında kullanılır. Toplam varlıkları veya toplam hasılatı kullanmanın avantajı, işletmelerin çoğunda bu faktörler vergi öncesi net gelire göre yıldan yıla daha istikrarlı ve daha az değişken olmasıdır. Temel olarak net gelir kullanıldığında bazı zorluklar çıkabilir.¹⁹³ Örneğin bir işletmenin vergi öncesi net karı 10.000.000.000TL. ise denetçi, %5 (500.000.000TL.) oranını önemli olarak kabul etsin. Önümüzdeki yıl işletmenin satışları iyi gitmedi ve buna bağlı olarak vergi öncesi net karı 1.000.000.000TL'ye düştü. Eğer denetçi %5 oranını uygulamaya devam ederse önemlilik hakkındaki ilk yargısı 50.000.000TL. olacak ve daha yoğun bir denetim çalışmasına ihtiyacı olacaktır. Çünkü önemli olarak nitelenen tutar düşmüştür.

Şu anda geçerli olan muhasebe ve denetim standartları bazı nedenlerden dolayı önemliliğin ana hatlarıyla apaçık belirlenmesini sağlayamaz. Bunun nedenlerinden ilki, finansal tablo kullanıcıları için neyin önemli olduğunu değerlendirmektir; bu çok zordur fakat imkansız değildir. İkincisi ise, neyin önemli olduğunun denetçilerin kendi aralarında hemfikir olmasına bağlıdır. Son olarak denetçilerin bir kısmı dava yüzünden önemliliği ölçmede isteksiz olarak görünebilmektedir.¹⁹⁴

¹⁹² Messier, a.g.e., s.76-77.

¹⁹³ Aynı, s.75-76.

¹⁹⁴ Aynı, s.77.

Aşağıdaki örnek tablo denetçinin önemlilik tutarını belirlemede kullanabileceği bir tablodur. Bu tablo AICPA'nın denetimde örnekleme rehberinde önemlilik için yer alan bir tablodan uyarlanmıştır. Bu tabloya bağlı olarak bir örnek yardımıyla önemlilik düzeyinin belirlenmesini gösterebiliriz.

Tablo 7. Önemlilik Hakkındaki İlk Yargı Hesaplaması İçin Çalışma Tablosu

Müşteri:.....
 Bilanço Tarihi:.....
Belirlenen esas tutar (TL):.....(Toplam varlıkların ve toplam hasılatın en büyüğü)
 Planlanan Önemliliği Hesaplama :
 (Belirlenen Esas Tutar) x (Yüzde Oranı) = (Planlanan Önemlilik Düzeyi)
 Aşağıdaki tabloyu kullanarak yüzde oranına göre planlanan önemlilik düzeyi hesaplanabilir :

Önemlilik Çarpan Tablosu	
Tutar	Yüzde Oranı
0 TL-100.000 TL	.07 -.05
100.001-1.000.000	.05 -.03
1.000.001-5.000.000	.03 -.015
5.000.001-10.000.000	.015 -.01
10.000.001-25.000.000	.01 -.008
25.000.001-50.000.000	.008 -.005
50.000.001-100.000.000	.005-.004
100.000.000'den fazlası	.004 -.002

Messier, a.g.e., s.78.'den düzenlenmiştir.

1. Adım: Planlanan Önemlilik Tutarının Hesaplanması. Yukarıdaki tabloya göre denetçi ilk olarak, işletmedeki toplam varlıklar veya brüt satışlar rakamlarının en büyüğünü alır ve bunu esas tutar olarak belirler. Örneğin bu esas tutar, toplam satış hasılatı rakamı 11.000.000TL olsun. Tablodan bu tutara karşılık gelen yüzde oranı (0.01) belirlenen esas tutar ile çarpılır. Böylece planlanan önemlilik düzeyine ulaşır. Buna göre, 110.000TL planlanan önemlilik düzeyidir.

2. Adım: Hesaplanan Önemlilik Tutarının Hesap Bakiyeleri veya İşlem Gruplarına Göre Dağıtılması. Denetçi daha sonraki adımda, önemlilik hakkındaki ilk yargısını, hesap kalanlarına veya işlem sınıflarına dağıtır. Çoğu

uygulamacı önemliliği, gelir tablosu hesaplarından ziyade bilanço hesaplarına dağıtır. Çift taraflı kayıt sisteminden dolayı, gelir tablosu hesaplarındaki yanlış beyanlar bilançoju da aynı düzeyde etkiler. Bu yüzden denetçi önemliliği ya gelir tablosu hesaplarına ya da bilanço hesaplarına dağıtılabilir. Fakat çoğu denetim prosedürü bilanço hesaplarına odaklandığı ve çoğu denetimde gelir tablosu hesaplarından daha az bilanço hesabı olduğu için bilanço hesaplarına dağıtım en uygun seçenektir.¹⁹⁵

Hesap kalanı, finansal tablolarda yer alan kalemlerdir. İşlem sınıfları ile müşteri işletmenin muhasebe sisteminde yer alan gelir, ödeme, satın alma gibi işlem grupları kastedilmektedir. Bu tutarların ilgili hesaplara ve işlem gruplarına göre dağıtımını ya denetçinin profesyonel yargısına ya da finansal tablolardaki hesapların göreceli ağırlıkları baz alınarak yapılmaktadır.¹⁹⁶ Bu dağıtımın amacı, ayrı olarak hesap kalanları ve işlem sınıflarına yönelik yapılacak denetim prosedürlerini planlamaktır. Örneğin belirli bir hesaba küçük bir tutarda önemlilik tutarı dağıtılmışsa, daha büyük önemlilik tutarı dağıtılan hesaba göre daha fazla kanıt toplanacak demektir.

Dağıtım süreci denetçinin yargısına bağlıdır, formel niteliksel yaklaşım kullanılabilir. Önemlilik hakkındaki ilk yargı bir defa hesaplara dağıtılır; bu kabul edilebilir yanlış beyan olarak adlandırılır. Önemliliği dağıtırken aşağıdaki faktörler dikkate alınmalıdır:¹⁹⁷

- Finansal tablolarla ilgili hesapların büyüklüğü,
- Hata beklentisi,
- Hesap kalanları ve işlem gruplarının denetimdeki göreceli maliyeti.

Yukarıdaki örnekten devam edilecek olursa; denetçi önemlilik tutarını hesapların finansal tablolardaki ağırlıklarına göre dağıtımını baz aldığını düşünelim. Bu dağıtımda %100 denetlenecek kalemler dikkate alınmaz. Diğer kalemlerin tutarları toplanır ve göreceli önemine göre (ağırlığına göre) -ilk aşamada belirttiğimiz önemlilik tutarı olan- 110.000TL dağıtılır. Denetçi hesapların kendi içindeki önemine göre kabul edilebilir yanlış beyanı bu kalemler için belirler. Bu belirleme planlanmış önemlilik tutarının dağıtımının

¹⁹⁵ Arens and Loebbecke, a.g.e., s.254.

¹⁹⁶ Kaya, a.g.e., s.95.

¹⁹⁷ Messier, a.g.e., s.78-79.

aynısıdır fakat denetçi kalemlerin payına düşen rakamlarda yerine göre oynamalar yapabilir. Örneğin stoklar kalemini ele alalım. Bu kaleme ağırlıklı ortalamaya göre yapılan dağıtımdan (25.000TL) geliyorsa, bir önceki yıl denetlendiğinden dolayı daha büyük bir önemlilik tutarı aktarılabilir (29.000TL gibi). Ayrıca örneğin ticari borçlarla ilgili zayıf kontrol prosedürleri varsa bu durum yanlış beyan riskini arttıracaktır. Buna göre denetçi ilk dağıtımdaki önemlilik rakamını düşürebilecektir.

3. Adım: Olası Yanlış Düzenlemelerin Tahmini ve Önemlilik Tutarı ile Karşılaştırılması. Üçüncü adım, denetçi tarafından toplanan tüm kanıtların değerlendirilmesi yapıldıktan sonra denetimin sonuna yakın tamamlanır. Denetçi yürütülen denetim prosedürleri sonuçlarına dayalı olarak, her bir hesap veya işlem grubundan elde ettiği yanlış beyanları toplar. Daha sonra denetçi bu toplam yanlış beyanları (hata ve/veya hileden kaynaklanan) önemlilik hakkındaki ilk yargısıyla karşılaştırır. Denetçinin planlama aşamasında önemlilik hakkındaki ilk yargısı değerlendirme aşamasında da aynı bilgiye dayalıysa, önemlilik planlama ve değerlendirme aşaması için aynıdır. Bununla birlikte denetçi denetim boyunca önemlilik hakkındaki ilk yargısını etkileyen faktörleri belirleyebilir. Bu yüzden önemlilik hakkındaki ilk yargı denetim bulgularını değerlendirmede kullanılan önemlilik yargısından farklı olabilir. Böyle bir durumda denetçi ilk yargısını değiştirme nedenlerini dikkatli bir şekilde belgelemelidir.¹⁹⁸

Denetim sonucunda bulunan örneğin, makine ve teçhizatların amortismanında ve sayımında 13.000TL'lik bir hata yapılmış olsun. Makine ve Teçhizatlar da toplam 13.000TL'lik bir yanlış düzenleme söz konusudur. Bu tutar, "Makine ve Teçhizatlar" için öngörülen 20.000TL'den düşük olduğundan yapılan denetim açısından herhangi bir düzeltme kaydına gerek yoktur. Eğer bulunan hatalı ve hileli işlemin tutarı daha yüksekse o zaman denetçi için bu işlem önemlidir ve görüşünü doğrudan etkiler.

Önemlilik hakkındaki ilk yargıdan, olası yanlış beyanın az olması durumunda finansal tabloların kurallara uygun, güvenilir olduğu sonucuna varılacaktır. Sonuçta eğer önemlilikle ilgili planlanmış yargıdan olası yanlış

¹⁹⁸ Messier, a.g.e., s.78-79.

beyanlar büyükse, denetçi müşteriden bu durumu finansal tablolarda düzeltmesini isteyecektir. Eğer bu düzeltmeyi müşteri kabul etmezse, denetçi şartlı görüş bildirir veya finansal tablolar GKGMİ'ne göre uygun olmadığından olumsuz görüş bildirebilir.¹⁹⁹

Denetçi için hile konusu önemlilik ile çok yakından ilgilidir. Özellikle hile riskinin önemlilik ile ilişkisi denetçi için üzerinde durulması gerekli konulardan birisidir. Denetçinin hile riski yüksek bir işletmenin denetimini planlarken, önemlilik düzeyini olabildiğince düşük tutup daha fazla kanıt toplaması gerekecektir. Bu durum da denetimin maliyetini artırıp, etkinliğini azaltabilecektir. Çünkü hile riskinin yüksek olduğu bir denetim çevresinde toplanan kanıt sayısı ne kadar artırılsa artırılsın gözden kaçabilecek hileli eylemleri gizleyen yanlışlıklar finansal tabloları etkileyebilir. Böyle bir durum denetçinin hem daha fazla maliyete katlanarak hem de yanlış görüşe vararak denetimin etkinliğini düşürmesine neden olabilir.

Denetçi düşük hile riskine sahip bir işletmede önemlilik düzeyini yüksek tutabilir. Çünkü denetçi, hile risk değerlemesine bağlı olarak finansal tabloları etkileyen yanlışlıkların az olabileceğini düşünür. Böylece daha az kanıt toplaması söz konusudur. Bu durum denetimin maliyetini azaltır ve denetimin etkinliğini de artırır. Fakat her halükarda gözden kaçan hile eylemine bağlı olarak finansal tabloları etkileyen bir yanlışlık olabilir.

2.3. Hile Riski Değerlemesinin Denetim Sürecine Olası Etkileri

Denetim işi alınırken müşteri işletmenin iç kontrolü de bir ön incelemeye tabi tutulur. Bu ön inceleme sırasında denetçi işletmeyle ilgili bir ön bilgiye sahip olur. Bu bilgi kapsamında işletmede hile yapılabilecek risk alanları da tespit edilebilir. SAS No.82'nin getirmiş olduğu yenilikler sayesinde denetçi, denetim işini alıp almama kararını verirken bile mesleki şüphecilik içerisinde hile riskini dikkate alacaktır. Bu standartla birlikte artık daha kolay bir şekilde, denetçiler kendilerini hilelere ve onun yol açabileceği dava edilme riskine karşı daha işin başında koruyabileceklerdir.

¹⁹⁹ Messier, a.g.e., s.79-80.

Yapılan araştırmalar göstermektedir ki denetim firmaları, hile riskini müşteriye kabul etme/devam kararı esnasında ve daha sonra denetimin planlama ve yürütülmesinde de değerlendirmektedirler.²⁰⁰ Bu durum ek denetim prosedürleri, ek personel ve ek zaman gibi denetimin maliyetini arttıracak birtakım unsurlara yol açabilmektedir. Fakat önemli olan denetimin güvenilir ve doğru sonuçlar üretmesidir.

Denetimin planlaması yapılırken denetçi, hile riskini değerlemek için gerekli personeli, prosedürleri de ortaya koymalı ve denetim programlarını buna göre oluşturmalıdır. Denetçi özellikle hile riskinin yüksek olabileceği işletmelerde daha deneyimli personeli görevlendirmeli ve bunların gözetimini daha sıkı bir şekilde yapmalıdır. Bunlar mümkün değilse bizzat kendisi ilgilenmeli veya hile konusunda uzman kişilerden (Sertifikalı Hile Müfettişleri/Denetçileri) yardım almalıdırlar.

Sertifikalı Hile Denetçileri (CFE-Certified Fraud Examiner), özellikle hile konusuna odaklanmış, işletmede hileleri ortaya çıkaracak teknikleri çok iyi bilen, denetim, muhasebe, yönetim ve organizasyon, sosyal psikoloji ve hukuk konularında yeterliliği kabul edilen kişilerdir. Hile denetçileri hile tespit etme ve araştırmada çok hevesli olan diğer denetçilere benzemeyen kişilerdir.²⁰¹ 1988'de kurulan ve 25 000'i aşkın üyesiyle Amerika'da Hile Denetçileri Kurumu (Association of Certified Fraud Examiners-ACFE), hileler ve beyaz yaka suçlarıyla ilgili önemli bir boşluğu doldurmaktadır.²⁰² Gerek denetçilere gerekse de yöneticilere her türlü hile konusunda eğitimler vermektedir. Tüm bunlar bir ihtiyaçtan doğan şeylerdir ve hilelerin işletmelere ve denetim firmalarına giderek artan derecede verdikleri zararlara karşı oluşturulan bir mekanizmadır.

Denetçilerin hileler konusunda eğitilmeleri ve bu konuda eğitilmiş, bilgili ve yetenekli personelin kullanılmasının denetimin etkinliğini artıracakını söyleyebiliriz. Eğitilmiş personel tarafından yürütölen denetim prosedürlerinin hile riskini değerlemesi ve hileleri bulması daha kolay olacaktır.

Hile riskini değerlendirme önceki standartlarda belirtildiği gibi sadece denetimin planlanması aşamasında yapılmadığı için artık denetimin yürütölmesi

²⁰⁰ Shelton, Whittington and Landsittel, a.g.e., s.19-33.

²⁰¹ Robertson and Louwers, a.g.e., s.258.

²⁰² Lendez, a.g.e., s.15.

sırasında da bu değerlendirme yapılacaktır. Denetçinin, planlama aşamasında belirlediği risk düzeyinin test edilmesi ve önemli yanlış beyanların hileden kaynaklanıp kaynaklanmadığının ortaya çıkarılması gerekmektedir. Belirlenen ilk risk düzeyi, bazı diğer koşullara bağlı olarak değişebilir. Belirlenen risk düzeyine bağlı olarak denetçi, denetim prosedürlerinin yapısını, zamanını ve kapsamını değiştirecektir. Bu değişikliklerin tamamının çalışma kağıtlarında belgelendirilmesi gerekmektedir. Denetçi, önemli bir yanlış beyanın hileden kaynaklandığını bulduğunda, bu hileye karışan kişilerin yönetimin hangi düzeyinde olduğunu bulması eğer üst düzeydeyse, denetim kuruluna, alt düzeydeyse üst yönetime bu durumu bir rapor ile bildirmesi gerekir.

Hile riskini değerlemenin denetim süreci üzerindeki etkilerini başlıklar halinde özetlemek gerekirse,

- Ek denetim prosedürlerinin yapılması,
- Varolan denetim prosedürlerinin kapsamı, zamanı ve yapısının değişmesi,
- Denetim programında değişiklik,
- Ek denetim testlerinin yapılması,
- Ek personel ihtiyacı,
- Ek zaman ihtiyacı,
- Ek çalışma kağıtları,
- Denetim komitesine, ortaklara, yönetime hile konusunda rapor hazırlama,
- Hile riskinin denetim riskinin bir parçası olması nedeniyle birlikte ele alınması, gibi faaliyetler söz konusu olacaktır.

2.3.1. Hile Riski Değerlemesinin Denetimin Planlanmasına Etkisi

Denetimin planlanması, yürütülecek bir denetim çalışmasının üzerinde en çok durulması gereken aşamasıdır. Denetçinin denetim görevini başarıyla tamamlayabilmesi, denetim planının ve programının müşteri işletmenin durumuna göre düzenlenmesiyle doğru orantılıdır. Günümüz iş dünyasında

çalışanları tarafından zarara uğratılan işletmelerin finansal tablolarının denetlenmesi, böyle bir zarara uğramayan işletmelerin denetlenmesinden farklı olacağı kesindir.

Hileler bu noktada denetçi için çok önemli bir unsurdur. İşletmedeki hile riskinin yüksek olması denetimin planlamasını yaparken denetçinin daha temkinli davranmasına ve denetim programını buna göre oluşturmasına neden olabilir.

Hile riskinin denetim planlamasına etkisini, planlama aşamasının önemli adımlarını dikkate alarak inceleyebiliriz. Örneğin denetim riskinin belirlenmesi, denetim amaçlarının ve denetim programlarının oluşturulması gibi. GKGDS'na göre denetçilerin, denetimin planlanması aşamasında, yapılacak denetimin amaçları doğrultusunda önemlilik düzeyi hakkında bir ön düşünceye sahip olmaları gerekmektedir.²⁰³

2.3.1.1. Denetim riskinin belirlenmesinde hile riskinin dikkate alınması

Günümüzdeki birçok denetim kitabında denetim riskinin üç unsurdan oluştuğu belirtilir. Bu tanımlamada hile riski gösterilmemektedir. Klasik tanımlama aşağıdaki gibidir:

$$\text{Denetim Riski} = \text{Asıl Risk (Doğal Risk)} \times \text{Kontrol Riski} \times \text{Bulgu (Dedeksiyon) Riski}$$

Buna göre denetim riski, finansal tablolarda maddi hata olabileceği ve bunların denetçi tarafından tespit edilemeyip gözden kaçırılabilmesi olarak ifade edilmektedir.

Denetim riski modelinin kaynağı, mesleki literatürde denetimde örnekleme üzerine olan SAS No.39 ve önemlilik ve risk konusu üzerinde çıkarılan SAS No.47'dir. Denetimde risk modeli öncelikle her bir döngüde ne kadar kanıt

²⁰³ AICPA, SAS No 22: Planning and Supervision (AU 311), (New York, 1978).

toplanması gerektiğini belirlemek için planlama amaçlı karar vermede kullanılır. Genel olarak aşağıdaki şekilde kullanılır:²⁰⁴

Kabul edilebilir Denetim Riski

$$\text{Planlanmış Bulgu Riski} = \frac{\text{Asıl Risk} \times \text{Kontrol Riski}}{\text{Kabul edilebilir Denetim Riski}}$$

Denetçi, denetim riskini denetim süreci içerisinde planlama aşamasında, denetim işlemlerinin belirlenmesinde ve finansal tabloların bütün halinde değerlendirilmesi aşamalarında olmak üzere üç yerde belirler. Bunun dışında denetim riskinin bu aşamalarda belirlenmesi de iki seviyede olmaktadır. Bunlar:

*Finansal tablolar seviyesinde genel denetim riskinin belirlenmesi,

*Finansal tablolarda yer alan kalemlere ve işlemlere ilişkin olarak her biri için ayrı ayrı denetim riskinin belirlenmesi.

Bunlardan finansal tablolar seviyesinde genel denetim riskinin belirlenmesi denetimin planlanmasının tasarım aşamasında yapılır. Oysa finansal tablolarda yer alan kalemler ile işlemlerin her biri için ayrı ayrı olarak belirlenecek olan denetim riski ise maddilik testlerine ilişkin olarak hazırlanacak denetim programının oluşturulması esnasında dikkate alınmaktadır.²⁰⁵

Denetçinin müşteri işletmedeki hile riskini değerlemesi sonucunda elde ettiği değer, denetim riskini de etkileyecektir. Bir anlamda hile riski, asıl risk ile kontrol riskiyle ilişkilidir. Bir işletmede asıl risk ve kontrol riskinin yüksek olması hile riskinin de yüksek olacağını gösterir. Günümüzde esas sorun yukarıdaki klasik denetim riski tanımlamasına hile riskini bir çarpan olarak eklemek değildir. Hile riski zaten o çarpanların içerisinde asıl risk ve kontrol riskiyle birlikte yer almaktadır. Esas sorun hilelerin giderek öneminin artmasına karşılık denetim riskinin belirlenmesinde hile riskinin ayrıca dikkate alınmasıdır. *Hile riskinin çok yüksek olduğu bir işletmede denetçi denetim riskini nasıl düşük tutacaktır?* sorusu günümüzde denetçilerin üzerinde durdukları önemli sorunların başında gelmektedir.

²⁰⁴ Arens, and Loebbecke, a.g.e., s.259.

²⁰⁵ Kardeş, a.g.e., s.56.

Hile riskini daha iyi anlayabilmek ve denetim riskine etkisini kavrayabilmek için asıl riski ve kontrol riskini belirleyen unsurları tam olarak bilmek gerekmektedir.

2.3.1.1.1. Asıl risk

Asıl risk, işletmenin doğal ve çevresel özelliklerinden kaynaklanan ve finansal tablolarda hata ve hile (yolsuzluk) olma olasılığıdır.²⁰⁶ Denetçiler asıl riski oluşturamaz ve kontrol edemezler sadece asıl riskin büyüklüğünü değerlemek durumundadırlar.²⁰⁷ Asıl risk, iç kontrolün etkinliği göz önüne alınmadan belirlenir. Çünkü denetim riski modelinde etkilerini ayrı ayrı belirleyebilmek için asıl riski, iç kontrol yapısında yer alan kontrollerden doğan kontrol riskinden bağımsız olarak ele almak gerekir. Çok bilinen bir örnek olarak işletmedeki nakdin çalınma riski maddi duran varlıklara göre daha fazladır, yani nakit varlığın asıl riski maddi duran varlığa göre daha büyüktür diyebiliriz. Asıl risk her hesap için aynı düzeyde kabul edilmemektedir. Asıl riski belirleyen unsurları şöyle açıklayabiliriz.²⁰⁸

- *İşletmenin türü ve yapısı:* İşletmenin türü ve yapısı asıl risk düzeyiyle ilişkilidir. Örneğin bir bankanın alacaklarını tahsil etme olasılığı, küçük bir kredi veren kuruma göre daha fazladır.
- *Yönetimin dürüstlüğü:* İşletmenin yönetiminde dürüstlük konusunda bir bozulma olduğu zaman, bunun yansımaları doğrudan finansal tabloları etkileyebilmektedir.
- *İşletmenin eğilimi:* Birçok durumda işletme yöneticileri finansal tablolarda yanlışlık yapmanın kendilerine yarar sağlayacağına inanırlar. Örneğin prim elde etme kaygısıyla işletme karını olduğundan yüksek gösterme eğilimi gibi.
- *Önceki denetim çalışmalarının sonuçları:* Denetçiler önceki dönem raporlarından elde ettikleri bilgilerle, özellikle hata bulunmuş

²⁰⁶ AICPA, SAS No 47: Audit Risk and Materiality in Conducting an Audit AU 312, (New York, 1983).

²⁰⁷ Robertson and Louwers, a.g.e., 125.

²⁰⁸ Bozkurt, 1998, a.g.e., s.106-108.

hesaplarda asıl risk düzeyini yüksek tutma yolunu seçmektedirler. Diğer taraftan geçmiş yıllarda hata bulunmayan hesaplarda da asıl risk düzeyi azaltılmaktadır.

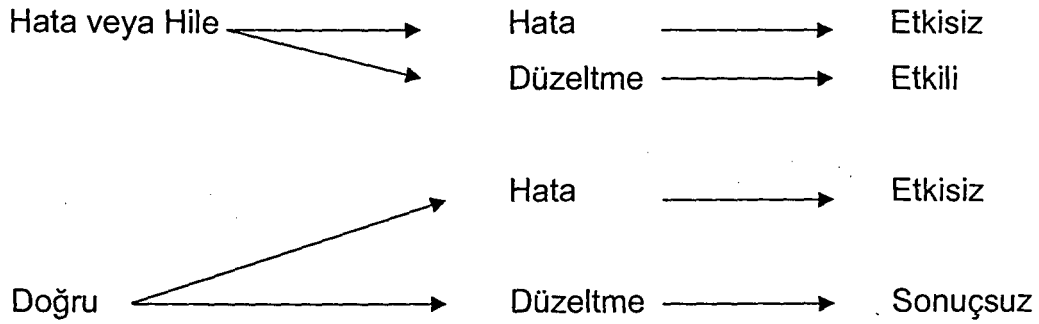
- *Denetimin ilk olması:* İlk defa yapılan denetimler, yinelenen denetimlere göre daha zordur. Yinelenen denetimlerde, denetçinin işletmeyi tanımış olması yarar sağlamaktadır. Bu nedenle ilk defa yapılan denetimlerde denetçiler daha yüksek bir asıl risk düzeyi seçme yoluna gitmektedirler.
- *İlgili taraflar:* Holding ve grup şirketler arasındaki ilişkiler, diğer şirket ilişkilerinden farklılık göstermektedir. Bu tür ilişkilerde düzensizlik bulunma olasılığı yüksek düzeydedir.
- *Olağanüstü işlemler:* İşletmede meydana gelen ve olağanüstü özellik taşıyan işlemlerde hata bulunma olasılığı, diğer rutin işlemlere göre daha fazladır.
- *İşletmede süregelen sorunlar:* İşletmenin mali yapısında süren ve önlenemeyen düzensizlikler, denetçinin asıl risk düzeyini yüksek tutmasına neden olmaktadır.
- *Personeldeki sürekli değişim:* İşletmenin orta ve tepe yönetiminde meydana gelen sürekli değişiklikler, işletmenin asıl riskinin artmasına neden olmaktadır. (Özellikle muhasebe bölümünde sıkça meydana gelen değişimler hata yapma olasılığını arttırdığından denetçiler bu olguya dikkat etmek zorundadırlar.
- *Teknolojik gelişmeler:* İşletmenin içinde bulunduğu sektörde meydana gelen teknolojik gelişmeler örneğin stokları ve makineleri olumsuz etkileyebilir ve bunlarla ilgili çeşitli düzensizliklerin yapılmasına zemin hazırlayabilir.

2.3.1.1.2. Kontrol riski

Asıl risk ile aralarında çok yakın bir ilişki olan kontrol riski, işletmenin iç kontrolüne rağmen bulunup ortaya çıkartılamayan ve önlenemeyen, finansal

tablolara ilişkin hata ve hilelerin fark edilmeme ve engellenememe riskidir.²⁰⁹ Kontrol riski, işletmenin bünyesinde bulunan iç kontrolün etkinliğinin bir sonucudur. Etkin bir iç kontrol varsa kontrol riski azalmakta, zayıf bir iç kontrol varsa kontrol riski yükselmektedir. Şekil 10'da bu ilişki iç kontrol durumları ve sonuçları olarak gösterilmektedir. Buna göre sisteme hatalı ve hileli bir işlem girdiğinde kontrol sisteminden geçtikten sonra bu düzeltiyorsa iç kontrol etkili aksi takdirde etkisizdir kararına varılabilir. Eğer sisteme doğru işlem giriyorsa bunun değişmemesi gerekir, bu hile olarak algılanıyorsa iç kontrolün etkisiz olduğu kararına varılabilir.

Sisteme Giren İşlemlerin Durumu	Kontrol Sisteminden Geçtikten Sonra	İç Kontrol Hakkındaki Karar
---------------------------------	-------------------------------------	-----------------------------

Şekil 9. İç Kontrol Durumları ve Sonuçları

Robertson and Louwers, a.g.e., s.127.

Denetçi kontrol riskini oluşturamaz ve kontrol edemez sadece işletmenin kontrol sistemini değerlendirir ve sistemin maddi hataları bulamama olasılığını değerlendirir. Asıl riski değerlendirmek zordur ve bazen kontrol riskinin değerlendirilmesiyle birlikte yapılır.²¹⁰ İç kontrolün kurulmasından ve yürütülmesinden tamamen işletme sorumlu olduğundan, denetçiler kontrol risk düzeyinin azaltılmasında söz sahibi değildirler.

²⁰⁹ Barış Sipahi, Denetimde Risk Modelinin Oluşturulması, Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi, Cilt 15, Sayı 1. (1999), s.339.

²¹⁰ Robertson and Louwers, a.g.e., s.126.

2.3.1.1.3. Bulgu riski

Kontrol sistemleri sayesinde önlenemeyen veya bulunmayan hatalardan kalan ve denetçinin de denetim teknikleri uygulayarak ortaya çıkaramadığı hata ve hilelerden doğan risktir.²¹¹

Bulgu riskini, asıl risk ve kontrol riskinden ayıran önemli bir özellik vardır. Bu özellik, asıl riskin ve kontrol riskinin finansal tablolarda yer almasına rağmen, bulgu riskinin denetçinin uygulamasıyla ve denetim prosedürleriyle doğrudan ilgili olmasıdır. Yani denetçi uygun bir denetim prosedürü uygulayarak bu risk düzeyini aşağıya indirebilir, bu risk denetçi tarafından kontrol edilebilir.

Asıl risk ve kontrol riski ile bulgu riski (Dedeksiyon-ortaya çıkarma riski) arasında ters bir ilişki mevcuttur. Yani asıl risk arttıkça bulgu riski azalır. Ayrıca, bulgu riski ile toplanan kanıtlar arasında da ters bir ilişki mevcuttur.²¹² Denetçi bulgu riskini azaltmak istiyorsa daha fazla kanıt toplaması gerekir. Daha fazla kanıt toplamak, daha fazla denetim prosedürü uygulamak yani daha fazla denetim testi yapmak demektir. Denetçi denetim sonucunun güvenilirliğini yükseltebilmek için bulgu riskini mümkün olan en düşük düzeyde tutabilmek için çalışmalarını planlar ve yürütür. Denetçi için düşük denetim riski sağlamak, güvenilirliği artırdığı halde zaman ve maliyet açısından kendisine ek yükler getirir.

Hile riskinin değerlendirilmesi sonucunda düşük bulunan hile riski, denetçinin bulgu riskini yükselterek daha az uygunluk ve maddilik testleri yapmasına neden olabilir. Ayrıca hile riski değerlendirilmesi, maddilik testlerinin yılsonunda veya yılsonuna yakın yapılmasını da etkileyebilir.²¹³ Sonuç olarak hilelerin dikkate alınması, denetim riskini belirlerken etkili olan bir unsurdur.

²¹¹ Hasan Kaval, **Muhasebe Denetimi**, (Birinci Baskı, Akademik Denetim ve Yaklaşım Yayınları, Ankara, Ekim, 2003), s.77.

²¹² Sipahi, a.g.e., s.341.

²¹³ Munter and Ratcliffe, a.g.e., s.26-29.

2.3.1.2. Hile Riskinin denetim amaçlarının oluşturulmasına etkisi

Denetimin genel amacı, bir bütün olarak finansal tabloların genel kabul görmüş muhasebe ilkelerine uygunluğunu araştırmak olduğundan, her işlem grubu için ve bir işlem grubunda yer alan hesapların her biri için denetim amaçlarının belirlenmesi ve bu amaçlara ulaşılması, denetimin genel amacına da ulaşılmasını sağlar.²¹⁴ Genel denetim amaçlarının neler olduğu birinci bölümde belirtilmişti. Buna göre geçerlilik, bütünlük, dönemsellik, sahiplik, mekanik doğruluk, değerlendirme, sınıflandırma ve açıklama amaçları bulunmaktadır. Bu denetim amaçları yönetimin finansal tablolardaki iddialarına karşılık oluşturulmaktaydı. Yönetim finansal tablolara yansıyan işlemlerin gerçekleşen işlemler olduğunu, doğru dönemde ve tam bir şekilde yansıtıldığını, varlıkların, yükümlülüklerin, gelirlerin ve giderlerin gerektiği gibi değerlendirildiğini ve ilgili dönemde dağıtıldığını, belirtilen tarihte varlıkların haklar, kaynakların ise yükümlülükler olarak bilançoğu oluşturduğunu ve finansal tablolarda gözükten tutarların gerektiği gibi sınıflandığını, tanımlandığını ve açıklandığını belirtmektedir. İşletmede gerçekleşen önemli bir hile bu iddialara gölge düşürecektir. Denetçi işletmede önemli olarak tanımlanabilecek nitelikteki bir hileyi planlama aşamasında ortaya çıkarmışsa bunu yönetime, yönetim bu hilenin içerisindeyse denetim komitesine bildirmelidir.

Planlama aşamasında önemli bir hileyi ortaya çıkarmak çoğu zaman güçtür, çünkü hilelerin gizlenen bir yönü vardır ve denetçi işletmeyi yeni tanımaya başlamıştır. Aynı zamanda işletmenin muhasebe sürecini tam olarak inceleyip test etmeye başlamamıştır. Fakat denetim süreci içerisinde hilelerle her zaman karşılaşılabilir, denetçi denetim amaçlarını her zaman olduğu gibi belirleyecektir. Hilenin olup olmamasının denetim amaçları üzerinde bir etkisi yoktur. Ancak hilenin, denetimin devam edip etmeme noktasında bir etkisi olabilir. Denetim amaçlarının hile riskinin yüksek olduğu işletmelerde daha temkinli oluşturulması diye bir şey kanımızca yoktur. Çünkü her denetçi zaten, mesleki dikkat ve özen çerçevesinde denetim amaçlarını denetimi en iyi şekilde

²¹⁴ Kepekçi, a.g.e., s.47.

yürütecek biçimde oluşturmak durumundadır. Hile riskinin yüksek veya düşük olması bunu değiştirmez.

2.3.1.3. Hile riskinin denetim programlarının oluşturulmasına etkisi

Hile riskinin denetim sürecinde en çok etkili olduğu yer denetim programlarıdır. Denetçi işletmede yürüteceği çalışmasını planlama aşamasında hazırladığı denetim programına göre yapacaktır. Hile konusunda yeni yürürlüğe giren SAS No.99 ve önceki standart SAS No.82, denetçinin hem planlama hem de yürütme aşamasında hileleri dikkate alıp hile riskini değerleyebileceğini belirtmektedir.

Planlama aşamasında hile riskinin değerlemesi sonucu bulunan değere göre denetim programında bazı değişiklikler olabilecektir. Bu değişikliklerin olması normaldir. Çünkü hile riskinin yüksek olduğu bir işletmenin denetimi söz konusu olduğunda normal denetim prosedürleri yetersiz kalabilecektir. Bu olumsuzluğu gidermek için ek denetim prosedürlerinin denetim programına dahil edilmesi veya denetim prosedürünün kapsamının ve uygulama zamanının genişletilmesi yoluna gidilebilir. Örneğin: İşletmede hile riskinin denetçi tarafından yüksek bulunduğu bir ortamda denetçi işletmenin müşterilerinden olan alacağını kontrol ederken işletmenin defterlerindeki muhasebe kayıtlarıyla yetinmeyerek müşterilere olumlu doğrulama prosedürünü de kullanması bu konuya yönelik çarpıcı bir örnektir. Burada hile riskinin yüksek değerlenmesine neden olan durum da kanımızca önemlidir. Denetçinin yaptığı değerlemede işletmedeki kayıtları tutan personelin haftalık veya aylık müşteri ve satıcılarla karşılıklı mutabakat yapmaması hile riskini yüksek değerlenmesine neden olmuşsa denetim prosedürü, denetim programında bu duruma göre değiştirilecektir.

kontrol riski düzeyi için, orta düzeyde değerlendirilmiş kontrol riskine göre daha fazla sayıda uygunluk testi ve daha az sayıda maddilik testi yapmak gerekecektir.

Kontrol riskinin yüksek olması hile riskinin de büyük bir olasılıkla yüksek olarak belirlenmesine neden olacaktır. Çünkü iç kontrol, hileleri önleyici kontrol önlem ve yöntemlerine sahip değilse bu kontrol zayıflıkları hile riskini artıracaktır. Hile riskinin yüksek olduğu alanlara yönelik uygunluk testleri daha geniş olarak yapılabilir.

Aynı zamanda uygunluk testleri sonucu da işletmenin iç kontrolündeki eksik yönleri yani hata ve hile doğurabilecek alanları gösterir. Bağımsız denetçinin ve iç denetçilerin hilelere karşı verilecek mücadelede işletmedeki bu alanlara yönelmesi gerekir.

Maddi doğruluk testleri, finansal tablolarda tutarların ve açıklamaların doğruluğuna ilişkin kanıt toplamak için uygulanan denetim prosedürleridir. Başka bir deyişle bu testler, muhasebe işlemlerinin ve hesap kalanlarının GKGMİ'ne uygun olup olmadığını belirlemek amacıyla kanıt toplamada kullanılan prosedürlerdir. Bu testler işlemlerin test edilmesi, hesap kalanlarının test edilmesi ve analitik prosedürler olmak üzere üçe ayrılır.

Denetçinin kullanacağı maddi doğruluk testlerinin kapsamını ve niteliğini etkileyen unsur, kabul edilebilir bulgu riskidir. Denetçinin denetim riskini belirlerken kabul ettiği bulgu riski düzeyi maddi doğruluk testlerinin niteliğini etkiler. Kabul edilebilir bulgu riski düzeyi düşük belirlendiğinde denetçi daha etkin ve daha maliyetli prosedürler kullanmak zorunda kalacaktır. Denetçinin hileli işlemlerin yoğun yaşandığı bir işletmede denetimini yürütürken bu hileli faaliyetlerin etkilerini dikkate alması bir zorunluluk halini almıştır. Denetim riskini belirlerken hile riskini de beraber düşünmek durumundaki denetçi, hile riskinin yüksek olması durumunda denetim riskini düşük tutmak için bulgu riskini düşük tutmaya çalışacaktır. Bu durum denetçinin daha fazla alanda maddi doğruluk testi uygulamasını gerektirecektir. Yapılacak testlerin sayısı ve belirli bir testin uygulanacağı örneklemin büyüklüğü ise mesleki yargı konusudur.²¹⁶

²¹⁶ Kepekçi, a.g.e., s.115.

Eğer planlanmış bulgu riski yüksekse, büyük olasılıkla hile riski de düşüktür. Bunun nedeni asıl risk ve/veya kontrol riskinin düşük olmasıdır. Böyle bir durumda maddi doğruluk testleri yıl sonundan birkaç ay önce uygulanabilir. Buna karşı bulgu riski düşük belirlendiğinde, asıl risk ve/veya kontrol riski yüksektir. Buna bağlı olarak da hile riskinin yüksek olması muhtemeldir. Bu durumda maddi doğruluk testleri bilanço tarihine yakın bir tarihte yürütülecektir. Denetçi daha etkin ve daha maliyetli prosedürler kullanmak zorunda kalacaktır.

2.3.3. Hile Riski Değerlemesinin Denetimin Tamamlanma Aşamasına Etkisi

Denetçinin hileleri dikkate alması sonucu, denetim çalışmasının maliyeti ek denetim prosedürlerinden dolayı artabilir. Fakat bu maliyet artışı sonucunda denetçinin işletmenin finansal tablolarında hata ve hileden kaynaklanan önemli tutardaki yanlış bir beyanın olmadığına yönelik verdiği mantıklı güvence daha değerlidir. Denetimin bir güven işi olması ve güvenin sağlandığının belirtilmesi kamuoyu için daha önemlidir.

Kamunun, finansal tablolarda hilelerin olmadığına yönelik denetçiden mutlak güvence istemesine rağmen denetim işi, hiçbir zaman %100 güvenin verildiği bir meslek değildir. Fakat kamu, bunu çoğu zaman göz ardı etmektedir. Kanun koyucu ve konuyla ilgili düzenleme yapan kurumlar "Mantıklı Güvence" kavramını ortaya getirerek denetçilerin üzerindeki gereksiz baskıya karşılık bir açıklık getirmiştir. Bu açıklama SAS No.82 ve 15 Aralık 2002'den itibaren geçerli olan SAS No.99'da da belirtilmiştir. "Denetçi görüşünü belirtirken finansal tablolarda hata ve/veya hileden kaynaklanan önemli bir yanlış beyanın olmadığına yönelik mantıklı bir güvence vermekten sorumludur "şeklinde belirtilmiştir. SAS No.82 önceki standartlarda da belirtilen mantıklı güvencenin ötesinde bir sorumluluğu genişletmemiştir. Yanlış anlamaları önlemek için Mantıklı güvence kavramı tanımlanmaktadır. Mantıklı güvence, daha yüksek bir güvence sınırındır, fakat mutlak güvence değildir. SAS No.82'de hilelerin özellikleri, sahtekarlık, yasal olmayan gizli anlaşmalar nedeniyle, uygun şekilde

tasarlanmış ve yerine getirilmiş denetimin hileden kaynaklanan yanıltıcı beyanları belirleyemeyeceğini kabul etmektedir.²¹⁷

Yapılan düzenlemelerde denetçinin bu konudaki sorumluluğu “önemlilik” ve “mantıklı güvence” kavramları ile sınırlandırılmaktadır. Uygun şekilde yapılan bir denetimin, çatışma, saklama, dikkatli şekilde taklit edilen belgeler ve denetim sürecinin yapısındaki fayda/maliyet kararları nedeniyle yanıltıcı beyanları ortaya çıkaramayacağı belirtilmektedir.²¹⁸

2.3.3.1. Denetim testi sonuçlarına göre önemlilik tutarıyla hile ilişkisi

2.3.3.1.1. Önemlilik tutarına göre finansal tablodaki yanlışlığın önemli bir hileden kaynaklanması durumu ve denetçinin tutumu

Denetçi yukarıda açıklanan şekilde önemlilik tutarını belirledikten ve denetim testleri sonucunu elde ettikten sonra eline finansal tablolarla ilgili çeşitli bulgular geçer. Bu bulgular arasında finansal tablolarda hileden kaynaklanan bir durum olabilir. Eğer denetçi finansal tablolardaki yanlışlığın önemlilik tutarını da dikkate alarak bir hileden kaynaklandığını tespit ederse ne olur? Bu konuya cevap SAS No.82 'de ve SAS No.99'da verilmiştir.

SAS No.82 ve yerine geçen SAS No.99'da finansal tablolardaki yanlışlığın önemli bir hileden kaynaklanması durumunda denetçi denetim işinden geri çekilebilir ve geri çekilme nedenlerini denetim komitesine ve ilgili kişilere veya yetki ve sorumluluk olarak aynı düzeydeki kişilere iletebilir. Denetçinin denetim işinden geri çekilip çekilmemesi;

a) yönetimin dürüstlüğü hakkındaki düşüncesine,

b) yönetim kurulunun olayları sabırla inceleme ve eşgüdüm içerisinde çalışma isteğine bağlıdır.

²¹⁷ Reinstein and Coursen, a.g.e., s.34-39.

²¹⁸ Erdoğan N., a.g.e., s.20.

Denetçi, denetim işinden çekilmeden önce mutlaka yasal bir danışmana başvurmalı ve ona göre hareket etmelidir.²¹⁹

Ülkemizde denetim firmasının, denetim işinden çekilmesi konusu SPK(Sermaye Piyasası Kurulu)'nın tebliğinde "denetçinin, müşteri tarafından çalışma alanının önemli ölçüde sınırlandırılması nedeniyle mali tablolara ilişkin bilgi ve belgeleri elde edememesi" hali ile sınırlandırılmıştır. Bağımsız denetim kuruluşu, böyle bir halin varlığında konuyu yazılı olarak Sermaye Piyasası Kurulu'na intikal ettirerek çekilme isteğini bildirecek ve kurul tarafından onaylanması halinde bağımsız denetim sözleşmesini sona erdirecektir.²²⁰

Ülkemizde SPK mevzuatına göre denetçinin haklı olarak geri çekilmesi yukarıda izah edilen durumun dışında mümkün gözükmemektedir. Tebliğin 37.maddesinde çekilme ile ilgili durumlarda, hilelerden söz edilmemiştir.

Fakat işletme yönetimi, yaptığı bir hileyi gizlemek amacıyla denetçinin çalışma alanını sınırlayabilir, işbirliği içinde bulunmaz, belge, defter ve kayıtları gizleyen bir tavır içinde bulunabilir. Ancak böyle bir durumda denetçi, denetim işinden çekilebilir. Yani ülkemizde denetçi, çalışma alanının yönetim tarafından sınırlandırılması ve bilgi ve belgelere ulaşılamamasının nedeni gizlenmeye çalışılan bir hile olduğu zaman denetim işinden çekilebilir. Ülkemizdeki denetçinin, ABD'de yürürlükteki SAS No.99'da belirtildiği gibi finansal tablolara yansıyan önemli bir hile bulunduğu zaman denetim işinden çekilmesi söz konusu değildir. Bu konuyu ülkemizde yeteri kadar açıklayan ve düzenleyen bir kanun ve tebliğ yoktur.

Ülkemizdeki düzenlemelerde "hata ve hilelerin düzeltilmesi" konusu oldukça üzerinde durulan bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Hata ve Hile başlığını taşıyan Sermaye Piyasasında Bağımsız Denetim Hakkında Tebliğin 32.maddesinde "Bağımsız denetçinin hata ve hileleri, denetçinin düzeltme önerileriyle birlikte yazılı olarak müşterinin yönetim kuruluna bildireceği ve sonucun denetçi tarafından değerlendirileceği" belirtilmektedir. Ayrıca Serbest Muhasebeci, Serbest Muhasebeci Mali Müşavir ve Yeminli Mali Müşavirlerin Çalışma Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelikte ve Yeminli Mali Müşavirlerin

²¹⁹ AICPA, SAS No 99: Consideration of Fraud in a Financial Statement Audit, (New York, 2002).

²²⁰ Mustafa Yavaşoğlu, a.g.e., s.35-36.

Tasdik Edecekleri Belgeler, Tasdik Konuları ve Tasdike İlişkin Usul ve Esasları Hakkındaki Yönetmelikte de denetçilerin düzeltme tekliflerinden bahsedilmiştir. Hata ve hilelerin düzeltilmesi konusunda ilgili örnek bir çalışma kağıdı ve düzeltme formu Ek-2'de verilmiştir.

2.3.3.1.2. Önemlilik tutarına göre finansal tablodaki yanlışlığın önemsiz bir hileden kaynaklanması durumu ve denetçinin tutumu

Denetçi, finansal tablolardaki yanlışlığın önemsiz bir hileden kaynaklanması durumunda görüşünü etkileyen başka bir olayın olmaması halinde bu durumu görüşünü oluştururken dikkate almayacaktır. Çünkü gerçekleşen hile olayının büyüklüğü, belirlediği önemlilik düzeyinden düşüktür ve denetçi için finansal tablolara etkisi göz ardı edilebilir. Fakat işletmede sık olarak tekrarlanan ama denetçi için önemlilik tutarından az olan hile olayları durumunda denetçi daha ihtiyatlı bir görüş oluşturmak isteyebilir. Buna rağmen denetçi böyle bir görüş oluşturmayıp olumlu görüş belirtebilir. Sık tekrarlanan fakat önemlilik düzeyinden az olan hilelerin finansal tabloların güvenilirliğini zedelememesi için denetçi, aynı işletmenin denetimine devam edecekse, önemlilik düzeyini düşürebilir.

Denetçinin önemlilik düzeyinden daha düşük bulunduğu hileleri işletmede hangi pozisyondaki kişilerin yaptığı da önemlidir. Çünkü tutar olarak küçük de olsa üst yönetimin yaptığı ile daha alt düzeydeki beyaz yakalılarının yaptığı hileler denetçi için farklı önem derecelerine sahiptir. Üst düzey yönetimin karıştığı küçük tutarlı bir hile olayı finansal tablolar üzerinde etkisi önemsiz de olsa yaygın bir sorunun göstergesi olabilir. Üst düzey yönetimin içinde bulunduğu bir hile olayında denetçi belirlediği hile riskini yeniden değerlendirmeli ve bu olayın,

- 1) denetim testlerinin kapsamına, zamanlamasına ve yapısına,
- 2) kontrol riski maksimumdan az belirlendiyse, kontrollerin üzerine,
- 3) uygun personel atama üzerine etkilerini yeniden değerlendirmesi gerekir.²²¹

²²¹ McDonald and Banks a.g.e., s.26-31.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HİLELERİN BULUNMASINDA BAĞIMSIZ DENETİMİN VE İÇ DENETİMİN ROLÜ

1.HİLELERİN BULUNMASI GEREĞİ

Tüm dünyada “Sermayenin Tabana Yayılması” ilkesinin öneminin giderek artması sonucu, işletmeyle ilişkileri olan taraf sayısı da buna bağlı olarak artmıştır. İşletmeyle ilgili bu taraflar için işletmeyi simgeleyen unsur: Finansal tablolardır. Finansal tabloların işletmenin gerçek durumunu yansıtması, hem işletmenin hem de bu tablolar aracılığıyla karar verecek tarafların istediği bir durumdur. İşletme içinde -ister yönetim ister çalışan tarafından olsun- gerçekleştirilen her türlü hile eylemi, finansal tablolara olan güveni sarsacaktır. Finansal tablolara olan güvenin sarsılması ise, işletmeye olan güvenin sarsılması demektir.

Sermaye piyasasının gelişmiş olduğu ülkelerde, güven unsurunu sağlayacak faktör, bağımsız denetimdir. Bağımsız denetimin ise asli görevi hileleri bulmak değildir. Hileleri bulmak, denetim işinin bir parçasıdır. Yani denetçi önemlilik düzeyi aracılığıyla finansal tablolarda sunulan bilgilerin güvenilirliğini etkileyen önemli hileleri dikkate alır. Denetçi görüşünü sağlamlaştırmak için bulduğu her hilenin finansal tablolara etkisini araştırır.

İşletmelerde gerçekleştirilen hilelerin boyutu, günümüzde o kadar büyük rakamlara ulaşmıştır ki, işletmelerin ve bağımsız denetçilerinin korkulu rüyası haline gelmiştir. Hilelerin genel olarak olumsuz etkilerinden dolayı ortaya çıkartılması ve buradaki sorumluluk karmaşası bu başlıkta ele alınacak ana

konulardır. Hilelerin bulunması gereği konusu, hilelerin olumsuz etkileri açısından parasal ve parasal olmayan etkileri başlıkları altında incelenebilir.

1.1.Hilelerin Genel Olarak Olumsuz Etkileri

Hilelerin olumsuz etkilerini parasal ve parasal olmayan etkileri olarak iki başlıkta inceleyebiliriz.

1.1.1. Hilelerin Parasal Olmayan Etkileri

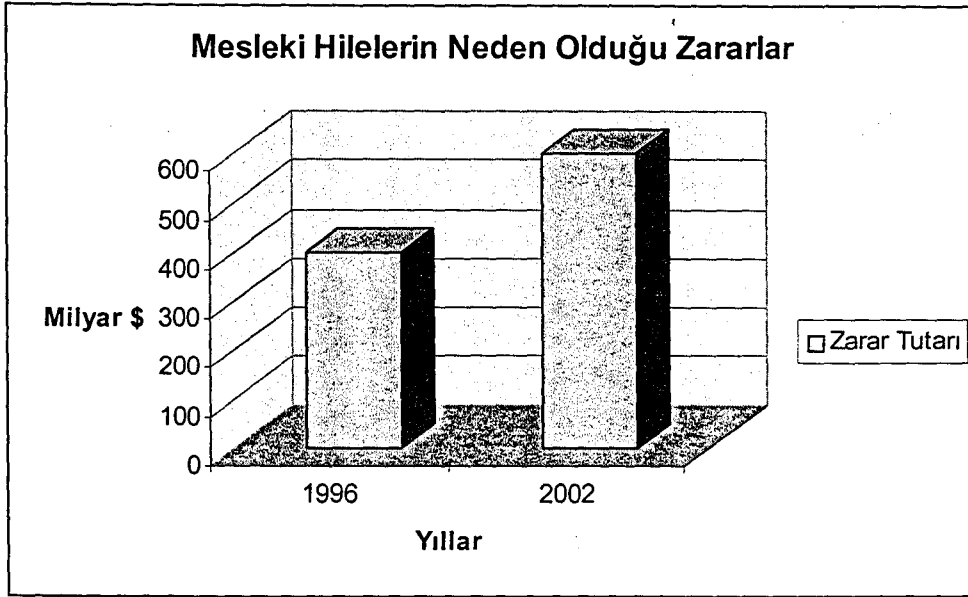
Hilelerin olumsuz etkileri denilince akla sadece parasal bir maliyet gelmemelidir. Hile aldatıcı ve dürüst olmayan bir fiildir. Hile, zimmete geçirme veya hırsızlığı ya da her ikisini içerebilir; kötülük ya da ağır bir kusur olabilir ve her zaman bir haksız fiil ya da bir suçtur.²²²

Hiledeki kasıt unsuru, işletmede çok önemli bir soruna işaret eder. Kasıtlı yapılan bir fiil işletmedeki ahlaki yapının zayıflığını gösterir. Bu fiilin devam etmesi halinde bu yapının daha da zayıflaması gibi olumsuz bir sonuç karşımıza çıkabilir. Aynı zamanda bu durum, işletmeye dürüst olmayan, ahlaki düzeyleri düşük personelin alındığını gösterir. Bu ise, işletme içindeki güveni zedeleyen bir unsurdur.

İşletme için tutarı önemsiz de olsa, yapılmış bir hile; kontrol sisteminin etkisiz ve yetersizliğinden kaynaklanır. Hilelerin özünde yatan kasıtlı olma unsuru, önemli bir kontrol eksikliğine veya yeterli uygulanamayan kontrollerin varlığına işaret eder. Bu duruma işletmenin, iç kontrolünü geliştirmesi açısından olumlu bakılabilir. Böyle bir durum iç denetime, iç kontrolün geliştirilmesi için birer fırsat sunar.

²²² Arthur W. Holmes and Wayne S. Overmyer, **Auditing Principles and Procedure**, (Seventh Edition, Richard D. Irwin Inc. Illinois, 1971), s.92-93.

kaynaklanan zarara uğradıkları ve son altı yılda mesleki hile oranında çok büyük bir değişiklik olmadığı belirtilmiştir.²²⁴

Şekil 10. Mesleki Hilelerin Neden Olduğu Zararlar

ACFE, "2002 Report to the Nation on Occupational Fraud and Abuse", s.4.'den uyarlandı.

Bu rapora göre Sertifikalı Hile Denetçileri 2002 yılında mesleki hile ve yolsuzluk sonucu olarak gelirlerin %6'sının kaybolabileceğini tahmin etmektedirler. Bu durum ABD'nin Gayri Safi Yurtiçi Hasılasına uygulandığında yaklaşık 600 milyar\$ ve çalışan başına kaybın da 4500\$ olacağı tahmin edilmektedir.²²⁵

Yapılan mesleki hileler genellikle varlıkların kötüye kullanılması, rüşvet verme ve hileli tablolar düzenleme şeklinde gerçekleşmektedir. Varlıkların kötüye kullanılmasında en çok nakit ile ilgili hileli davranış kalıpları (hile şemaları) görülmektedir. Nakit olmayan hileli davranış kalıpları %9 iken nakitle ilgili hileli davranış kalıpları %77,8'dir. Nakitle ilgili hileli davranış kalıpları içinde en çok rastlanan hileli yapılan ödemelerdir.²²⁶

²²⁴ Joseph T. Wells, "Occupational Fraud: The Audit as Deterrent", *Journal of Accountancy*, (April 2002), s. 24.

²²⁵ ACFE, 2002 Report To The Nation Occupational Fraud and Abuse, 2002, s.ii.

²²⁶ Aynı, s.9.

Tablo 8. Başlıca Mesleki Hile Gruplarının 1996 ve 2002 Yılı Verilerine Göre Karşılaştırılması

Hile Çeşidi	2002 Yılı		1996 Yılı	
	Olaylardaki Yüzde Oranı	Ortalama Maliyeti	Olaylardaki Yüzde Oranı	Ortalama Maliyeti
Varlıkların Kötüye Kullanılması	%85.7	\$80.000	%81.1	\$65.000
Rüşvet Verme	%12.8	\$530.000	%14.8	\$440.000
Hileli Tablo Düzenleme	%5.1	\$4.250.000	%4.1	\$4.000.000

ACFE, 2002 Report To The Nation Occupational Fraud and Abuse, 2002, s.8

Raporda incelenen hile olaylarının %85.7'si varlıkların kötüye kullanılması, %12.8'i rüşvet verme ve %5.1'i hileli tablo düzenleme şeklinde olmuştur. 1996'daki araştırma sonuçlarına göre 2002'de varlıkların kötüye kullanılması ve hileli tablo düzenlemeyle ilgili hilelerin arttığı ve rüşvet verme olayının ise azaldığı görülmektedir.

Organize bir şekilde gerçekleştirilen hilelerin ortaya çıkartılması oldukça zor olmaktadır. Dünyaca ünlü KPMG adlı denetim firmasının ABD'de yaptığı bir araştırmada 1994 ve 1998 yıllarında hangi tür hileden işletmelerin ne kadar zarara uğradığı ve zarara uğrayan işletme sayıları karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. Aşağıdaki tabloda bu konuyla ilgili bilgiler bulunmaktadır:

Tablo 9. 1994'den 1998'e Kadar Organize Hilelerin Ortalama Zararlarına Göre Derecelendirilmesi

Hile Çeşidi	Ortalama Zarar		İşletmelerin Sayısı	
	1998	1994	1998	1994
Tıbbi/Sigorta İddialarına Yönelik Hileler	\$3.177.000	\$622.000	29	16
Sahte Finansal Tablolar	\$1.239.000	\$765.000	12	38
Kredi Kartı Hileleri	\$1.126.000	\$367.000	48	50
Çek Hileleri (Sahtesini yapma ve kalpazanlık)	\$624.000	\$360.000	96	135
Stok Hırsızlığı	\$346.000	\$305.000	43	100
Rüşvet Teklifi ve/veya Danışıklı Fiyat Belirleme	\$342.000	\$110.000	8	12
ATM Hırsızlığı	\$300.000	\$132.000	24	19
Sahte Faturalar ve Hayali Satıcılar	\$256.000	Veri Yok	49	Veri Yok
Satışların Saptırılması	\$180.000	\$206.000	6	41
Gider Hesaplarında Yolsuzluk	\$141.000	\$21.000	44	99
Gereksiz Alımlar veya Personel Kullanmak İçin Gereksiz Alımlar	\$63.000	\$14.000	40	56
Menfaat Çatışması	\$38.000	\$162.000	10	37
Rüşvetler	\$35.000	\$231.000	19	35
Maaş/Ücret Bordrosu Hilesi	\$26.000	\$35.000	9	45

KPMG'nin araştırması sonucu hazırlanan bu tabloda dikkati çeken noktalar sigorta şirketlerinden tazminat alabilmek için yapılan hilelerin büyük bir tutara ulaşması ve kredi kartlarına yönelik hilelerin çok hızlı artmasıdır. Gelişen ekonomilerde kağıt paradan uzaklaşılması ve kredi kartının yaygınlaşması sonucu bu durum, normal bir gelişme olarak karşımıza çıkmaktadır. 1994'ten 1998'e gelindiğinde hilelerden daha az işletme etkilenirken, hilelerin neden olduğu ortalama zararların artması son derece çarpıcı bir bulgudur. Denetçilerin işletmede gerçekleştirilmesi muhtemel her türlü hile hakkında bilgi sahibi olması ve gelişmeleri yakından takip etmesi son derece önemlidir. Yapılan bu araştırmalara göre bulunan sonuçların iyi analiz edilmesi hilelere karşı verilecek mücadelede önemli bir yer işgal etmektedir.

1.2. Hileli Finansal Raporlama

Hileli eylem ve işlemler işletmenin çıkarı ya da zararı için işletme içinden kişilerce gerçekleştirilmiş olabileceği gibi işletme dışından kişilerce de gerçekleştirilebilir.²²⁷ Çalışanların yaptıkları hileler genellikle işletmeye zarar verirken, yönetim hilesi veya hileli finansal raporlamada işletme dışındaki taraflar daha fazla zarar görür. Hileli işlemleri yapan ve bu işlemlere konu olan işletmelerin özelliklerinin tespit edilmesi amacıyla yapılan çalışmalar arasında en önemlisi COSO Treadway Komisyonu²²⁸ tarafından oluşturulan bir araştırma grubunun raporudur. Bu çalışma, 1987 Hileli Finansal Raporlama Hakkında Ulusal Komisyon Raporunu (Treadway Komisyonu raporu olarak da bilinir) takip eden bir çalışmadır. Bu rapor 30.11.1999 tarihinde çıkarılmış olup "Hileli Finansal Raporlama: 1987-1997 Amerikan Halka Açık Şirketlerinin Bir Analizi" başlığını taşımaktadır. Bu rapor Amerikan Sermaye Piyasası Kurulunun 1987-1997 yılları arasında hileli finansal tablo hazırlamak nedeniyle haklarında işlem yaptığı yaklaşık 300 işletmeye ilişkin verilerden yararlanılarak hazırlanmıştır.²²⁹

²²⁷ Akarkarasu, a.g.e., s.13.

²²⁸ James C. Treadway'in başkanlığında Ulusal Hileli Finansal Raporlama Komisyonu oluşturulduğu için kısaca Treadway komisyonu adı da verilmektedir.

²²⁹ Akarkarasu, a.g.e., s.13-14.

Komisyon raporuna göre "Hileli Finansal Raporlama", ister fiilen isterse ihmal şeklinde olsun, önemli şekilde yanıltıcı finansal tablolara sebep olan kasıtlı veya dikkatsizlikten kaynaklanan davranış olarak tanımlanmaktadır.²³⁰

1.2.1.Hileli Finansal Raporlamayı Teşvik Eden Unsurlar

Hileli finansal raporlama, belli çevresel, kurumsal veya bireysel güçler ve fırsatların sonucu ortaya çıkmaktadır. İşletmeleri hileli raporlamaya teşvik eden bu güçler ve fırsatlar bütün işletmelerde bir dereceye kadar mevcut bulunmaktadır.²³¹

COSO raporunda hileli finansal raporlamaya sebep olan faktörler aşağıda sıralanmıştır.²³²

- İlki, işletme hakkındaki finansal görüşü iyileştirmek için; işletmenin menkul kıymetlerinin fiyatının yüksekliği vasıtasıyla yatırımcıların beklentilerini karşılamaktır. Bunun yanında finansal zorluklarla baş etmeyi ertelemek, bireysel olarak kişisel kazanç elde etmek, ek tazminat ve terfi almak veya zayıf performans için cezaya çarptırılmaktan kaçmak da hileli finansal raporlamayı teşvik eden diğer unsurlar olmaktadır. Son dönemde bilgisayar ve bilgi teknolojisinde meydana gelen önemli değişiklikler de hileli raporlamayı kolaylaştırmaktadır.
- Çeşitli durumlardan kaynaklanan baskılar da finansal raporların çarpıtılmasına sebep olmaktadır. Bu durumlar şunlardır:

*Gelir ve piyasa payında ani düşüşler,

*Kısa dönem sonuçları için gerçekçi olmayan bütçe baskıları.

Bu unsurlarla ilgili olarak üst düzey yöneticilere verilen, kısa dönem ekonomik performansa bağlı olan ikramiye planlarından kaynaklanan teşvikler

²³⁰ Hileli Finansal Raporlama Araştırması, <http://www.coso.org> (6.6.2003)

²³¹ Erhan Birgili ve Hakan Tunahan, "Hileli Finansal Raporlama veya Pandoranın Açılan Kutusu", 1.Türkiye Uluslararası İş ve Meslek Ahlakı Kongresi 17-19 Eylül 2003, Hacettepe Üniversitesi İşletmecilik Meslek Etiği Uygulama Araştırma Merkezi, s.234.

²³² Hileli Finansal Raporlama Araştırması, <http://www.coso.org> (6.6.2003)

de hileli finansal raporlamaya neden olmaktadır. Gerçekten de ACFE'nin 1996 yılındaki çalışmasında istatistiki anlamda yöneticilerin sebep olduğu mesleki hile ve suiistimallerden kaynaklanan ortalama kayıpların, onların altında çalışanların sebep olduklarından 16 kat fazla olduğu tespit edilmiştir.²³³ ABD'de son dönemde ortaya çıkan hileli finansal raporlama vakaları incelendiğinde; ikramiyelerin getirisini artırmak uğruna, özellikle İcra Kurulu Başkanı (CEO-Chief Executive Officer) ve Baş Finansal Sorumlu (CFE-Chief Financial Officer) gibi üst düzey yöneticilerin bu tür hileleri gerçekleştirdikleri görülmektedir.²³⁴

1.2.2.Hileli Finansal Raporlamayla İlgili Sonuçlar

Hileli finansal raporlama konusunda en kapsamlı çalışma COSO'nun "Hileli Finansal Raporlama: 1987-1997 Amerikan Halka Açık Şirketlerinin Bir Analizi" adlı çalışmasıdır. Bu çalışmaya göre raporda yer alan temel sonuçları şu şekilde özetleyebiliriz:²³⁵

Şirket Özellikleri: Hileli finansal raporlama işlemlerine konu olan şirketlerin %78'i hisse senetleri bir borsada işlem görmeyen ve aktif büyüklükleri borsa şirketlerine nazaran daha küçük işletmelerdir. Hileli finansal tablo düzenlenmesi işlemlerinin büyük çoğunluğunda işletmenin gerçek durumunda ortaya çıkan dönem zararının kamufle edilmesinin amaçlandığı görülmüştür.

Yönetim Yapısı: Olayların %83'üne genel müdür ve mali işler müdürünün de ismi karışmıştır. Hileli işlemlere konu olan işletmelerin %25'inin denetim komitelerinin bulunmadığı ve bulunanların ise genellikle yılda bir defa toplandığı ve %15'inin denetim komitelerinin yıl içinde hiç toplanmadığı anlaşılmaktadır. Ayrıca denetim komiteleri üyelerinin %65'inin muhasebe mesleğine ilişkin sahip olduğu herhangi bir sertifikası ya da deneyimi bulunmamaktadır. İşletme yöneticilerinin yaklaşık olarak %60'ı işletmeyle bağlantısı olan ya da yönetim ile özel bağları olan dışarıdan atanan "gri

²³³ ACFE, Report to Nation on Occupational Fraud and Abuse (The Wells Report) Austin 1996.

²³⁴ Birgili ve Tunahan, a.g.e., s.234.

²³⁵ Hileli Finansal Raporlama Araştırması, <http://www.coso.org> (6.6.2003)

yöneticilerden²³⁶ oluşmaktadır. Kurucular ve kurul üyeleri işletme paylarının önemli bir bölümüne sahiptir. Bireylerin işletmede önemli güçleri bulunur ve yöneticiler ve çalışanlar arasında aile ilişkileri bulunması yaygındır.

Hile Özellikleri: Yapılan hilelerin ortalama tutarları 25 milyon ABD dolarıdır. Bu çalışmada yer alan işletmelerin aktif toplamının 100 milyon dolarının altında olduğu dikkate alındığında yapılan hilelerin birikimli büyüklükleri önemli bir tutarı oluşturmaktadır. Diğer önemli bir özellik ise, yapılan hileli işlemlerin çoğunluğu bir mali yıla sığmayıp ortalama iki yılı aşmaktadır. Finansal raporlama hilelerinin en tipik özelliği varlıkların ve gelirlerin olduğundan yüksek gösterilmesidir.

Dış Denetim: Hile döneminin son yılında verilen bağımsız denetçi görüşlerinin %55'i olumlu görüş olup, geri kalan %42'si şartlı, %3'ü ise genel kabul görmüş muhasebe ilkelerine aykırılık nedeniyle olumsuz görüştür. İncelemeye konu olan işletmelerin %56'sı hile dönemi süresince o yıllarda en büyük 6 (Big Six) olarak adlandırılan denetim firmalarınınca denetlenmiştir. Finansal tablo hilelerinde genellikle dış denetçilerde işin içine girmektedir. 195 hile olayının %29'unda denetçinin birlikte işlem yapması ya da denetimde ihmal göstermeleri nedeniyle açıkça isimleri yer almaktadır.

Hileli İşlemlerin İşletmeler ve Bireyler Açısından Sonuçları: Hileli işlemleri gerçekleştiren işletmeler genellikle iflas, ortaklık yapısında ciddi değişiklikler, ulusal borsalar tarafından listeden çıkarılma ve mali yaptırımlara uğrama gibi sonuçlarla karşılaşmışlardır. Bu işlemlere karışan kişiler ise aleyhlerine açılan davalarda görevlerinden ayrılmaya ve az da olsa hapis cezalarına maruz kalmışlardır.

²³⁶ İşletmenin kendisinin ya da bağlı ortaklık veya iştiraklerinin geçmişteki yöneticisi ya da çalışanlarını; yöneticilerin akrabası; işletmenin profesyonel danışmanı; işletmenin önemli tedarikçisi ya da müşterileri olan bir şirketin sahibi ya da yöneticisi; işletmenin büyük pay sahibi ya da genel müdür tarafından kontrol edilen diğer şirketlerin çalışanı ya da yöneticisi ve işletmeye kreditor olanlar bu grupta yer almaktadır.

1.2.3.Hileli Finansal Raporlamanın Önlenmesi

Hileli finansal raporlamayı önleyebilmek için hileli finansal raporlamada kullanılan yöntemleri iyi bilmek gerekir. Hileli finansal raporlama, genellikle varlık ve gelirlerin şişirilmesi veya olduğundan düşük gösterilmesi şeklinde ortaya çıkmaktadır.

COSO'nun 1999 yılındaki raporunda finansal tablo hilelerinde en çok kullanılan yöntemin, gelirlerin ve/veya varlıkların şişirilmesi olduğu görülmektedir. Hilelerin yarısı, gelirlerin zamanından önce veya hayali olarak kaydı şeklinde gerçekleşmiş, çoğu da dönem sonunda yapılmıştır. Varlıkların şişirilmesi şeklinde olan yöntemler ise, şüpheli alacakların azaltılması, stok, tesis, ekipman ve diğer duran varlıkların değerinin şişirilmesi ve varolmayan varlıkların kaydedilmesi olarak gerçekleşmiştir.²³⁷ Muhasebe skandalları sonucunda gerek ABD'de de gerekse de Avrupa Birliğinde hileli finansal raporlamayı önlemeye yönelik birçok tedbir alınmıştır. Bu tedbirlerin başında işletmelerin kendi yöneticilerine yaptıkları yan ödemeleri azaltması olmuştur. Ayrıca ABD'de birtakım yasal düzenlemeler getirilmiştir. Bunların en önemlisi 2002 tarihli Sarbanes-Oxley Kanunudur. Bu kanunda aşağıdaki maddeler yardımıyla hileli finansal raporlamanın önüne geçilmeye çalışılmıştır:²³⁸

- CEO ve CFO'ların işletme finansal tablolarını onaylama yükümlüğünün getirilmesi,
- İşletme avukatlarına yasa dışı filleri rapor etme sorumluluğunun getirilmesi,
- Kamuya açıklanan finansal tablo ve raporlarda hata ve hile tespit edilmesi durumunda CEO ve CFO'lara verilen tazminatların ve oluşan karların geri alınması,
- İşletmelerde etik kuralların uygulanıp uygulanmadığının açıklanması.

²³⁷ Hileli Finansal Raporlama Araştırması, <http://www.coso.org> (6.6.2003)

²³⁸ Cengiz Alp Eroğlu, "Sarbanes-Oxley Kanunu: Kurumsal Yönetim ve Kamunun Aydınlatılmasına İlişkin Getirdikleri", **Sermaye Piyasası Kurulu: Meslek Personeli Derneği Dergisi**, (Mayıs-Haziran 2003), s.1-15.

Ayrıca bu kanuna göre, dış denetimin bağımsızlığının sağlanması, iç denetim komitelerinin etkinliğinin artırılması ve kamuya açıklanan mali bilgilerin güvenilirliği konusunda şirket üst yönetimlerinin sorumluluğunun artırılması amaçlanmıştır.²³⁹ Avrupa Birliğinde ise muhasebe skandalları sonucu, muhasebe standartlarını ve finansal raporlamayı daha da sıkılaştırma kararı almış ve 2002 Haziran ayından itibaren Uluslararası Muhasebe Standartlarının Avrupa'da kote olan işletmelere uygulanmasına karar verilmiştir. Ayrıca, Birlikteki denetimin kalitesini güvence altına almak amacıyla bir komisyon raporu kabul edilmiştir. Bunun yanında kurumsal yönetim konusunun daha da genişletilmesi ihtiyacı belirtilmiştir.²⁴⁰

Hileli finansal raporlama konusu toplumun çok büyük bir kesimini ilgilendirmektedir. Dolayısıyla hileli finansal raporlamanın önlenmesi için sadece bağımsız denetçilere sorumluluk yüklemek doğru olmayacaktır. İşletmede çalışan personelden müşteriye kadar ve sermaye piyasalarını düzenleyici kurumlardan vergi idarelerine kadar toplumdaki birçok kesime bu konuda görev düşmektedir. Ayrıca dış denetim hizmeti sağlamaktan çok danışmanlık hizmeti vererek para kazanan denetim firmalarının hileli finansal raporlamaya imkan yaratacağı²⁴¹ göz önünde tutulmalıdır.

1.3. Hileleri Bulmada Bağımsız Denetçinin Konumu ve Sorumluluk Sınırları

Geçmişten günümüze hileleri bulma konusunda denetçilere düşen görev ve sorumluluklar her zaman tartışıla gelmiştir. Gerek ülkemizdeki gerekse de diğer ülkelerde bu konudaki düzenlemelerde denetçinin esas işinin hileleri bulmak olmadığı vurgulanmıştır. Fakat hileleri bulma konusu denetim işinin bir parçasıdır. Özellikle hilelerin yol açtığı zararların artması bu konuya denetçilerin daha fazla önem vermesiyle sonuçlanmıştır.

²³⁹ İsmail Ay ve Diğerleri, "Denetim Alanında Yeni Düzenlemeler ve Türkiye'ye Yansımaları", *İç Denetim Dergisi*, Sayı 5, (Sonbahar 2002), s.24.

²⁴⁰ Birgili ve Tunahan, a.g.e., s.240.

²⁴¹ Aynı, s.234.

Denetim mesleğinin gelişmeye başladığı yıllarda denetçilere sadece hileleri bulacak kişi gözüyle bakılmaktadır. Bu düşünce yaklaşımı beklenti açığı olarak belirtilen bir durumu ortaya çıkartmıştır. Şöyle ki kamu, denetçiden mutlak güvence istemektedir. Fakat denetim, finansal tablolar hakkında mutlak güvence vermez. Yapılan bir araştırmada yatırımcıların %70'inden fazlası hileleri bulma konusunda mutlak güvence istemektedir.²⁴² KPMG'nin hile araştırmasında denetçilerin hile eylemlerinin ancak %5'ini bulabildikleri belirtilmiştir.²⁴³ Hilelerin doğasında yer alan gizlilik faktörü bu konuda denetçileri her zaman zorlamıştır. Yapılan hile çeşitleri insan zekasıyla sınırlıdır ve dolayısıyla her zaman denetçiler yeni bir hileyle karşı karşıya kalabilmektedir.

Hileleri bulmadaki bu düşük başarı oranı, "beklenti açığına" katkı sağlayan ana faktördür. Bu beklenti açığı, denetçilerin fonksiyonunu anlamada ve yatırımcıların, kredi verenlerin ve diğer kişilerin muhasebecilerin rolündeki beklentileri arasındaki farklılıktan kaynaklanmaktadır.²⁴⁴ Bu beklenti açığı sadece ABD'de değil yapılan araştırmalarla Güney Afrika, Japonya, Kanada ve Avustralya'da da bulunduğu saptanmıştır.²⁴⁵

Denetçi denetimini salt olarak işletmede yapılan her türlü hileye karşı oluşturmak zorunda değildir. Bu iş de gerçekten zordur. Denetçiyi sadece finansal tabloları önemli derecede etkileyen hileler ilgilendirmektedir. Aksi takdirde bağımsız denetimin, salt olarak hilelerin araştırıldığı 20.yy. başındaki zihniyetten pek farkı kalmazdı.

Bağımsız denetçi, işletme dışından bir kişi olduğu için daima tarafsız ve güvenilir bir davranış içerisinde olması beklenir. İşletmede hileleri ortaya çıkarabilmek için o işletmeyi ve iç kontrolünü çok iyi tanımak gerekir. Bundan dolayı bağımsız denetçi için bu aşama çok önemlidir. Denetçi işletmeyi ne kadar iyi tanırorsa hileleri bulmada o kadar başarılı olabilir.

Son yıllarda hileler konusunda yapılan bir araştırmada sadece büyük ölçekli işletmelerin değil küçük ve orta ölçekli işletmelerin de hilelerden dolayı

²⁴² Hillison, Pacini, and Sinason, a.g.e., s.351.

²⁴³ KPMG Fraud Survey, 1998

²⁴⁴ Hillison, Pacini, and Sinason, a.g.e., s.351.

²⁴⁵ Aynı, s .351.

çeşitli zararlara uğradığı saptanmıştır. Pricewaterhouse Coopers'ın (PWC) 15 Avrupa ülkesinde 2001 yılında yaptığı araştırmanın sonuçlarına göre; son iki yılda küçük ölçekli işletmelerin dörtte biri ve büyük ölçekli işletmelerin %42'si önemli bir yolsuzluğa maruz kalmıştır. Bu yolsuzluğun maliyeti ise, yaklaşık 3.6 milyar euro olmuştur.²⁴⁶ Aynı sonuca ACFE'nin 2002 yılında yaptığı çalışmada da rastlamaktayız. Küçük işletmeler büyük işletmelere göre hile ve yolsuzluklardan iç kontrol önlemlerindeki eksikliklerinden dolayı daha fazla zarara uğramaktadır.²⁴⁷ Ülkemizdeki işletmeler de bu tür yolsuzluklardan önemli derecede etkilenmektedir. Fakat ülkemizdeki işletmelerin hilelerden doğan kayıplarına yönelik hiçbir araştırma yapılmamıştır. Bu araştırma sonucunda bağımsız denetim yaptıran büyük işletmelerin dışında ekonominin yaklaşık %95-99'unu oluşturan küçük ve orta ölçekli işletmelerin de hileler konusunda çeşitli önlemler alması gereği ortaya çıkmıştır. Burada bağımsız denetçiler, iç denetim bölümü olmayan işletmelere hileler konusunda danışmanlık yapabilir veya iç denetim bölümünün oluşmasına yardım edebilirler.

1.4. İç Denetçilerin Hileleri Bulma ve Önleme Sorumluluğu

ABD'de Kasım 2000 ile Mayıs 2002 tarihleri arasında, aralarında Fortune dergisi tarafından 2001 yılında en çok takdir edilen işletmeler olan enerji devi Enron ile telekomünikasyon şirketleri; Worldcom, Xerox, Global Crossing gibi firmaların bulunduğu işletmelerin hileli finansal raporlama yaptıkları ortaya çıkmış ve bu firmaların menkul kıymetlerine yatırım yapanlar büyük zarara uğramıştır.²⁴⁸ Etkisi sadece ABD ile sınırlı kalmayan bu muhasebe skandalları sonucunda sadece bağımsız denetçilere değil iç denetçilere de hileyle ilgili çeşitli sorumluluklar getirilmiştir.

İç Denetçiler Enstitüsünün hilelere karşı tavsiyelerinden biri, yetkili bir iç denetim fonksiyonu oluşturmak ve bunun sürdürülmesidir. Şayet işletmeler eğer kurumsal yapılarını korumak, kendilerine yapılmış olan yatırımlarını geliştirmek

²⁴⁶ PWC'nin Avrupadaki Hile Araştırması, <http://www.vergiportali.com/seminer.asp>, (2.12.2003)

²⁴⁷ ACFE, 2002 Report To The Nation Occupational Fraud and Abuse, 2002, s.26.

²⁴⁸ Birgili ve Tunahan, a.g.e., s.233

istiyorlar ise, olası riskleri etkin biçimde belirlemeli ve kontrolleri de dikkatli biçimde izlemelidirler. Böyle bir sorumluluğun üstlenilmesi ve başarılması da ancak etkili bir iç denetim fonksiyonu ile gerçekleşebilir.²⁴⁹

İç Denetçiler Enstitüsünün standartlarına göre iç denetçiler hile göstergeleri ve işaretlerinin farkına varmak ve şüphelendikleri yanlış giden şeyleri yönetime bildirmek durumundadırlar. Günümüzde iç denetçilerin hile işaretleri olarak adlandırılan kırmızı alarmları ortaya çıkarmak için yeni becerilere ve metotlara ihtiyacı vardır. Kesinlikle birçok bilgisayar aracı ve tekniği iç denetçilere bu konuda yardım edebilir.²⁵⁰

İç denetçiler, iç kontrolün hilelerle ilgili etkinliğini ve uygunluğunu incelemek ve değerlendirmek suretiyle, işletmelerdeki hileleri önlemeye yardımcı olmalıdırlar.²⁵¹ Bu konuda iç denetçiler enstitüsünün çıkarmış olduğu iç denetim standartlarından "İç Denetimin Yeterliliği" ile ilgili 1210 nolu nitelik standardının 1210 A2 nolu Uygulama Tavsiyesinde, hile belirlemesi ve hile denetiminden söz edilerek denetçilerin hile göstergelerini bulabilecek yeterli bilgiye sahip olması gerektiği belirtilmiştir.

Ayrıca iç denetim standartları hakkındaki tebliğ SIAS No.3, iç denetçilerin hileleri bulma, araştırma, önleme ve caydırma konusundaki sorumluluklarını anlatmaktadır. SIAS No.3'de, hilelerden caydırmada sorumluluğun yönetime ait olduğu belirtilmiştir. Fakat iç denetçiler sadece işletme faaliyetlerinin etkinliği ve yeterliliğini belirlemeden sorumludur. Temel olarak sorumluluk işletmenin iç kontrolünü değerlendirme ve inceleme üzerindedir. İç denetçi hileleri dikkate almada şunları yapmalıdır:

- Kontrol çevresini değerlendirmeli,
- Hile göstergelerini ve işaretlerini tanımlamalı,
- Hilelerin oluşmasını sağlayan zayıflıkları tanımlamalı,
- Uygun yerde araştırma tavsiye etmeli,

²⁴⁹ Münevver Yılcı, "Denetim Komitesinin İç Denetimin Etkinliğini Sağlamadaki ve Hileleri Önlemedeki Rolü", *Muhasebe ve Denetime Bakış Dergisi*, Yıl 3, Sayı 8, (Ocak 2003), s.23

²⁵⁰ Nita Crowder, "Fraud Detection Techniques", *Internal Auditor*, Volume 54, Issue 2, (April, 1997), s.17.

²⁵¹ Münevver Yılcı, 2003, a.g.e., s.158.

- Hile olaylarına karşı yönetimle iletişime geçmeli,
- Hileleri gerçekleştiren hakkındaki kovuşturmada yardımcı olmalıdır.

İç denetçi bunun gibi çeşitli sorumluluklarını işletmedeki çalışanlara kabul ettirerek onları değerlendirmelidir.²⁵² İç denetçi hile yapanların özelliklerini, davranışlarını öğrenerek hileleri önlemede ve hileleri bulmada kendisini geliştirebilir.

2. HİLELERİ BULMADA KULLANILAN TEMEL TEKNİKLER

Hileleri bulmak veya ortaya çıkarmak özel bilgi ve deneyim gerektiren bir çalışmadır. Hilelerin gizlenen bir yönü olmasına rağmen gerek bağımsız denetçiler gerekse de iç denetçiler geliştirdikleri çeşitli yöntemler ve tekniklerle hilelerle mücadele etmektedirler. Bu teknikler içerisinde analitik yordamlar kullanma, Benford yasasını kullanma, sertifikalı hile araştırmacılarından yararlanma, uzman sistemler ve yapay sinir ağlarını kullanma ve istisna testlerini sayabiliriz. Genel olarak hileleri bulma yöntemleri olarak belirtebileceğimiz bu teknikler işletmenin hilelere karşı verdiği savaşta en önemli araçlardır.

ACFE'nin 2002 yılındaki araştırma bulgularına göre cevaplayıcılara hileleri nasıl ortaya çıkardıkları sorulmuş ve bu soruya 532 cevap verilmiştir. Sonuçlar yüzde şeklinde aşağıda özetlenmiştir:²⁵³

- Çalışanlardan alınan ipuçları/tavsiyeler (%26.3)
- Kazara bulma (%18.8)
- İç denetim (%18.6)
- İç Kontrol (%15.4)
- Dış denetim (%11.5)

²⁵² Hillison, a.g.e., s.352-353.

²⁵³ ACFE, 2002 Report To The Nation Occupational Fraud and Abuse, 2002, s.11.

- Müşterilerden alınan ipuçları/tavsiyeler (%8.6)
- Genel ipuçları/tavsiyeler (%6.2)
- Satıcıdan alınan ipuçları/tavsiyeler (%27)
- Kanun gücüyle bildirme/haber verme(%1.7)

En yaygın ortaya çıkarma metodu çalışanlardan alınan ipuçları ve tavsiyelerdir. Bu veri etkili raporlama mekanizması ve çalışanlardan yönetime iletişim kanallarının açıklığının hilelerin bulunmasında ve azaltılmasında olumlu bir etkide bulunmuş olduğunu akla getirmektedir.

Günümüzde hilelere karşı verilen bu savaşta denetçi için en yararlı araç şüphesiz bilgisayarlardır. Bilgisayarların işletmedeki muhasebe gibi birçok alanda kullanılması sonucunda denetçiler içinde bilgisayar destekli denetim yapmak kaçınılmaz bir durum olmuştur. Denetçiler artık bilgisayarı kara kutu görmek yerine işletmedeki kontrol sistemi içerisinde bir unsur olarak görmelidirler. Çünkü işletmede bilgisayar aracılığıyla, muhasebe defterleri tutulmakta, stok kontrolü yapılmakta, bordrolar, finansal tablolar, vergi beyannameleri düzenlenmekte ve bunların hepsi birleştirilmiş halde bilgisayarın içindeki kontrol mekanizmasından geçerek yapılmaktadır. Dolayısıyla bağımsız denetçi, denetimin büyük bir kısmını bilgisayar yoluyla sağlanan kontrol sistemini incelemeye ayırmak durumundadır. Yapılan hile eylemleri de bilgisayardaki kontrol eksikliği olan yerlerin kötüye kullanılması yoluyla olabilmektedir.

Bilgisayar destekli denetim tekniklerini kullanmanın faydalarını şu şekilde belirtebiliriz:²⁵⁴

- Bilgisayar destekli denetim teknikleri, denetçinin önceden yapmış olduğu yorucu çalışmaların çoğunu hızlı ve etkili bir şekilde yapmasına olanak vererek denetime ayrılan para ve zamandan tasarruf edilmesini sağlar.

²⁵⁴ Emine Yazar, **Bilgisayar Destekli Denetim Teknikleri**, (Sayıştay Hizmet İçi Eğitim Yayınları, Nisan, 2000), s.2.

- Denetim dosyasının doğruluğunu kanıtlamada gerekli test sayısını azaltır (dosyaların hızlı bir şekilde toplamı alınabilir). Bu teknikler aracılığıyla denetçi için daha önce oldukça karışık gelen incelemelerin yapılması olanaklı hale gelmiştir.
- Denetim dosyalarının ve bunların oluşturulmasında yararlanılan sistemlerin doğruluğunu kanıtlamada yararlı olmaktadır.

Hilelerin bulunması, yönetimi ve önlenmesine yönelik birçok bilgisayar yazılımı bulunmaktadır. Bu yazılımlara şunları örnek verebiliriz:²⁵⁵ (Ayrıntılı bilgi almak için yazılımları yazan firmaların web adresleri de verilmiştir)

- *ACL Software* - www.acl.com
- *IDEA* - www.auditmation.com
- *Financial Crime Investigator* - www.auditmation.com
- *DATAS for IDEA* - www.auditmation.com
- *WizRule* - www.wizsoft.com
- *The Analyst's Notebook* – www.i2inc.com
- *Veris Social Security Number Validation Serv.*–www.veris-ssn.com
- *SSNDTECT* – www.comserv-inc
- *AutoFraud Investigation* – www.paisleyconsulting.com

Aşağıdaki başlıklarda teorik olarak ve bilgisayar destekli denetim teknikleri programları aracılığıyla hileleri bulma teknikleri kısaca incelenecektir.

2.1. Analitik Yordamlar Kullanma

Hileleri bulmada bilgisayar kullanmanın en mantıklı ve kolay yolu analitik incelemeler veya analitik yordamlar kullanmaktır. Basit bir çalışma tablosu veya

²⁵⁵ J.Lowell Mooney, Horace W. Harrell and Stephen E.Ludwig, " Audit Software That Helps Your Company Stop Fraud", *The Journal of Corporate Accounting & Finance*, (May-June 2000), s.19.

diğer veri analiz programları aracılığıyla beklenen ilişkilerin gerçek ilişkilerle, geçmiş ilişkilerle veya endüstri standartlarıyla karşılaştırılması mümkün olmaktadır.

Analitik yordamların uygulanmasının altında yatan varsayım, veriler arasındaki mantıklı ilişkilerin var olduğu ve ilişkiyi olumsuz etkileyen koşulların mevcut olmaması halinde bu ilişkilerin var olacağıdır. Bu ilişkilerde sapmalara neden olan bazı koşullar, olağandışı işlemler ve olayları, muhasebe yöntemlerindeki değişiklikleri, iş değişikliklerini veya finansal tablolarda yapılan hata ve hileleri kapsar.²⁵⁶

Örneğin dikey analiz yoluyla aynı alanda satış yapan mağazaların brüt kar marjları karşılaştırılabilir. Bilgisayar yardımıyla bu mağazaların bilanço ve gelir tabloları çalışma tablolarında düzenlenerek karşılaştırma yapılabilir. Bir farklılığın olup olmadığı ortaya çıkabilir. Geçmiş yıllar verileriyle bu karşılaştırma yapılabilir. Aşırı farklılık olması durumunda denetçi için bu alan, muhtemel bir hile araştırma alanıdır. Bu farklılık mağaza yöneticilerinin satış politikalarından kaynaklanabilir. O zaman denetçi, bu konuda mağaza yöneticisiyle görüşmelidir.

Bunun yanında aynı sektördeki diğer işletmelerle de karşılaştırma yapılabilir. Denetçinin önemli gördüğü finansal verilerin sektörün ortalamasıyla karşılaştırması da yapılabilir. Finansal ilişkiler ve oranlar sabit değildir daima iç ve dış nedenlerden dolayı sapma gösterirler. Özellikle iç denetçiler bu sapmaların hileden kaynaklanıp kaynaklanmadığını saptamak ve eğer başka bir etken varsa bunun etkilerini belirlemek durumundadır. Analitik inceleme prosedürleri özellikle satın alma, bordro ve gelir alanlarında kullanışlı bir hile bulma tekniğidir.²⁵⁷

²⁵⁶ Kepekçi, 1996, a.g.e., 34.

²⁵⁷ Crowder, a.g.e., s.17.

2.2. Sertifikalı Hile Araştırmacılarından ve Adli Muhasebecilerden Yararlanma

Günümüz dünyasında işletme çalışanları ile tepe yöneticiler tarafından yapılan hileli işlemlerin kapsamı genişlemiş ve zararları önemli boyutlara varmıştır. Bu tür hilelerin bulunması ve önlenmesi uzmanlık gerektiren işlerden olmuştur. Genel standartlara göre eğitilmiş muhasebeci, bağımsız denetçi ve iç denetçilerden hilelerle savaşmada başarı beklemek zordur. Bu nedenle yeni bir meslek zorunlu olarak doğmuştur. Bu mesleği yerine getirenlere, "Hile Denetçisi", veya "Araştırmacı Muhasebeci" adı verilmektedir.²⁵⁸ ACFE, merkezi Austin-Texas'da olan, 28.000'den fazla üyesi bulunan ve kurucusu (Joseph T. Wells) eski bir FBI beyaz yaka suç uzmanı olan, hile denetçilerinin yetiştirildiği dünyadaki en önemli kurumdur.²⁵⁹

Gelişmiş ülkelerde yeni bir muhasebeci türü ortaya çıkmıştır: "Adli Muhasebecilik (Forensic Accountant). Bu tür muhasebecileri diğerinden ayıran önemli nokta temel muhasebe eğitimine ilave olarak, muhasebe hilelerini takip edip, çözerek ve sonuçları raporlayacak mali hukuk, ceza hukuku, davranış bilimleri eğitimleri almış olmalarıdır. Bir adli muhasebeci devlette çalışabilir ya da sigorta, güvenlik, mali sektör gibi özel güvenlik şirketleri tarafından görevlendirilebilir.²⁶⁰ Adli Muhasebeci olmak için The American Board of Forensic Accounting (ABFA) tarafından uygun görülen sertifika programının (American Collage of Forensic Examiners'ın açtığı Forensic Accountant sertifika programı) bitirilmesi gerekmektedir. Daha sonra bu kurum kişiyi Adli Muhasebeci olarak atamaktadır.²⁶¹

²⁵⁸ Nejat Bozkurt, "Muhasebe ve Denetim Mesleğinde Yeni Bir Alan: Adli Muhasebecilik", *Yaklaşım Dergisi*, Yıl.8, Sayı.94, (Ekim, 2000), s.59.

²⁵⁹ ACFE hakkında bilgi, <http://www.cfenet.com/about/about.asp> (2.12.2003)

²⁶⁰ Kıymet Tunca Çalıyurt, "1992-2002 Yılları Arasında Türk Muhasebecilerin Başvurdukları Hileler Üzerine İstatistik Bir Araştırma", 1.Türkiye Uluslararası İş ve Meslek Ahlakı Kongresi 17-19 Eylül 2003, Hacettepe. Üniversitesi İşletmecilik Meslek Etiği Uygulama Araştırma Merkezi, s.599.

²⁶¹ Adli Muhasebeci Olmak İçin Gereken Koşullar, http://www.acfei.com/certification_programs-crfa_invitation.php, (2.12.2003)

Sertifikalı hile araştışıcılarından ve adli muhasebecilerden yararlanma, bağımsız denetçi veya iç denetçinin kendisinin kullandığı bir teknik değil genel olarak hileleri bulmada işletme yönetiminin yararlanabileceği bir yöntemdir. Özel olarak hileler konusunda destek alabileceği bir faaliyettir. Bu kurumda çalışan hile denetçilerinin kullandığı hileleri bulma teknikleri de vardır. Bu tekniklerin birçoğu aşağıdaki başlıklarda açıklanacaktır.

2.3. Benford Yasasını Kullanma

Benford Yasası tekniği ile hilelerin nasıl bulunacağından bahsetmeden önce Benford Yasasının ne olduğunu bilmek gerekmektedir. Benford Yasasına göre, herhangi bir sayıda ilk rakamın 1 olma frekansı, 9 olma frekansından daha fazladır. Bunun gibi 1'den 9'a kadar bütün rakamların olasılıkları yoğun araştırmalar sonucunda belirlenmiştir. Buna göre aşağıdaki tabloda Benford Yasasına göre en solda yer alan rakamların kuramsal ortaya çıkış frekansları şöyledir:²⁶²

Tablo 10. Benford Yasasına Göre Rakamların Çıkış Frekansları

Bir sayının ilk değeri	1	2	3	4	5	6	7	8	9
İlgili Frekanslar	%30.1	%17.6	%12.5	%9.7	%7.9	%6.7	%5.8	%5.1	%4.6

Benford yasasını General Electric'te çalışan bir fizikçi olan Frank Benford bulmuştur. 1938'de logaritma tabloları üzerinde en çok kullanılan rakamların 1 olması, sayılardaki ilk rakamın daha çok 1 olması, 2'ye göre 1'in tercih edilmesi, 3'e göre de 2'nin tercih edilmesini gözlemlemiştir. Daha sonra araştırmasını daha başka veri kümelerinde de denemiştir. Sonuçlar gene 1 rakamının sayının en solunda bulunma olasılığının diğer rakamlara göre daha fazla olduğunu göstermiştir.

²⁶² Melih Erdoğan, "Muhasebe Hilelerinin Ortaya Çıkartılmasında Benford Yasası", *Muhasebe ve Denetim Bakış Dergisi*, Yıl 1, Sayı 3, (Ocak 2001), s.2.

1996 yılına gelindiğinde Atlanta Georgia Teknoloji Enstitüsü matematik profesörü Ted Hill "Statistic Science"da yayınladığı makalesinde Benford Yasasını matematiksel olarak kanıtlamıştır. Bu kanıtlamada temel düşünce, ortak olarak kabul görmüş olan "verilerin değişmezlik ölçüsüdür".²⁶³

Benford Yasasının muhasebe hilelerini bulmada bir yöntem olarak kullanılabileceğini ilk düşünen Southern Methodist Üniversitesinde muhasebe profesörü olan Mark Nigrini olmuştur. Mark Nigrini doktora tezinde Benford Yasasının benzetimine dayalı bir kullanım önermiştir. Ayrıca tezinde satışlardan, giderlere kadar muhasebenin birçok alanındaki verilerin Benford yasasını izlediğini ve bu alanlarda yasadan sapmaların standart istatistiksel testlerin kullanılmasıyla hızlı bir biçimde ortaya çıkarılabileceğini gösterdi. İncelenecek veriler Benford modeline uygun olarak ölçümlendiğinde muhasebedeki normal verilerle hileli veriler arasında çok güçlü farklılıkların ortaya çıkmakta olduğunu bulmuştur.²⁶⁴

Denetçi her şeyden önce elindeki verilerin sayısal bir analiz tekniği olan Benford Yasasına uygun olup olmadığı konusunda bir yargıya varmalıdır. Denetçinin bu yöntemi kullanmayı uygun görmesi her tür verinin analizinde bu yöntemin kullanılacağı anlamına gelmemelidir.²⁶⁵ Benford yasasını kullanarak yapılan sayısal analizler, ortaya çıkartıcı özelliklerinden dolayı, hile olasılığını belirlemede kullanışlı bir araçlardır. Tanımlanmış veri, beklenen sayı frekansını karşılamazsa denetçi, bu alanda yüksek hile riski olduğunu düşünüp ek denetim çalışmaları yapabilir. Örneğin ticari alacaklar hesaplarının dökümü yapılırsa Benford Yasasından önemli sapmalar bulunduğunda, denetçi doğrulama düzeyini artırabilir, ek işlem taraması yapabilir, kayıtlanmış kredili satışları destekleyen belgeleri daha fazla inceleyebilir.²⁶⁶

²⁶³ Erdoğan M., 2001, a.ge., s.3.

²⁶⁴ Aynı, s.3.

²⁶⁵ David G. Coderre, "Computer Assisted Fraud Detection", *Internal Auditor*, Volume 57, Issue 4, (August 2000), s.25-28.

²⁶⁶ Philip.D. Dreck and Mark.J. Nigrini, "Computer Assisted Analytical Procedures Using Benford's Law", *Journal of Accounting Education*, (June 2000), s.129.

Denetçinin kullanacağı bu teknik denetimde alışlagelmiş yöntemlerin hiçbirinin yerini almamaktadır. Sadece basit ancak etkili bir aracı devreye sokarak, denetimin etkinliğini artırmaktadır.²⁶⁷

2.4. İstisna Testleri

Bilgisayar destekli denetim teknikleri denetçiye, aşırı büyük maaşlar, fazla mesai, ikramiyeler ve izinler gibi olağanüstü -sıra dışı- kalemleri tanımlamada yardımcı olabilir. Bilgisayar destekli denetim teknikleri programları aynı zamanda, hasta olmayıp veya yıllık izinde olmayıp bir sigortası olmayan çalışanları da tespit edebilir. Çünkü hayali veya ayrılmış kişilerin sigorta ödemeleri için dosya ayrılmasına gerek olmayacaktır.²⁶⁸

Ek olarak bu türdeki bilgisayar destekli denetim teknikleri yazılımları her bir çalışanın aldığı ücret ve maaşın, onların işleri için uygun aralıkta olup olmadığını doğrulayabilmektedir. Bunun yanında ücret ve maaşlar için vergi kesintilerinin makul olup olmadığını da doğrulayabilir. Denetçi bilgisayar destekli denetim teknikleri aracılığıyla çalışanların kesintilerinin doğru olup olmadığını belirleyebilir.²⁶⁹ İstisna testleriyle denetçi, işletmedeki hile yapılma olasılığı olan olağandışı kalemler veya istisnai durumlar/olaylar üzerine yoğunlaşabilir.

2.5. Doğruluk ve (Eş)Kopya Testleri

Doğruluk ve eş (kopya) testleri, hayali veya ayrılmış çalışanları belirlemede kullanılmaktadır. Bilgisayar destekli denetim teknikleri programı aracılığıyla çalışanların sosyal güvenlik numaraları ve adlarının uygun olup olmadığı kontrol edilebilir veya doğrudan kullanılan banka hesap numarası için bu kontrol

²⁶⁷ Erdoğan, M. 2001, a.g.e.. s.8.

²⁶⁸ Crowder, a.g.e., s.17-21.

²⁶⁹ Aynı, s.17-21.

yapılabilir. Denetçinin maaş/ücret bordrosu ve çalışanların kişisel dosyası arasında karşılaştırma yapması gerekir.²⁷⁰

Veris Social Security, Number Verification Services adlı yazılım sosyal güvenlik numaraları konusunda kontrol yapan ve numaraları doğrulayan bir programdır.

Veris adlı bu yazılım iç denetçilere ve bağımsız denetçilere hayali çalışanları tanımlamada yardımcı olmaktadır. Aynı şekilde SSNDTECT adlı yazılım da online kullanımıyla sosyal güvenlik numaralarının doğruluğunun araştırılmasında kullanılmaktadır.²⁷¹

IDEA adlı yazılım da birbiri ardınca sıra numaralı kalemlerdeki eksiklikleri ve eş olan kalemleri ortaya çıkarabilecek özelliklere sahiptir. ACL yazılımı da özellikle ödeme faturalarının kopyasının yapıldığı konularda hileli bir eylemin olup olmadığını belirlemede kullanılır.²⁷²

2.6. Yeniden Hesaplamalar

Ücret/maaş bordrosundaki veri özetlenmiştir. Denetçi hem bilgisayar destekli denetim teknikleri programlarıyla hem de çalışma tablosu yazılımıyla brüt ücret, net ücret, vergiler ve diğer kesintiler gibi miktarları tekrar hesaplayabilir ve toplayabilir. Bu yeniden hesaplamalar bordro programının doğru bir şekilde işleyip işlemediğini ve çalışanların dosyalarının değiştirilip değiştirilmediğini belirlemeye yardım edebilir.²⁷³ Bu yeniden hesaplamalar yoluyla da denetçi müşteri işletmedeki hileleri bulabilir.

²⁷⁰ Crowder, a.g.e., s.17-21.

²⁷¹ J. Lowell Mooney, a.g.e., s.20.

²⁷² Aynı, s.20.

²⁷³ Crowder, a.g.e., s.17-21.

2.7. Uzman Sistemler

Uzman sistem, insanın düşünme sürecini taklit eden bir bilgisayar programıdır. Kullanıcının görevlere ilişkin gerekli yetenek ve kararlarına yönelik performansını artırmak bu programların amacıdır. Bu sistemler kural yürütür ve bu yüzden hesaplama kadar ziyade mantığı (düşünmeyi) temel alırlar. Bu sistemler, belirli bir alanda kişisel deneyim kazanacak kadar çalışmış ve uzman olmuş bir kişinin düşünme sürecini taklit eder.²⁷⁴

Uzman sistemler, karar alma sürecinde bilgisayar donanımı ve yazılımı desteğiyle karar alıcının gereksindiği bilgiyi üreterek sunan ve bu şekilde yönetime karar desteği sağlayan sistemlerin bir uzantısıdır. Uzman sistem, bellek biriminde sakladığı bilgileri işleyerek uzmanlık gerektiren sorunlara çözüm önerileri üretebilir.²⁷⁵

Uzman sistemler, bir uzmanın belirli bir alanda öznel olarak yapabildiklerini değil, nesnel olarak yapabildiklerini yapabilen bir sistemdir. Dolayısıyla uzman sistem, yazılım haline getirilmiş uzman görüşlerinin (çözümlerinin) belirli bir soruna uygulanarak, karar alıcının en iyi kararı almasına yardımcı olur.²⁷⁶

Uzman sistemlerin amacı, insan-uzmanın yerine geçmek değil, onun bilgisini daha yaygın kullanıma sunmaktır. Özetle uzman sistemler, insan-uzmanın olmadığı yerde, diğer insanların verimliliklerini ve kararlarının kalitesini arttırarak problemleri daha bir ehliyetle çözmeyi amaçlar.²⁷⁷

Uluslararası alanda denetim hizmeti sunan birçok denetim firması uzman sistemleri, denetçilerin sezgi ve yargılarını taklit edecek programlar yoluyla kullanmaktadır.

Finansal Suç Araştırmacısı (Financial Crime Investigator) adlı Anthem şirketi tarafından dağıtılan program uzman sistemlere yönelik bir programdır. Bu

²⁷⁴ Crowder, a.g.e., s.17-21.

²⁷⁵ Melih Erdoğan ve Nurten Erdoğan, **Muhasebede Bilgisayar Kullanımı**, (Birlik Ofset, Eskişehir, 1999), s.76-77.

²⁷⁶ Aynı, s.78.

²⁷⁷ Ergun Rodoplu, "Yapay Zeka", Gazi Üniv. Endüstriyel Sanatlar Eğitim Fakültesi Bilgisayar Eğitimi Bölümü 1-A, Ankara, s.10.

program, satın almalarda ve sözleşmelerde kullanıcılara hile göstergelerini fark etmeye yardım etmektedir. Program ana bilgisayar sisteminde veya herhangi bir yönetim veritabanına kullanıcının soru yazmasına olanak verir. Bu sorular verilerde yer alan hile göstergelerini bulmak içindir. Daha sonra belirli hile şemalarıyla (kalıplarıyla) karşılaştırılır. Program ayrıntılı çalışma planları, daha uzaktaki veri tabanlarını kapsamayı ve on-line araştırma yapmayı sağlar, her bir şüpheli şemayı dışında tutacak veya doğrulatacak şekilde tasarlanmıştır. Bu çalışma planları keza hangi belgelerin gözden geçirileceği, ne aranacağı ve kimin tarafından görüşme yapılacağına ilişkin bilgiler içerir.²⁷⁸

2.8. Yapay Sinir Ağı

Yapay sinir ağı, insan beyninin çalışma ve düşünebilme yeteneğinden yola çıkılarak oluşturulmuş bir bilgi işlem teknolojisidir. İlk ticari yapay sinir ağının geliştiricisi olan Robert Hecht-Nielsen yapay sinir ağını "dışarıdan gelen girdilere dinamik olarak yanıt oluşturma yoluyla bilgi işleyen, birbiriyle bağlantılı basit elemanlardan oluşan bilgi işlem sistemi olarak tanımlamaktadır."²⁷⁹

Yapay sinir ağı insan beynine benzediği için insan beyni gibi öğrenerek çalışır. Yapay sinir ağını kullanma sürecini kısaca şu şekilde belirtebiliriz. Yapay sinir ağı modeli ilk olarak verilerle eğitilir. Bu eğitim sürecinde yapay sinir ağı modeli oluşturmaya yarayan bilgisayar programları kullanılabilir. Bilgisayar aracılığıyla çok kısa sürede sonuç alınabilir. Yapay sinir ağı bu eğitim verileri arasındaki ilişkileri öğrenir, onları işler, çözümler yapar. Daha sonra kendisinden karar vermesini istedikleri konuyla ilgili veriler yapay sinir ağına girilir. Son olarak da yapay sinir ağı bu verilere göre karar verir.

Yapay sinir ağlarını diğer uygulamalardan ayıran avantajları şu şekilde sıralamak mümkündür :²⁸⁰

²⁷⁸ Crowder, a.g.e., s.17-21.

²⁷⁹ Münevver Yılandı ve Diğerleri, a.g.e., s.19.

²⁸⁰ Aynı, s.23.

Genelleme: Yapay sinir ağının öğrenme yeteneğinin sağladığı en büyük avantaj, eğitilmiş bir ağın eksik ve hatalı verilerle doğru sonuçlara ulaşabilmesidir.

Hata toleransı: Geleneksel bilgisayar sistemleri, sistemde oluşacak hatalara karşı çok duyarlıdır. Sistemde meydana gelebilecek en ufak bir hata, sonuca ulaşamama veya sonuçlarda büyük hataya yol açabilmektedir. Ancak yapay sinir ağında bir veya birkaç neuronun zarar görmesi, sistemi geleneksel bilgi işlem teknolojilerinde olduğu kadar etkilemez.

Uyum gösterme: Yapay sinir ağının gösterdiği önemli özelliklerden birisi, ağın eğitim dışında kullanım sürecinde de yeni ortamları öğrenebilir ve uyum gösterebilir yetenekte olmasıdır.

Paralel çalışma: Sinir ağındaki tüm işlem elemanları eş anlı olarak çalıştıkları için uygulama sürecinde hızlı çözümler üretirler.

Herhangi bir varsayıma gerek duymaması: Yapay sinir ağı yazınında verilerin yapay sinir ağının eğitiminde kullanılması için gerekli bir varsayıma rastlanmamıştır. Bir başka deyişle her tür veri sayılarla kodlanması şartıyla eğitim için kullanılabilir. Bu yapay sinir ağı teknolojisinin sahip olduğu önemli bir avantajdır.

Yapay sinir ağının yukarıda sayılan avantajları dışında bazı uygulamalara uygun olmayan dezavantajları da bulunmaktadır. Bunlar ²⁸¹.

Uygun çözüme ulaşamama: Yapay sinir ağlarının her alana uygulanabilir ve her zaman çözüme yüzde yüz ulaşacak bir özellik taşıdığını düşünmek yanlış olacaktır. Bu teknoloji bazı sorun alanlarında eğitim verisine bağlı olarak, ilgisiz ve kabul edilemez sonuçlar üretebilmektedir. Bazı alanlarda ise ağın eğitimi mümkün olamamaktadır.

Açıklama eksikliği: İstatistiksel çözümler beraberinde sorun alanına ilişkin anlaşılabilir ve yorumlamaya olanak veren parametreler üretmesine rağmen, yapay sinir ağlarının ağırlıklarını henüz yorumlama imkanı

²⁸¹ Münevver Yılcı ve Diğerleri, a.g.e., s.24.

bulunmamaktadır. Bu nedenle yapay sinir ağıyla ulaşılan sonuçlarda model kapalı bir kutu olarak kalmaktadır.

Hata ve hileleri işaret etmede kullanılan yapay sinir ağları, bazı iflas ve kar tahmini araştırmalarındaki kadar yüksek tahmin oranına ulaşamamaktadır. En yüksek tahmin oranı Green ve Choi'nin çalışmasında raporlanmıştır.²⁸² Green ve Choi, 86 tane işletmenin maaşlar ve alacaklar uygulamalarında hile raporlanan gerçek verilerini 86 işletmenin hile raporlanmayan verileriyle karşılaştırmıştır. Yapay sinir ağı modelinde net satışlar, ticari alacaklar, şüpheli alacak karşılığı ve ilgili 5 oran veri olarak bulunmaktadır. En iyi performans tüm oranları ve ticari alacaklara dayanan yapay sinir ağı modelindedir, burada birinci tip hata %15,09 ikinci tip hata %21.9%'dir. Sadece oranlar kullanıldığında birinci tip hata %12,24 ikinci tip hata %6.52'dir.²⁸³ Bu hata oranlarının ortalaması yükseldikçe, yapay sinir ağının hileleri ortaya çıkarmadaki gücü azalmaktadır.

Oracle adlı şirket tarafından geliştirilmiş Oracle Özel Araştırma Birimi Destek Sistemi adında (Oracle Special Investigate Unit Support System-SIUSS) yapay sinir ağıyla ilgili bir program bulunmaktadır. Yapay sinir ağı olası hileli davranış kalıplarını öğrenebilir büyük hacimdeki veriler içinde gizlenmiş kalıpları bularak ve depolanmış veriler içerisinde yeni verilerle karşılaştırma yaparak öğrenebilir. SIUSS adlı bu program sınıflandırma, depolama ve korelasyon yoluyla tavsiyeler (ipuçları üretmeye) yardım etmek için tasarlanmıştır.²⁸⁴

2.9. Veri Analizi

Veri analizi, bir soruşturma sürecinde (bu bir mali denetim olduğu kadar bir yolsuzluk araştırma süreci de olabilir) iç ve dış kaynaklardan elde edilen

²⁸² Thomas G. Calderon and John J. Cheh, "A Roadmap for Future Neural Networks Research in Auditing and Risk Assessment", *Accounting Information System*, (July 2002), s.223.

²⁸³ Green B.P. and Choi J., "Assessing the Risk of Management Fraud Through Neural Network Technology", *Audit Journal Practice and Theory*, (Spring 1997), s.14-28.

²⁸⁴ Crowder, a.g.e., s.17-21.

verilerden daha önce görülemeyen veya açık olmayan sonuçlara ulaşma sürecidir. Yani kısacası analiz, verilerden anlam çıkarma tekniğidir.²⁸⁵

ACL, Vancouver-Kanada kökenli veri araştırma, analiz ve raporlamada faaliyet gösteren bir yazılım şirketidir. Firma ile aynı adı taşıyan ACL, bilgisayar destekli bir denetim tekniği olarak adlandırılan bir data analiz yazılımıdır. Veri analizi konusunda ülkemizde faaliyet gösteren Komtaş Bilgi Yönetimi Danışmanlık ve Tic. adlı şirket, ACL adlı programı denetçilere hilelerin önlenmesi ve araştırılmasında yardımcı olmak üzere sunmaktadır.²⁸⁶ "ACL for Windows" adlı yazılım, veri sorgulama, analiz ve raporlama, bilgisayar destekli denetim konularında pazar lideri olan bir üründür. 115'den fazla ülkede 155,000'in üzerinde kullanıcısı olan ürün Fortune-100 anketindeki şirketlerin, hükümet organizasyonlarının ve çok uluslu firmaların 82'sinde ve "Big 5 International" olarak adlandırılan Mali Müşavir/Denetim şirketlerinin tamamı tarafından kullanılmaktadır.²⁸⁷ ACL mali suistimal ve dolandırıcılıkların tespit edilmesinde, her firmaya özel olarak geliştirdiği tekniklerle ve "workshop" larla ileri düzeyde mali denetim yapılmasını sağlar ve bilgisayar destekli denetim tekniklerinin kullanıldığı sistemlerdeki örnekleme risklerini azaltır.²⁸⁸

Veri analizi, mali denetimlerde, yolsuzluk araştırmada, pazarlamada, risk analizinde ve kriminal soruşturmalarda kullanılır. Veri analiz teknikleri tıpkı bir sağlık taraması sırasında çeşitli tıbbi yöntemlerle bulgulara ulaşmak ve teşhis koymak gibi verileri kullanarak deliller elde etme esasına dayanırlar. Bu amaçla kullanabileceğiniz çeşitli teknikler vardır. Bunlardan bazıları; nümerik analiz, istatistiki analiz, ilişki analizi, olay akış analizi, kimlik tespiti ve kimlik eşleştirmesi, coğrafi analiz, grafik analiz gibi tekniklerdir.²⁸⁹

Bunun yanında yolsuzluk önleme ve tespiti finans ve telekom sektörü gibi özel sektörlerde de, poliste veya vergi kurumlarında da benzerlikler göstermekle birlikte kullanılan analiz teknikleri önemli farklılık gösterebilir. Yalnız önemli olan

²⁸⁵ Aydın Meriç, İç Kontrol ve Gözetim Birimlerinde Veri Analizi, <http://www.komtas.com> 2.12.2003.

²⁸⁶ ACL Veri Analizi Programı Açıklaması, <http://komtas.com> 2.12.2003

²⁸⁷ ACL Veri Analizi Programı Açıklaması, <http://www.tide.org.tr/acl.html> (2.12.2003)

²⁸⁸ ACL Veri Analizi Programı Açıklaması, <http://komtas.com> 2.12.2003

²⁸⁹ Aydın Meriç, İç Kontrol ve Gözetim Birimlerinde Veri Analizi, <http://www.komtas.com> 2.12.2003

analiz edeceğimiz bilginin ve ulaşmak istediğimiz sonucun ne olduğuna göre değişmektedir. Örneğin, bir telekom firmasında eğer başvuru yolsuzluğunu tespit etmek istiyorsak o zaman kimlik tespiti ve eşleştirmesi daha çok ön plana çıkacaktır. Fakat örgütlü yolsuzlukları ortaya çıkarmak istiyorsak ilişki analizi tekniği daha fazla önem taşıyacaktır. Çünkü örgüt içerisindeki bireylerin birbirleri arasındaki ilişkileri ortaya koymak gerekir.²⁹⁰ Adı geçen şirketin ülkemizde çıkardığı veri analizi yanında başka bilgi teknolojilerinin de kullanıldığı "Sahtekarlık, Suiistimal ve Dolandırıcılık Önleme Çözümü" adlı bir yazılım daha mevcuttur.²⁹¹

Yukarıda açıklanan tüm teknikler denetçi için hileleri ortaya çıkarmada etkili birer araçlardır. Denetçinin hangi tekniği kullandığı değil, nasıl bir hile bulduğu daha önemlidir. Çünkü hilenin görece öneminde denetçinin müşteri hakkındaki görüşü değişebilir. Bunun yanında denetçi mümkün olduğu kadar işletmeye uygun tekniği seçerek hileleri ortaya çıkarmaya çalışmalıdır.

3. İÇ DENETÇİNİN HİLE YAKALAYICI ve ÖNLEYİCİ ROLÜ

3.1. İç Denetim Standartlarına Göre Hilelerin Bulunması, Önlenmesi Caydırılması ve Raporlanması

İç denetçiler (CIA-Certified Internal Auditor) için hileler konusunda bağımsız denetçilerde olduğu gibi yol gösteren bir düzenleme mevcuttur. Bu düzenleme iç denetim standartları hakkındaki tebliğlerden üçüncüsü olan "Hilelerden Caydırma, Bulma, Araştırma ve Raporlama" adını taşımaktadır. İç denetçilere hileler konusunda yaptıkları denetim çalışmasında rehberlik

²⁹⁰ Aydın Meriç, İç Kontrol ve Gözetim Birimlerinde Veri Analizi, <http://www.komtas.com> 2.12.2003

²⁹¹ Ayrıntılı bilgi için <http://www.komtas.com> bkz.

etmektedir. SIAS No.3'e göre hile hem yasal olmayan faaliyetleri hem de düzensizlikleri kapsayan kasıtlı aldatma özelliği göstermektedir.²⁹²

3.1.1. Hilelerden Caydırma

SIAS No.3'e göre çalışanları hilelerden caydırmanın (vazgeçirmenin) en temel yolu yönetim tarafından oluşturulan etkili bir iç kontroldür. İç kontrolün tasarlanmasında ve korunmasında esas sorumluluk yönetimindir. İç denetim fonksiyonu yönetimin hilelerden vazgeçirmesine yardımcı olur. Bu sorumluluğun yerine getirilmesi, iç denetçinin kontrollerin etkinliğini ve yeterliliğini değerlendirmeleri ve incelemeleriyle olur ve böylece hileler önlenir.

Yönetimin koyduğu kontrollerin hileli davranışları önleyip önleyemeyeceği incelenir. Bununla birlikte iç denetçi uygun yetkilendirme politikalarına ilişkin prosedürleri, varlıkların korunması ve izleme faaliyetleriyle ilgili prosedürleri dikkatle inceler. Son olarak iç denetçi eğer kontroller hileleri caydırmada yeterli değilse bunların geliştirilmesini önerir.²⁹³

ACFE'nin 2002 yılında yaptığı çalışmada: Katılımcılara "Hilelerin önlenmesinde en faydalı tedbirler hangileridir?" sorusu sorulmuştur. Cevaplayıcılardan en etkin ve faydalı olanı 1'den 8'e kadar bir ölçek içinde değerlendirmeleri istenmiştir. "1" en etkili olanı "8" en az faydalı etkililiği göstermektedir. Buna göre.²⁹⁴

- Güçlü bir iç kontrol1.62
- Yeni personelin geçmişini kontrol etme.....3.70
- Düzenli hile denetimleri.....3.97
- Hile Politikası oluşturma.....4.08
- Çalışanlar için ahlaki eğitimler verme.....4.86

²⁹² Janet L. Alderman and C. Wayne, "The Internal Auditor's Responsibility for Fraud", *CPA Journal*, Volume 68, Issue 1, (January 1998), s.60.

²⁹³ Alderman and Wayne, a.g.e, s.60.

²⁹⁴ ACFE, *2002 Report To The Nation Occupational Fraud and Abuse*, 2002, s.12.

- İsimsiz hile raporlama mekanizmaları oluşturma.....5.02
- Çalışma yerini gizlice izleme.....6.07

Buna göre hilelerin önlenmesinde güçlü bir iç kontrol çok önemli bir paya sahiptir. Bunun yanında yeni personelin geçmişini kontrol etme ve hile denetimleri de hilelerin önlenmesinde önemli bir rol oynamaktadır.

3.1.2. Hileleri Ortaya Çıkarma

İç denetçinin hileleri bulmadaki sorumluluğunun merkezinde hile göstergelerinin (risk faktörlerinin) tanımlanması vardır. İç denetçiler yönetimin koyduğu kontrollerden dolayı hile göstergelerini ortaya çıkartabilir. Örneğin yönetimin ödeme sistemine yerleştirilmiş çek limitleri olabilir. Böyle bir kontrol sistemi oluşturulan limiti aşmaya çalışan girişimleri ortaya çıkartabilir. İç denetçiler bu sınırları aşmaya çalışan tekrarlanan girişimleri bir hile göstergesi sayabilirler. İç denetim testleri sonucu hile göstergelerinin kaynağı başka olabilir. Keza kaynaklar hem işletmenin içinde hem de dışında iç denetçiler için hile göstergelerine yönelik ipuçları olabilir. İşletmenin türü ve içinde bulunduğu endüstri kolu hile davranışlarına ilişkin iç denetçilerde özel bir bilgi gerektirebilir.²⁹⁵

Araştırmalar boyunca iç denetçi gerçekleşen hilelere imkan veren fırsatları dikkate almalıdır. Hilenin olmasına imkan veren önemli bir fırsat varsa, iç denetçi hilenin diğer göstergelerini araştırmak için testler yapmalıdır. Hileli davranış kalıpları normal olarak zayıf iç kontrolden kaynaklanır. Kontrol zayıflığı yetkilendirilmemiş işlemler, açıklanmamış fiyatlama istisnaları ve alışık olmayan büyük ürün kayıplarını içeren hilelerin oluşmasına neden olabilir.

Hile göstergelerini bulduktan sonra, iç denetçi onların işletme üzerindeki kolektif etkisini değerlendirmelidir. Hile araştırmasını gerektirecek bir karar

²⁹⁵ Alderman and Wayne, a.g.e, s.60.

verilebilir. Eğer araştırma salık verilmişse, işletme yönetimine haber verilmelidir.²⁹⁶

3.1.3. Hileleri Araştırma

Hile araştırmasının sürdürülüp sürdürülmeyeceği kararının verilmesinde normal olarak yönetim sorumludur. Bununla birlikte eğer iç denetçiler yönetimin hile konusunda kendisine inanıyorsa, yönetim kuruluna bildirilerek sorumluluk paylaşılır. Hem yönetim hem de yönetim kurulu olası hile davranış kalıplarını araştırma kararı alırsa, uzatılan prosedürler iç denetçiler tarafından ilk dikkate alınan hile göstergeleri üzerinde yürütülerek tamamlanır. Güvenlik personeli, müfettişler, hukukçular gibi uzmanlara araştırmada yardımcı olmak için soru sorulabilir.

Hile araştırması planlandığında, iç denetçiler hileye karışan personelin düzeyini ve davranış kalıbının boyutunu değerlendirmelidirler. İç denetçi bu süreç boyunca hile olayında yöneticilerin mi yoksa çalışanların mı kasıtlı olduğunu belirlemede özen göstermelidir.

Hile araştırması sonucunda iç denetçi işletmenin geleceği için önemli olan hile davranış kalıplarına yönelik çeşitli bilgiler elde eder. Bu kalıpların ayrıntılarından iç denetçi kontrollerle ilgili öneriler geliştirebileceği gibi, benzer hilelerin önlenmesinde de kullanabilir. Keza gerçek hile olaylarından elde edilen bilgiyle denetim testleri diğer birimlerin hileli davranışlarını ortaya çıkaracak şekilde tasarlanabilir. Son olarak iç denetçinin bilgi dağarcığına her yeni eklenen hile, gelecekte hile göstergelerini tanımlamada yardımcı olur.²⁹⁷

²⁹⁶ Alderman and Wayne, a.g.e, s.60.

²⁹⁷ Aynı, s.60.

3.1.4. Hileleri Raporlama

İç denetçinin' hile konusundaki raporu örneğin, hileleri bulma aşaması sonrasında veya çalışmasının bitiminde oluşturulabilir. Ara aşamada yazılan rapor sözlü olarak verilebilir, bunun yanında hilelerin araştırılması aşamasından sonra hazırlanan rapor düzeltici faaliyetleri, önerileri ve bulguları kapsayacak şekilde yazılabilir. Bulma aşamasında yazılacak bir raporda araştırma yapılmasına izin verilip verilmediği belirtilmelidir. Gerek ara aşamada yazılan olsun gerekse son aşamadan sonra yazılan rapor olsun bu rapor, yönetime karşı verilir. Rapor yayınlanmadan önce yasal bir kurul tarafından tasarısı gözden geçirilmelidir.²⁹⁸

İç denetçiler tarafından hilelerle ilgili raporlamada iki durum söz konusudur. İlki, önemli bir hile ortaya çıkartıldığında ve ayrıntıları makul kesinliğe sahipse, yönetim ve yönetim kurulu geciktirilmeden bilgilendirilmelidir. İkincisi hilenin önceki dönemlerdeki finansal tablolar üzerindeki etkisini yayınlamadır. Eğer hileli davranış kalıbı ortaya çıkartıldıysa, iç denetçiler yönetimi bilgilendirdiği kadar denetim komitesini de bilgilendirmelidir.

3.2. Hilenin Bulunması, Önlenmesi, Caydırılması ve Raporlanmasında İç Denetçinin İzleyeceği Adımlar

3.2.1. Analitik İncelemeleri Artırmak

Hile, finansal tablolardaki eğilimleri ve oranları etkileyebilir. Hile tarafından etkilenmiş hesaplar ile hile tarafından etkilenmemiş hesaplar arasında açık bir anormal ilişki vardır. Keza periyodik olarak hesap kalanlarındaki istikrarsız örnekler ara sıra hileli faaliyette bulunan kişiden kaynaklanabilir. İç denetçi

²⁹⁸ Alderman and Wayne, a.g.e., s..60-61.

tarafından yürütülen finansal analiz var olan ilişkileri, beklenmeyen veya olmayan ilişkileri olması beklenenlerle açığa çıkartabilir.

Finansal tabloları birkaç yıl analiz eden iç denetçi farklı teknikler kullanarak elde ettiği verilerden sonra herhangi bir hile şemasının finansal etkileri hakkında bir fikre sahip olabilir. İç denetçi aşağıda belirtilen çeşitli analitik inceleme tekniklerini yürütebilir:

- Trend analizi
- Oran analizi
- Bütçe karşılaştırmaları
- Endüstri Ortalamasıyla karşılaştırma
- Büyük defter ve günlük defter incelemeleri

İç denetçi sapmaların nedenlerinin hile olup olmadığı tespit edip anormal kalemleri takip etmesi gerekir.²⁹⁹

3.2.2.Sözleşmeleri Tekrar Gözden Geçirmek

Şirket sözleşmelerini ve anlaşmalarını tekrar gözden geçirme olası bir komisyon alma durumunu, rüşveti ve işletme içindeki çıkar çatışmalarını içeren sözleşme hilelerini açığa çıkartabilir. Sözleşme hilesi, mal sağlayan firmayla yapılan hileli bir sözleşmeyle yasal olmayan faydalar sağlayacak şekilde avantajlar elde etme şeklinde ortaya çıkabilir. Sözleşme hilesi işletme personeliyle mal sağlayan firma arasında veya iki veya daha fazla satıcı arasında bir komployu içerir. Dolayısıyla iç denetçi sözleşme hilesini bulmada bu komployu anlaması ve menfaat ilişkisini ortaya çıkarması gerekir.

Bu çeşit sözleşme hilesi sözleşme dosyalarının analiziyle bulunabilir. Sözleşmeler sonucunda satıcı firmayla olan iş anlaşması dışında bir ödüllendirmenin kanıtının olup olmadığı dikkatle incelenmelidir.³⁰⁰ Bu

²⁹⁹ Hillison, Pacini and Sinason, a.g.e., s.356.

³⁰⁰ Aynı, s.356.

ödüllendirmeye örnek, sözleşmenin yapılması için rüşvet alma veya verme, komisyon alma şeklinde olabilir. İşletme çalışanının satıcı firmayla gizli ortaklık ilişkileri olabilir. Bundan dolayı satıcı firmayla sözleşme yapılmasını isteyebilir.

3.2.3. Bir Gözdağı Analizi Yürütmek

Gözdağı (korkutma) analizi hileye maruz kalan işletme tarafından yürütülen bir araştırmadır. Bu araştırma varlıkların kimin elinde olduğu ve nasıl kötüye kullanılabileceğine yönelik bir değerlendirmedir. Bu daha çok elektronik ticaret yapan işletmelere yöneliktir. Burada gözdağı analizi, gizli müşteri verisi ve finansal bilgiler gibi bilançooya dahil olmayan kalemlerin ortadan kaldırılması veya çalışanlar tarafından kötüye kullanımına maruz bırakmanın değerlendirilmesini içermektedir. Bu araştırmanın ve değerlendirmenin amacı, hilekarların yaptıklarından dolayı cezasız bırakılmayacağını göstermektir. Gözdağı analizi iç denetim planlarına doğrudan yardımcı olabilmekte ve özellikle de saldırılara en çok maruz kalabilecek varlıkların altını çizmektedir. Analiz, hilelerin önlenmesi ve bulunmasında kendi kendine yeten bir adım olarak görülebilir.

Her bir varlık çeşidini dikkate alma ve kayıplara maruz kalmayı değerlendirme iç denetçiye hırsızın gözüyle bakabilmede yardımcı olur. Bu analiz sonucunda iç denetçi maruz bırakılan kontrolleri ya en aza indirmeli ya da kaldırmalıdır.³⁰¹ Hileye maruz kalan kontrollerin değişmesi veya tamamen kaldırılıp yerine başka kontrollerin getirilmesi söz konusudur.

3.2.4. Bir Hile Politikası Oluşturmak ve Yürütmek

ACFE her işletmenin çalışanlarına rehber olacak bir hile politikası oluşturmasını ve yürütmesini istemektedir. Bir şirketin hile politikası, mesleki davranış kodlarından ve ahlaki politikalarından farklı olmalı ve ayrılmalıdır. Bir hile politikasının ana hatları ayrıntılı bir hile politikası oluşturmak için

³⁰¹ Hillison, Pacini and Sinason, a.g.e., s.357.

kullanılabilir. Bu konuya örnek bir hile politikasının ana hatlarını aşağıdaki tabloda gösterebiliriz:

Tablo 11.Örnek Bir Hile Politikasının Ana Hatları

<p>Arkaplan</p> <p>Bu bölümde hileleri bulma ve önlemede bir hile politikasının önemi izah edilmelidir.</p>
<p>Politikanın Kapsamı</p> <p>Bu bölümde politikanın kapsamı içinde kalan çalışanlar, ortaklar, danışmanlar, satıcılar, müteahhitler ve işletmeyle herhangi bir ilişkisi olan gruplar ifade edilmelidir.</p>
<p>Politika</p> <p>Bu bölümde hilelerin bulunması ve önlenmesinde sorumluluğun yönetime ait olduğu bildirilmelidir. Hile tanımlanmalı ve hile olaylarının nasıl raporlanacağı izah edilmelidir.</p>
<p>Hile Eylemlerini Oluşturma (Tayin etme)</p> <p>Bu bölümde yönetimin hilesi düşünülerek belirli davranış ve eylemlerin ana hatları yer almalıdır. Listede finansal enstrümanların sahtekarlığı, fonların, hisse senetlerinin ve diğer varlıkların kötüye kullanılması, içeriden bilgi yoluyla vurgunculuk yapma, rüşvet ve diğer yasal olmayan faaliyetler gibi kalemler yer almalıdır.</p>
<p>Araştırma Sorumlulukları</p> <p>Hile olaylarını araştırmak için sorumlu örgütsel bir birim adlandırılmalı ve bu birimin bütün sorumlulukları ana hatlarıyla belirtilmelidir.</p>
<p>Gizlilik</p> <p>Bu bölümde hile araştırmalarındaki gizliliğin önemi izah edilmelidir.</p>
<p>Şüphelenilen Hileleri Araştırmada Yetkilendirme</p> <p>İşletme içindeki hile araştırmalarını yürütmeye yetkilendirme ve araştırma faaliyetlerini yürütmeye izin verme ana hatlarıyla belirtilmelidir.</p>
<p>Raporlama Prosedürleri</p> <p>Bu bölümde araştırmadan sorumlu birimin hileli faaliyette bulunduğu şüphelenilen çalışanla ilişkiye geçmesi gerektiği ifade edilir. Raporlamada çalışanın gerçek ismi saklanarak korunmuş olsa iyi olur. Politikada çalışanın (bireysel olarak şüphe edilen bir durumda) hile iddia edilen herhangi bir diğer personelle görüşmediği belirtilmelidir. Şüphe edilen hile olaylarını raporlama daha fazla çalışanın ilgisini çekmelidir.</p>
<p>İşe Son Verme ve Diğer Yaptırımlar</p> <p>Eğer araştırma sonuçları işe son verme veya bireysel olarak aleyhine dava açılmasını salık veriyorsa, uygun prosedürlerin takip edileceği izah edilmelidir.</p>
<p>İdare ve Onaylama</p> <p>Kıdemli bir yönetim tarafından hile politikasını onaylama politikası açık bir şekilde gösterilmelidir. Keza, politikanın açıklanmasından, gözden geçirilmesinden ve idaresinden kimin sorumlu olduğu belirtilmelidir.</p>

Hillison, Pacini and Sinason, a.g.e., s.358.

3.2.5. Bir Hile İhbar Hattı Oluşturma

İşletme içerisinde çalışanların hile ve yolsuzluklarına karşı oluşturulacak bir telefon hattı en yaygın ve düşük maliyetli etkin bir yöntemdir.³⁰² Bu telefon hattı, işletme içerisinde bu iş için ayrılan özel bir telefon numarasıdır. Bu şekilde hileleri yapanlara yönelik ipuçları ve tavsiyelerin alınması söz konusu olabilir. ABD'de Genel Muhasebe Bürosunda hilelerle mücadelede böyle bir telefon hattı oluşturulmuş ve ilk beş yıl 53.000 civarında arama olmuştur.³⁰³

Hileleri önlemek için kurulan ihbar hatları, şirketlere daha etkili denetim yapmaları için gerekli yollardan birisidir. Söz konusu haberleşme araçları şirket için daha fazla masraf ve bazen de rahatsızlık veren aramalar anlamına geliyorsa da, ihbar hatlarının sağladığı kolaylıklar ve faydalar, dezavantajlardan çok daha fazladır. Bu faydalar arasında çalışanlarla daha iyi iletişim kurma imkanlarının yanı sıra daha güçlü hale getirilmiş bir iç kontrol yapısı ve daha iyi kamusal ilişkiler yer almaktadır. Bunlarla birlikte, hileleri önlemek için oluşturulan ihbar hatları çok sayıda baş edilebilmesi gereken telefon görüşmesi anlamına gelmektedir. Yani bu söz konusu ihbar hatları daha az masraflı ve yasal olmakla beraber, hem içeriden hem dışarıdan yapılabilecek hileleri ortaya çıkarır ve caydırıcı kılar.³⁰⁴

Hilelere yönelik ihbarlar için kurulan hatlar, çok etkili denetim mekanizmasıdır. Çünkü bu sayede, şirketler, çalışanların da dolandırıcılık vakalarının ortaya çıkarılmasında önemli işlevleri olduğunu vurgulama fırsatı bulurlar. Özellikle merkeze gelen ihbarlar etkili bir şekilde değerlendirilirse, somut sonuçları olan araştırmalar yapılabilir.³⁰⁵

³⁰² ACFE, *Report to Nation on Occupational Fraud and Abuse (The Wells Report)*, Austin 1996, s.18.

³⁰³ Hillison, Pacini and Sinason, a.g.e., s.357.

³⁰⁴ Linda M. Leinicke, Joyce A. Ostrosky and W. Max Rexroad, "Fraud Hotlines", *The Internal Auditor*, Volume 51, Issue 1, (February 1994), s.40-42.

³⁰⁵ http://www.alomaliye.com/halil_soyler_isletmelerde_yap_hileler_4.htm, (25.11.2003)

3.2.6. İş Rotasyonları ve Zorunlu Tatil (İzin) Uygulaması

KPMG'nin 1998'deki Hile Araştırması raporuna göre gerçekleşen hilelerin hemen hemen %60'ı zayıf iç kontrolden kaynaklanmaktadır. Bu raporda önemli noktalar güçlü bir iç kontrolün uygulanması, izlenmesinde iç denetçilerin önemli bir rol oynadığıdır. İkinci önemli nokta, periyodik iş rotasyonları ve zorunlu tatillerin uygulanması iç denetçiler tarafından iç kontrolün daha güçlü olmasını sağlayabilir.

Örneğin zorunlu tatil uygulaması tüm memurlara her yıl arka arkaya iki hafta şeklinde olabilir. Yüksek riskli görevlerde çalışanlar için bu tatiller çok önemlidir. Hileli davranış kalıplarındaki bir çalışan için ay sonu izinlerinin yapılması gerekir.

İş rotasyonu programları çalışanların önceki işlerindeki programlara, veri dosyalarına, günlüklere, belgelere ve diğer kalemlere erişemeyecek şekilde tasarlanması gerekir. Zorunlu tatiller ve iş rotasyon planları mevcut olan hile davranış kalıplarını ortaya çıkardığı kadar hilelerden de vazgeçirmeyi sağlayabilir.³⁰⁶

3.2.7. Çalışanların Referanslarını Kontrol Etme

Hilelerin önlenmesine yardım eden bir kontrol önlemi de, çalışanların referanslarının kontrol edilmesidir. Çalışanın daha önceki işlerindeki hileli davranışları veya oradan ayrılma nedenlerinin iyice incelenmesi gerekir. Eğer bu kontrol edilmezse sahtekar bir çalışan işe alınabilir. İşveren tarafından çalışana yönelik işe başladıktan 6 ay sonra da ikinci bir kontrol yapılabilir. Bunun nedeni çalışanın önceki işinden ayrılmasına sahtekarlığı neden olmuşsa ilk araştırma sırasında çalışanın kayıtlarının gizlenmiş olabileceğidir.³⁰⁷

³⁰⁶ Hillison, Pacini and Sinason, a.g.e., s.358.

³⁰⁷ Aynı, s.358.

3.2.8. Bilgi Sistemlerini Koruma

Hileler çeşitli yollarla işletmedeki bilgi akışını bozabilir ve bilgi sistemini gerçek olmayan bilgilerle doldurabilir. Özellikle bilgisayarların yoğun olarak işletmelerde kullanılmasıyla bu sorunlar giderek artmaktadır.

Bu sorunu belirli işlemleri yapacak çalışanlara şifreler vererek çözmek mümkündür. Ancak burada dikkat edilmesi gereken bazı noktalar vardır. Şifreler bilgisayar sisteminde rasgele verilirse daha iyi olur ve çalışanlar diğer kişilerden şifrelerini korumalı ve düzenli olarak değiştirmelidirler.³⁰⁸ Şifrelerle, yetkisi olmayan kişilerin işletmenin varlıklarına ve özel bilgilerine ulaşması engellenebilir.

3.2.9. Sürpriz Hile Denetimleri Yapmak

İç denetim personelinin elindeki en önemli silah sürpriz olarak hile denetimleri yapmaktır. Sürpriz hile denetimleri, çalışanları hilelerden vazgeçirmede etkilidir. İdeal olarak bu denetimler buna alışmış iç denetçiler tarafından yürütülse iyi olur, çünkü denetim izleri tamamlanmamış, mevcut olmayabilir ve takibi zor olabilir. Bununla birlikte sürpriz bir hile denetimi, hileyi yapanın kanıtları yok etmesine, saklamasına ve değiştirmesine yetecek zamanı vermez.³⁰⁹ Dolayısıyla hileyi yapan kanıtlarıyla birlikte yakalanabilir.

Bu denetimleri yapacak iç denetçiler deneyimli ve bu konuda yetenekli olmalıdır. Aynı zamanda çalışanlarla görüşmelerde onların açıklarını yakalayabilecek özelliklere sahip olmalıdır. Yani bir çeşit dedektif gibi davranmalıdır.

Bazı firmalar sürpriz hile denetimlerini çalışanlarından gelen aleyhte algılamalarından doğan tepkileri yüzünden isteksiz olmaktadır. Dürüst çalışanlar hilelerle mücadelede bunun önemini kavrayabilmektedir. Bununla

³⁰⁸ Hillison, Pacini and Sinason, a.g.e., s.359.

³⁰⁹ Aynı, s.360.

birlikte yönetim de bu hile denetimlerinin gerekliliğini çalışanlara izah etmelidir.³¹⁰

4. BAĞIMSIZ DENETİMDE HİLELERİN DİKKATE ALINMASINDA İÇ DENETÇİLERDEN YARARLANMA

İşletmelerde bağımsız denetçiye, denetim çalışmasının yürütülmesinde iç denetçiler belli ölçülerde yardımcı olabilirler. Yardımcı olabilecekleri konuların başında işletmenin iç kontrolü gelmektedir. GKGDS ve pek çok düzenleme bağımsız denetçinin işletmenin iç kontrolünü incelemesini ve kontrol riskini değerlemesi gerektiğini belirtmektedir. İç denetçiler işletmenin iç kontrolünü bağımsız denetçiden daha iyi tanır. Çünkü iç denetim, yönetim tarafından iç kontrolün daha iyi ve etkin bir şekilde çalışması için oluşturulmuş birimlerdir. Bu nokta, bağımsız denetçi ve iç denetçinin ortak çalışma noktasıdır.

Hile konusu da bu bağlantı noktasında ortaya çıkan ve her iki taraf için de önemli olan bir olgudur. Hile konusunda bağımsız denetçinin iç denetçiden yardım alabilmesi her şeyden önce iç denetçiye güvenmesine bağlıdır. Bu güven neticesinde oluşabilecek işbirliği etkin bir denetimin gerçekleşmesini sağlayabilir. İşbirliğinin nasıl olacağı, iç denetçiyle ilişkiler vb. gibi konular bazı düzenlemelerin ana konusunu oluşturmaktadır.

4.1. Bağımsız Denetim ve İç Denetim Arasındaki İlişki ve Farklar

Günümüzde bağımsız denetim ve iç denetim çalışmaları arasındaki uyumun önemi giderek artmaktadır. Çok iyi işlediği bilinen bir iç kontrol sistemi ve yeterli bir iç denetim birimi bulunan yerde bağımsız denetçi, iç kontrolü

³¹⁰ Hillison, Pacini and Sinason, a.g.e., s.360.

başlıca denetim kanıtları arasında değerlendirebilir ve finansal durum ve faaliyet sonuçları üzerinde rahatlıkla görüş belirtebilir.³¹¹

Bağımsız denetçinin temel sorumluluğu işletmenin finansal tablolarının gerçek finansal durumu ve işlemlerin sonuçlarını yansıtıp yansıtmadığını ve genel kabul görmüş muhasebe ilkelerine uygun olarak hazırlanıp hazırlanmadığını raporlamaktır. İç denetçilerin temel sorumluluğunun ise faaliyet denetimi yerine yalnız muhasebe kontrollerini gözden geçirmelerine ilişkin görüşler olmasına rağmen işletmenin tüm faaliyetlerini ve yönetim işlemlerini gözden geçirmesi ve incelemesi daha faydalı sonuçlar verecektir.

Bağımsız denetçi işletmenin iç kontrolünde gelişim tavsiyelerinde bulunsa da bunlar genellikle finansal merkezli olmaktadır. Bağımsız denetçilerin finansal olmayan işlemlere yönelik inceleme yapması, işletmenin amaçları, sistemleri ve çalışmalarını çok daha iyi tanıyan ve işletmede tüm hesap dönemi boyunca kesintisiz olarak inceleme yapan bir iç denetçi kadar yararlı olmayacaktır. Ayrıca dış denetçiler finansal tablolara konu olmayacak ya da büyük çaplı etkisi olmayan hile, dolandırıcılık ya da kaynakların kötü kullanımının belirlenmesi için fazla çaba harcamamaktadırlar. Varlığı fark edilen küçük bir işlem hatası ya da uygunsuzluk bilanço büyüklükleri içerisinde önem ifade etmezken, iç denetçi bu aykırılığı bir ahlaki eksiklik, sistem ve politika eksikliği olarak yorumlayabilir.

İç denetçi ve bağımsız denetçi arasındaki yöntem ve inceleme farkının ortaya konulabilmesi açısından kasa ve banka hesaplarının denetimi uygun bir örnektir. Bir bağımsız denetçi kasa hesabını incelerken temel olarak kasa mevcutlarının kayıtlarla uygunluğunu ve banka hesabında görülen değerlerin banka kayıtlarına uygunluğunu inceler. İç denetçi ise, kredi kartı sliplerinin günü güne bankaya iletilip iletilmediğini ya da ödemelerin karşılanması için hazır tutulan nakdin atıl kaldığı süreyi ya da boşta kalan nakdin hafta sonları değerlendirilip değerlendirilmediğini ya da hangi oranlardan değerlendirildiğini inceler.³¹²

³¹¹ Holmes and S.Overmyer, 1971, a.g.e., s.124.

³¹² Akarkarasu, a.g.e., s.23.

Başlangıçta iç denetçilerin dış denetçileri destekleyen rolünün daha sonra ortaklık rolüne dönüşmesinde başlıca iki faktör etkili olmuştur: İç denetçilerin giderek profesyonelleşmesi ve denetimin etkinliği (iktisadiliği) yani denetim maliyetinden tasarruf etme zorunluluğudur.³¹³ İlk zamanlarda bağımsız denetim firmaları büyüyen denetim ihtiyacını karşılayabilmek için işletmelere iç denetim birimi kurmalarını tavsiye etmişlerdir. Çoğunlukla da iç denetim elemanlarını kendileri bulmuş, eğitimlerine yardımcı olmuş ve çalışmalarına rehberlik etmişlerdir. Aralık 1975'de yayımlanan "Bağımsız Denetçilerin Çalışma Alanı Üzerine İç Denetim Fonksiyonunun Etkisi" başlıklı denetim standartları hakkındaki tebliğ No.9 (SAS No.9) bu ilişki üzerinde önemli bir etki yaratmıştır.³¹⁴ SAS No.9'a göre iç denetçiler ya doğrudan bağımsız denetçilere yardımcı olurlar yani bağımsız denetçinin gözetimi altında çalışırlar ya da bağımsız denetçi iç denetçinin çalışmalarından yararlanmaya, onlara güvenmeye karar verir. Bu tebliğ yerini Mayıs 1991'de SAS No.65 "Finansal Tablolar Denetiminde İç Denetim Fonksiyonunu Dikkate Alma" adlı tebliğe bırakmıştır.

4.2. İç Denetim Çalışmalarının Bağımsız Denetim Çalışmalarına Etkisi

İç denetçinin işletmede yaptığı çalışmalar bağımsız denetçinin çalışmalarına etki edebilecek düzeydedir. İç denetim, bağımsız denetim çalışmalarını şu yönlerden etkileyebilir:³¹⁵

- Bağımsız denetçinin işletmenin iç kontrolünü anlamaya çalıştığı sırada yürüteceği prosedürleri,
- Risk değerlemesi yapıldığı zaman yürütülen prosedürleri,
- Denetçinin yürüteceği maddilik prosedürlerini.

³¹³ L.B. Sawyer, **Sawyer's Internal Auditing The Practice and Modern Internal Auditing**, (Revised and Enlarged, The Institute of Internal Auditors, Altomonte Springs, 1988), s.1090.

³¹⁴ Uzay, 1999, a.g.e., s.42

³¹⁵ AICPA, **SAS No.65: The Auditor's Consideration of the Internal Function in an Audit of Financial Statement**, (New York, May 1991)

İç denetçinin çalışmaları, bağımsız denetçinin yapacağı iki tür risk değerlemesine etki edebilir. Birincisi finansal tablolar düzeyinde önemli yanlış beyanların riskini değerlemede ikincisi, her bir önemli iddia için kontrol riskini değerlemede.³¹⁶

İç denetçinin iç kontrol ortamında etkin bir biçimde çalışması, finansal tablolarda önemli hata ve hilelerin ortaya çıkma riskini önemli ölçüde kaldırır. Dolayısıyla etkin bir iç denetçi çalışması, bağımsız denetçinin karşılaşacağı kontrol riskini azaltır.

İç denetçiler bağımsız denetçilerin çalışmalarının kapsamını, zamanını ve yapısını değiştirmeye izin vermesi durumunda maddilik testlerini yürütebilirler. Mesela iç denetçiler yıl boyunca bazı zamanlarda tüm alacakları doğrulayabilirler.³¹⁷ İç denetçilerden sadece belirli hesap ve işlemlerde önemli bir yanlış beyan iddiasına yönelik doğrudan kanıt toplamada yararlanılabilir.³¹⁸

Bağımsız denetçinin denetim çalışmaları sırasında yapmak durumunda kaldığı birçok işlem, iç denetçi tarafından işletmede yapılmaktadır. Bu nedenle bağımsız denetçi bu gibi çalışmaları yinelemek yerine iç denetçinin yaptıklarını kullanabilir.

Bağımsız denetçi iç denetçinin çalışmalarını iki bölümde değerlendirir:

Düşük Hata Riski Taşıyan İç Denetim Çalışmaları: Muhasebe ortamında bağımsız denetçi açısından fazla önemli olmayan hesap denetimleri vardır.(Örneğin önceden ödenmiş giderler gibi) Bu gibi hesapların denetiminde bağımsız denetçi, iç denetçinin yapmış olduğu denetim çalışmalarının sonuçlarını kullanır ve ek denetim çalışmaları yapmaz.

Yüksek Hata Riski Taşıyan İç Denetim Çalışmaları: Bağımsız denetçi denetlenmesi önem taşıyan hesaplarda (stok denetimi, banka borçları gibi) iç denetçinin çalışmalarını yine kullanır. Ancak bu gibi durumlarda ek denetim çalışması yapar. Bu ek incelemelerde iç denetçinin çalışmalarını örnekleme ile test eder. Ayrıca benzer işlemleri alıp inceleyerek, iç denetçinin yaptıklarıyla

³¹⁶ Janet L. Colbert, "The Other Side of SAS 65", *Internal Auditor*, (April, 1992), s.55.

³¹⁷ Colbert, a.g.e., s.55.

³¹⁸ AICPA, *SAS No.65: The Auditor's Consideration of the Internal Function in an Audit of Financial Statement*, (New York, May 1991)

karşılaştırır. Çıkan sonuçlara göre iç denetçinin çalışmalarından tatmin olmazsa kendi denetimini yapar.

4.3. Finansal Tablolar Denetiminde İç Denetim Fonksiyonunu Dikkate Alma

Gerek bağımsız denetimle ilgili düzenlemelerde olsun gerekse de iç denetim ile ilgili düzenlemelerde olsun bu konu birçok standardın oluşturulmasına neden olmuştur.

Konuyla ilgili olarak SIAS No.5 "İç Denetçilerin Bağımsız Dış Denetçilerle İlişkileri" adlı tebliği "550 Dış Denetçiler" adlı iç denetim standardını açıklamak için 1987'de yayımlanmıştır. Konumuz açısından bağımsız denetimin iç denetim faaliyetlerinden yararlanması ön planda olduğu için bağımsız denetime yönelik düzenlemelere esas alarak konuyu incelemek daha yerinde olacaktır. Bu konuda bize SAS No.65 "Finansal Tablolar Denetiminde İç Denetim Fonksiyonunu Dikkate Alma" adlı tebliğ yol gösterecektir.

4.3.1. İç Denetçinin Yeterliliğini Değerleme

Bağımsız denetçinin iç denetçiye güvenmesinde dikkate alması gereken üç ana unsur vardır. Bunlar:³¹⁹

- İç denetçinin tarafsızlığı,
- İç denetçinin meslekli yeterliliği,
- İç denetçinin çalışmalarının kalitesinin araştırılmasıdır.

SAS No.65, özellikle tebliğin, "İç Denetçinin Yeterliliğini ve Tarafsızlığını Değerleme" bölümünde, dış denetçinin bu değerlendirme işinde mesleki iç denetim standartlarını bir ölçüt olarak kullanabileceğini belirtmiştir. İç Denetçiler

³¹⁹ Bozkurt, 1995. a.g.e., s.32.

Enstitüsü ve Genel Muhasebe Bürosu tarafından geliştirilen standartlarda da bu ifadeyi destekleyen dipnotlar bulunmaktadır.³²⁰

4.3.1.1. İç Denetçinin Tarafsızlığı

İç denetçiler bağımsız denetçiler kadar bağımsız olmasalar da kendilerinden beklenen tarafsız olmalarıdır. İç denetçi çalışmalarında ne kadar bağımsız olup tarafsız çalışma yürütebilirse bağımsız denetçi için o kadar güvenilir olacaktır. Yani iç denetçiye güvenin önemli dayanağı ortaya koyabildiği tarafsızlık düzeyidir. Bağımsız denetçi bu tarafsızlığı değerlendirmek için bazı göstergelere bakar. Bunlar:³²¹

- İç denetçinin raporunu verdiği ve bağlı bulunduğu yönetim kademesi: İç denetçinin tarafsızlığından söz edebilmek için, örgüt yapısında bulunduğu konuma bakmak gerekmektedir. İç denetçi örgüt içinde ne kadar üst düzeye sorumlu olursa o derece tarafsız olabilecektir. İç denetçiler normal olarak yönetim kuruluna, yönetim kurulunun oluşturduğu denetim komitesine veya işletme sahibi yöneticiye sorumlu olmalıdır.
- Yönetim kurulunun iç denetçiye tarafsız olabilmesi için verdiği destek ve iç denetçiye işletmede verilen önemli görevler tarafsızlık göstergesidir.
- İç denetçinin raporlarında yer alan sonuç ve önerilerine yönetimin bakışı ve olumlu değerlendirmeler tarafsızlık göstergesidir.

Ülkemizde halka açık işletmelerdeki iç denetim birimlerine yönelik yapılan bir araştırmada tarafsızlık ve bağımsızlıkla ilgili şu bulgular elde edilmiştir:³²²

- Ayrı bir iç denetim birimi olan 33 şirketin 26'sı (%79) iç denetim biriminin çalışmaları sırasında yönetimden ve bağlı olduğu kurul ya da

³²⁰ Dennis R. Schueler, "The Challenge of SAS 65", *Internal Auditor*, (April, 1992), s.48.

³²¹ Bozkurt, 1995, a.g.e., s. 33.

³²² Akarkarasu, a.g.e., s.42-43.

kişiden bağımsız ve tarafsız olarak hareket edebildiğini, 4'ü (%12) zaman zaman bağımsızlık ve tarafsızlığa müdahaleler olabildiğini belirtmişlerdir. 3 şirket (%9) ise cevap vermemiştir.

- İç denetimin tamamen tarafsız ve bağımsız olduğunu beyan eden 26 şirketten tamamı, iç denetim biriminin yerine getireceği görevlerin ve uygulanacak denetim teknikleri ile şirket birimlerinin üretim ya da faaliyet süreçleri yönetmelik vb. yazılı bir metinde tanımlandığını belirtmişlerdir. Bu şirketlerden 13'ü söz konusu düzenlemelerde iç denetim biriminin tamamen bağımsız ve tarafsız olarak hareket edebilmesi için yetki ve sorumluluklarının da açıkça ifade edildiğini, geriye kalan 13 şirket ise bağımsızlık ve tarafsızlık için idari ya da mali herhangi bir düzenleme yapmadıklarını beyan etmiştir.

4.3.1.2. İç Denetçinin Mesleki Yeterliliği

Bağımsız denetçi, iç denetçinin tarafsız olduğuna karar verdikten sonra mesleki yeterliliğine bakacaktır. İç denetçinin bilgi ve deneyiminin derecesi ile çalışmalarının güvenilirliği doğru orantılıdır.

İç denetçilerden, muhasebe, denetim, istatistik, finansman, bilgisayar ve hukuk konularında bilgi ve deneyim sahibi olmaları beklenir.³²³

Bağımsız denetçi, bir işletmedeki iç denetçi veya iç denetim kadrosunun mesleki yeterliliğini incelemek istediğinde aşağıdaki unsurları dikkate almalıdır.³²⁴

- İç denetçinin eğitim düzeyi ve mesleki deneyimi,
- İç denetçiye destek eğitimi verilip verilmediği,
- Denetim politikaları, programları ve prosedürlerinin nitelik düzeyi,

³²³ W.Steve Albrecht, James D. Stile and Kevin B. Stocks "What Do Internal Auditors Need to Know", *Internal Auditor*, (October 1993), s.57-58.

³²⁴ AICPA, *SAS No.65: The Auditor's Consideration of the Internal Function in an Audit of Financial Statement*, (New York, May 1991)

- İşletme yönetiminin işe alma, eğitim ve gözlem politikaları,
- Çalışma kağıtlarının belgelenmesinin, raporlarının ve önerilerinin kalitesi,
- İç denetçilerin faaliyetlerinin yeniden gözden geçirilip denetlenmesi,
- İç denetçilerin görevlendirilmesine ilişkin uygulamalar,
- İç denetim performansının değerlendirilmesi.

İç denetçinin eğitim düzeyini incelerken mesleki bir yetki belgesine (CIA, CPA, veya CMA³²⁵) sahip olup olmadığı araştırılabilir.³²⁶ Bu belgelere sahip olan kişinin belirli bir mesleki bilgisinin olduğu kabul edilir.

Bu unsurlara göre bağımsız denetçi iç denetçinin mesleki olarak yeterli olup olmadığını belirler ve bundan sonra iç denetçinin çalışmalarının niteliksel olarak kalitesini inceleyebilir.

4.3.1.3. İç Denetçinin Çalışmalarının Kalitesinin Araştırılması

SAS No.65 bağımsız denetçiye iç denetçinin çalışmalarının kalitesi ve etkinliğini değerlendirmesi için gerekli prosedürleri uygulamasını şart koşmaktadır. Yürütülen -denetim ve inceleme kanıtlarını içeren- çalışmanın yeterince çalışma kağıtlarında belgelendirilip belgelendirilmediğini, çalışma kağıtlarından çıkan sonuçların uygun olup olmadığını dikkate almalıdır. Denetçi, iç denetçinin çalışmalarını hem aynı işlemlerin bazılarını tekrar inceleme hem de benzer işlemleri tekrar inceleme ve sonuçlarla karşılaştırma şeklinde test etmesi gerekir.³²⁷

Bağımsız denetçi, iç denetçinin tarafsız ve yeterli olduğuna karar verdikten sonra yapmış olduğu çalışmaların kalitesine bakacak ve bazılarını test

³²⁵ CPA-Certified Public Accountant, CIA-Certified Internal Auditor, CMA-Certified Management Accountant.

³²⁶ Philip M.J Reckers, "Operationalizing SAS 65: A Decision Aid Approach", *Ohio CPA Journal*, Volume 56, Issue 4, (October-December 1997), s.18-23.

³²⁷ C. William Thomas and Juan Alejandro, "Fraud Related Audit Issues", *The CPA Journal*, Volume 71, Issue 8, (August 2001), s.62-63.

edecektir. Bir iç denetçinin çalışmalarının kalitesini anlayabilmek için bazı göstergeler bulunmaktadır. Bunlar:³²⁸

- İç denetçinin yaptığı çalışmaların amaçları karşılamada yeterli olup olmadığı,
- Denetim programlarının nitelik düzeyi,
- İlgili çalışma kağıtlarının yeterli özellikleri taşıyıp taşımadıkları,
- Varılan sonuçların, incelenen denetim alanları için uygun olup olmadığı,
- İç denetim raporunun nitelik düzeyidir.

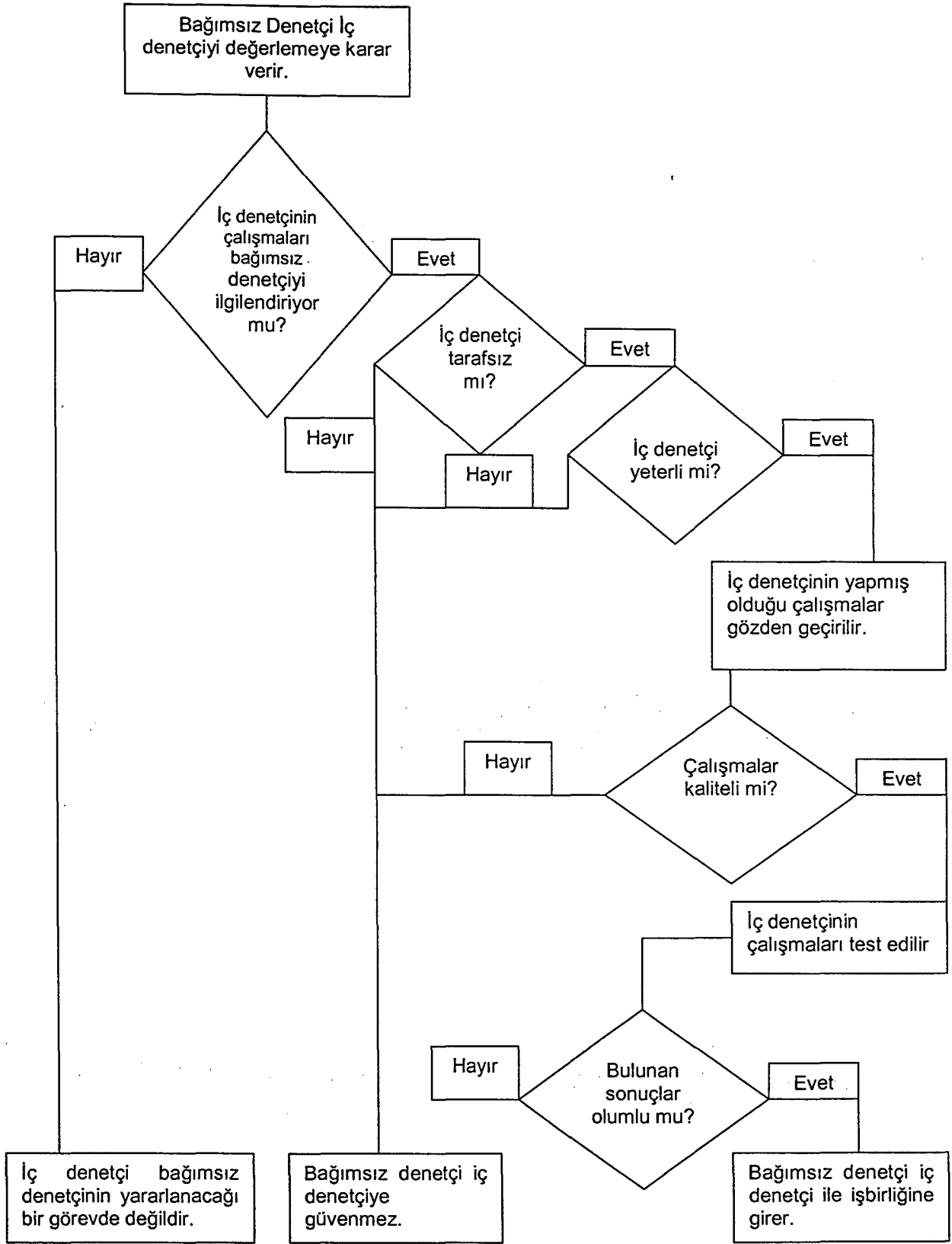
Bağımsız denetçi yukarıdaki incelemeleri yaptıktan sonra, ek olarak iç denetçinin yapmış olduğu bazı çalışmaları test eder. Bu amaçla:³²⁹

- İç denetçinin yapmış olduğu çalışmaları tesadüfi olarak inceler ve değerlendirir.
- İç denetçinin incelememiş olduğu benzer işlemlerden örnekler alarak inceler ve iç denetçinin sonuçları ile karşılaştırır.

Yukarıda tüm incelemeler sonucunda bağımsız denetçi, iç denetçi hakkında olumlu bir kanıya varırsa güven unsuru oluşmuş demektir. Bağımsız denetçinin iç denetçiyi değerlendirme süreci karar şeması olarak Şekil 10'da gösterilmiştir.

³²⁸ Bozkurt, 1995, a.g.e., s.34.

³²⁹ Aynı, s.34.

Şekil 11. İç Denetçiyi Değerlendirme Karar Şeması

4.4. İç Denetçiyle İşbirliğinin Faydaları

Bağımsız denetçi iç denetçinin çalışmalarını yeterli kalitede bulup güvenirse bir işbirliği söz konusu olabilecektir. Bu işbirliğinin bağımsız denetçi açısından birçok faydası bulunmaktadır. Bunlar:³³⁰

- Bağımsız denetçi çalışmalarının kapsamını azaltarak önemli zaman ve maliyet tasarrufu sağlar,
- Kontrol riskinin azalması, genel denetim riskini azaltır. Böylece önemli hata ve hilelerin bulunmaması riski azalır,
- İç denetçi ile sürekli işbirliği, bağımsız denetçinin işletmelerle ilgili sürekli eğitimini sağlar,
- İç denetçinin çalışmalarını sürekli gözetimi bağımsız denetçiye deneyim sağlar.

Bağımsız denetçinin işletmedeki iç kontrolü tam ve doğru olarak değerlendirmesi, kontrol riskini doğru olarak belirlemesini sağlar. Kontrol riskinin doğru olarak belirlenmesi denetçinin çalışmalarının kapsamını doğrudan etkiler. Denetçi denetim planını hazırlarken bu noktaları dikkate alır. Bir işletmede iç denetim biriminin olması önemli bir kontrol unsurudur, fakat bağımsız denetçi için bu yeterli değildir. Bağımsız denetçi iç kontrolü değerlendirirken iç denetim biriminden ne kadar yardım alacağına karar vermelidir. Bu yardım almanın kapsamında iç kontrol hakkında görüşme yoluyla bilgi alma olabileceği gibi, bazı denetim çalışmalarının doğrudan iç denetçi tarafından yürütülmesi şeklinde de olabilir.

4.5. Hilelerin Dikkate Alınmasında İç Denetçiyle İşbirliği Süreci

AICPA'nın çıkardığı SAS No.99 bağımsız denetçiyi işletmenin iç denetçisine şüphelendiği veya gerçekleşen hileler hakkında ve hile riski

³³⁰ Bozkurt, 1995, a.g.e., s.34.

konusunda sorular sormaya yönlendirir. Bu yönlendirmenin nedeni iç denetçilerin şirketin yönetimindeki önemli rolünden gelir. 1987 Treadway Komisyon Raporunda da kabul edildiği gibi, iç denetçilerin hileli finansal raporlamanın bulunmasında ve önlenmesinde aktif bir rolünün olduğu beklenilmektedir. İç denetçiler usta bir şekilde hile olasılığını gösteren uyarı işaretlerini tanıyabilirlerse yani bağımsız denetçiyle iç denetçi arasında aktif bir işbirliği olursa, bu durum tüm hissedarlar için faydalı olacaktır. Eğer iç denetçi belirli faktörler üzerinde durup bazılarını önemsememe eğiliminde ise, bağımsız denetçi bu eğilimi iç denetçiyle koordinasyon içinde olduğunda dikkate alması gerekir.³³¹

Hilelerin dikkate alınması, hile riskini değerlendirme ve hilelerin bulunmasını da kapsayan bir kavramdır. Bu noktada bağımsız denetçinin iç denetçiden nasıl yararlanabileceği önem arz etmektedir. Özellikle hile riskini değerlendirmek bağımsız denetçi için daha önemlidir. Çünkü bu değerlendirme bütün denetim çalışmalarını etkileyebilecektir. Bunun yanında denetimi sırasında bulunduğu önemli bir hile eylemi de denetim görüşünü olumsuz etkileyebilecektir. İşte bu iki noktada iç denetçinin kendisi ve çalışmaları güvenilir bulunursa bir işbirliği başlayabilecektir.

Hilelerin bulunması konusunda iç denetçiyle olabilecek bir işbirliği sürecinde ilk olarak bağımsız denetçinin iç denetçiyi değerlemesi ve ona güvenmesi gerekir. Daha sonra iç denetçinin, hilelerin bulunması konusunda bağımsız denetçiye yardımda istekli olması gerekir. Bu önkoşullardan sonra iç denetçi iç kontrolde yer alan kontrol faaliyetlerini bağımsız denetçiyle paylaşır. Bu kontrol faaliyetlerinin bazılarının eksik ve yetersiz olması, hile riskini doğuran bir faktördür. Bağımsız denetçiyle birlikte bu kontroller incelenir. Hakkında şüphelenilen çalışanlarla görüşmeler yapılabilir. Özellikle hile riski faktörlerinin belirlenmesinde iç denetçiden yararlanılabilir.

Hilelerin dikkate alınması konusundaki işbirliğinin ilk adımını bağımsız denetçi atacaktır. İç denetçinin hileler konusundaki işbirliği isteğine cevabını bekleyecektir. İç denetçi eğer buna hazırsa hileler konusunda bağımsız

³³¹ Audrey A. Gramling and Patricia M. Myers, "Internal Auditor's Assessment of Fraud Warning Signs: Implications for External Auditors", *The CPA Journal*, (June 2003), s.21.

denetçiyle aralarında bir iletişim kurulmuş olacaktır. Eğer iç denetçi işbirliğine yanaşmıyorsa bağımsız denetçi için bu bir hile risk faktörü bile olabilir. İşletme içinde organize bir hile eyleminde iç denetçi de yer alıyorsa doğal olarak bu işbirliğine yanaşmayacaktır. Fakat bağımsız denetçinin her işbirliğine yanaşmayan iç denetçiyi böyle bir hile eyleminin bir parçası olarak görmesi doğru olmaz. Bu sadece denetçi için bir risk faktörüdür. Denetçi de risk faktörlerini verdiği ağırlıklarına göre değerlendirecektir.

İşbirliği kurulmuşsa denetçi çalışmalarının belirli aşamalarında iç denetçiden hileler konusunda yardım isteyecektir. Bağımsız denetçi hileler konusunda iç denetçiyle işbirliğini izlerken aşağıdaki durumlarda yardım alabilir.³³²

1. Planlama Aşamasında

- Asıl riskin değerlemesinde,
- Hileleri bulma ve önleme programının değerlendirilmesinde,
- Önemliliğin belirlenmesinde,
- İç kontrolü anlama, risk değerlendirme, kontrol riskini değerlendirme ve bunları belgelemede,

2. Maddilik (Maddi Doğruluk) Testleri Aşamasında

- Risk değerlemesine yanıt vermede
- Maddilik testlerinin belgelendirilmesi ve yürütülmesinde

Asıl riskin değerlendirilmesinde: Bağımsız denetçiler ile iç denetçiler arasında hile riskinin ön değerlemesi hakkında bir iletişim kurulur. İç denetçiler önceki denetimlerden tavsiye ve önemli bulgularını bağımsız denetçiye iletirler. İç denetçiler için hedef olan işletmenin kanunlara ve düzenlemelere olan yaklaşımını ortaya koymaktır. Bağımsız denetçi bu bilgileri kullanarak asıl riskin değerlendirilmesini yapar.

³³² Thomas and Alejandro, a.g.e., s.62.

Hileleri bulma ve önleme programının değerlendirilmesinde:

Bağımsız denetçi işletmede oluşturulan hileleri bulma ve önleme programında iç denetçiyle bir işbirliğine gitmeyi öngörebilir. Bağımsız denetçi işbirliği yaparak iç denetçiler tarafından izlenebilen bir hile önleme sistemi kurabilir ve düzenli olarak iç denetçiyle değerlendirmeler yapabilir.³³³ Genellikle bu değerlendirmeler kurulan hile bulma ve önleme sisteminin işleyişine yöneliktir.

Önemliliğin belirlenmesinde:

Denetimin planlama aşamasında önemliliğin belirlenmesinde iç denetçiden yararlanabilir. Genelde iç denetçiler bağımsız denetçilerden daha düşük bir eşikte (seviyede) önemliliği belirlerler.³³⁴ Bağımsız denetçi iç denetçinin belirlediği önemlilik düzeyini dikkate alarak ve işletmedeki hile riskine bağlı olarak önemliliği belirleyebilir.

İç kontrolü anlama, risk değerlendirme, kontrol riskini değerlendirme ve bunları belgelemede:

İç denetçiler işletmenin düzenlemelere ve kanunlara uygunluğunu izlerler. Bağımsız denetçilerin kullanacağı ve inceleyebileceği çalışma kağıtlarını hazırlarlar.³³⁵ Bu çalışma kağıtları bağımsız denetçiye hilelerle ilgili iç kontrolü anlama ve risk değerlendirme konularında yardım eder.

Risk değerlemesine yanıt verme:

Maddilik testlerinin uygulanması aşamasında bağımsız denetçi hile riski değerlemesine göre vereceği yanıtta iç denetçilerden yararlanabilir. İç denetçiler olağandışı örnekleri ve hile göstergelerini araştırarak, gerekirse ek testler yaparak bağımsız denetçiye yardımcı olabilir.

Maddilik testlerinin belgelendirilmesi ve yürütülmesi:

İç denetçiler uygun risk ve önemlilik düzeyinde hilelerle ilgili maddilik testlerini yaparlar. İç denetçiler, kanunlara uygunluğu belirlemek için uygunluk testlerini de yaparlar. Bağımsız denetçilerin kullanacağı ve inceleyebileceği çalışma kağıtlarını hazırlarlar.³³⁶

Uygulanan bu prosedürler ışığında bağımsız denetçi, işletmeyi kolayca tanıyabilir. Burada iç denetçiyle yapılan görüşmeler çok önemlidir. İç denetçinin

³³³ Thomas and Alejandro, a.g.e., s.62.

³³⁴ Aynı, s.62.

³³⁵ Aynı, s.62.

³³⁶ Aynı, s.62.

iç kontrolle ilgili yönetime sunduğu raporları bağımsız denetçiyle paylaşması, bağımsız denetçinin iç kontrol hakkında göremediği noktaları ortaya çıkartabilir. Yönetime sunulan bu raporlarda çoğu zaman iç kontrolle ilgili koruyucu ve geliştirici önlemler yer almaktadır. Bunların bağımsız denetçi tarafından da bilinmesi yapılan denetimin -iç kontrolün daha iyi kavranması aracılığıyla- etkinliğini arttıracaktır. Ayrıca iç denetçilerin de işletme içerisinde buldukları hileler olmaktadır. İç denetçiler işletmede buldukları her türlü hile eylemini üst yönetime raporlamaktadırlar. Bu hile eylemlerine yönelik raporların da bağımsız denetçiyle paylaşılması kanımızca önemlidir.

Ayrıca bağımsız denetçinin denetim süresi boyunca bulunduğu iç kontrolün zayıf noktalarını ve hile eylemlerini iç denetçinin bulgularıyla karşılaştırması bir sonraki denetimin daha etkin olmasını sağlayabilir. Eğer bağımsız denetçinin bulguları iç denetçinin bulgularıyla aynıysa bu durum bağımsız denetçinin işletmeyi (iç kontrolünü) iyi tanıdığını gösterir. Farklılıkların olması, bağımsız denetçi için bir sonraki denetime önemli bilgiler sunacaktır

Bu işbirliğinin geliştirilmesiyle ilgilenen bağımsız denetçi, iç denetçinin sadece geleneksel hile uyarı işaretlerine değil, aynı zamanda yeni ortaya çıkan hile uyarı işaretlerini de kavrayabildiğini fark edebilmelidir. 124 adet iç denetçiye uygulanan bir araştırmada iç denetçilerin en çok önem verdikleri hile uyarı işaretlerini belirtmeleri ve SAS No.99'da risk faktörlerinin sınıflandırıldığı "Dürtü-Baskı, Haklı Çıkarma, Fırsat" gruplarına göre bu uyarı işaretlerini sınıflandırmaları istenmiştir. İç denetçiler daha çok haklı çıkarma konusundaki uyarı işaretlerini vurgulama eğilimindedirler. Bu bulguların tutarlı olduğu belirtilmiş ve dış denetçilerin hile uyarı işaretlerine verdikleri öneme benzer bir sıralama olduğu gözlenmiştir.³³⁷ Tüm bunlar hile konusunda işbirliğinin her iki tarafın da konuya bakış açılarını koyması noktasında önemlidir. İç denetçiler ve bağımsız denetçiler ne kadar hile konusuna benzer bir yaklaşım getirme eğilimindedirler ise işbirliği o kadar kolay olabilecektir. İşbirliği ne kadar artarsa etkin bir denetimin yürütülmesi de o kadar kolay olacaktır.

³³⁷ Gramling and Myers a.g.e., s.24.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE SERMAYE PİYASASI KURULU'NDAN YETKİ ALAN DENETİM FİRMALARINA YÖNELİK BİR ARAŞTIRMA

İlk üç bölümde bağımsız denetçiler için hilelerin önemi, hile riskini değerlendirme, hilelerin bulunması ve bu konularda iç denetçiyle işbirliği konusu teorik olarak ele alınmıştır. Bu bölümde amaçlanan; ülkemizde bağımsız denetime ilişkin yasal düzenlemeleri kısaca tanıtarak, -nedenleri daha sonraki başlıklarda belirteceğimiz- SPK'dan yetki alan denetim firmalarında hile riskini değerlendirme ve hilelerin bulunması konusunu kapsayan bir araştırma yaparak bu konudaki mevcut durumu ortaya çıkarmaktır. Ayrıca denetimin etkinliği ile hile riskini değerlendirme, hilelerin bulunması ve hileler konusunda iç denetçiyle işbirliğinin bir ilişkisinin olup olmadığını ortaya çıkarmak da bu bölümde ele alınan diğer araştırma konularıdır.

1. TÜRKİYE'DE BAĞIMSIZ DENETİMLE İLGİLİ YASAL DÜZENLEMELER

1.1.SPK'nın Bağımsız Denetimle İlgili Düzenlemeleri

Türkiye'de bağımsız denetim mesleğinin başlamasında ve gelişmesinde en önemli etken finansal piyasalarda faaliyet gösteren banka ve diğer finansal kuruluşların talepleri olmuştur. 1970'lerden itibaren uluslararası bağımsız denetim şirketlerinin Türkiye'de yerleşik üye firmaları tarafından gerçekleştirilmeye başlanan bağımsız denetim ileriki yıllarda yasal bir düzenlemeye ihtiyaç göstermiştir.

Türkiye'de bağımsız denetimle ilgili ilk yasal düzenleme Sermaye Piyasası Kurulu tarafından 13 Aralık 1987 yılında 19663 sayılı Resmi Gazetede

yayımlanmış olan “Sermaye Piyasasında Bağımsız Dış Denetleme Hakkındaki Yönetmelik”tir. SPK’nın bu yönetmeliği hazırlama amacı, yönetmeliğin birinci maddesinde de belirtildiği gibi, kamunun aydınlatılmasını sağlayarak sermaye piyasasının güven, açıklık ve kararlılık içinde çalışması, tasarruf sahiplerinin hak ve yararlarının korunması amacıyla, bağımsız denetlemeye tabi olacak ortaklıklar ve yardımcı kuruluşlar tarafından düzenlenen mali tablo ve raporların, SPK tarafından tespit edilecek esas ve standartlar dahilinde bağımsız denetleme kuruluşlarınca denetlenmesine dair esasları belirlemektir.³³⁸

SPK, daha sonra yayınladığı tebliğlerle Türkiye’de bağımsız denetim standartlarını uluslararası standartlara uygun hale getirmiştir. Bu yönetmelik bağlamında SPK, bağımsız denetime ilişkin birçok tebliğ yayınlamıştır. Bu tebliğlerin yayınlanmasındaki amaç ise Türkiye’de yapılacak olan denetimlerde uygulanacak olan denetim standartlarının, denetim yapacak olan kuruluşların, denetçilere ilişkin genel esasların ve mesleki ilkelerin belirlenmesine yöneliktir. 2499 sayılı Sermaye Piyasası Kanununun 16.maddesi ve Sermaye Piyasalarında Bağımsız Dış Denetim Hakkındaki Yönetmelik hükümlerine göre hazırlanmış olan tebliğleri kısaca şu şekilde sıralayabiliriz:

- 2499 sayılı Sermaye Piyasası Kanunu’nun 16, 22/d ve 22/e maddeleri uyarınca sermaye piyasasında bağımsız denetime ilişkin standart, ilke ve kuralları belirlemek amacıyla, “Sermaye Piyasasında Bağımsız Denetim Hakkındaki Tebliğ”, Seri X, No:21, 20.3.2003 tarihinde değişiklik yapılarak yayınlanmıştır.
- “Sermaye Piyasalarında Bağımsız Dış Denetleme Hakkındaki Yönetmelik Hükümlerine Göre Özel Denetlemeye Tabi Ortaklıkların Belirlenmesi Hakkında Tebliğ”, Seri X, No:13 18.2.1992 tarihinde değişiklik yapılarak yayınlanmıştır.
- “Sermaye Piyasalarında Bağımsız Dış Denetleme Hakkındaki Yönetmelik Hükümlerine Göre Sürekli ve Sınırlı Denetlemeye Tabi

³³⁸ Sermaye Piyasasındaki Bağımsız Dış Denetleme Hakkındaki Yönetmelik, 13 Aralık 1987, 19663 sayılı Resmi Gazete, md.1.

Ortaklık ve Kuruluşların Belirlenmesi Hakkındaki Tebliğ”, Seri X, No:18, 29.6.2002 tarihinde değişiklik yapılarak yayınlanmıştır.

- “Bağımsız Denetleme Kuruluşlarının Kamuya Duyurulması Hakkındaki Tebliğ”, Seri X, No:15, 7.6.1994 tarihinde yayınlanmıştır.

Seri X ile başlayan tüm bu tebliğler ülkemizde sermaye piyasasında bağımsız denetime ilişkin esasları oluşturmaktadır. ABD’de Enron olayından sonra yürürlüğe giren Sarbanes Oxley Kanunu’nda denetim firması ile işletmeyi ve yatırımcıları hilelerin yol açtığı bu tür olayların zararlarından koruyacak çeşitli hükümler bulunmaktadır. Buna benzer hükümler SPK tarafından ülkemizde ilgili tebliğlerde yapılan değişikliklerle uygulamaya konmuştur. Getirilen tüm bu düzenlemeler sonucunda Sermaye Piyasası Kurulu’nu ülkemizdeki bağımsız denetim olgusunu ciddi boyutta ele alan ilk ve çok önemli bir kuruluş olarak sayabiliriz.

1.2. 3568 Sayılı Kanunun Getirdiği Düzenlemeler

1989 yılında Türkiye’de bağımsız denetimle ilgili büyük bir gelişme daha olmuştur: Ülkemizde muhasebe mesleği yasal statüsüne kavuşmuştur. 3568 sayılı “Serbest Muhasebecilik, Serbest Muhasebeci Mali Müşavirlik, Yeminli Mali Müşavirlik Kanunu” 1 Haziran 1989 tarihinde kabul edilmiştir. Kanun’un amacı birinci maddesinde şöyle belirtilmektedir; işletmelerde faaliyet sonuçlarını ilgili mevzuat çerçevesinde denetlemeye, değerlendirmeye tabi tutarak gerçek durumu ilgililerin ve resmi mercilerin yararına tarafsız bir şekilde sunmak ve yüksek mesleki standartları gerçekleştirmek üzere “Serbest Muhasebecilik”, “Serbest Muhasebeci Mali Müşavirlik” ve “Yeminli Mali Müşavirlik” meslekleri ve hizmetleri ile mesleki örgütlenmesine ilişkin esasları oluşturmaktır.³³⁹

3568 sayılı kanun, denetim yetkisini, serbest muhasebeci mali müşavir(SMMM) ve yeminli mali müşavirlere(YMM) vermektedir. YMM’ler ayrıca

³³⁹ 3568 Sayılı Kanun, Resmi Gazete, 13 Haziran 1989, Sayı:20194

Kanun'un 12.maddesine göre çıkartılacak yönetmelikler çerçevesinde tasdik yetkisine sahiptirler. YMM'lerin yaptıkları SMMM'lerden farklı olarak, hem modern denetime benzer bir denetim hem de mevzuata uygunluk denetimidir. Ülkemizde bağımsız denetimle ilgili düzenlemelerden modern denetim yaklaşımına en çok uyanı SPK'nın yaptığı düzenlemedir. Görünüşte bu iki düzenlemede benzerlikler olmasına rağmen içerik açısından bazı farklılıkları vardır.

03.1.1990 tarih 20391 sayılı Resmi Gazete'de yayınlanan "Serbest Muhasebeci, Serbest Muhasebeci Mali Müşavir ve Yeminli Mali Müşavirlerin Çalışma Usul ve Esasları Hakkındaki Yönetmelik" ile yapılacak denetim çalışması ayrıntılı ve kesin sınırlarla belirlenmiştir.

1.3. Bankalarla İlgili Mevzuat Çerçevesinde Bağımsız Denetim

Bankalarda bağımsız dış denetim faaliyetleri 3568 sayılı Serbest Muhasebecilik, Serbest Muhasebeci Mali Müşavirlik, Yeminli Mali Müşavirlik Kanunu hükümlerine göre kurulmuş bulunan ilgili Meslek Odasına kayıtlı bulunan ve şirket tescil belgesi almış olan Anonim Ortaklıklarda, ilgili meslek odasına kayıtlı Yeminli Mali Müşavir veya Serbest Muhasebeci Mali Müşavir tarafından yapılır.³⁴⁰ Aynı zamanda SPK'nın çıkardığı 30.5.1997 tarih ve 230004 sayılı resmi gazete'de yayımlanan "Bankalarda Bağımsız Denetim Yapacak Kuruluşlara İlişkin Esaslar Hakkındaki Yönetmelik"³⁴⁰te de bu konuyla ilgili hükümler bulunmaktadır. Ayrıca 13.01.2002 tarih 24657 sayılı resmi gazete'de bankalarda bağımsız denetim yapacak kuruluşları yetkilendirmede ve seçmede Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurulu (BDDK) yetkili kılınmıştır. Bankalarda bağımsız denetim yapabilmek için sadece SPK'dan alınan bağımsız

³⁴⁰ Bankalarda Bağımsız Denetim Yapacak Kuruluşlara İlişkin Esaslar Hakkında Yönetmelik, 21.3.1997 Tarih, 22910 Sayılı Resmi Gazete Madde 4.

dış denetim yetkisi yetmemekte ayrıca BDDK'dan da izin almak gerekmektedir.³⁴¹

1.4. Sigorta ve Reasürans Şirketlerinde Bağımsız Denetim

Sigorta ve Reasürans şirketlerinde bağımsız denetim ile ilgili düzenlemeler, 4 Haziran 1996 tarih sayı ve 22656 no'lu "Sigorta ve Reasürans Şirketlerinin Bağımsız Dış Denetim Kuruluşlarınca Denetlenmesi Hakkındaki Yönetmelik" ile getirilmiştir. Yönetmelik, Türkiye'de faaliyet gösteren yerli sigorta şirketleri ve reasürans şirketlerinin Türkiye'deki şubelerinin sigortacılık mevzuatı dahilinde bağımsız dış denetim kuruluşlarınca denetlenmelerine ilişkin usul ve esasları düzenlemektedir. Bu denetim firmalarının SPK'dan ve BDDK'dan yetki alması şarttır.

1.5. Bağımsız Denetim Açısından 2499 Sayılı ve 3568 Sayılı Kanunlar Arasındaki Farklılıklar

Bağımsız denetim konusunda ülkemizdeki en önemli adımları atan her iki kanunda görünüşte birbirlerine benzeyen yönleri olsa da uygulama esasları ve içerikleri bakımından bazı farklılıklar mevcuttur. Sermaye Piyasası Kurulu'na bağlı denetim firmaları, kurulun öngördüğü çalışma, usul ve esaslarına göre faaliyette bulunmaktadır. Oysa 3568 kanuna göre denetim yapma yetkisine sahip olan kişi ve kuruluşlar ise sadece bu kanun doğrultusunda yayınlanmış olan denetim usul ve esaslarını temel alarak çalışmalarda bulunmaktadır.

Sermaye Piyasası Kurulunun denetim konusunda oluşturduğu çalışma usul ve esasları Avrupa ve ABD'deki modern anlamda denetim olgusuna benzer nitelikler taşımaktadır. Meslek kanununu ise daha çok mevzuata ağırlık veren

³⁴¹ Hasan Kaval, **Muhasebe Denetimi**, (Birinci Baskı, Akademik Denetim AŞ. Yayınları, Ankara, 2003), s.37

çalışma usul ve esaslarını kapsamaktadır.³⁴² Meslek kanununa göre yapılacak denetimler tam bir denetim çalışmasından ziyade belli noktalarda tasdik işlemlerine yönelik usul ve esasları içermektedir.

İkinci önemli fark Sermaye Piyasası Kurulu ile meslek kanunu arasında genel standartların hedef aldığı kişilerdir. Sermaye Piyasası Kurulu'nca bu kurula bağlı olarak denetim firmalarında çalışanlara ilişkin genel standartlar belirlenmişken, meslek kanununda genel mesleki standartlar SM, SMMM ve YMM ayrımı gözetmeksizin tamamı için belirlenmiştir. Adı geçen bu mesleki standartlar Sermaye Piyasası Kanunu'nda daha detayda belirlenmişken, meslek kanununda temel bazı terimler olarak belirlenmiş gerekli detaya inilmemiştir. SPK'nın düzenlemelerinde bağımsız denetim süreci daha ayrıntılı bir şekilde ifade edilmiştir. Meslek kanununda denetim görüşü olarak "olumlu rapor, olumsuz rapor ve şartlı görüş raporu"³⁴³ adı altında üç görüşten bahsedilmişken, SPK'nın düzenlemelerinde bunlara ek olarak "görüş bildirmeme hali" de ele alınmıştır.

Diğer önemli bir fark da denetim yapılacak kesimle ilgili farklılıktır. SPK'nın getirdiği düzenlemelerde Bağımsız dış denetim 250'den fazla ortaklı AŞ'ler için zorunlu iken, 3568 sayılı kanuna göre denetim müşterinin isteğine bağlıdır.

2. ARAŞTIRMANIN AMACI

Türkiye'de Sermaye Piyasası Kurulundan yetki alan denetim firmaları üzerinde araştırmayı planlarken, araştırmadan şunlar amaçlanmıştır:

- a) Bağımsız denetim yapan firmaların hile riski değerlemesi konusuna verdikleri önemi ortaya koymak ve bu konudaki uygulamalarını öğrenmek.
- b) Bağımsız denetim firmalarındaki denetçilerin hileleri bulma konusundaki tutumlarını ve uygulamalarını öğrenmek.

³⁴² Kardeş, a.g.e., s.136

³⁴³ SM, SMMM VE YMM'lerin Çalışma Usul ve Esasları Hakkındaki Yönetmelik, 3.1.1990 sayılı Resmi Gazete. Md.59.

c) Bağımsız denetim firmalarındaki denetçilerin hileler konusunda iç denetçiyle işbirliğine verdiği önemi ortaya koymak, bu konudaki yaklaşımlarını belirlemek.

d) Hile riski değerlemesinin, hileleri bulmanın ve hileler konusunda iç denetçiyle işbirliğinin denetimin etkinliği ile bir ilişkisinin olup olmadığını ortaya koymaktır

3. ARAŞTIRMANIN KAPSAMI

Araştırmanın kapsamını, 2004 yılı Haziran ayı itibariyle SPK'dan yetki almış denetim firmaları oluşturmaktadır. Hazırlanan anketler bu firmalardaki başdenetçilere gönderilmiştir. (Bu firmaların listesi için bkz. Ek-4) Araştırmada veri kaynağı olarak denetim firmalarındaki denetim görevinden sorumlu kişiler olan "baş denetçiler" belirlenmiştir. Anket, denetim firmalarındaki baş denetçilere gönderilmiş olmasına rağmen firmadaki farklı pozisyondaki denetçiler de anketi yanıtlamıştır.

SPK'dan yetki almış ve alacak ve denetimlerini SPK'nın denetim standartlarına göre yapan denetim firmaları bizim için soyut araştırma evrenimizdir. Soyut evren, yığını oluşturan gözlem birimlerinin tamamına erişmek mümkün olmadığı zaman söz konusu olur. Sonlu olmayan bir yığınla karşılaşıldığında, yani gözlem birimlerinin bir kısmı zamanla ortaya çıkacak bir araştırma evreniyle çalışmak durumunda kalındığında, soyut araştırma evreninin varlığı düşünülür soyut araştırma evrenin birimleri devamlı oluşur ve evrendeki birim sayısı da durmadan değişir.³⁴⁴

Haziran 2004 itibariyle 81 adet denetim firması ve daha sonra SPK'dan yetki alacak denetim firmaları soyut araştırma evrenimizi oluşturmaktadır. 30 Haziran 2004 itibariyle ankete yanıt veren 42 adet denetim firması soyut araştırma evrenimiz içindeki örneklemimizdir. 2004 yılı Nisan ayı içerisinde

³⁴⁴ Necla Çömlekçi, *Bilimsel Araştırma Yöntemi ve İstatistiksel Anlamlılık Sınamaları*, (Birinci Baskı, Bilim Teknik Yayınevi, İstanbul, Kasım 2001), s.47.

SPK'dan yetki alan 79 adet denetim firmasının SPK'ya vermiş oldukları adreslere anket formu (Bkz. Ek-3) bir ön yazıyla gönderilmiştir. Mayıs ayı içerisinde 2 firma daha SPK'dan yetki almış olduğu için örneklemedeki birim sayısı 81'e çıkmıştır. Bu firmalara da daha sonra anket gönderilmiştir.

Haziran ayı sonu itibariyle toplam 81 adet denetim firmasının tümüne anketler gönderilmiştir; denetim firmalarının 53 tanesi İstanbul'da, 20 tanesi Ankara'da, 5 tanesi İzmir'de ve 3 tanesi de Bursa'dadır. Bu denetim firmalarından bazıları birbirleriyle ortak oldukları için tek bir yanıt göndermiş, bir firmada bağımsız denetim yapmadığını belirttiği için anketi yanıtlamamıştır. Söz konusu denetim firmalarının 42'si anketi yanıtlamıştır. Bu örneklem için elde edilen sonuçlar tanımlanan soyut evrene genellenecektir.

Araştırma kapsamına 3568 sayılı kanuna göre denetim yapma yetkisine sahip SMMM ve YMM'ler ve onların kurdukları şirketler alınmamıştır. Bunun nedenini ise şöyle açıklayabiliriz:

SPK'ya tabi denetim firmalarının hazırladıkları denetim raporları, uluslararası alanda geçerliliği olan denetim raporlarıdır. Özellikle sermaye piyasasında yatırımcının korunmasında önemli bir rol üstlenen bağımsız denetim, ülkemizde SPK'ya tabi denetim firmalarındaki SMMM ve YMM'ler tarafından yapılmaktadır. Ayrıca SPK'ya göre denetim firmasında denetim yetkisine sahip olmak için SMMM veya YMM olmak zorunluluğu yoktur. Yurtdışından bu mesleğe denk gelen bir yetki belgesiyle de SPK'ya göre denetim yapılabilir.³⁴⁵

Özellikle AŞ. Şeklinde olan denetim firmaları en az 5 ortaktan oluşan aralarında SMMM ve YMM'lerin olduğu şirketlerdir. Bu firmalar SPK'ya tabi işletmeleri gene SPK'nın Bağımsız Dış Denetim Yönetmeliğindeki denetim standartlarına göre denetlemektedir. Bu denetim firmalarında ayrıca müşterinin isteğine bağlı olarak tam tasdik hizmeti de yürütülmektedir. Diğer YMM'ler ve SMMM'ler ise SPK'ya tabi olmayan işletmelerin kendi talepleri doğrultusunda ve 3568 sayılı kanuna dayalı yönetmeliklerdeki hükümlere göre denetim yapmaktadırlar. Bu denetçilerin denetim raporlarının uluslararası kuruluşlarda

³⁴⁵ Sermaye Piyasasında Bağımsız Denetim Hakkındaki Tebliğ Madde 4 / a.

bir geçerliliği yoktur. İşletmenin salt kendi arzusuna bağlı olarak bir denetimin yapılması söz konusudur. Denetim raporundaki sonuç ise, başta işletme sahiplerini ve kredi veren kurumları ilgilendirir. Oysa SPK'ya tabi işletmelerin denetim raporlarındaki görüşler, başta o işletmelere yatırım yapacak yatırımcıları daha sonra da işletmeyle ilgili birçok kesimi yakından ilgilendirmektedir.

4. ARAŞTIRMADA KULLANILAN YÖNTEM

Hile riskini değerlendirme uygulamasının kullanımına, hileleri bulma ve iç denetçiden hileler konusunda işbirliğine gitme konusuna yönelik bu araştırma “tanımlayıcı bir araştırma” olarak nitelendirilebilir. Tanımlayıcı araştırmanın amacı bir organizasyon, birey, grup, durum veya olgunun düzgün bir portresini çizmektir.³⁴⁶ Aynı zamanda araştırma, denetimin etkinliği ile hile riski değerlemesinin, hileleri bulmanın ve hileler konusunda iç denetçiyle işbirliğinin arasında bir ilişkinin olup olmadığını da araştıran “açıklayıcı bir araştırma” niteliğindedir. Çünkü konuyu değişkenler arasındaki ilişkilerle açıklamak söz konusudur.³⁴⁷

Tanımlayıcı ve açıklayıcı bir araştırma için veri toplama yöntemi olarak anket yöntemi kullanılmıştır. Anket soruları hazırlanırken her sorunun araştırmanın ana konusu veya hipotezi ile doğrudan ilişkili olması ve soru listesinin bir iç bütünlüğe sahip bulunması gerekir.³⁴⁸ Bunun için anket soruları hazırlanırken bir ön uygulama yapılmış, ilgisiz sorular atılmış, birbirine benzer sorular gruplandırılmış ve soruların mantıki bir bütünlük içerisinde olmasına gayret edilmiştir. Anketin soruları hazırlanırken bağımsız denetim konusunda uzman kişilerden yararlanılmıştır.

³⁴⁶ Remzi Altunışık ve diğerleri. **Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri** (Sakarya Kitabevi, Birinci Baskı Sakarya, Ekim 2001), s. 62.

³⁴⁷ Aynı, s. 62.

³⁴⁸ Halil Seyidoğlu (Yedinci Baskı, Güzem Yayınları No:13, İstanbul 1997, Bilimsel Araştırma ve Yazma El Kitabı), s.36.

Anket formu üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, anketi yanıtlayan denetçiye ait bilgilere yönelik sorular bulunmaktadır. İkinci bölümde, hile riskini değerlendirme, hileleri bulma ve hileler konusunda iç denetçiyle işbirliği konularına yönelik sorular bulunmaktadır. Ankette ikinci bölümde yanıtlayanları başka sorulara yönlendiren soru çeşitlerinden de yararlanılmıştır. 1. soruya hile riskini değerlendirmiyoruz yanıtı, anketi yanıtlayanı 6.soruya yönlendirmektedir. 14.soruya hileler konusunda iç denetçiyle işbirliğine girmiyoruz yanıtı ise anketi yanıtlayanı 17.soruya yönlendirmektedir. Anketteki üçüncü bölümde ise, 5'li likert ölçeğine göre hazırlanmış sorular vardır. Bu sorular, denetçilerin görüşleri doğrultusunda denetimin etkinliği ile hile riski değerlemesi, hileleri bulma ve hileler konusunda iç denetçiyle işbirliği değişkenleri arasında ilişkiyi araştıran sorulardır. Anketin üçüncü bölümündeki sorular güvenilirlik analizinden geçtikten sonra ankete dahil edilmiştir.

Anketler posta ve kargo yoluyla denetim firmalarına ulaştırılmıştır. Telefon yoluyla da anketlerin geri dönüşü artırılmaya çalışılmıştır. 42 adet anket geri dönmüştür. Geri dönüşüm oranı %51.85'tir. Anketlerin tümü incelendikten sonra değerlendirilmeye alınmıştır.

5. ARAŞTIRMADAN ELDE EDİLEN BULGULAR

Ek - 4'te belirtilen isim ve adresleri bulunan 42 adet bağımsız denetim firmasından gelen yanıtlardan oluşan anket sonuçları, denetçilerin görüşleri ve gözlemleri aşağıda toplu olarak sunulmuştur.

5.1. Anket Formunu Yanıtlayan Denetçilerin Özellikleri

Anket formunu yanıtlayan denetçilerin firma içindeki görevleri, mesleki unvanları, eğitim durumları, meslekte çalıştıkları yıl sayısı aşağıdaki tablolarda verilmektedir.

Tablo 12. Anketi Yanıtlayan Denetçilerin Denetim Firmasındaki Görevleri

Denetçilerin Denetim Firmasındaki Görevleri	Sayı	Yüzde
Yönetici Sorumlu Ortak	6	14.29
Baş Denetçi	24	57.15
Kıdemli Denetçi	3	7.14
Denetçi	7	16.66
Belirsiz	2	4.76
Toplam	42	100

Tablo 12'den görüleceği gibi araştırmaya katılanların %57.15'ini baş denetçiler oluşturmakta geri kalanı ise dengeli bir şekilde dağılmaktadır. Denetim firmalarında baş denetçiler en az 10 yıllık mesleki deneyime sahip olan³⁴⁹ ve denetim ekibinin başında bulunan kişilerdir. Ankette de hedef kitle olarak denetim firmalarında bu pozisyondaki kişiler seçilmiştir.

Tablo 13. Anketi Yanıtlayan Denetçilerin Mesleki Unvanları

Mesleki Unvanları	Sayı	Yüzde
SMMM	22	52.39
YMM	20	47.61
Toplam	42	100

Ankete yanıt verenlerin denetçilerin %52.39'unun mesleki unvanı SMMM iken, % 47.61'inin mesleki unvanı YMM'dir. Böyle bir soru'nun oluşturulmasındaki amaç, ülkemizde bağımsız denetim yapma yetkisine sahip bu iki kesimin hileler konusundaki yaklaşımları arasında bir farklılığın olup olmadığını belirlemektir.

Tablo 14. Anketi Yanıtlayan Denetçilerin Eğitim Durumları

Eğitim Durumu	Sayı	Yüzde
Lisans	32	76.19
Yüksek Lisans	6	14.28
Doktora	4	9.53
Toplam	42	100

Ankete yanıt verenlerin %76.19'unun eğitim düzeyi lisans seviyesindeyken %14.28'i yüksek lisans, %9.53'ü doktora düzeyinde eğitim almış kişilerdir. Lisansüstü çalışma yapan denetçilerin toplam ağırlığı %23.8'dir. Özellikle doktora eğitimi alan denetçilerin büyük çoğunluğunun öğretim üyesi olarak denetim firmalarında çalıştığı bilinmektedir.

³⁴⁹ Sermaye Piyasasında Bağımsız Denetim Hakkındaki Tebliğ, Madde 6.

Tablo 15. Anketi Yanıtlayan Denetçilerin Tecrübeleri

Denetim Mesleğinde Çalışılan Süre (Yıl)	Sayı	Yüzde
1-10	14	33.33
11-20	20	47.62
21 ve üstü	8	19.05
Toplam	42	100

Denetçilerin meslekte çalıştıkları yıl sayısı denetçilerin tecrübelerini gösteren en önemli ölçüttür. Ankete yanıt veren denetçilerin %47.62'si 11-20 yıl arasında bir tecrübeye sahiptir. 1-10 yıl arasında tecrübeye sahip olanlar %33.33 iken, 21 yıl ve üstü tecrübeye sahip olanların yüzdesi ise %19.05'dir. Ankete yanıt veren denetçilerin meslekte ortalama çalışma yılı 15.26 yıl iken, standart sapması 8.29 yıldır. En düşük çalışma süresi 2 yıl iken en yüksek çalışma yılı 36 yıldır.

5.2. Araştırma Kapsamında Denetim Firmalarının Sermaye Yapısı

Denetim firmalarının Türk ve yabancı firmalarla ortaklık / üyelik veya temsilcilik şeklinde kurulabileceği göz önüne alınarak araştırmada hile riskini değerlendirme ve hileleri bulma, iç denetçiyle işbirliği konularında farklılıkların belirlenmesi amacıyla böyle bir soru oluşturulmuştur.

Tablo 16. Anketi Yanıtlayan Denetçilerin Denetim Firmalarının Sermaye Yapısı

Sermaye Yapısı	Sayı	Yüzde
Yabancı Ortaklık/Üyelik veya Temsilcilik	17	40.47
Yerli	25	59.53
Toplam	42	100

Araştırma kapsamında yer alan denetim firmalarının sermaye yapıları yerli firma ağırlıktadır. Ankete yanıt veren firmaların %40.47'si yabancı ortaklık, üyelik veya temsilcilik şeklinde iken %59.53'ü yerli firmalardan oluşmaktadır. Ankete yanıt veren denetim firmalarının çoğunluğu yerli firmalardan olsa da SPK'dan yetki alan yabancı ortaklık üyelik ve temsilcilik şeklinde kurulan denetim firmalarının neredeyse tamamından yanıt alınmıştır. Bu durum aynı zamanda bilimsel araştırmalara gösterilen ilginin, yabancı ortaklık, üyelik ve

temsilcilik şeklinde kurulan denetim firmalarında daha fazla olduğunu da göstermektedir.

5.3. Hile Riskini Değerleme Uygulaması

Ankette hile riski değerlemesini yapma konusu ilk olarak yanıtlanması istenen sorudur. Bu soruya hayır yanıtını veren denetçinin 6. soruya geçerek hile riski değerlemesi yapmamasının nedenini belirtmesi istenmiştir. Hile riskini değerleyen denetçiler bunu nasıl yaptıklarını anketteki sorulara paralel olarak belirtmişlerdir.

Tablo 17. Hile Riskini Değerleme Uygulamasını Yapma

Hile Riski Değerlemesini Yapma	Sayı	Yüzde
Evet	36	85.71
Hayır	6	14.29
Toplam	42	100

Ankete yanıt verenlerin %85.71'i hile riski değerlemesini yaptıklarını belirtmişlerdir. %14.29'u hile riski değerlemesi yapmadıklarını belirtmişlerdir. Yanıtlarda büyük çoğunlukla hile riski değerlemesinin yapıldığının belirtilmesi konunun önemini denetçilerimiz tarafından anlaşıldığının bir göstergesidir.

Tablo 18. Hile Riski Değerlemesinin Yapıldığı Denetim Aşamaları

Denetim Aşaması	Sayı	Yüzde
Müşteriyi Kabul Etme ve Denetim anlaşması	20	25.64
Planlama	16	20.52
Yürütme	32	41.02
Tamamlama ve Raporlama	10	12.82
Toplam n=36		100

Araştırma kapsamında ankete yanıt veren denetçilerin %41.02'si hile riskini değerlemeyi denetimin yürütme aşamasında yapmakta, %25.64'ü müşteriyi kabul etme ve denetim anlaşması aşamasında yapmakta, %20.52'si planlama aşamasında yapmakta ve %12.82'si tamamlama ve raporlama aşamasında yapmaktadırlar. Hile riskini değerlendirme denetimin her aşamasında yapılabilen bir uygulamadır. Özellikle denetim firmalarının denetimin

yürütülmesinde ve müşteriye kabul etme aşamalarında daha fazla bu uygulamayı yaptıkları görülmektedir.

Tablo 19. Risk Faktörlerini Tespit Etmede Kullanılan Araçlar

Risk Faktörlerini Tespit Etme Araçları	Sayı	Yüzde
Kontrol listesi	16	35.55
Anket formu	5	11.11
Kısa tanımlayıcı yanıtlar	19	42.22
Diğer	5	11.11
Toplam n=36		100

Araştırma kapsamında ankete yanıt veren denetçilerin %35.55'i risk faktörlerini tespit etmede kontrol listesini kullandığını, %42.22'si kısa tanımlayıcı yanıtlardan yararlandığını, %11.11'i anket formu kullandığını belirtmiştir. "Diğer" yanıtını verenlerden ise şu şekilde yanıtlar alınmıştır: Hesaplar arası çapraz kontroller-analitik hesaplamalar, doğrulama yöntemleri, işletmenin faaliyetlerini tanıma, hesapların birbiriyle ilişkisini değerlendirme, iç kontrol anket formu, tecrübeye dayalı her firmaya özgün çalışma şeklindedir.

Tablo 20. Hile Riskini Değerleme Sonucunu İfade Etme

Derecelendirme Sistemi	Sayı	Yüzde
Bir bütün olarak "Yüksek-Orta-Düşük" değerlendirme	23	63.89
Yüzde olarak değerlendirme "%10-%30-%80 vb."	8	22.22
Diğer	3	8.33
Belirsiz	2	5.56
Toplam n=36	36	100

Araştırma kapsamında ankete yanıt veren denetçilerin %63.89'u hile riski değerlendirme sonucunu "yüksek-orta-düşük" şeklinde ifade etmekteyken, %22.22'si hile riski değerlendirme sonucunu yüzde olarak belirtme yolunu seçmiştir. Bu soruya "diğer" yanıtını verenler ise şu şekilde karşılık vermişlerdir: Etkin / etkin olmayan kontrol yapısı, olumlu / olumsuz gibi bir sonuç verme şeklinde olmaktadır.

Tablo 21. Hile Riski Değerlemesinde Görev Alanlar

Görev Alanlar	Sayı	Yüzde
Sorumlu Ortak Baş Denetçi	29	29.29
Baş Denetçi	25	25.25
Kıdemli Denetçi	21	21.21
Denetçi	23	23.23
Denetçi Yardımcısı	1	1.01
Toplam n=33		100

Araştırma kapsamında ankete yanıt verenlere göre, hile riski değerlemesi uygulamasında görev alanların %29.29'u sorumlu ortak baş denetçi, % 25.25'i de baş denetçi olarak görev almaktadır. Genelde denetim firmalarındaki hiyerarşik bir sıralamanın hile riskini değerlendirme uygulamasını yürütmeye de mevcut olduğu görülmektedir. Hile riski değerlendirme denetim firmaları için çok önemli olduğundan daha çok bilgi ve tecrübeye sahip kişiler bu uygulamayı yürütmektedir.

Tablo 22. Hile Riski Değerlemesi Yapmamanın Nedenleri

Nedenler	Sayı	Yüzde
Bilgi sahibi olmadığım için	1	16.66
Gereksiz gördüğüm için	1	16.66
Kullanım şeklini bilmediğim için	-	-
Diğer	3	50
Belirsiz	1	16.66
Toplam n=6		100

Ankete katılan denetçilere hile riski değerlemesini yapmıyorlarsa bunun nedeni sorulmuştur. Buna göre birer adet "bilgi sahibi olmadığım için ve gereksiz gördüğüm için" yanıtları alınmıştır. "Diğer" yanıtını verenlerin yanıtları ise şöyledir: Denetim firması ile müşteri firma arasında sorun olmaması için yapmadıklarını belirtmişler ve bunun nedenini ise şu şekilde belirtmişlerdir: Hileyi yapan şirketin sahibi ve denetleme görevini veren kişidir; ayrıca denetim şirketleri personelin hilesini ortaya çıkaracak kadar çalışma yapmak için gerekli ücreti almazlar. Bir diğer yanıt ise; hata ve hilelerin önlenmesi ve ortaya çıkartılmasındaki temel sorumluluk müşteriye aittir, şeklinde olmuştur. Fakat bu yanıt hile riski değerlemesinin yapılmamasıyla ilgili değil hilelerin bulunması konusunda ilgilidir. Bu sonuçlar ülkemizdeki bazı denetçilerin hile riskini değerlendirme konusunda yeterli bilgi sahibi olmadığını ve konunun önemini kavrayamadıklarını göstermektedir.

Tablo 23. Hile Riskini "Asıl Risk ve Kontrol Riski" Olarak Her İkisinin İçerisinde Düşünme

Hile riskini " asıl risk ve kontrol riski" olarak her ikisinin içerisinde düşünme	Sayı	Yüzde
Evet	35	83.33
Hayır	5	11.90
Belirsiz	2	4.77
Toplam	42	100

Araştırma kapsamında ankete yanıt veren denetçilere hile riskini ayrı olarak dikkate alıp almadıklarını sorduğumuzda beklenilenin tersi bir yanıt kümesi ile karşılaşmıştır. Denetçi, normalde hile riski değerlemesi yapıyorsa, denetim riskini belirlerken hile riskini “asıl ve kontrol riskinden” ayrı olarak dikkate almalıdır. 1. soruya “evet” diyen denetçilerin 7.soruya “hayır” demesi beklenirdi. Ama büyük çoğunlukla %83.33’lik bir oranla “evet” yanıtı alınmıştır. Buna göre ülkemizdeki denetçiler hile riski değerlemesi yapıyorlar; fakat hile riskini denetim riskini belirlerken “asıl ve kontrol riskinin” içinde düşünmektedirler.

Hile riski değerlemesinin özünde yatan sadece hileden kaynaklanan riski özel olarak belirlemektir. Denetim riskini dikkate alırken de diğer risk unsurlarının dışında hile riski düşünülmesi ve dikkate alınmalıdır. Yukarıdaki sonuçlar teoride anlatılanlarla paralel değildir. Ayrıca bu yanıtlara göre, ülkemizdeki denetçilerin hile riskiyle denetim riskini ve unsurlarını tam olarak ayırt edemediklerini ve hile riskini diğer risk unsurlarının içerisinde düşünerek risk değerlemesi yaptıkları sonucu çıkarılabilir.

5.4. Hileleri Bulma

Ankette hile riskini değerlendirme konusundan sonra denetçilerden hileleri bulma konusundaki sorulara yanıt vermesi istenmiştir. Hileleri bulma konusu önemli noktalarıyla, araştırmanın teorik bölümüne uygun olarak ele alınmıştır.

Tablo 24. Hileleri Bulma Konusunda Sorumluluk

Sorumlu Olup Olmama	Sayı	Yüzde
Kesinlikle Düşünüyorum	22	52.38
Kısmen Düşünüyorum	19	45.24
Düşünmüyorum	1	2.38
Toplam	42	100

Araştırma kapsamında ankete yanıt veren denetçilerin %52.38’i hileleri bulma konusunda kesinlikle sorumlu olduğunu düşünmektedir. Denetçilerin %45.24’ü hileleri bulma konusunda kısmen sorumlu olduklarını düşünürken sadece %2.38’i sorumlu olmadığını düşünmektedir. Bu yanıtlara göre ankete yanıt veren denetçilerin neredeyse tamamı hileleri bulma konusunda sorumlu

olduğunu düşünmektedir. Ülkemizdeki denetçilerin hileler konusunda böyle bir sorumluluk anlayışına sahip olması güvenilir bir denetim için gerekli olan temel taşlardan biridir.

Tablo 25. Denetim Raporunda Hileden Dolayı Olumlu Görüş dışında Belirtilen Görüş

Denetim Raporunda Hileden Dolayı Olumlu Görüş Dışında Belirtilen Görüş	Sayı	Yüzde
Evet	18	42.86
Hayır	24	57.14
Toplam	42	100

Araştırma kapsamında ankete yanıt veren denetçilerin %42.86'sı hileden kaynaklanan bir nedenden dolayı denetim raporunda olumlu görüş dışında bir görüş belirtmiştir. %57.14'ü önemli bir hileden dolayı denetim raporunda olumlu görüş dışında bir görüş belirtmemiştir. Bu sorunun amacı denetçilerin karşılaştıkları "hilelerin büyüklüğü ve öneminin" denetim raporundaki görüşünü ne kadar etkilediğini ortaya koymaktır. Bu yanıtlardan denetçilerimizin denetim raporundaki görüşlerinde "hilelerin" olumlu görüş dışında bir görüş vermeyi fazla etkilemediğini söyleyebiliriz.

Tablo 26. Hileleri Bulmada Kullanılan Teknikler

Kullanılan Teknikler	Sayı	Yüzde
Analitik Prosedürler	26	15.95
Doğrulama	35	21.47
Fiziki Sayım	28	17.17
Soruşturmalar	20	12.26
Yeniden Hesaplama	27	16.56
Gözlem Yapma	23	14.11
Hileler Konusunda Hazırlanan Bilgisayar Yazılımı	1	0.61
Diğer	3	1.84
Toplam n=42		100

Araştırma kapsamında ankete yanıt veren denetçiler, hileleri bulmada en çok "doğrulama" tekniğini kullanmaktadırlar. Daha sonra "fiziki sayım ve yeniden hesaplama ve analitik prosedürler" en çok kullanılan hile bulma tekniklerindedir. Hileleri bulma konusunda özel olarak hazırlanmış bilgisayar yazılımlarının neredeyse hiç kullanılmadığı dikkati çekmektedir. Bu durum

araştırmaya katılan denetçilerimizin hileler konusunda bilgisayar desteği yerine klasik denetim tekniklerini tercih ettiğini göstermektedir.

Tablo 27. Hileleri Bulma Konusunda Özel Bir Eğitimi Gerekli Görme

Gerekli Görme	Sayı	Yüzde
Evet	29	69.04
Hayır	13	30.96
Toplam	42	100

Araştırma kapsamında ankete yanıt veren denetçilerin % 69.04'ü hileleri bulma konusunda özel bir eğitimin gerekli olduğunu belirtmişlerdir. Bu yanıtların dışında bazı anketlerde denetçiler "özel bir eğitimin yerine genel bir eğitimin verilmesinin daha uygun olduğunu" düşündüklerini belirtmişlerdir. Bu soruya verilen yanıtlar, denetçilerimizin hileleri bulma konusuna verdiği önemi göstermektedir.

Tablo 28. Her Türlü Muhasebe Hata ve Hilelerini Yönetime Bildirme

Muhasebe Hata ve Hilelerini Yönetime Bildirme	Sayı	Yüzde
Evet	41	97.62
Hayır	1	2.38
Toplam	42	100

Araştırma kapsamında ankete yanıt veren denetçilerin neredeyse tamamı %97.62'si her türlü hata ve hileyi müşteri işletmenin yönetimine bildirdiğini belirtmektedir. Böyle bir sonuç olması gereken ve istenen bir sonuçtur.

Tablo 29. Önemli Bir Hileyi Bulamamanın Yasal Bir Yaptırım Gerektirmesi

Yasal Bir Yaptırım Gerektirme	Sayı	Yüzde
Evet	18	42.86
Hayır	24	57.14
Toplam	42	100

Araştırma kapsamında ankete yanıt veren denetçilerin %57.14'ü önemli bir hileyi bulamamanın yasal bir yaptırımı gerektirmediğini düşünmekteyken, %42.86'sı hileyi bulamamanın yasal bir yaptırım gerektirdiğini düşünmektedir. Bu soruda denetçilerin arasında epey bir görüş ayrılığı bulunmaktadır. Bu soru aynı zamanda hileler konusuna verilen önemin ve bu konudaki yasal düzenlemeler hakkında bilgi sahibi olmanın da bir göstergesidir. Denetçilerimizin çoğu önemli bir hileyi bulamamanın yasal bir yaptırımı gerektirmeyeceğini düşünmektedirler.

5.5. Hileler Konusunda İç Denetçiyle İşbirliği

Anketin bu bölümünde denetçilerden hileler konusunda iç denetçi ile bir işbirliğine gidip gitmediğine dair sorulara yanıt vermesi istenmiştir.

Tablo 30. İç Denetim Bölümüyle Hileler Konusunda İşbirliği

İç Denetim Bölümüyle Hileler Konusunda İşbirliği	Sayı	Yüzde
Evet	19	45.24
Hayır	23	54.76
Toplam	42	100

Araştırma kapsamında ankete yanıt veren denetçilerin %54.76'sı iç denetim bölümüyle hileler konusunda işbirliğine gitmediğini belirtmiştir. Fakat soruya verilen yanıtlardan bağımsız denetçilerin hiçbir zaman iç denetçiyle işbirliğine gitmediği anlaşılmamalıdır. Soru sadece hileler konusunda işbirliğini hedef alan bir sorudur. Hile konusu iç denetçinin bile işin içinde olabileceği karmaşık bir konudur ve buradaki işbirliğinin %45.24 olması yüksek kabul edilebilecek bir orandır.

Tablo 31. İç Denetçilerin Hileler Konusunda İşbirliğine İstekliliği

İşbirliğine İsteklilik	Sayı	Yüzde
Çok istekli	5	22.73
Kısmen İstekli	14	63.63
İsteksiz	3	13.64
Toplam	22	100

Araştırma kapsamında ankete yanıt veren denetçilerin %22.73'ü hileler konusunda işbirliğine gittikleri iç denetçilerin çok istekli olduğunu, %63.63'ü de hileler konusunda işbirliğine gittikleri iç denetçilerin kısmen istekli olduğunu göstermektedir. Hileler konusunda işbirliğine yanaşan iç denetçilerin genel olarak istekli olduğunu söyleyebiliriz.

Tablo 32. İç Denetim Bölümünün Hileler İle İlgili İşbirliği Yaptığı Konular

İşbirliği Yapılan Konular	Sayı	Yüzde
Hileleri önlemede ve caydırmada	9	40.9
Hileleri bulmada	6	27.28
Hile riskini değerlemede	6	27.28
Belirsiz	1	4.54
Toplam	22	100

Araştırma kapsamında ankete yanıt veren denetçilerin %40.9'u iç denetçilerle hileleri önlemede ve hileleri caydırmada daha çok işbirliğine gitmektedirler. Bu durumu daha çok bağımsız denetçinin, müşteri işletmenin iç kontrolüne katkı sağlayan bir çabasının göstergesi olarak düşünebiliriz. Ankete yanıt veren denetçilerin %27.28'i hileleri bulma ve hile riskini değerlendirme konularında iç denetçilerle işbirliğine gittiklerini belirtmiştir.

Tablo 33. Güvenilir Bir Denetim İçin İç Denetçilerin Bağımsız Denetçilere Yardımcı Olacağı Konular

İç Denetçilerin Yardımcı Olacağı Konular	Sayı	Yüzde
İç Kontrolü tanımada	30	28.04
Risk değerlendirme uygulamalarında	15	14.02
Denetim testlerinin yapılmasında	20	18.69
Olası hile bilgilerini paylaşmada	20	18.69
Yönetim hakkında bilgi almada	21	19.63
Belirsiz	1	0.93
Toplam n=42		100

Bu soruda denetçilere güvenilir bir denetimin sağlanması için iç denetçiyle hangi konuda bir işbirliğine gidilmesinin yararlı olacağı sorularak iç denetçiyle etkin bir çalışmanın hangi alanda daha çok olması gerektiği araştırılmak istenmiştir. Araştırma kapsamında ankete yanıt veren denetçilerden iç denetçilerin bağımsız denetçilere %28.04 ile "iç kontrolü tanımada" daha fazla yardımcı olması gerektiği ortaya çıkmıştır. Daha sonra %19.63 ile yönetim hakkında bilgi alma konusunun önemli olduğunu görmekteyiz. İç denetçilerin bağımsız denetçilere yardımcı olması gerekli konulardan bir diğeri de %18.69'luk oranla olası hile bilgilerini paylaşma konusudur.

Tablo 34. Türkiye'de Hileler Konusunda Yapılan Yasal Düzenlemelerin Yeterliliği

Yapılan Yasal Düzenlemelerin Yeterliliği	Sayı	Yüzde
Evet	15	35.72
Hayır	25	59.52
Belirsiz	2	4.76
Toplam	42	100

Araştırma kapsamında ankete yanıt veren denetçilerin %59.52'si hileler konusunda ülkemizde SPK'daki ve 3568 sayılı yasadaki düzenlemeleri yeterli bulmamaktadır. Ankete yanıt veren denetçilerin %35.72'si yasal düzenlemeleri yeterli bulurken, %4.76'sı bilgi sahibi olmadığını belirtmişlerdir. Hileler konusunda

mevcut düzenlemelerin daha kapsamlı ve güncel hale getirilmesi bağımsız denetim mesleğine katkı sağlayacaktır.

5.6. Denetim Etkinliği İle Hile Riskini Değerleme, Hileleri Bulma ve İç Denetçiyle İşbirliği'nin İlişkisi

Anketin son bölümünde araştırma amaçlarımızdan biri olan denetimin etkinliği ile hile riski değerlendirilmesi arasındaki ilişki, denetimin etkinliği ile hilelerin bulunması arasındaki ilişki, denetimin etkinliği ile hileler konusunda iç denetçiyle işbirliği arasındaki ilişki ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Araştırma kapsamında bu ilişkileri ortaya koymaya yönelik soruların frekans dağılımları aşağıdaki tablolarda gösterilmektedir.

Tablo 35.Hile Riskini Değerlemenin Önemi

Soru19 - Müşteri işletmedeki hile yapılma olasılığını gösteren risk faktörleri tanımlanmalı ve araştırılmalıdır.	Sayı	Yüzde
Kesinlikle Katılıyorum	25	59.5
Katılıyorum	15	35.7
Kararsızım	2	4.8
Katılmıyorum	-	-
Kesinlikle Katılmıyorum	-	-
Toplam	42	100

Bu yargı ifadesine denetçilerin vermiş oldukları yanıtların ortalaması 4.54 iken, standart sapması 0.59'dur. Denetçilerin görüşlerinde sapma oldukça düşüktür ve görüşlerinde benzer bir dağılım vardır.

Tablo 36. Hile Riskini Değerlemenin Gereği

Soru20 - Müşteri işletmenin finansal tablolarında hileden kaynaklanan yanıltıcı beyan riskini özel olarak belirlemek gerekir.	Sayı	Yüzde
Kesinlikle Katılıyorum	23	54.8
Katılıyorum	14	33.3
Kararsızım	3	7.1
Katılmıyorum	2	4.8
Kesinlikle Katılmıyorum	-	-
Toplam	42	100

Bu yargı ifadesine denetçilerin vermiş oldukları yanıtların ortalaması 4.38 iken, standart sapması 0.82'dir. Denetçilerin görüşlerinde sapma düşüktür ve görüşlerinde benzer bir dağılımın olduğu söylenebilir.

Tablo 37. Etkin Bir Denetimde Hile Riskini Değerlemenin Gereği

Soru21 - Etkin bir denetim için ek maliyet getirirse de hile riskini değerlemek gerekir.	Sayı	Yüzde
Kesinlikle Katılıyorum	24	57.1
Katılıyorum	14	33.3
Kararsızım	2	4.8
Katılmıyorum	2	4.8
Kesinlikle Katılmıyorum	-	-
Toplam	42	100

Bu yargı ifadesine denetçilerin vermiş oldukları yanıtların ortalaması 4.42 iken, standart sapması 0.80'dir. Denetçilerin görüşlerinde sapma düşüktür ve görüşlerinde benzer bir dağılımın olduğu söylenebilir.

Tablo 38. Etkin Bir Denetimde Hile Riskini Değerleme

Soru22 - Hile riski değerlendirme sonuçlarını dikkate almak denetim çalışmasının güvenilirliğine olumlu katkı sağlar.	Sayı	Yüzde
Kesinlikle Katılıyorum	27	64.3
Katılıyorum	13	31.0
Kararsızım	2	4.7
Katılmıyorum	-	-
Kesinlikle Katılmıyorum	-	-
Toplam	42	100

Bu yargı ifadesine denetçilerin vermiş oldukları yanıtların ortalaması 4.59 iken, standart sapması 0.58'dir. Denetçilerin görüşlerinde sapma oldukça düşüktür ve görüşlerinde benzer bir dağılım vardır.

Tablo 39. Denetimde Hileleri Bulmanın Önemi

Soru23 - Hileleri bulmak denetim işinde hataları bulmaktan daha çok önemlidir.	Sayı	Yüzde
Kesinlikle Katılıyorum	19	45.2
Katılıyorum	15	35.7
Kararsızım	2	4.8
Katılmıyorum	5	11.9
Kesinlikle Katılmıyorum	1	2.4
Toplam	42	100

Bu yargı ifadesine denetçilerin vermiş oldukları yanıtların ortalaması 4.09 iken, standart sapması 1.01'dir. Denetçilerin görüşlerinde sapma biraz fazladır ve görüşlerindeki dağılımda biraz farklılığın olduğu söylenebilir.

Tablo 40. Denetimde Hileleri Bulma

Soru24 - Denetçiyi finansal tablolar hakkındaki görüşünü etkileyecek önemdeki hileleri bulmak ilgilendirir.	Sayı	Yüzde
Kesinlikle Katılıyorum	18	42.9
Katılıyorum	19	45.2
Kararsızım	2	4.8
Katılmıyorum	2	4.8
Kesinlikle Katılmıyorum	1	2.3
Toplam	42	100

Bu yargı ifadesine denetçilerin vermiş oldukları yanıtların ortalaması 4.21 iken, standart sapması 0.92'dir. Denetçilerin görüşlerinde sapma düşüktür ve görüşlerinde benzer bir dağılımın olduğu söylenebilir.

Tablo 41. Etkin Bir Denetimde Hileleri Bulmanın Önemi

Soru25 - Denetçi güvenilir bir denetim yapmak için müşteri işletmedeki önemli hileleri bulmak zorundadır.	Sayı	Yüzde
Kesinlikle Katılıyorum	16	38.1
Katılıyorum	16	38.1
Kararsızım	4	9.5
Katılmıyorum	4	9.5
Kesinlikle Katılmıyorum	2	4.8
Toplam	42	100

Bu yargı ifadesine denetçilerin vermiş oldukları yanıtların ortalaması 3.95 iken, standart sapması 1.14'tür. Denetçilerin görüşlerinde sapma biraz fazladır ve görüşlerindeki dağılımda biraz farklılığın olduğu söylenebilir.

Tablo 42. Etkin Bir Denetimde Hileleri Bulmanın Gereği

Soru26 - Hileleri bulmak etkin bir denetim çalışmasının sağlanmasında gereklidir.	Sayı	Yüzde
Kesinlikle Katılıyorum	14	33.3
Katılıyorum	25	59.5
Kararsızım	2	4.8
Katılmıyorum	1	2.4
Kesinlikle Katılmıyorum	-	-
Toplam	42	100

Bu yargı ifadesine denetçilerin vermiş oldukları yanıtların ortalaması 4.23 iken, standart sapması 0.65'dir. Denetçilerin görüşlerinde sapma oldukça düşüktür ve görüşlerinde benzer bir dağılım vardır.

Tablo 43.Hileler Bulma Konusunda İç Denetçiyle İşbirliği

Soru 27 - İç denetçinin mesleki yeterliliği ve çalışmaları değerlendirildikten sonra kendisinden hileleri bulma konusunda bilgi alınabilir.	Sayı	Yüzde
Kesinlikle Katılıyorum	10	23.8
Katılıyorum	20	47.6
Kararsızım	8	19.0
Katılmıyorum	4	9.5
Kesinlikle Katılmıyorum	-	-
Toplam	42	100

Bu yargı ifadesine denetçilerin vermiş oldukları yanıtların ortalaması 3.85 iken, standart sapması 0.89'dur. Denetçilerin görüşlerinde sapma düşüktür ve görüşlerinde benzer bir dağılımın olduğu söylenebilir.

Tablo 44.Hile Riskini Değerlemede İç Denetçinin İşbirliğinin Önemi

Soru 28 - İç denetçi hile riski değerlendirme çalışmalarına katkı sağlayabilir.	Sayı	Yüzde
Kesinlikle Katılıyorum	11	26.2
Katılıyorum	21	50
Kararsızım	6	14.3
Katılmıyorum	4	9.5
Kesinlikle Katılmıyorum	-	-
Toplam	42	100

Bu yargı ifadesine denetçilerin vermiş oldukları yanıtların ortalaması 3.92 iken, standart sapması 0.89'dur. Denetçilerin görüşlerinde sapma düşüktür ve görüşlerinde benzer bir dağılımın olduğu söylenebilir

Tablo 45. Etkin Bir Denetimde İç Denetçiyle İşbirliğinin Önemi

Soru29 - İç denetçiyle işbirliği yapmak zaman, maliyet ve işgücü tasarrufu sağlar.	Sayı	Yüzde
Kesinlikle Katılıyorum	14	33.3
Katılıyorum	17	40.5
Kararsızım	6	14.3
Katılmıyorum	5	11.9
Kesinlikle Katılmıyorum	-	-
Toplam	42	100

Bu yargı ifadesine denetçilerin vermiş oldukları yanıtların ortalaması 3.95 iken, standart sapması 0.98'dir. Denetçilerin görüşlerinde sapma biraz fazladır ve görüşlerindeki dağılımda biraz farklılığın olduğu söylenebilir.

Tablo 46. Etkin Bir Denetimde İç Denetçiyle İşbirliğinin Önemi

Soru 30 - İç denetçiyle işbirliği yanlış bir denetim görüşüne varmayı engeller.	Sayı	Yüzde
Kesinlikle Katılıyorum	7	16.7
Katılıyorum	15	35.7
Kararsızım	7	16.7
Katılmıyorum	12	28.6
Kesinlikle Katılmıyorum	1	2.4
Toplam	42	100

Bu yargı ifadesine denetçilerin vermiş oldukları yanıtların ortalaması 3.35 iken, standart sapması 1.14'tür. Denetçilerin görüşlerinde sapma biraz fazladır ve görüşlerindeki dağılımda biraz farklılık vardır.

19.-30. sorular arasındaki tüm sorular ilk olarak Cronbach Alfa yöntemine göre güvenilirlik analizine tabi tutulmuş ve alfa=0.73 olarak bulunmuştur. Alfa katsayısı 0.60-0.80 arasında ise ölçeğin oldukça güvenilir olduğu kabul edilmektedir.³⁵⁰ Buna göre hazırlanan sorulardaki ölçek oldukça güvenilirdir. Bu sonuca bağlı olarak elde edilen verilere korelasyon analizi rahatlıkla uygulanabilecektir.

Korelasyon, karşılıklı ilişkiyi gösterir, sebep-sonuç ilişkisini göstermediği için bir bağımlı bir bağımsız değişken arasında aranabileceği gibi, iki bağımlı ya da iki bağımsız değişken arasında da aranabilir.³⁵¹ Korelasyon analizini yapabilmek için verilerin en az aralık seviyesinde olması istenir. Araştırmamızda da 19.-30. sorular arasında elde ettiğimiz veriler aralık düzeyinde verilerdir.

Araştırmamızda denetimin etkinliği, hile riskini değerlendirme, hileleri bulma ve hileler konusunda iç denetçiyle işbirliği birer değişken olarak ele alınacaktır. Korelasyon katsayısına göre yorum yapılacaktır. Korelasyon katsayısı (Pearson korelasyon katsayısı) -1 ile +1 arasında değişmektedir. Katsayı, "0" a

³⁵⁰ Aziz Akgül ve Osman Çevik, **İstatistiksel Analiz Teknikleri "SPSS'te İşletme Yönetimi Uygulamaları"**, (Emek Ofset, Ankara 2003), s. 436.

³⁵¹ Mahir Nakıp, **Pazarlama Araştırmaları Teknikler ve SPSS Destekli Uygulamalar**, (Birinci Baskı, Seçkin Yayınları, Ankara, 2003), s.321.

yaklaştıkça ilişkinin gücü azalırken 1'e doğru yaklaştıkça doğrusal ilişkinin gücü artmaktadır.

Hile riskini değerlemenin gerekliliği (önemi) ve bununla ilgili denetimin etkinliği arasındaki ilişkiyi incelemek için 19.-22. sorular arasındaki korelasyon katsayılarına, hileleri bulmanın gerekliliği (önemi) ve denetimin etkinliği arasındaki ilişkiyi incelemek için 23.-26. sorular arasındaki korelasyon katsayılarına ve hileler konusunda iç denetçiyle işbirliğinin önemi ve denetimin etkinliği arasındaki ilişkiyi incelemek için 27.-30. sorular arasındaki korelasyon katsayılarına bakmak gerekecektir.

Bu analizler için genel olarak şu şekilde hipotezler oluşturulabilir:

H_0 : *İlgili değişkenler arasında anlamlı bir ilişki yoktur. (İlgili değişkenler arasındaki korelasyon katsayısı sıfırdır)*

H_1 : *İlgili değişkenler arasında anlamlı bir ilişki vardır. (İlgili değişkenler arasındaki korelasyon katsayısı sıfırdan farklıdır)*

Korelasyon analiziyle doğrusal ilişkinin yönü ve gücü incelenir.³⁵² Yapacağımız analizlerde t testiyle hipotezler test edilecek ve sadece anlamlı bir ilişkiyi gösteren yani H_0 hipotezinin reddedilmesi ve H_1 hipotezinin kabul edildiği ilişkiler aşağıda belirtilecektir. İlk olarak her soruyu teker teker "bir değişken olarak" ele alarak daha sonra benzer konuyu ölçen sorular birleştirilerek korelasyon analizi yapılacaktır.

5.6.1. Hile Riskini Değerleme İle Denetimin Etkinliği İlişkisi

H_0 : Hile riskini değerlemenin gerekliliği tutumu ile etkin bir denetim için hile riskini değerlemenin önemi arasında anlamlı bir ilişki yoktur.

H_1 : Hile riskini değerlemenin gerekliliği tutumu ile etkin bir denetim için hile riskini değerlemenin önemi arasında anlamlı bir ilişki vardır.

³⁵² Akgül ve Çevik, a.g.e., s.356.

Tablo 47.Soru 20-Soru 21 Korelasyon Analizi SPSS Sonuçları

Correlations

		Soru 20-Hile Riski Değerlemesi	Soru 21-Hile Riski Değ.Denetim Etkinliği
Soru 20-Hile Riski Değerlemesi	Pearson Correlation	1	,338*
	Sig. (2-tailed)	,	,029
	N	42	42
Soru 21-Hile Riski Değ.Denetim Etkinliği	Pearson Correlation	,338*	1
	Sig. (2-tailed)	,029	,
	N	42	42

*. Correlation is significant at the 0.05 level (2-tailed).

Korelasyon analizi sonuçlarına göre 0.05 anlamlılık düzeyinde 20. ile 21. sorular arasında istatistiksel açıdan önemli bir ilişki vardır. Denetçilerin “Müşteri işletmenin finansal tablolarında hileden kaynaklanan yanıltıcı beyan riskini özel olarak belirlemek gerekir” tutumuyla, “Etkin bir denetim için ek maliyet getirirse de hile riskini değerlemek gerekir” tutumu arasında doğrusal ve pozitif yönde bir ilişki vardır. Bu ilişki nispeten zayıf bir ilişkidir. Pearson Korelasyon değeri 0.338’dir.

Tablo 48. Soru 20-Soru 22 Korelasyon Analizi SPSS Sonuçları

Correlations

		Soru 20-Hile Riski Değerlemesi	Soru 22-Hile Riski Değ-Denetim Etkinliği
Soru 20-Hile Riski Değerlemesi	Pearson Correlation	1	,377*
	Sig. (2-tailed)	,	,014
	N	42	42
Soru 22-Hile Riski Değ-Denetim Etkinliği	Pearson Correlation	,377*	1
	Sig. (2-tailed)	,014	,
	N	42	42

*. Correlation is significant at the 0.05 level (2-tailed).

Korelasyon analizi sonuçlarına göre 0.05 anlamlılık düzeyinde 20. ile 22. sorular arasında istatistiksel açıdan önemli bir ilişki vardır. Denetçilerin “Müşteri işletmenin finansal tablolarında hileden kaynaklanan yanıltıcı beyan riskini özel olarak belirlemek gerekir” tutumuyla, “Hile riski değerlendirme sonuçlarını dikkate almak denetim çalışmasının güvenilirliğine olumlu katkı sağlar” tutumu arasında

doğrusal ve pozitif yönde bir ilişki vardır. Bu ilişki orta derecede güçlü bir ilişkidir. Pearson Korelasyon değeri 0.377'dir.

5.6.2. Hileleri Bulma İle Denetimin Etkinliği İlişkisi

H₀: Hileleri bulmanın gerekliliği tutumu ile etkin bir denetim için hileleri bulmanın önemi arasında anlamlı bir ilişki yoktur.

H₁: Hileleri bulmanın gerekliliği tutumu ile etkin bir denetim için hileleri bulmanın önemi arasında anlamlı bir ilişki vardır.

Tablo 49. Soru 23-Soru 26 Korelasyon Analizi SPSS Sonuçları

Correlations

		Soru 23-Hileleri Bulma	Soru 26-Hileleri Bulma-Denetim Etkinliği
Soru 23-Hileleri Bulma	Pearson Correlation	1	,340*
	Sig. (2-tailed)	,	,028
	N	42	42
Soru 26-Hileleri Bulma-Denetim Etkinliği	Pearson Correlation	,340*	1
	Sig. (2-tailed)	,028	,
	N	42	42

*. Correlation is significant at the 0.05 level (2-tailed).

Korelasyon analizi sonuçlarına göre 0.05 anlamlılık düzeyinde 23. ile 26. sorular arasında istatistiksel açıdan önemli bir ilişki vardır. Denetçilerin "Hileleri bulmak denetim işinde hataları bulmaktan daha çok önemlidir" tutumuyla, "hileleri bulmak etkin bir denetim çalışmasının sağlanmasında gereklidir" tutumu arasında doğrusal ve pozitif yönde bir ilişki vardır. Bu ilişki nispeten zayıf bir ilişkidir. Pearson korelasyon katsayısı 0.340'dır.

5.6.3. Hileler Konusunda İç Denetçiyle İşbirliği ve Denetimin Etkinliği İlişkisi

H₀: Hileler konusunda iç denetçiyle işbirliğine gitme tutumu ile etkin bir denetim için hileler konusunda iç denetçiyle işbirliğinin önemi arasında anlamlı bir ilişki yoktur.

H₁: Hileler konusunda iç denetçiyle işbirliğine gitme tutumu ile etkin bir denetim için hileler konusunda iç denetçiyle işbirliğinin önemi arasında anlamlı bir ilişki vardır.

Tablo 50. Soru 27-Soru 29 Korelasyon Analizi SPSS Sonuçları

Correlations

		Soru 27-İç Denetçiyle İşbirliği	Soru 29-İç Denetçiyle İşbirliği-Denetim Etkinliği
Soru 27-İç Denetçiyle İşbirliği	Pearson Correlation	1	,570**
	Sig. (2-tailed)	,	,000
	N	42	42
Soru 29-İç Denetçiyle İşbirliği-Denetim Etkinliği	Pearson Correlation	,570**	1
	Sig. (2-tailed)	,000	,
	N	42	42

** . Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

Korelasyon analizi sonuçlarına göre 0.01 anlamlılık düzeyinde 27. ile 29. sorular arasında istatistiksel açıdan önemli bir ilişki vardır. Denetçilerin "iç denetçinin mesleki yeterliliği ve çalışmaları değerlendirildikten sonra kendisinden hileleri bulma konusunda bilgi alınabilir" tutumuyla, "iç denetçiyle işbirliği yapmak zaman, maliyet ve işgücü tasarrufu sağlar" tutumu arasında istatistiksel olarak önemli bir ilişki vardır. Bu ilişki pozitif yönde güçlü bir ilişkidir. Serpme grafiği ile de bu pozitif yöndeki ilişki görülmüştür.

Tablo 51. Soru 27-Soru 30 Korelasyon Analizi SPSS Sonuçları

Correlations

		Soru 27-İç Denetçiyle İşbirliği	Soru 30-İç Denetçiyle İşbirliği-Denetim Etkinliği
Soru 27-İç Denetçiyle İşbirliği	Pearson Correlation	1	,383*
	Sig. (2-tailed)	,	,012
	N	42	42
Soru 30-İç Denetçiyle İşbirliği-Denetim Etkinliği	Pearson Correlation	,383*	1
	Sig. (2-tailed)	,012	,
	N	42	42

* . Correlation is significant at the 0.05 level (2-tailed).

Korelasyon analizi sonuçlarına göre 0.05 anlamlılık düzeyinde 27. ile 30. sorular arasında istatistiksel açıdan önemli bir ilişki vardır. Denetçilerin "iç denetçinin mesleki yeterliliği ve çalışmaları değerlendirildikten sonra kendisinden hileleri bulma konusunda bilgi alınabilir" tutumuyla, "iç denetçiyle

işbirliği yanlış bir denetim görüşüne varmayı engeller” tutumu arasında istatistiksel olarak önemli bir ilişki vardır. Bu ilişki pozitif yönde orta derecede bir ilişkidir. Pearson korelasyon katsayısı 0.383’dür.

Tablo 52. Soru 28-Soru 29 Korelasyon Analizi SPSS Sonuçları

Correlations

		Soru 28-İç Denetçiyle İşbirliği	Soru 29-İç Denetçiyle İşbirliği-Denetim Etkinliği
Soru 28-İç Denetçiyle İşbirliği	Pearson Correlation	1	,604**
	Sig. (2-tailed)	,	,000
	N	42	42
Soru 29-İç Denetçiyle İşbirliği-Denetim Etkinliği	Pearson Correlation	,604**	1
	Sig. (2-tailed)	,000	,
	N	42	42

** . Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

Korelasyon analizi sonuçlarına göre 0.01 anlamlılık düzeyinde 28. ile 29. sorular arasında istatistiksel açıdan önemli bir ilişki vardır. Denetçilerin “iç denetçi hile riski değerlendirme çalışmalarına katkı sağlayabilir” tutumuyla, “iç denetçiyle işbirliği yapmak zaman, maliyet ve işgücü tasarrufu sağlar” tutumu arasında istatistiksel olarak önemli bir ilişki vardır. Pearson korelasyon katsayısı 0.604’tür. Bu ilişki pozitif yönde ve nispeten güçlü bir ilişkidir.

Tablo 53. Soru 28-Soru 30 Korelasyon Analizi SPSS Sonuçları

Correlations

		Soru 28-İç Denetçiyle İşbirliği	Soru 30-İç Denetçiyle İşbirliği-Denetim Etkinliği
Soru 28-İç Denetçiyle İşbirliği	Pearson Correlation	1	,359*
	Sig. (2-tailed)	,	,019
	N	42	42
Soru 30-İç Denetçiyle İşbirliği-Denetim Etkinliği	Pearson Correlation	,359*	1
	Sig. (2-tailed)	,019	,
	N	42	42

* . Correlation is significant at the 0.05 level (2-tailed).

Korelasyon analizi sonuçlarına göre 0.05 anlamlılık düzeyinde 28. ile 30. sorular arasında istatistiksel açıdan önemli bir ilişki vardır. Denetçilerin “iç denetçi hile riski değerlendirme çalışmalarına katkı sağlayabilir” tutumuyla, “iç denetçiyle işbirliği yanlış bir denetim görüşüne varmayı engeller” tutumu

arasında istatistiksel olarak önemli bir ilişki vardır. Pearson korelasyon katsayısı 0.359'dur. Bu ilişki pozitif yönde ve nispeten zayıf bir ilişkidir.

Bulunan ilişkilerin tamamı pozitif yöndedir. Bu araştırma bulgularına göre en çok ve en güçlü ilişkinin bulunduğu konu, hileler konusunda iç denetçiyle işbirliğine gitmenin denetimin etkinliği ile ilişkisi olmuştur. Daha sonra hile riskini değerlendirme ile denetimin etkinliği arasında doğrusal ve pozitif yönde bir ilişkiyi gösteren 2 bulgudan sonra, en son olarak da hileleri bulma ile denetimin etkinliği arasında ilişkiyi gösteren bir tek bulgu vardır.

Denetimin etkinliğinde hileler konusunda iç denetçiyle işbirliğine gidilmesi diğer değişkenlere göre daha fazla istatistiksel olarak anlamlı ilişki göstermektedir. Hile riskini değerlendirme konusu da, hileleri bulma konusuna göre denetimin etkinliğinde daha fazla istatistiksel olarak anlamlı ilişki göstermektedir. Korelasyon analizinde değişkenler arasında bir ilişkinin çıkmadığı veya çok zayıf bir ilişkinin olduğu durumlarda doğrusal olmayan bir ilişki de söz konusu olabilir. Yukarıda yapılan analizde sadece doğrusal açıdan değişkenler arasındaki ilişki incelenmiştir. En çok ilişkinin olmadığı veya zayıf ilişkinin bulunduğu alan "hileleri bulma" konusudur. Dolayısıyla hileleri bulmanın denetimin etkinliği ile zayıf bir doğrusal ilişkisinin olduğu söylenebilir.

5.6.4. Değişkenlerin Birleştirilmesi

Sorulardaki içsel tutarlılık (geçerlilik) büyük ölçüde sağlandığı için sorularda birleştirme yoluna gidilerek korelasyon analizi tekrarlanacaktır. Soruları birleştirmedeki amaç, aynı durumu ölçen soruları birlikte ele alarak daha öz ve daha doğru bir sonuca ulaşmaktır. 19. ve 20. soru aynı durumu ölçtüğü için ve aralarında yeterli derecede anlamlı bir korelasyon olduğu için SPSS'de bu değişkenler birleştirilecektir. Bunun gibi tüm benzer değişkenler birleştirilerek 12 soru 6 değişkene indirilecektir. Buna göre Korelasyon analizinde kullanacağımız tablo şu şekilde oluşacaktır.

(Değişkenler: **HRD**: Hile riskini değerlemenin gerekliliği, **HB**, Hileleri bulmanın gerekliliği, **İDHKİ**, İç denetçiden hileler konusunda işbirliği yapma, **Denetimin Etkinliği-HRD**, Etkin bir denetimde hile riskini değerlemenin önemi,

Denetimin Etkinliği-HB, Etkin bir denetimde hileleri bulmanın önemi,
Denetimin Etkinliği-İDHKİ, Etkin bir denetimde iç denetçiyle hileler konusunda işbirliğinin önemi)

Tablo 54. Birleştirilmiş Değişkenler Arasındaki Korelasyon Tablosu

DEĞİŞKENLER	HRD	Denetimin Etkinliği-HRD	HB	Denetimin Etkinliği-HB	İDHKİ	Denetimin Etkinliği-İDHKİ
HRD	1	0.389*	0.216	0.020	0.467**	0.207
Denetimin Etkinliği-HRD	0.389*	1	0.448**	0.097	0.084	0.042
HB	0.216	0.448**	1	0.261	0.173	0.107
Denetimin Etkinliği-HB	0.020	0.097	0.261	1	0.217	0.085
İDHKİ	0.467**	0.084	0.173	0.217	1	0.615**
Denetimin Etkinliği-İDHKİ	0.207	0.042	0.107	0.085	0.615**	1

** 0.01 anlamlılık düzeyinde anlamlı ilişki

* 0.05 anlamlılık düzeyinde anlamlı ilişki

a) Hile Riskini Değerleme ve Denetimin Etkinliği

H₀: Hile riskini değerlemenin gerekliliği ile etkin bir denetimin sağlanmasında hile riskini değerlemenin önemi arasında anlamlı bir ilişki yoktur.

H₁: Hile riskini değerlemenin gerekliliği ile etkin bir denetimin sağlanmasında hile riskini değerlemenin önemi arasında anlamlı bir ilişki vardır.

Buna göre hile riskini değerlemenin gerekliliği ile etkin bir denetimde hile riski değerlemesinin önemi arasındaki korelasyon oranı 0.389'dur. Bu oran, 0.05 anlamlılık düzeyinde istatistiksel açıdan anlamlı bir ilişkinin varlığını gösteren bir orandır. Buna göre H₀ hipotezi reddedilirken H₁ hipotezi kabul edilir. Denetçi görüşlerine göre hile riskini değerlemenin gerekliliği ile etkin bir denetimin sağlanmasında hile riskini değerlemenin önemi arasında anlamlı bir ilişki vardır sonucuna ulaşılır.

b) Hileleri Bulma ve Denetimin Etkinliği

H_0 : Hileleri bulmanın gerekliliği ile etkin bir denetimin sağlanmasında hileleri bulmanın önemi arasında anlamlı bir ilişki yoktur.

H_1 : Hileleri bulmanın gerekliliği ile etkin bir denetimin sağlanmasında hileleri bulmanın önemi arasında anlamlı bir ilişki vardır.

Buna göre hileleri bulmanın gerekliliği ile etkin bir denetimde hileleri bulmanın önemi arasındaki korelasyon oranı 0.261'dir. Korelasyon analizine göre, H_0 hipotezi kabul edilirken H_1 hipotezi reddedilir. Denetçi görüşlerine göre, hileleri bulmanın gerekliliği ile etkin bir denetimin sağlanmasında hileleri bulmanın önemi arasında anlamlı bir ilişki yoktur.

c) Hileler Konusunda İç Denetçiyle İşbirliği ve Denetimin Etkinliği

H_0 : İç denetçiyle hileler konusunda işbirliği yapma ile etkin bir denetimin sağlanmasında iç denetçiyle hileler konusunda işbirliğinin önemi arasında anlamlı bir ilişki yoktur.

H_1 : İç denetçiyle hileler konusunda işbirliği yapma ile etkin bir denetimin sağlanmasında iç denetçiyle hileler konusunda işbirliğinin önemi arasında anlamlı bir ilişki vardır.

Buna göre hileler konusunda iç denetçiyle işbirliğinin gerekliliği ile etkin bir denetimde hileler konusunda iç denetçiyle işbirliği arasındaki korelasyon oranı 0.615'dir. 0.01 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki vardır. H_1 hipotezi kabul edilir. Denetçilerin görüşlerine göre iç denetçiyle hileler konusunda işbirliği yapma ile etkin bir denetimin sağlanmasında iç denetçiyle hileler konusunda işbirliğinin önemi arasında anlamlı bir ilişki vardır.

Elde edilen bu sonuçların benzerine her bir soruyu ayrı bir değişken olarak yaptığımız analizde de ulaşmıştık. Sadece hileleri bulma konusunun denetimin etkinliği ile istatistiksel olarak anlamlı bir ilişkisi çıkmamıştır. Fakat pozitif yönde çok zayıf bir ilişki söz konusudur. Etkin bir denetimin sağlanmasını etkileyen birçok unsur bulunmaktadır. Fakat konumuz itibariyle sadece "hileler ile ilgili konular" ele alınmaktadır. Varılan sonuçlar da sadece hileler konusunun etkin bir denetimin sağlanmasındaki yerine ve önemine yönelik olmaktadır.

Denetçilerin görüşlerine göre *hile riskini değerleme ve iç denetçiden hileler konusunda işbirliğine gitmenin*, korelasyon katsayılarının hipotez testleri

ile anlamlı çıkmasına dayanarak, bu iki değişkenin etkin bir denetimin sağlanmasında rolü olduğu söylenebilir. Denetçilerin görüşlerine göre ise *hileleri bulmanın* etkin bir denetimin sağlanmasında, korelasyon katsayısının anlamlı çıkmamasından dolayı rolünün olmadığı söylenebilir.

5.7. Değişkenler Arasında Ki-Kare Analizi ve Hipotez Testleri

İki değişken arasında bir ilişki söz konusu ise, bu ilişkinin varlığını ortaya koymak üzere Bağımsızlık Testi adı altında X^2 (Ki-Kare) testine başvurmak gerekir.³⁵³ İki değişkenin birbirinden bağımsız olması, aralarında bir ilişkinin olmaması anlamına gelmektedir. Dolayısıyla X^2 testi değişkenlerin bağımsızlığını da ölçmede kullanılmaktadır.³⁵⁴

Ki-Kare analiz tekniği aracılığıyla anketten elde ettiğimiz verilere 0.05 anlamlılık düzeyinde istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılığın olup olmadığı test edilecektir. İlgili değişkenlere yönelik çapraz tablolar analiz sonuçları ile birlikte sunulacaktır. Sadece Ki-Kare testinin yapılabildiği ve sonuçlarının geçerliği olduğu ilişkiler gösterilecektir.

5.7.1. Denetçilerin Tecrübesi ile Denetim Raporunda Hileden Dolayı Olumlu Görüş Dışında Görüş Belirtme Tutumu

Ki-kare analizinde denetçilerin meslekte çalıştıkları yıl ölçekleri "1-10 yıl", "11-20 yıl" ve "21 ve üstü" olarak analizde kullanılmıştır. Denetçilerin tecrübesinin göstergesi olarak meslekte çalıştıkları yıl sayısı esas alınmıştır.

H_0 : Denetçilerin tecrübesi ile denetim raporunda hileden dolayı olumlu görüş dışında görüş belirtme arasında anlamlı farklılıklar yoktur.

H_1 : Denetçilerin tecrübesi ile denetim raporunda hileden dolayı olumlu görüş dışında görüş belirtme arasında anlamlı farklılıklar vardır.

³⁵³ Ersoy Canküyer ve Zerrin Aşan, **Parametrik Olmayan İstatistik Teknikleri**, (Birinci Baskı, Anadolu Üniversitesi Yayınları No:1266, Eskişehir 2001), s.76.

³⁵⁴ Altunışık ve diğerleri, **a.g.e.**, s.171.

Tablo 55. Denetçilerin Tecrübelerine Yönelik Çapraz Tablo

Crosstab

Count		Denetim Raporunda Hileden Dolayı Olumlu Görüş Dışında Görüş Belirtme		Total
		Evet	Hayır	
Denetçilerin Tecrübeleri	1-10 yıl	7	7	14
	11-20 yıl	8	12	20
	21 yıl ve üstü	3	5	8
Total		18	24	42

Pearson Ki-Kare değeri 0.452'dir. Serbestlik derecesi $df=2$ iken, Ki-Kare tablo değeri 5.99'dur ve $p=0.798$ ($p>0.05$)'dir. Buna göre H_0 hipotezi kabul edilir. Denetçilerin tecrübesi ile denetim raporunda hileden dolayı olumlu görüş dışında görüş belirtilme arasında anlamlı farklılıklar yoktur.

5.7.2. Denetçilerin Tecrübesi ile İç Denetçiyle İşbirliğine Girme Tutumu

H_0 : Denetçilerin tecrübesi ile hileler konusunda iç denetçiyle işbirliğine girme arasında anlamlı farklılıklar yoktur.

H_1 : Denetçilerin tecrübesi ile hileler konusunda iç denetçiyle işbirliğine girme arasında anlamlı farklılıklar vardır.

Tablo 56. Denetçilerin Tecrübelerine Yönelik Çapraz Tablo

Crosstab

Count		İç Denetçiyle Hileler Konusunda İşbirliği		Total
		Evet	Hayır	
Denetçilerin Tecrübeleri	1-10 yıl	8	6	14
	11-20 yıl	9	11	20
	21 yıl ve üstü	2	6	8
Total		19	23	42

Buna göre Pearson Ki-Kare Değeri 2.124'tür. Serbestlik derecesi $df=2$ iken, Ki-Kare tablo değeri 5.99'dur ve $p=0.346$ ($p>0.05$)'dir. Buna göre H_0 hipotezi kabul edilir. Denetçilerin tecrübesi ile iç denetçiyle işbirliğine girme arasında anlamlı farklılıklar yoktur.

5.7.3. Denetçilerin Tecrübesi ile Türkiye'deki Yasal Düzenlemelerin Yeterliliği Tutumu

H_0 : Denetçilerin tecrübesi ile Türkiye'de hileler konusundaki yasal düzenlemeleri yeterli bulma tutumu arasında anlamlı farklılık yoktur.

H_1 : Denetçilerin tecrübesi ile Türkiye'de hileler konusundaki yasal düzenlemeleri yeterli bulma tutumu arasında anlamlı farklılık vardır.

Tablo 57. Denetçilerin Tecrübelerine Yönelik Çapraz Tablo

Crosstab

Count		Türkiyedeki Düzenlemelerin Yeterliliği		Total
		Evet	Hayır	
Denetçilerin Tecrübeleri	1-10 yıl	5	8	13
	11-20 yıl	8	11	19
	21 yıl ve üstü	2	6	8
Total		15	25	40

Buna göre Pearson Ki-Kare Değeri 0.71'dir. Serbestlik derecesi $df=2$ iken, Ki-Kare tablo değeri 5.99'dur ve $p=0.701$ ($p>0.05$)'dir. Buna göre H_0 hipotezi kabul edilir. Denetçilerin tecrübesi ile Türkiye'de hileler konusundaki düzenlemeleri yeterli bulma tutumu arasında anlamlı farklılık yoktur.

5.7.4. Denetçilerin Tecrübesi ile Hileler Konusunda Özel Eğitimin Gerekliliğine İnanma Tutumu

H_0 : Denetçilerin tecrübesi ile hileler konusunda özel eğitimi gerekli bulma tutumu arasında anlamlı farklılık yoktur.

H_1 : Denetçilerin tecrübesi ile hileler konusunda özel eğitimi gerekli bulma tutumu arasında anlamlı farklılık vardır.

Tablo 58. Denetçilerin Tecrübelerine Yönelik Çapraz Tablo

Crosstab

Count		Hile Konusunda Özel Eğitim		Total
		Evet	Hayır	
Denetçilerin Tecrübeleri	1-10 yıl	10	4	14
	11-20 yıl	12	8	20
	21 yıl ve üstü	7	1	8
Total		29	13	42

Buna göre Pearson Ki-Kare Değeri 2.078'dir. Serbestlik derecesi $df=2$ iken, Ki-Kare tablo değeri 5.99'dur ve $p=0.354$ ($p>0.05$)'dir. Buna göre H_0 hipotezi kabul edilir. Denetçilerin tecrübesi ile hileler konusunda özel bir eğitimin gerekliliği tutumu arasında anlamlı farklılık yoktur.

Aşağıdaki ilişkilerde çapraz tablolarda yeterli frekans olmadığı için Ki-Kare analizi yapılamamıştır. Ki-Kare analizi yapılması yanlış olur.

- Denetçilerin tecrübesi ile hileleri bulma konusunda sorumlu olma tutumu,
- Denetçilerin tecrübesi ile önemli bir hileyi bulamamanın yasal yaptırımını gerektirme tutumu arasındaki farklılıklar.

5.7.5. Mesleki Unvan İle Denetim Raporunda Hileden Dolayı Olumlu Görüş Dışında Görüş Belirtme Tutumu

H_0 : Mesleki unvan ile denetim raporunda hileden dolayı olumlu görüş dışında görüş belirtme tutumu arasında anlamlı farklılıklar yoktur.

H_1 : Mesleki unvan ile denetim raporunda hileden dolayı olumlu görüş dışında görüş belirtme tutumu arasında anlamlı farklılıklar vardır.

Tablo 59. Mesleki Unvanlara Yönelik Çapraz Tablo

Crosstab

Count		Denetim Raporunda Hileden Dolayı Olumlu Görüş Dışında Görüş Belirtme		Total
		Evet	Hayır	
Mesleki Unvanlar	SMMM	8	14	22
	YMM	10	10	20
Total		18	24	42

Pearson Ki-kare değeri 0.795 serbestlik derecesi $df=1$ iken Ki-kare tablo değeri 3.84'tür ve $p=0.372$ ($p>0.05$)'dir. H_0 hipotezi kabul edilir. Buna göre denetçilerin mesleki unvanları ile denetim raporunda hileden dolayı olumlu görüş dışında görüş belirtme tutumu arasında anlamlı farklılıklar yoktur.

5.7.6. Mesleki Unvan ile Hileler Konusunda Özel Bir Eğitimin Gerekliliğine İnanma Tutumu

H_0 : Mesleki unvan ile hileler konusunda özel bir eğitimin gerekliliğine inanma tutumu arasında anlamlı farklılıklar yoktur.

H_1 : Mesleki unvan ile hileler konusunda özel bir eğitimin gerekliliğine inanma tutumu arasında anlamlı farklılıklar vardır.

Tablo 60. Mesleki Unvanlara Yönelik Çapraz Tablo

Crosstab

Count		Hile Konusunda Özel Eğitim		Total
		Evet	Hayır	
Mesleki Unvanlar	SMMM	17	5	22
	YMM	12	8	20
Total		29	13	42

Pearson Ki-kare değeri 1.462, serbestlik derecesi $df=1$ iken, Ki-kare tablo değeri 3.84'tür ve $p=0.227$ ($p>0.05$)'dir. H_0 hipotezi kabul edilir. Buna göre denetçilerin mesleki unvan ile hileler konusunda özel bir eğitimin gerekliliğine inanma tutumu arasında anlamlı farklılıklar yoktur.

5.7.7. Mesleki Unvan İle Önemli Bir Hileyi Bulamamanın Yasal Yaptırımı Gerektirme Tutumu

H_0 : Mesleki unvan ile önemli bir hileyi bulamamanın yasal yaptırımı gerektirme tutumu arasında anlamlı farklılıklar yoktur.

H_1 : Mesleki unvan ile önemli bir hileyi bulamamanın yasal yaptırımını gerektirme tutumu arasında anlamlı farklılıklar vardır.

Tablo 61. Mesleki Unvanlara Yönelik Çapraz Tablo

Crosstab

Count		Hileleri Bulamamanın Yaptırımı		Total
		Evet	Hayır	
Mesleki Unvanlar	SMMM	10	12	22
	YMM	8	12	20
Total		18	24	42

Pearson Ki-Kare değeri 0.127, serbestlik derecesi $df=1$ iken Ki-kare tablo değeri 3.84'tür ve $p=0.721$ ($p>0.05$)'dir. H_0 hipotezi kabul edilir. Buna göre denetçilerin mesleki unvanları ile önemli bir hileyi bulamamanın yasal yaptırımını gerektirme tutumu arasında anlamlı farklılıklar yoktur sonucuna varılır.

5.7.8. Mesleki Unvan İle Hileler Konusunda İç Denetçiyle İşbirliğine Gitme Tutumu

H_0 : Mesleki unvan ile hileler konusunda iç denetçiyle işbirliğine gitme tutumu arasında anlamlı farklılıklar yoktur.

H_1 : Mesleki unvan ile hileler konusunda iç denetçiyle işbirliğine gitme tutumu arasında anlamlı farklılıklar vardır.

Tablo 62. Mesleki Unvanlara Yönelik Çapraz Tablo

Crosstab

Count		İç Denetçiyle Hileler Konusunda İşbirliği		Total
		Evet	Hayır	
Mesleki Unvanlar	SMMM	11	11	22
	YMM	8	12	20
Total		19	23	42

Buna göre Pearson Ki-Kare değeri 0.423, serbestlik derecesi $df=1$ iken, Ki-Kare tablo değeri= 3.84'tür ve $p=0.516$ iken ($p>0.05$)'tir. H_0 hipotezi kabul edilir. Buna göre denetçilerin mesleki unvanları ile hileler konusunda iç

denetçiyle işbirliğine gitme tutumu arasında anlamlı farklılıklar yoktur sonucuna varılır.

5.7.9. Mesleki Unvan İle Türkiye'deki Hileler Konusundaki Yasal Düzenlemeleri Yeterli Bulma Tutumu

H_0 : Mesleki unvan ile Türkiye'deki hileler konusundaki yasal düzenlemeleri yeterli bulma tutumu arasında anlamlı farklılıklar yoktur.

H_1 : Mesleki unvan ile Türkiye'deki hileler konusundaki yasal düzenlemeleri yeterli bulma tutumu arasında anlamlı farklılıklar vardır.

Tablo 63. Mesleki Unvanlara Yönelik Çapraz Tablo

Crosstab

Count		Türkiyedeki Düzenlemelerin Yeterliliği		Total
		Evet	Hayır	
Mesleki Unvanlar	SMMM	8	13	21
	YMM	7	12	19
Total		15	25	40

Buna göre Pearson Ki-Kare değeri 0.007'dir. Serbestlik derecesi $df=1$ iken, Ki-Kare tablo değeri= 3.84'tür ve $p=0.935$ ($p>0.05$)'tir. H_0 hipotezi kabul edilir. Buna göre denetçilerin mesleki unvanları ile Türkiye'deki Hileler konusundaki yasal düzenlemeleri yeterli bulma tutumu arasında anlamlı farklılıklar yoktur.

Denetçilerin mesleki unvanları ile hileleri bulma konusunda sorumlu olma tutumu arasındaki farklılıklara yönelik çapraz tablolarda yeterli frekans olmadığı için Ki-Kare analizi yapılmamıştır.

Denetçilerin eğitim durumları ile diğer tüm değişkenler arasındaki farklılıklara yönelik çapraz tablolarda Ki-Kare analizinin sağlıklı sonuçlar vereceği durumlar söz konusu olmadığı için analiz yapılmamıştır. Aynı durum denetçilerin firma içindeki unvanları değişkeniyle diğer tüm değişkenleri arasında da geçerlidir.

5.7.10. Denetim Firmalarında Yabancı Sermaye Payı / Üyelik ve Temsilciliğin Olması Durumuyla Denetim Raporunda Hileden Dolayı Olumlu Görüş Dışında Görüş Belirtme

H_0 : Denetim firmalarında yabancı sermaye payı/üyelik/temsilciliğin olması durumu ile denetim raporunda hileden dolayı olumlu görüş dışında görüş belirtilme arasında anlamlı farklılıklar yoktur.

H_1 : Denetim firmalarında yabancı sermaye payı/üyelik/temsilciliğin olması durumu ile denetim raporunda hileden dolayı olumlu görüş dışında görüş belirtilme arasında anlamlı farklılıklar vardır.

Tablo 64. Denetim Firmalarının Sermaye Yapısına Yönelik Çapraz Tablo

Crosstab

Count		Denetim Raporunda Hileden Dolayı Olumlu Görüş Dışında Görüş Belirtme		Total
		Evet	Hayır	
Yabancı Firmayla Ortaklık/Üyelik/Temsilcilik	Evet	7	10	17
	Hayır	11	14	25
Total		18	24	42

Buna göre Pearson Ki-Kare değeri 0.033'dür. Serbestlik derecesi $df=1$ iken, Ki-Kare tablo değeri= 3.84 ve $p=0.856$ ($p>0.05$)'dir. Buna göre H_0 kabul edilir. Denetim firmalarının yabancı sermaye payı/üyelik/temsilciliğin olması durumuyla denetim raporunda hileden dolayı olumlu görüş dışında görüş belirtilme arasında anlamlı farklılıklar yoktur sonucuna varılır.

5.7.11. Denetim Firmalarında Yabancı Sermaye Payı / Üyelik ve Temsilciliğin Olması Durumuyla Hileler Konusunda Özel Bir Eğitimin Gerekliliğine İnanma Tutumu

H_0 : Denetim firmalarında yabancı sermaye payı/üyelik/temsilciliğin olması durumu ile hileler konusunda özel bir eğitimin gerekliliği arasında anlamlı farklılıklar yoktur.

H₁: Denetim firmalarında yabancı sermaye payı/üyelik/temsilciliğin olması durumu ile hileler konusunda özel bir eğitimin gerekliliği arasında anlamlı farklılıklar vardır.

Tablo 65. Denetim Firmalarının Sermaye Yapısına Yönelik Çapraz Tablo

Crosstab

Count		Hile Konusunda Özel Eğitim		Total
		Evet	Hayır	
Yabancı Firmayla	Evet	13	4	17
Ortaklık/Üyelik/Temsilcilik	Hayır	16	9	25
Total		29	13	42

Buna göre 2x2 çapraz tabloda bir hücre 5'den az olduğu için Fisher's Exact Test değerine bakılır. Bu değer 0.505 iken anlamlılık düzeyinden (0.05'den) büyüktür dolayısıyla H₀ kabul edilir. Denetim firmalarında yabancı sermaye payı/üyelik/temsilciliğin olması durumu ile hileler konusunda özel bir eğitimin gerekliliğine inanma tutumu arasında anlamlı farklılıklar yoktur.

5.7.12. Denetim Firmalarında Yabancı Sermaye Payı / Üyelik ve Temsilciliğin Olması Durumuyla Hileleri Bulamamanın Yasal Yaptırımı Gerektirme Tutumu

H₀: Denetim firmalarında yabancı sermaye payı/üyelik/temsilciliğin olması durumu ile hileleri bulamamanın yasal yaptırımı gerektirme tutumu arasında anlamlı farklılıklar yoktur.

H₁: Denetim firmalarında yabancı sermaye payı/üyelik/temsilciliğin olması durumu ile hileleri bulamamanın yasal yaptırımı gerektirme tutumu arasında anlamlı farklılıklar vardır.

Tablo 66. Denetim Firmalarının Sermaye Yapısına Yönelik Çapraz Tablo

Crosstab

Count		Hileleri Bulamamanın Yaptırımı		Total
		Evet	Hayır	
Yabancı Firmayla	Evet	7	10	17
Ortaklık/Üyelik/Temsilcilik	Hayır	11	14	25
Total		18	24	42

Buna göre Pearson Ki-Kare değeri 0.033'dür. Serbestlik derecesi $df=1$ iken, Ki-Kare tablo değeri= 3.84 ve $p=0.856$ ($p>0.05$)'dir. Buna göre H_0 kabul edilir. Denetim firmalarının yabancı sermaye payı/üyelik/temsilciliğin olması durumu ile hileleri bulamamanın yasal yaptırımını gerektirme tutumu arasında anlamlı farklılıklar yoktur.

5.7.13. Denetim Firmalarında Yabancı Sermaye Payı / Üyelik ve Temsilciliğin Olması Durumuyla İç Denetçiyle İşbirliğine Gitme Tutumu

H_0 : Denetim firmalarının yabancı sermaye payı/üyelik/temsilciliğin olması durumu ile iç denetçiyle işbirliğine gitme tutumu arasında anlamlı farklılıklar yoktur.

H_1 : Denetim firmalarının yabancı sermaye payı/üyelik/temsilciliğin olması durumu ile iç denetçiyle işbirliğine gitme tutumu arasında anlamlı farklılıklar vardır.

Tablo 67. Denetim Firmalarının Sermaye Yapısına Yönelik Çapraz Tablo

Crosstab

Count		İç Denetçiyle Hileler Konusunda İşbirliği		Total
		Evet	Hayır	
Yabancı Firmayla Ortaklık/Üyelik/Temsilcilik	Evet	11	6	17
	Hayır	8	17	25
Total		19	23	42

Pearson Ki-Kare değeri 4.369'dur. Serbestlik derecesi $df=1$ iken, Ki-Kare tablo değeri= 3.84, $p=0.037$ ($p<0.05$)'dir. Buna göre H_0 hipotezi reddedilir, alternatif hipotez kabul edilir. Hesaplanan değer kritik (tablo değeri) değerden büyükse anlamlı bir ilişkinin varlığından söz etmek gerekmektedir.³⁵⁵ Denetim firmalarındaki yabancı sermaye payı/üyelik/temsilciliğin olması durumu ile iç denetçiyle işbirliğine gitme tutumu arasında anlamlı farklılıklar vardır.

³⁵⁵ Altunışık ve diğerleri, a.g.e., s.173.

5.7.14. Denetim Firmalarında Yabancı Sermaye Payı / Üyelik ve Temsilciliğinin Olması Durumuyla Türkiye’de Hileler Konusunda Yasal Düzenlemelerin Yeterliliği Tutumu

H_0 : Denetim firmalarında yabancı sermaye payı/üyelik/temsilciliğinin olması durumu ile Türkiye’de hileler konusunda yasal düzenlemelerin yeterliliği tutumu arasında anlamlı farklılıklar yoktur.

H_1 : Denetim firmalarında yabancı sermaye payı/üyelik/temsilciliğinin olması durumu ile Türkiye’de hileler konusunda yasal düzenlemelerin yeterliliği tutumu arasında anlamlı farklılıklar vardır.

Tablo 68. Denetim Firmalarının Sermaye Yapısına Yönelik Çapraz Tablo

Crosstab

Count		Türkiyedeki Düzenlemelerin Yeterliliği		Total
		Evet	Hayır	
Yabancı Firmayla Ortaklık/Üyelik/Temsilcilik	Evet	7	9	16
	Hayır	8	16	24
Total		15	25	40

Buna göre Pearson Ki-Kare değeri 0.444’tür. Serbestlik derecesi $df=1$ iken, Ki-Kare tablo değeri= 3.84 ve $p=0.505$ ($p>0.05$)’dir. H_0 kabul edilir. Buna göre, denetim firmalarının yabancı sermaye payı/üyelik/temsilciliğinin olması durumu ile Türkiye’de hileler konusunda yasal düzenlemelerin yeterliliği tutumu arasında anlamlı farklılıklar yoktur sonucuna varılır.

Yapılan Ki-Kare analizlerinde denetim firmalarında yabancı sermaye payının olması/üyelik ve temsilcilik durumu ile hileler konusunda iç denetçiyle işbirliğine gitme arasında anlamlı farklılıklar bulunmuştur. Bu farklılık tesadüf olamayacak kadar istatistiksel olarak anlamlı bir sonuçtur. Denetim firmasında yabancı sermaye payı/üyelik ve temsilciliğinin olması durumunun, hileler konusunda iç denetçilerle işbirliğine gitme tutumunu etkilediğini ve aralarında bir ilişkinin olduğunu söyleyebiliriz. Yapılan analizlere göre diğer tüm değişkenlerin aralarında, istatistiksel olarak anlamlı farklılıklar bulunamamıştır.

SONUÇ

Çalışmanın ikinci ve üçüncü bölümünde teorik olarak ele alınan konulardan şu sonuçlar çıkarılabilir:

- Denetçinin hile riskini değerlemesinin, daha güvenilir bir denetim yapmasını sağlayacağı ve bu şekilde dava edilme riskini azaltabileceği,
- Hileleri bulmanın denetimin salt amacı olmadığı fakat denetim işinin çok önemli bir parçası haline geldiği vurgulanarak, denetçinin hileleri bulacak şekilde denetimini planlamasının ve yürütmesinin etkin bir denetimde rolü olduğu,
- Son olarak da bağımsız denetçinin hileler konusunda iç denetçiyle işbirliğine gitmesinin etkin bir denetimde önemli bir işlevi olacağı öngörülmektedir.

Çalışmanın son bölümünde yukarıda belirtilen teorik bulgulara paralel olarak denetçiler ve uygulamaları üzerinde bir araştırma yapılmıştır.

Buna göre; Türkiye’de SPK’dan yetki alan 81 denetim firmasını kapsayan araştırmamız, ülkemizde hileler konusunun birçok yönü hakkında önemli ipuçları vermektedir. Ankete katılan denetçilerimizin yaklaşık %85’i hile riski değerlemesini yapmakta olduklarını belirtmişlerdir. Bu oran gerçekten çok yüksek bir orandır. Bu denetçilerin SAS No.82 ve SAS No.99’a göre hileler konusunu ciddiye alıp risk değerlemesi yaptıklarını göstermektedir. Aynı zamanda hile riski değerlemesinin, denetimin özellikle kanıt toplama ve denetim tekniklerinin uygulanması aşamasında daha çok yapıldığı belirlenmiştir. Müşteri işletmedeki hile riski faktörlerini tespit ederken denetçilerimiz en çok hile riski faktörlerine işaret eden özel sorulara alınan yanıtlarla birlikte kontrol listesi kullanmaktadır. Ankete katılan denetçiler belirledikleri hile riskini genellikle “yüksek-orta-düşük” olarak derecelendirmektedir. Hile riskini değerlendirme tecrübe, mesleki bilgi ve mesleki şüphecilik gerektirdiği için daha tecrübeli denetçilerin bu uygulamayı yürütmesi daha sağlıklı sonuçlar verecektir. Ankete katılan denetçilerin verdiği yanıtlara göre denetim firmasında 5-6 yıllık deneyime sahip “Denetçi” pozisyonundaki kişiler de baş denetçilerle birlikte bu

denetçilerin bu konudaki istekliliği de oldukça yüksektir. Bu yüksek oran da, bu işbirliğine iç denetçilerin gönüllü olarak katılmaları şeklinde yorumlanabilir. Çünkü bazı işletmelerde iç denetim birimleri, işletme yönetiminden tam olarak bağımsız olamadığı için bir hile olayının gizlenmesinde rol oynayabilmekte ve bağımsız denetçiyle işbirliğinden kaçabilmektedir. Hileler konusunda yapılan işbirliği özellikle hileleri önleme ve caydırma konusu üzerindedir. Bağımsız denetçi ile iç denetçinin bu alan üzerinde işbirliği, hilelerin işletme için zararlarını en aza indirmeye yönelik olmaktadır. Hileleri bulma ve hile riskini değerlemede iç denetçi ile yapılan işbirliği ise, bağımsız denetçinin daha güvenilir denetim sonucu üretmesine yardımcı olacaktır. Araştırma sonuçlarına göre etkin bir denetim için, iç denetçilerin bağımsız denetçilere en çok yardım etmesi gereken konuların başında iç kontrolün tanınması gelmektedir. Bunu işletme yönetimi hakkında bilgi alınması, denetim testlerinin yapılması ve olası hile bilgilerinin paylaşılması takip etmektedir.

Araştırmadan elde edilen bir diğer çarpıcı sonuç da denetçilerimizin, yaklaşık %60'ının hileler konusundaki yasal düzenlemeleri yeterli bulmamasına rağmen %40'lık bir kesimin yeterli bulmasıdır. ABD'de hileler konusunda yasal düzenlemeler ülkemize göre oldukça fazla olmasına rağmen, hilelerden kaynaklanan şirket iflasları olmuş ve denetim firmalarından sermaye piyasasındaki tüm taraflara kadar herkes zarar görmüştür. Ülkemizde hala konunun ciddiyetinin kavrandığını gösteren yeterli bir düzenleme bulunmamaktadır. Sadece Sarbanes-Oxley Kanunundaki bazı düzenlemelerden esinlenerek SPK tebliğlerinde değişiklik yoluna gidilmiştir.

Ampirik araştırma sonucunda elde edilen bulgulara göre, denetimin etkinliği ile hile riskini değerlendirme ve denetimin etkinliği ile hileler konusunda iç denetçiyle işbirliğine gitme arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir ilişki görülmüştür. Araştırma kapsamında SPK'dan yetki alan denetim firmalarındaki denetçilerin görüşlerine göre, denetimin etkinliği ile hile riskini değerlendirme arasında pozitif yönde orta derecede bir ilişki söz konusudur. Bu aynı zamanda şunu göstermektedir: Denetçiler "hile riskini değerlemenin önemli olduğuna" yönelik tutumlarına paralel olarak "etkin bir denetimin sağlanmasında hile riskini değerlemek gerekir" tutumuna da katılmaktadır. Bu iki değişken arasındaki

böyle bir ilişkinin varlığı, denetimin etkinliğinde hile riskini değerlemenin önemli bir rolünün olduğunu göstermektedir. Eğer istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olmasaydı denetimin etkinliğinde hile riskini değerlemenin çok önemli olmadığı rahatlıkla söylenebilirdi.

Aynı şekilde hileler konusunda iç denetçiyle işbirliğine gidildikçe, etkin bir denetimin sağlanmasına yönelik denetçi tutumlarında da benzerlik görülmektedir. Burada hile riski değerlemesine göre daha yüksek bir korelasyon olduğu için daha güçlü bir ilişkiden söz edilebilir. Araştırma, bağımsız denetçilerin görüşlerine göre, hilelerin bulunması konusunun denetimin etkinliği ile istatistiksel açıdan anlamlı bir ilişkisinin olmadığını göstermiştir. Değişkenler teker teker ele alındığında hilelerin bulunmasının etkin bir denetimdeki önemine ilişkin çok zayıf bir korelasyon söz konusudur. Fakat değişkenler birleştirilerek analiz tekrar edildiğinde bu zayıf ilişki de ortadan kalkmaktadır. Hilelerin bulunması konusu ile denetimin etkinliği konusu arasında bir ilişkinin olmaması hiçbir ilişkinin olmadığı anlamına gelmemelidir. Yapılan korelasyon analizi, doğrusal yöndeki ilişkiyi ifade etmektedir. Bu değişkenler arasında doğrusal olmayan bir ilişki bulunabilir. Araştırma sonuçlarına bağlı olarak hileler konusunun bağımsız denetçinin çalışmasının güvenilir olmasında çok büyük role sahip olduğu ve iç denetçiyle hileler konusunda yapılacak işbirliğiyle, hile riski değerlemesinin etkin bir denetim çalışmasına katkı sağlayacağı söylenebilir.

Araştırmadaki çarpıcı sonuçlardan biri de, denetim firmalarının yabancı sermaye payı/üyelik/temsilcilik olması durumunun, iç denetçiyle hileler konusunda işbirliğine gitme durumu arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılığa neden olmasıdır. Buna göre yerli firmadaki denetçiler ile yabancı firma ortaklı denetçilerin, hileler konusunda iç denetçiyle işbirliğine gitme görüşleri arasında bir farklılığın olduğu bulunmuştur. Bu farklılığın nedenleri yabancı ortaklı firmalardaki denetçilerin yurtdışındaki gelişmeleri yakinen takip etmeleri, işbirliğine daha yatkın yaklaşım sergilemeleri ve uluslararası denetim standartlarını benimseyip ona göre denetimlerini yürütmeleri olabilir. Aynı zamanda yerli firmalardaki denetçilerin iç denetçiyle işbirliğine daha az yatkın olmaları ve bu konuyu gereksiz görme gibi nedenler akla gelebilir.

Mesleki unvan, denetçilerin tecrübeleri, eğitim durumları, şirket içindeki unvan değişkenleri ile diğer değişkenlerin aralarında istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılığa rastlanmamıştır. İç denetçiyle işbirliğinin önemi yeni farkedilen bir konudur. Özellikle bu işbirliğinin hileler konusunu da içine alacak şekilde yürütülmesi etkin bir denetim için en gerekli çalışmaların başında gelmektedir. Fakat bu işbirliğinin sonuç verebilmesi için, işletmedeki iç denetim bölümünün bağımsız ve tarafsız davranması ve mesleki yeterliliğe ulaşan kişilerden oluşması gerekir.

Ülkemizde hileler konusunun SPK'nın bağımsız dış denetim tebliğinde ve meslek yasasında tam olarak yeterli düzeyde ve açık bir şekilde ortaya konulmaması ayrıca denetçiye yol gösteren SAS No.99 gibi bir kılavuzun da bulunmaması denetim mesleğinin gelişiminde önemli bir engeldir. Özellikle araştırma sonuçlarının denetçinin hile riski değerlemesi yapmasının ve hileler konusunda iç denetçiyle işbirliğinin etkin bir denetim çalışmasındaki rolünü ortaya koymasından ötürü, hileler konusunu tüm boyutlarıyla ele alan bir kılavuza ihtiyaç vardır.

Araştırma sonuçlarına göre genel olarak denetçilerimizin hileler konusuna gereken önemi verdiklerini söyleyebilirsek de bu yeterli bir düzeyde değildir. Ülkemizdeki denetçilerin konu üzerinde daha fazla bilinçlendirilmesi, eğitilmesi ve bilgilendirilmesi denetim mesleğinin olmazsa olmazı olan "Güven" unsurunun zedelenmesini engelleyecektir. Özellikle ABD'deki şirket iflasları denetim mesleğine olan güvenin sarsılmasına neden olduğu için günümüzde, mesleğin her şeyden önce bağımsızlık temelinde güven unsurunu yeniden oluşturacak düzenlemelere ve rehberlere ihtiyacı vardır. Bu düzenleme ve rehberlerin başında ise hileleri tüm yönleriyle dikkate almak gelmektedir. Bağımsız denetçinin hile konusunda bilinçlenmesi ve bu konuda kendini eğitmesi ülkemiz mevcut şartları içerisinde gerçekleşmesi oldukça zor bir durumdur. Burada SPK'nın, Bağımsız Denetim Derneği'nin, İç Denetim Enstitüsü'nün, TÜRMOB'un ve Türkiye Denetim Standartları Kurulu'nun birlikte çalışarak hileler konusunda bir rehber oluşturması gerekir. Yasal düzenlemelerde bu konuya daha fazla değinilmeli ve mevcut maddeler gözden geçirilmelidir.

Bağımsız denetçilerin hileler konusunda eğitimi sağlanmalı, gerekirse ACFE'nin geleneksel Avrupa Hile Konferansları'nın ülkemizde yapılmasına çalışılmalıdır.

Aynı zamanda ülkemizde denetim firmalarının yetişmiş ve kaliteli eleman ihtiyacının giderilmesi, hileler konusuna gereken önemin verilmesine katkı sağlayacaktır. Ülkemizde uluslararası muhasebe standartlarına göre finansal tabloların hazırlanması sonucunda bağımsız denetimin sadece ülke içine değil ülke dışına da olan sorumluluğu artacaktır. Buna göre denetçilerin daha kaliteli ve etkin denetim yapmaları gerekecektir. Bağımsız denetçinin etkin bir denetim çalışmasında göz önünde tutacağı faktörlerin başında ise, müşteri işletmede yapılan hileler gelmektedir. Müşteri işletmedeki hilelerin dikkate alınması denetim firmasının dava edilme riskini azaltacağı gibi etkin bir denetim yapmasını da sağlayacaktır.

EKLER LİSTESİ

Sayfa

EK 1. Hile Çeşitleri.....	216
EK 2. Çalışma Kağıdı ve Düzeltme Formu	218
EK 3. Anket Formu	220
EK 4. SPK'dan Yetki Alan Denetim Firmaları Listesi	223

EK 1. HİLE ÇEŞİTLERİ

- Uydurma Ticari Borç (Accounts Payable Fabrication)
- Şike Teklif Etme (Bid Rigging)
- Banka Hilesi (Bank Fraud)
- Hileli İflas (Bankruptcy Fraud)
- Nakit Para Hırsızlığı (Cash Theft)
- Sahte Çek Düzenleme (Check Forgery)
- Maddi Teminat Sahtekarlığı (Collateral Forgery)
- Ticari Rüşvet (Commercial Bribery)
- Bilgisayar Hilesi (Computer Fraud)
- Müşteri Hilesi (Consumer Fraud)
- Şirket Hilesi (Corporate Fraud)
- Rüşvet Yedirme (Corruption)
- Sahte Para Basma (Counterfeiting)
- Kredi Kartı Hilesi (Credit Card Fraud)
- Zimmete Geçirme (Defalcation-Embezzlement)
- Gerçeği Çarpıtma (Distortion of Fact)
- Çifte Anlaşma Yapma (Double Dealing)
- Düzenbazlık (Duplicity)
- Harcama Hesabı Hilesi (Expense Account Fraud)
- Sahte Reklam Yapma (False Advertising)
- Sahte Teminat (False Collateral)
- Sahte Sayım (False count)
- Sahte Bilgi (False Data)
- Sahte Belge (False Document)
- Sahte Mal-Para Girişi (False Entry)
- Sahte Kimlik (False Identity)
- Sahte Sahiplik (False Ownership)
- Sahte Rapor (False Report)
- Sahte Değer Biçme (False Valuation)
- Sahte Ağırlık ve Ölçümler (False Weights and Measures)

- Hayali Satıcılar, Müşteriler ve Çalışanlar (Fictitious Vendors, Customers, and Employees)
- Sahte Belgeler ve İmzalar Yapma (Forged Documents/signatures)
- Fileli Finansal Raporlama (Fraudulent Financial Statements)
- Endüstriyel Casusluk (Industrial Espionage)
- Patent, Telif Hakları ve Tescilli Marka Anlaşmalarını Bozma (Infringement of Patents, Copyrights, and Trademarks)
- İçerden Öğrenenlerin Ticareti (Insider Trader)
- Sigorta Hilesi (Insurance Fraud)
- Abartı Stoklar (Inventory Overstatement)
- Stokları Yeniden Sınıflandırma Hilesi (Inventory Reclassification Fraud)
- Komisyon Verme (Kickbacks)
- Arazi hilesi (Land Fraud)
- Ödünç Para Alma Hilesi (Loan Fraud)
- Posta Hilesi (Mail Fraud)
- Önemli Yanlış Beyanlar (Material Misstatement)
- Yanlış Uygulamalar (Misaplicaiton)
- Haksız Olarak Kullanmalar (Misappropriation)
- Abartı Gelirler (Overstatement of Revenue)
- Abartı Harcamalar (Padding Expenses)
- Aşırı Kamu Sözleşmeleri (Padding Government Contracts)
- Ücret Bordroları Hilesi (Payroll Fraud)
- Fiyat Sabitleme (Price Fixed)
- Aşırı Satışlar (Sales Overstatements)
- Menkul Kıymetler Hilesi (Securites Fraud)
- Yazılım Korsanlığı (Software Piracy)
- Dolandırıcılık (Swindling)
- Vergi Hilesi (Tax Fraud)
- Teknoloji Hırsızlığı (Technology Theft)
- Gizli Ticari Bilgi Hırsızlığı (Trade Secret Theft)
- Haksız Zenginleşme (Unjust Enrichment)

Kaynak: G. Jack Bologna, and Robert J. Lindquist, **Fraud Auditing and Forensic Accounting**. First Edition, New York, John Wiley&Sons, 1987. s.13.

EK 2. Hileler İlgili Çalışma Kağıdı ve Düzeltme Tablosu

Çalışma Kağıdı

DENETLENEN İŞLETME:..... DENETÇİ FİRMA:.....
 DENETLENEN DÖNEM :..... DENETÇİ:.....
 DENETİM TÜRÜ :.....

HESAP NO : 770
 HESAP ADI : GENEL YÖNETİM GİDERLERİ

	AKTİF / GİDER	PASİF/GELİR
Mizan Bakiyesi	12.500.000.000	
Düzeltilme (1)	(600.000.000)	
Düzeltilmiş Bakiye	11.900.000.000	

Çalışma Kağıdının Başlıkları

Çalışma kağıdının düzenlenmesinde, başlıkta yer alan bilgilerden “Denetim Türü” satırına denetimin “Bağımsız Sürekli Denetim”, “Bağımsız Sınırlı Denetim” veya “Bağımsız Özel Denetim” olmasına göre türü yazılmalıdır. “Hesap No” ve “Hesap Adı” satırlarına ise denetlenen işletmenin kullandığı tekdüzen hesap planına göre (MSUGT hesap planı, SPK aracı kurumlar hesap planı, SPK menkul kıymetler yatırım fonları hesap planı veya Bankalar tekdüzen hesap planı gibi) kullanılan hesap numarası ve adı yazılır.

Hesap İncelemesi

İlk aşamada denetlenen hesabın mizan bakiyesi ilgili sütuna kaydedilmelidir. Örneğimizde denetlenen hesap genel yönetim giderleri olup bu hesabın mizan bakiyesi” ilgili sütuna kaydedilmiştir. Denetim sürecinde tespit edilen bir hile sonucu denetçinin yaptığı düzeltme kaydına göre (Örneğin 1 nolu düzeltme kaydıyla birlikte) bu hesaptan 600.000.000TL'nin diğer bir hesaba nakli söz konusu ise bu tutar alacak sütununa veya borç sütununa eksi anlamına gelmek üzere parantez içinde kaydedilir. Örneğimizde, başka düzeltme olmadığı varsayıldığında, düzeltme kaydı sonrası ulaşılan tutar “Düzeltilmiş Bakiye” olarak belirtilir.

Açıklamalar

İzleyen satırlarda, yapılan düzeltmeye ilişkin gerekli açıklamalar yapılarak bulunması halinde hesabın denetlenmesi sırasında tespit edilen diğer hususlar ile uygulanan denetim teknikleri de belirtilir.

Düzeltilme Tablosu

DENETLENEN İŞLETME:..... DENETÇİ FİRMA:.....
 DENETLENEN DÖNEM : DENETÇİ:.....
 DENETİM TÜRÜ :

No	Kod	HESAP ADI	AKTİF	PASİF	GİDER	GELİR
1	760	Pazarlama St. ve Dağ. Gid.			600.000.000	
	770	Genel Yönetim Giderleri				600.000.000
2	770	Genel Yönetim Giderleri			400.000.000	
	258	Yapılmakta Olan Yatırımlar		400.000.000		
<p>Bu örnek uygulamanın diğer çalışma kağıtları ile olan ilişkilerinin daha net biçimde anlaşılabilmesi için 1 no'lu düzeltme kaydının yukarıda yer alan çalışma kağıdı ile karşılaştırılması aydınlatıcı olacaktır.</p>						
<p>Düzeltilme tablosunun aktif ve pasif sütun toplamları arasında yapılacak netleştirme sonucu ulaşılacak aktif bakiyesi gelir bakiyesine, pasif bakiyesi ise gider bakiyesine eşit olacaktır. Bu eşitlik, düzeltme kayıtlarının doğru sütunlara kaydedildiğini teyit edici niteliktedir. Örneğin 770 Genel Yönetim Giderleri hesabından, 600.000.000 TL, 760 Pazarlama Satış ve Dağ. Giderleri hesabına bir düzeltme söz konusu olsun. Ayrıca 258 Yapılmakta Olan Yatırımlar hesabından 770 Genel Yönetim Giderleri hesabına 400.000.000 TL. düzeltme söz konusu olsun. Örnekte, Aktif ve Pasif sütunları 400.000.000 TL pasif bakiye verirken, Gider ve Gelir sütun toplamları (1.000.000.000 – 600.000.000)=400.000.000 TL Gider bakiyesi vermektedir.</p>						
		TOPLAM		400.000.000	1.000.000.000	600.000.000

Mustafa Yavaşoğlu, Sermaye Piyasası Mevzuatında Bağımsız Denetim. Birinci Baskı, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2001, s.309-310.

EK 3. Anket Formu

Sayın Başdenetçi,

“Hile Riski Değerlemesinin ve Hilelerin Bulunmasının Denetimin Etkinliğindeki Rolü” adlı doktora tez çalışmamın önemli bir bölümünü oluşturmak üzere hazırlanmış bu anketi yanıtlamanız dileğiyle ekte sunuyorum. Söz konusu anket Türkiye’de faaliyet gösteren denetim firmalarının hile riski değerlemesini, hilelerin bulunmasındaki tutumlarını, bilgilerini ve bu konuda iç denetçiyle işbirliğini ve tüm bunların denetim etkinliği ile ilişkisini ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Anket formunu yanıtlamak için harcayacağınız zaman ve değerli görüşleriniz bilimsel bir çalışmanın tamamlanması için önemli katkılar sağlayacaktır. Bu anket sonucunda elde edilen veriler toplu olarak değerlendirilecek ve ankete katılan firmaların adları ve firmalara ilişkin diğer bilgiler kesinlikle açıklanmayacaktır.

Size gönderilen anket formunu doldurduktan sonra aşağıdaki adrese **postayla**, ücreti tarafımdan olmak üzere **kargoyla** veya **faks** yoluyla gönderebilirsiniz.

Değerli katkılarınız için şimdiden teşekkür ederim.

Arş. Gör. Murat KİRACI

Türkiye’de SPK’dan yetki almış denetim firmalarında çalışan denetçilerin hile riskini değerlendirme uygulamalarını, hilelerin bulunmasındaki tutumlarını, hileler konusunda iç denetçiyle işbirliği konusundaki durumlarını belirlemeye yönelik bu çalışmaya destek vereceğinizi ümit ediyoruz.

Prof. Dr. Ferruh ÇÖMLEKÇİ (Danışman)

Anadolu Üniversitesi

İ.İ.B.F. İşletme Bölümü Öğretim Üyesi

Prof. Dr. Ö.Adil ATASOY

Osmangazi Üniversitesi

İ.İ.B.F. İşletme Bölüm Başkanı

Yazışma Adresi:

Murat KİRACI

TC. Osmangazi Üniversitesi – İ.İ.B.F. B Blok Kat:1

Muhasebe – Finansman Ana Bilim Dalı

Meşelik Kampüsü, 26480 ESKİŞEHİR

Tel:0 222 239 37 50 – 1735

Faks: (222) 229 25 27

E-Posta: mkiraci@ogu.edu.tr

SPK'DAN YETKİ ALAN DENETİM FİRMALARINA YÖNELİK ÖN BİLGİLER

Firma Adı (isteğe bağlı) :

Firma İçindeki Unvanınız / Mesleki Unvanınız :/ SMMM YMM

Eğitim Durumunuz : Lisans Y.Lisans Doktora

Denetim Mesleğinde Çalıştığınız Süre (Yıl) :

Firmanızda Yabancı Sermaye/Üyelik/Temsilcilik Var mı? : Evet Hayır

ANKET SORULARI

- 1) "Müşteri işletmedeki finansal tabloların hileden kaynaklanan yanıltıcı beyan riskini özel olarak belirlemek" olarak tanımlanan Hile Riski Değerlemesini yapıyor musunuz?
 Evet Hayır (Bu soruya yanıtınız hayır ise 6.soruya geçiniz)
- 2) Hile riski değerlemesini denetimin hangi aşamasında kullanıyorsunuz?(Yanıtınız birden fazla olabilir)
 Müşteriyi kabul etme ve denetim anlaşmasının yapılması aşaması
 Denetimin planlaması aşaması
 Denetimin yürütülmesi aşaması (Kanıt toplama ve denetim tekniklerinin kullanılması)
 Denetimin tamamlanması ve raporlanması aşaması
- 3) Müşteri işletmede hile olasılığını gösteren risk faktörlerini tespit etmede hangi araçları kullanıyorsunuz?
 Tanımlanmış risk faktörlerinin olup olmadığına yönelik kontrol listesi
 Tanımlanmış risk faktörlerinin olup olmadığına yönelik soru formu (anket) kullanma
 Hile riski faktörlerine işaret eden özel sorulara karşılık alınan kısa tanımlayıcı yanıtlar
 Diğer (Belirtiniz.....)
- 4) Hile riskini değerlendirme sonucunu ifade ederken hangi derecelendirme sistemini kullanıyorsunuz?
 Bir bütün olarak hile riskini "yüksek", "orta" veya "düşük" olarak değerlendirme
 Bir bütün olarak hile riskini yüzde olarak değerlendirme (%10, %30, %70 gibi)
 Diğer (Belirtiniz.....)
- 5) Hile riskini değerlendirme uygulamasında kimler görev almaktadır? (Yanıtınız birden fazla olabilir)
 Sorumlu Ortak Baş Denetçi Baş Denetçi
 Kıdemli Denetçi Denetçi
 Diğer (Belirtiniz.....)
- 6) Aşağıdaki hangi neden / nedenlerden dolayı hile riski değerlemesini yapmıyorsunuz?
 Bilgi sahibi olmadığım için Kullanım şeklini bilmediğim için
 Gereksiz gördüğüm için Diğer (Belirtiniz.....)
- 7) Denetim riskini belirlerken hile riskini, "asıl risk ve kontrol riski" olarak her ikisinin içerisinde mi düşünürsünüz?
 Evet Hayır
- 8) Hileleri bulma konusunda sorumlu olduğunuzu düşünüyor musunuz?
 Kesinlikle Düşünüyorum Kısmen Düşünüyorum Düşünmüyorum
- 9) Denetim raporunda önemli bir hileden dolayı "olumsuz görüş veya şartlı görüş belirttiğiniz veya görüş bildirmekten kaçındığınız" oldu mu?
 Evet Hayır
- 10) Hileleri bulmada aşağıdaki tekniklerden hangisini kullanırsınız? (Yanıtınız birden fazla olabilir)
 Analitik prosedürler Yeniden Hesaplama
 Doğrulama Gözlem yapma
 Fiziki sayım Hileler konusunda özel olarak hazırlanmış bilgisayar yazılımları
 Soruşturmalar Diğer (Belirtiniz.....)

- 11) Hileleri bulma konusunda özel bir eğitimin gerekliliğine inanıyor musunuz?
 Evet Hayır
- 12) Bulduğunuz (*her türlü*) muhasebe hileleri ve hatalarını müşteri işletmenin yönetimine bildiriyor musunuz?
 Evet Hayır
- 13) Önemli bir hileyi bulamamak sizce, yasal bir yaptırım gerektirir mi?
 Evet Hayır
- 14) Müşteri işletmenin iç denetim bölümüyle hileler konusunda bir işbirliği içine giriyor musunuz?
 Evet Hayır (Yanıtınız hayır ise 17.soruya geçiniz)
- 15) İç denetçiler hileler konusunda sizinle işbirliğine istekli midirler?
 Çok İstekli Kısmen İstekli İsteksiz
- 16) İç denetim bölümü sizinle hilelerle ilgili hangi konuda işbirliği yaptı?
 Hileleri önlemede ve caydırmada
 Hileleri bulmada
 Hile riskini değerlemede
 Diğer (Belirtiniz.....)
- 17) Sizce güvenilir bir denetim için, iç denetçiler hangi konuda bağımsız denetçilere daha fazla yardımcı olmalıdır?
 (Yanıtınız birden fazla olabilir, önem derecesine göre 1,2,3,....şeklinde sıralayınız)
İç kontrolü tanımada Olası hile bilgilerini paylaşmada
Risk değerlendirme uygulamalarında Yönetim hakkında bilgi almada
Denetim testlerinin yapılmasında Diğer (Belirtiniz.....)
- 18) Türkiye'de Hileler konusunda (Ser.Piy.Kan. ve 3568 sayılı Kanunda) yapılan yasal düzenlemeler sizce yeterli midir?
 Evet Hayır

Lütfen aşağıdaki ifadelerden size uygun seçeneği yandaki ölçeğe uygun şekilde işaretleyiniz.		5 Kesinlikle Katılıyorum	4 Katılıyorum	3 Kararsızım	2 Katılmıyorum	1 Kesinlikle Katılmıyorum
19	Müşteri işletmedeki hile yapılma olasılığını gösteren risk faktörleri tanımlanmalı ve araştırılmalıdır.	5	4	3	2	1
20	Müşteri işletmenin finansal tablolarında hileden kaynaklanan yanıltıcı beyan riskini özel olarak belirlemek gerekir.	5	4	3	2	1
21	Etkin bir denetim için ek maliyet getirirse de hile riskini değerlemek gerekir.	5	4	3	2	1
22	Hile riski değerlendirme sonuçlarını dikkate almak denetim çalışmasının güvenilirliğine olumlu katkı sağlar.	5	4	3	2	1
23	Hileleri bulmak denetim işinde hataları bulmaktan daha çok önemlidir.	5	4	3	2	1
24	Denetçiyi finansal tablolar hakkındaki görüşünü etkileyecek önemdeki hileleri bulmak ilgilendirir.	5	4	3	2	1
25	Denetçi güvenilir bir denetim yapmak için müşteri işletmedeki önemli hileleri bulmak zorundadır.	5	4	3	2	1
26	Hileleri bulmak etkin bir denetim çalışmasının sağlanmasında gereklidir.	5	4	3	2	1
27	İç denetçinin mesleki yeterliliği ve çalışmaları değerlendirildikten sonra kendisinden hileleri bulma konusunda bilgi alınabilir.	5	4	3	2	1
28	İç denetçi hile riski değerlendirme çalışmalarına katkı sağlayabilir.	5	4	3	2	1
29	İç denetçiyle işbirliği yapmak zaman, maliyet ve işgücü tasarrufu sağlar.	5	4	3	2	1
30	İç denetçiyle işbirliği yanlış bir denetim görüşüne varmayı engeller.	5	4	3	2	1

GÖSTERDİĞİNİZ İLGİDEN DOLAYI TEŞEKKÜR EDERİM.

Ek 4. SPK'DAN YETKİ ALMIŞ BAĞIMSIZ DENETİM KURULUŞLARI

NO	BAĞIMSIZ DENETİM KURULUŞU	ADRESİ	KOD	TEL	FAX
1	A-I YEMİNLİ MALİ MÜŞAVİRLİK VE DİŞ DENETİM A.Ş.*	Meşrutiyet Cad. Konur Sk. No:59/6 06640 Bakanlıklar / ANKARA	312	417 86 54	425 77 27
2	AKİS SERBEST MUHASEBECİ MALİ MÜŞAVİRLİK A.Ş.*	Büyükdere Cad. Alba İşhanı No: 67/71 Kat:9 80310 Mecidiyeköy/İSTANBUL	212	2137042	2138316
3	AGD AKYUZ-GUNEL-DEDE DANIŞMANLIK SERBEST MUHASEBECİ MALİ MÜŞAVİRLİK A.Ş.	Büyükdere Cad. Uç Yol Mevkii No:57/1 80670 Maslak / İSTANBUL	212	286 39 93 286 93 51	285 06 96
4	AK DENETİM YEMİNLİ MALİ MÜŞAVİRLİK A.Ş.*	Büyükdere Cad. No: 36 Levent Apt. Kat:7 D:25 80310 Mecidiyeköy / İSTANBUL	212	266 22 00	272 67 47
5	AKADEMİK DENETİM VE DANIŞMANLIK A.Ş.*	Çetin Emeç Biv. 8.Cad. No:13/4 06460 Öveçler / ANKARA	312	478 24 00	478 23 88
6	AKIN ERDEM YEMİNLİ MALİ MÜŞAVİRLİK A.Ş.*	Cumhuriyet Cad. Şakir Paşa İş Hanı No:91 K.6 80230 Elmadağ Taksim / İSTANBUL	212	291 68 49 291 68 50	291 68 46
7	AKSİYON DENETİM VE DANIŞMANLIK A.Ş.	Nenehatun Cad. Gülen Apt. No:86 Kat:1 D: 5 Gaziosmanpaşa / ANKARA	312	446 44 24	447 59 79
8	AKTAN YEMİNLİ MALİ MÜŞAVİRLİK A.Ş.	Vefa Bayırı Sok. Gayrettepe İş Merkezi No:6 C Blok D.1Gayrettepe/ İSTANBUL	212	266 41 71 274 17 47	266 27 63
9	ANALİZ BAĞIMSIZ DENETİM VE MALİ MÜŞAVİRLİK LTD.ŞTİ.*	Bayar Cad. No:105 D:9 PK: 34742 Kozyatağı-İSTANBUL	216	4635510	4635511
10	ARDEN BAĞIMSIZ DENETİM DANIŞMANLIK HİZMETLERİ A.Ş.*	Kızılırmak Sokak No: 12/5 Kocatepe / ANKARA	312	419 70 52	419 70 52
11	ARILAR BAĞIMSIZ DİŞ DENETİM A.Ş.*	Yalova Yolu Buttım Plaza Kat:17 No: 1655 16250 BURSA	224	211 42 39	211 42 49
12	ARTI YEMİNLİ MALİ MÜŞAVİRLİK A.Ş.	Bağdat Cad. Çam Apt. No:311/5 81080 Caddebostan / İSTANBUL	216	358 75 01 359 27 66	368 41 63
13	ATA ULUSLARARASI DENETİM VE SERBEST MUHASEBECİ MALİ MÜŞAVİRLİK A.Ş.	Yıldız Posta Cad. No:14 Emel Sitesi Kat:5 Daire:505 Gayrettepe/İSTANBUL	212	2130296	2673235
14	BAN-DEN YEMİNLİ MALİ MÜŞAVİRLİK VE BAĞIMSIZ DENETİM HİZMETLERİ A.Ş.*	Göreme Sok. No:6/6 06680 Kavaklıdere / ANKARA	312	467 10 06 467 17 14	467 17 14
15	BAŞARAN NAS SERBEST MUHASEBECİ MALİ MÜŞAVİRLİK A.Ş.*	BJK Plaza Süleyman Seba Cad. No:48 B-Blok K:9 Akaretler Beşiktaş 34357 / İSTANBUL	212	259 49 80	259 49 02
16	BAYLAN BAĞIMSIZ DENETİM VE YEMİNLİ MALİ MÜŞAVİRLİK A.Ş.	Şair Nigar Sk. Yalçınkaya İş Merkezi No:90/703 80220 Şişli / İSTANBUL	212	232 96 66	231 09 38
17	BBD BALANS BAĞIMSIZ DENETİM VE YEMİNLİ MALİ MÜŞAVİRLİK A.Ş.*	Yıldız Posta Cad. Günaydın Apt. 22/4 Gayrettepe	212	2728078	2666595
18	BİLGİ DENETİM YEMİNLİ MALİ MÜŞAVİRLİK A.Ş.*	Bağdat Cad. Hasan Amir Sk. Dursoy İş Merkezi No:4 K:3 Kızıltoprak / İSTANBUL	216	348 05 31 348 05 41	347 63 26 348 05 52
19	BİRİKİM BAĞIMSIZ DENETİM VE MALİ DANIŞMANLIK A.Ş.	Esat Cad. 38/1 Kavaklıdere/ANKARA	312	419 25 36	4193185
20	BİRLEŞİK UZMANLAR YEMİNLİ MALİ MÜŞAVİRLİK A.Ş.	Eski Büyükdere Cad. Yunus Emre Sk. No:1 Topçu İşhanı K:2 80660 4.LEVENT / İSTANBUL	212	283 87 07	283 84 77

21	BİRLEŞİM BAĞIMSIZ DENETİM HİZMETLERİ A.Ş.	Gazeteciler Mah. Keskin Kalem Sok. No:4/12 Esentepe / İSTANBUL	212	274 31 39	281 37 79
22	BKR KAYNAK YEMİNLİ MALİ MÜŞAVİRLİK A.Ş.*	Burhaniye Mah. Atilla Sok. No: 12 Beylerbeyi, 81210 Üsküdar / İSTANBUL	216	422 52 52	422 52 64
23	BOĞAZIÇI BAĞIMSIZ DIŞ DENETİM A.Ş.*	Sedef Cad. Ata 4 Ticaret Merkezi T Blok Kat:3 No:34 81120 Ataşehir-İSTANBUL	216	4560779	4560682
24	CEVDET SUNER DENETİM VE YEMİNLİ MALİ MÜŞAVİRLİK A.Ş.*	Büyükdere Cd. Alba İşhanı K:8 No:67/71 Mecidiyeköy 80310 / İSTANBUL	212	213 70 42	213 83 16
25	CAN ULUSLARARASI DENETİM A.Ş.*	Dünya Ticaret Merkezi Blokları A2 Blok Kat. 16 No. 458 34830 Yeşilköy-İSTANBUL	212	4656500	4656515
26	DEĞER-D YEMİNLİ MALİ MÜŞAVİRLİK A.Ş.*	Büyükdere Cad. Neutron İş Hanı No: 119 K:6 80280 Gayrettepe / İSTANBUL	212	2119901 2119902 211 99 04	211 99 52
27	DENET YEMİNLİ MALİ MÜŞAVİRLİK A.Ş.*	Avni Dilligil Sok. No:6 34394 Mecidiyeköy / İSTANBUL	212	275 96 90 274 77 06	272 33 23 272 62 16
28	DENETİM SERBEST MALİ MÜŞAVİRLİK A.Ş.	Yapı Kredi Plaza, Büyükdere Cad. B Blok Kat:5 80620 Levent / İSTANBUL	212	283 15 85	283 15 93
29	DENGE SERBEST MUHASEBE VE MÜŞAVİRLİK HİZMETLERİ A.Ş.	Akıncı Bayırı Sokak No: 26 80290 Mecidiyeköy / İSTANBUL	212	288 72 22	288 33 45 288 06 28 2884057
30	DENGE İZMİR BAĞIMSIZ DIŞ DENETİM VE YEMİNLİ MALİ MÜŞAVİRLİK A.Ş.*	Şehit Fethi Bey Cad. No: 55 Heris İş Merkezi Kat:16 35210 Pasaport / İZMİR	232	445 15 50	4453544 445 09 04
31	DENGE ANKARA YEMİNLİ MALİ MÜŞAVİRLİK A.Ş.	Birlik Mahallesi 11. Sok. No:24/18 06610 Çankaya	312	4415941	4385374
32	DFK DENETİM FINANS KONTROL YEMİNLİ MALİ MÜŞAVİRLİK A.Ş.	Şakir Kesebir Sk. No:36 K:2 D:8 Balırmucu Plaza-4 Beşiktaş 80700 / İSTANBUL	212	274 84 37 213 08 45 272 38 69	274 73 32
33	DRT DENETİM REVİZYON TASDİK YEMİNLİ MALİ MÜŞAVİRLİK A.Ş.*	Yapı Kredi Plaza Büyükdere Cad. B Blok Kat:6 80620 Levent	212	3398400	3398484
34	EKİP YEMİNLİ MALİ MÜŞAVİRLİK A.Ş.	Görelle Mah. Yeşilvadi Sok. No:1 Kavacık Beykoz / İSTANBUL	216	485 14 00	485 14 00
35	ENGİN SERBEST MUHASEBECİLİK MALİ MÜŞAVİRLİK A.Ş.*	Yıldız Posta Cad. Dedeman İş Hanı No. 48 Kat. 6 34394 Esentepe-Beşiktaş	212	274 29 45	274 18 19
36	ERİŞEN BAĞIMSIZ DENETİM MALİ MÜŞAVİRLİK A.Ş.*	Dr. Mediha Eldem Sokak 77/18 06640 Kızılay	312	4301960	4301964
37	FORM DENETİM VE DANIŞMANLIK A.Ş.	1377 Sokak No:3 Daire 12 35210 Alsancak İZMİR	232	4660157	4660157
38	GLOBAL ULUSLARARASI BAĞIMSIZ REVİZYON VE DENETİM A.Ş.*	Kısıklı Cad. Haluk Türksöy Sok. No:7 Bağlarbaşı / İSTANBUL	216	4746180	4746189
39	GÖZET YEMİNLİ MALİ MÜŞAVİRLİK A.Ş.*	İnönü Cad. Değer Sk. Modül İşhanı K:5 No:1/19 16230 BURSA	224	252 60 30	252 60 36
40	GÖZLEM DENETİM VE DANIŞMANLIK HİZMETLERİ A.Ş.*	Ziya Gökalp Cad. No:16/16 06650 Kızılay / ANKARA	312	433 03 78 433 03 80	433 56 54
41	GÜÇBİR YEMİNLİ MALİ MÜŞAVİRLİK VE BAĞIMSIZ DENETİM A.Ş.*	Mesnevi Sokak No: 14/ 8 Çankaya / ANKARA	312	438 76 96 439 28 53	4415066
42	GÜNEY SERBEST MUHASEBECİ MALİ MÜŞAVİRLİK A.Ş.	Büyükdere Cad. Beytem Plaza No:26 K:9-10 34381 Şişli	212	3153000	2308291
43	GYM GÜRELİ YEMİNLİ MALİ MÜŞAVİRLİK A.Ş.	Büyükdere Cad. Uç Yol Mevkii No: 57/2 80670 Maslak / İSTANBUL	212	286 12 12	276 67 02 276 67 03

44	İCS BAĞIMSIZ DENETİM SERBEST MUHASEBECİ VE MALİ MÜŞAVİRLİK A.Ş.*	Cumhuriyet Cad. Dağ Apt. No:10 K:3 D:7 Elmadağ 80200 / İSTANBUL	212	232 52 00	248 08 00
45	İHY DENETİM DANIŞMANLIK YEMİNLİ MALİ MÜŞAVİRLİK A.Ş.*	İnönü Cd. Sümer Sok. Sümko Sitesi M-7 B-Blok Işıl Apt. K:10 D:43 Kozyatağı - Kadıköy / İSTANBUL	216	445 11 94	410 83 03
46	IŞIK YEMİNLİ MALİ MÜŞAVİRLİK A.Ş.	Beylerbeyi, Burhaniye Mah. Atilla Sk No: 12 81210 Üsküdar / İSTANBUL	216	422 52 52	422 52 64
47	İLKE YEMİNLİ MALİ MÜŞAVİRLİK A.Ş.*	İnönü Cd. Değer Sk. Modül İşhanı No: 1/12 16230 BURSA	224	252 60 24 252 60 25	255 10 69
48	İRFAN YEMİNLİ MALİ MÜŞAVİRLİK A.Ş.*	Kısıklı, AlemdağCad. No:46 D.7 K:2 Büyükcamlıca Üsküdar 81190 / İSTANBUL	216	521 41 84	521 41 92
49	İTİMAT YEMİNLİ MALİ MÜŞAVİRLİK A.Ş.*	Ataşehir Karaman Çiftliği Cad. Yeşim Blokları-9 D:3 81120 Küçükbakkalköy Kadıköy / İSTANBUL	216	455 27 66 456 27 41	455 27 65
50	KAPİTAL YEMİNLİ MALİ MÜŞAVİRLİK A.Ş.	Karanfil Sokak No. 72 3.Levent/İSTANBUL	212	284 39 00 284 38 09	2843901
51	KAVRAM DENETİM VE YEMİNLİ MALİ MÜŞAVİRLİK A.Ş.	Koca Mansur Sk. Şafak Apt. No: 139/5 Şişli / İSTANBUL	212	246 70 71 246 70 54 241 19 96	232 23 56
52	KUTAY SERBEST MUHASEBE MALİ MÜŞAVİRLİK VE DENETİM A.Ş.	Emniyet Evleri Mah. Çelebi Mehmet Sokak No. 13/2 80650 4. Levent/İSTANBUL	212	2812529	2812524
53	M.G.I. BAĞIMSIZ DENETİM VE DANIŞMANLIK A.Ş.	Levent Cad. Tekirler Sok. No. 4 80700 Beşiktaş/İSTANBUL	212	2812929	2800180
54	MED YEMİNLİ MALİ MÜŞAVİRLİK VE DENETİM A.Ş.	Salih Tozan Sk. Yosun Apt. No:9/13 80300 Gayrettepe / İSTANBUL	212	356 78 62 356 78 63	356 67 96
55	MOD MALİ MÜŞAVİRLİK VE BAĞIMSIZ DIŞ DENETİM A.Ş.*	Sezenler Sokak No. 4/8 06430 Sıhhiye/ANKARA	312	231 68 12	231 68 13
56	OLUŞUM BAĞIMSIZ DIŞ DENETİM VE DANIŞMANLIK A.Ş.	Kırkpınar Sokak No: 17/9 Çankaya / ANKARA	312	4402123 438 78 25	439 62 19
57	ÖNDER BAĞIMSIZ DENETİM VE DANIŞMANLIK A.Ş.*	Necatibey Cad. Deniz İşhanı No:58/10 Sıhhiye / ANKARA	312	231 37 15	229 47 49
58	ÖZ DENETİM YEMİNLİ MALİ MÜŞAVİRLİK HİZMETLERİ LTD. STİ	Koza Sok. No:141/11 Büyükesat ANKARA	312	4364710	4364711
59	OZDEMİR YEMİNLİ MALİ MÜŞAVİRLİK . A.Ş.	İtri Dede Sokak No:21 81030 Kızıltoprak/ İSTANBUL	216	330 37 10	330 37 21
60	POLARIS REVİZYON DENETİM A.Ş.	Bostancı Mah. İbrahimaga Sokak No.14 Kat. 1 Daire 7 Bostancı Kadıköy/İSTANBUL	216	4452654	4452637
61	PÜR DENETİM YEMİNLİ MALİ MÜŞAVİRLİK A.Ş.	Bahariye Caddesi Site 64 B Blok No. 25/9	216	4493700	4493771
62	RANDIMAN DENETİM YEMİNLİ MALİ MÜŞAVİRLİK A.Ş..	İncirli Cad. Yeşilada Sok. Erman Apt. B-Blok No: 2/7 Bakırköy / İSTANBUL	212	570 76 45 570 76 46	570 76 47
63	RASYONEL BAĞIMSIZ DENETİM A.Ş.*	Perihan Sokak Denge Han No. 67 Kat. 2 80260 Şişli	212	2311086	2412445
64	REHBER YEMİNLİ MALİ MÜŞAVİRLİK A.Ş.*	Hoşdere Caddesi No: 184/3 06550 Çankaya / ANKARA	312	4406721 4406722	4406722
65	SAYDAM YEMİNLİ MALİ MÜŞAVİRLİK VE DENETİM HİZMETLERİ A.Ş.	Darüşşafaka Mh. Açelya Sk. Mülkiyeliler Sitesi B2-Blok D:31 80884 Maslak	212	2864282	2761273
66	SAYGIN YEMİNLİ MALİ MÜŞAVİRLİK VE DENETİM A.Ş.	Kıbrıs Şehitleri Cad.1444 Sokak No.8/5 Alsancak-İZMİR	232	4643040	4643919
67	SEÇKİN YEMİNLİ MALİ MÜŞAVİRLİK VE BAĞIMSIZ DENETİM A.Ş.	Okul Sokak, Altunizade Sit. B-Blok No:3/19 81190 Altunizade / İSTANBUL	216	325 84 42	339 55 55
68	SIRDAŞ BAĞIMSIZ DIŞ DENETLEME VE MALİ MÜŞAVİRLİK A.Ş.*	Meşrutiyet Caddesi No. 16/8 Kızılay/ANKARA	312	425 60 55	417 98 89

69	SOMAY SERBEST MUHASEBECİ MALİ MÜŞAVİRLİK LTD.STİ.	Büyükdere Cad. No:118/10 80230 Zincirlikuyu / İSTANBUL	212	212 30 53	288 37 48
70	SUN BAĞIMSIZ DIŞ DENETİM YEMİNLİ MALİ MÜŞAVİRLİK A.Ş.	Atatürk Cad. No. 174/1 Ekim Pasajı K. 1 D. 1 İZMİR	232	4456040 483 03 74 483 99 67	445 13 05
71	TREND DENETİM VE YEMİNLİ MALİ MÜŞAVİRLİK A.Ş.*	Avnidilligil Sok. No. 10/3 80300 Mecidiyeköy-Şişli/İSTANBUL	212	2741122	2740930
72	TÜRKERLER YEMİNLİ MALİ MÜŞAVİRLİK A.Ş.	Meşrutiyet Cd. No: 170/9 Daire Apt. 80050 Beyoğlu / İSTANBUL	212	293 04 06	293 20 79
73	ULUSAL BİRLEŞİK BAĞIMSIZ DIŞ DENETİM TASDİK ve YMM A.Ş.*	Tomtom Mh. Yeniçarşı Cd. Eski Çiçekçi Sk No. 44/4 Beyoğlu/İSTANBUL	212	2451875	2445430
74	UYUM YEMİNLİ MALİ MÜŞAVİRLİK A.Ş.*	Sümer 2 Sok. No. 39/6 (Akahan) Kızılay	312	2307499	2305452
75	UZMAN YEMİNLİ MALİ MÜŞAVİRLİK VE DENETİM A.Ş.	Ambarlıdere Fatih Sokak No. 19/4 Ulus, Beşiktaş-İSTANBUL	212	3580380	3580379
76	YKY BAĞIMSIZ DENETİM VE YEMİNLİ MALİ MÜŞAVİRLİK A.Ş.	And Sokak No:8/12 06680 Çankaya / ANKARA	312	468 30 25	426 80 34
77	YORUM YEMİNLİ MALİ MÜŞAVİRLİK A.Ş.	İçerenköy Ali Nihat Tarlan Cd. Eryılmazlar Sok. No. 8/5 34752 Kadıköy	216	5747414	5742212
78	YÖNET YEMİNLİ MALİ MÜŞAVİRLİK VE DENETİM A.Ş.*	İnönü Cad. Akarपाल Apt. No:22 K:2 80090 Gümüşsüyü / İSTANBUL	212	251 66 22	251 66 99
79	YÖNTEM YEMİNLİ MALİ MÜŞAVİRLİK A.Ş.	Cumhuriyet Biv. Erden İşhanı No:87/10 Pasaport / İZMİR	232	445 41 63	425 08 74
80	KURUMSAL VİZYON ULUSLARARASI DENETİM ve DANIŞMANLIK AŞ.	Cinnah Cd. 76 / 6 06690 ANKARA	0312	4417505	4417510
81	BAKIŞ YMM ve BAĞIMSIZ DENETİM AŞ.	Çetin Emeç Bulvarı 65.Sokak No: 1 /11 06550 Balgat ANKARA	0312	2840335	2843685

* Araştırmanın yapıldığı firmalar.

KAYNAKÇA

Kitaplar

- Ak, Bülent. **Vergi Cezaları ve Uzlaşma**. Yaklaşım Dergisi Eki, Mayıs 2002.
- Akgül, Aziz ve Osman Çevik. **İstatistiksel Analiz Teknikleri "SPSS'te İşletme Yönetimi Uygulamaları"**, Emek Ofset, Ankara, 2003.
- Altunışık, Remzi, Recai Coşkun, Engin Yıldırım ve Serkan Bayraktaroğlu. **Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri**, Birinci Baskı, Sakarya Kitabevi, Sakarya, Ekim, 2001.
- Arens, Alven A. and James K. Loebbecke, **An Integrated Approach Auditing**. Eight Edition, Prentice Hall Inc., New Jersey, 2000.
- Ataman, Akgül Başak ve Doğan Argun, **İç Denetim Türk İşletmelerinde Uygulanmasına İlişkin Bir Anket Çalışması**. İstanbul, Türkmen Kitabevi, 1998.
- Ataman, Başak. **Türk Denetim Kurumları**. Birinci Baskı, İstanbul, Türkmen Kitabevi, 2000.
- Ataman, Ümit, Rüstem Hacirüstemoğlu ve Nejat Bozkurt, **Muhasebe Denetimi Uygulamaları**. Birinci Baskı, İstanbul, Alfa Yayınları, 2001.
- Bologna, G.Jack and Robert J. Lindquist, **Fraud Auditing and Forensic Accounting**. First Edition, New York, John Wiley&Sons Inc., 1987.
- Bozkurt, Nejat. **Muhasebe Denetimi**. Birinci Baskı, Alfa Yayınları, İstanbul, 1998.
- Brigham, Eugene F. **Finansal Yönetimin Temelleri**. İngilizceden Çeviren: Özdemir Akmut ve Halil Sarıaslan, Ankara Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, Cilt 1, Ankara, 1996.
- Cadmus, Bradford and Arthur J.E Chield, **Internal Control, Against Fraud and Waste**. New York, Prentice Hall, 1953.
- Canküyer, Ersoy ve Zerrin Aşan. **Parametrik Olmayan İstatistik Teknikleri**, Birinci Baskı, Anadolu Üniversitesi Yayınları No:1266, Eskişehir, 2001.
- Çömlekçi, Ferruh. **Muhasebe Denetimi**. Birinci Baskı, Eskişehir, Birlik Ofset, 2001.

Çömlekçi, Ferruh ve Melih Erdoğan, **Muhasebe Denetimi**. Üçüncü Baskı, Eskişehir, Açık Öğretim Yayınları No:544 ,1999.

Çömlekçi, Necla. **Bilimsel Araştırma Yöntemi ve İstatistiksel Anlamlılık Sınamaları**, Birinci Baskı, Bilim Teknik Yayınevi, İstanbul, Kasım, 2001.

Durmuş, Ahmet Hayri ve Mehmet Emin Arat. **Muhasebe Organizasyonu**. Marmara Üniversitesi Nihad Sayar Eğitim Vakfı Yayınları No: 496/730, İstanbul, 1995.

Erdoğan, Melih ve Nurten Erdoğan, **Muhasebede Bilgisayar Kullanımı**. Birlik Ofset, Eskişehir, 1999.

Erdoğan, Melih. **Denetim**, Birinci Baskı, Eskişehir, 2001.

Ertuna, İbrahim Özer. Türkiye'de **Muhasebe İlke ve Kurallarının Uygulanması ve Alınması Gerekli Tedbirler**, XII Türkiye Muhasebe Kongresi, Türkiye Muhasebe Uzmanları Derneği Yayın No:6, İstanbul, 1979.

Gürbüz, Hasan. **Muhasebe Denetimi**. Dördüncü Baskı, İstanbul, Bilim Teknik Yayınevi, 1995.

Güredin, Ersin. **Denetim**, Onuncu Baskı, İstanbul, Beta Yayınları, 2000.

Holland, Janet L. and George Georgides, **HUD Audit Procedures**. Harcourt Brace Professional Pub. San Diego, 1999.

Holmes, Arthur and Wayne S. Overmyer, **Muhasebe Denetimi (Auditing) Standartları ve Yöntemleri**, 1.Bilimsel Yayınlar Derneği, Yayın No:5, Ankara, 1975.

Holmes Arthur W. and Wayne S. Overmyer, **Auditing Principles and Procedure**. Seventh Edition, Richard D. Irwin Inc. Illinois, 1971.

Horace R. Brock, Charles E. Palmer and Billie M. Cunningham. **Accounting Principles and Applications**. Fifth Edition, Glencoe Macmillan/McGraw-Hill, 1990.

Kardeş, Seval. **Denetimin Etkinliğinin Arttırılmasında Analitik İnceleme Prosedürlerinin Kullanımı ve Türkiye'deki Denetim Firmalarına Yönelik Bir Araştırma**. SPK Yayın No:29, Ankara, 1996.

Kaval, Hasan. **Muhasebe Denetimi**. Birinci Baskı, Akademik Denetim AŞ. Yayınları, Ankara, 2003.

Kell, Walter G., William C. Boynton and Richard E. Ziegler, **Modern Auditing**, 4. Edition, John Wiley and Sons Inc. 1989.

Kepekçi, Celal. **Bağımsız Denetim**. İkinci Baskı, Ankara, Siyasal Kitabevi, 1996.

_____. **İşletmelerde İç Kontrol Sisteminin Etkinliğini Sağlamada İç Denetimin Rolü**, Eskişehir İ.T.İ.A. Yayınları No:215/171, 1982.

Kumkale, Ruknettin. **Açıklamalı Muhasebe Terimleri Sözlüğü**. Birinci Baskı, Literatür Yayınları No:75, İstanbul, 2002.

Maliye Hesap Uzmanları Derneği, **Denetim İlke ve Esasları**. İkinci Baskı, Cilt 1, İstanbul, Yıldız Ofset, 1999.

Messier, William F., **Auditing A Systematic Approach**. Int. Editon, New York, The McGraw-Hill, 1997.

Mooler, Robert and Herbert N. Witt, **Brink's Modern Internal Auditing**. Fifth Edition, New Jersey, John Wiley&Sons, 1999.

Nakıp, Mahir. **Pazarlama Araştırmaları Teknikler ve SPSS Destekli Uygulamalar**, Birinci Baskı, Seçkin Yayınları, Ankara, 2003.

Pany, Kurt and O.Ray Whittington, **Auditing**. Second Edition, Chicago, Irwin, 1997.

Robertson, Jack C. and Timothy J. Louwers, **Auditing**, Ninth Edition, Boston, Irwin McGraw-Hill, 1999.

Rodoplu, Ergun. "Yapay Zeka", Gazi Üniv. Endüstriyel Sanatlar Eğitim Fakültesi Bilgisayar Eğitimi Bölümü 1-A, Ders Notları, Ankara.

Sawyer, L.B., **Sawyer's Internal Auditing, The Practice and Modern Internal Auditing**. The Institute of Internal Auditors, Florida, 1988.

Stettler, Howard F. **Auditing Principles**, Fifth Edition, Prentice-Hall, Inc, 1982.

Sevilengül, Orhan. **Genel Muhasebe**. Altıncı Baskı, Ankara, Gazi Kitabevi, 1997.

Seyidoğlu, Halil. **Bilimsel Araştırma ve Yazma El Kitabı**, Yedinci Baskı, Güzem Yayınları No:13, , İstanbul,1997.

Uzay, Şaban. **İşletmelerin İç Kontrol Sistemini İncelemenin Bağımsız Dış Denetim Karar Sürecindeki Yeri ve Türkiye'deki Denetim Firmalarına Yönelik Bir Araştırma**. SPK Yayınları No:132, Ankara, 1998.

Yarar, Emine. **Bilgisayar Destekli Denetim Teknikleri**. Sayıştay Hizmet İçi Eğitim Yayınları, Nisan, 2000.

Yavaşoğlu, Mustafa. **Sermaye Piyasası Mevzuatında Bağımsız Denetim.** Birinci Baskı, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2001.

Yılandı, Münevver. **İç Denetim-Türkiye'nin 500 Büyük Sanayi İşletmesi Üzerine Bir Araştırma.** Birinci Baskı, TC. Osmangazi Üniversitesi Yayınları No:086, Eskişehir, 2003.

Yılmaz, Kazım. **VUK; GVK; KVK ve KDVK Açısından Değerleme.** İkinci Baskı, T.Ş.O.F Plaka Matbaacılık, Ankara, 2000.

Seyidoğlu, Halil. **Ekonomi ve İşletmecilik Terimleri Açıklamalı Sözlük,** Güzem Can Yayınları No:15, İstanbul, 1999.

Dergiler

Albrecht W. Steve and Conan C. Albrecht, "Root Out Financial Deception", **Journal of Accountancy**, April, 2002.

Albrecht, W. Steve, James D. Stile and Kevin B. Stocks "What Do Internal Auditors Need to Know", **Internal Auditor**, October, 1993.

Alderman Janet L. and C. Wayne, "The Internal Auditor's Responsibility for Fraud", **CPA Journal**, Volume 68, Issue 1, January, 1998.

Apostolou, Barbara A. John M. Hassell, Sally A. Webber and Glenn E. Summers, "The Relative Importance of Management Fraud Risk Factors", **Behavioral Research in Accounting**, Annual 2001.

Aras, Engin. "Kredi Kullanımında Muhasebe Denetiminin Önemi", XVI Türkiye Muhasebe Kongresi, TURMOB, 1997.

Ay, İsmail ve Diğerleri, " Denetim Alanında Yeni Düzenlemeler ve Türkiye'ye Yansımaları", **İç Denetim Dergisi**, Sayı 5, Sonbahar 2002.

Barnett Andrew H. and Brown James E., "The CPA As Fraud-Buster", **Journal Of Accountancy**, , Volume 185, Issue 5, May, 1998.

Birgili, Erhan ve Hakan Tunahan. "Hileli Finansal Raporlama veya Pandoranın Açılan Kutusu", 1.Türkiye Uluslararası İş ve Meslek Ahlakı Kongresi 17-19 Eylül 2003, Hacettepe. Üniversitesi İşletmecilik Meslek Etiği Uygulama Araştırma Merkezi.

Bozkurt, Nejat. "Mali Tabloların Bağımsız Denetimi Açısından Bağımsız Denetçi ve İç Denetçi İlişkisi", **Yaklaşım Dergisi** Yıl3, Sayı.27, Mart 1995.

_____. "İşletmede Hile Yapan Çalışanların Karakteristik Özellikleri", **Yaklaşım Dergisi**, Yıl 8, Sayı. 93, Eylül, 2000.

_____. "Muhasebe ve Denetim Mesleğinde Yeni Bir Alan: Adli Muhasebecilik", **Yaklaşım Dergisi**, Yıl 8, Sayı.94, Ekim, 2000.

_____. "Kobi'lerde Yapılan Hileler, Ortaya Çıkartılması ve Önlenmesi", **Yaklaşım Dergisi**, Yıl 8, Sayı 96, Aralık, 2000.

_____. "İşletmelerde Yönetim Kurullarının Etkinliğini Sağlamada Denetim Komitelerinin Rolü", **Yaklaşım Dergisi**, Yıl 9, Sayı 98, Şubat 2001.

Bukics, Rose Maria L. and John M. Fleming, "Fraud Detection: SAS 99 Increases Auditors' Responsibilities", **Pennsylvania CPA Journal**, Winter, 2003.

Calderon Thomas G. and John J. Cheh, "A Roadmap for Future Neural Networks Research in Auditing and Risk Assessment", **Accounting Information System**, July, 2002.

Crowder, Nita. "Fraud Detection Techniques", **Internal Auditor**, Volume 54, Issue 2, April, 1997.

Denetim Açısından Risk Değerlemesi, **Activeline Dergisi**, Sayı 6, Eylül, 2000.

Coderre, David G. "Computer Assisted Fraud Detection", **Internal Auditor**, Volume 57, Issue 4, August, 2000.

Colbert, Janet L. "The Other Side of SAS 65", **Internal Auditor**, April, 1992.

Çaliyurt, Kıymet Tunca. "1992-2002 Yılları Arasında Türk Muhasebecilerin Başvurdukları Hileler Üzerine İstatistikî Bir Araştırma", **Türkiye Uluslararası İş ve Meslek Ahlakı Kongresi**, 17-19 Eylül 2003, Hacettepe. Üniversitesi İşletmecilik Meslek Etiği Uygulama Araştırma Merkezi, Ankara, 2003.

Dreck, Philip D., and Mark.J. Nigrini, "Computer Assisted Analytical Procedures Using Benford's Law", **Journal of Accounting Education**, June 2000.

Durlanık, S.Sabit. "Hileli İşlemlere Yönelik Bağımsız Denetim Standardı Önerisi", **Vergi Dünyası Dergisi**, Sayı 237, Mayıs, 2001.

Erdoğan, Melih. "Muhasebe Hilelerinin Ortaya Çıkartılmasında Benford Yasası", **Muhasebe ve Denetim Bakış Dergisi**, Yıl 1, Sayı 3, Ocak, 2001.

- Erdoğan, Nurten. "Hilelerin Karşısında Denetçinin Sorumluluğu ve SAS No.82", **Muhasebe ve Denetime Bakış Dergisi**, Yıl 2, Sayı 6, Şubat, 2002.
- Eroğlu, Cengiz Alp. "Sarbanes-Oxley Kanunu: Kurumsal Yönetim ve Kamunun Aydınlatılmasına İlişkin Getirdikleri", **Sermaye Piyasası Kurulu: Meslek Personeli Derneği Dergisi**, Mayıs-Haziran 2003.
- Gramling, Audrey A. and Patricia M. Myers, "Internal Auditor's Assessment of Fraud Warning Signs: Implications for External Auditors", **The CPA Journal**, June 2003.
- Green B.P. and Choi J., "Assessing the Risk of Management Fraud Through Neural Network Technology", **Audit Journal Practice and Theory**, Spring, 1997.
- Grice, John Stephen. "Fraud Detection in Audits of Non-For-Profit Organizations", **National Public Accountant**, Volume 46, Issue 1, February- March 2001.
- Hillison, W., C.Pacini and D.Sinason, "The Internal Auditor as Fraud Buster", **Managerial Auditing Journal**, 14/7,1999.
- Hoffman, Heiman, Vicky B. Morgan and Kimberly P., "The Warning Signs of Fraudulent Financial Reporting", **Journal of Accountancy**, Volume 182, Issue 4, October, 1996.
- Internal Auditor**, "Analyzing Organizational Fraud", April, 2001.
- Kaya, Aslan. "Denetim Sürecinde Önemlilik", **Muhasebe ve Denetime Bakış Dergisi**, Yıl 1, Sayı 1, Nisan, 2000.
- Leinicke, Linda M., Joyce A. Ostrosky and W. Max Rexroad, "Fraud Hotlines", **The Internal Auditor**, Volume 51, Issue 1, February, 1994.
- Lendez, Anthony M. "The CFE: Another Weapon for Fighting Fraud", **The Journal of Corporate Accounting & Finance**, May-June, 2001.
- Mancino, Jane and Peter D. Fleming "The Auditor and Fraud", **Journal of Accountancy**, April, 1997.
- McConnel Donald K. and George Y.Banks, "The New Fraud Audit Standard", **The CPA Journal**, Volume 67, No 6, June, 1997.
- McDonald, Donald K., and Banks George Y., "Implementing The New Fraud Auditing Standard in Your Auditing Practice", **Ohio CPA Journal**, Volume 56, Issue 3, July-September, 1997.

- Mooney, J.Lowell, Horace W. Harrell and Stephen E.Ludwig, " Audit Software that Helps Your Company Stop Fraud", **The Journal of Corporate Accounting&Finance**, May-June 2000.
- Munter, Paul and Thomas A. Ratcliffe, "Auditor's Responsibilities for Detection of Fraud", **The National Public Accountant**, Volume 43, Issue 7, September, 1998.
- Önder, Türkan. "Finansal Tabloların Denetiminde Hile'nin Araştırılması ve Denetçinin Sorumluluğu-82 Nolu Denetim Standardı ve SPK Standartları Arasındaki Farklar", **Marmara İ.İ.B.F Dergisi**, Cilt XV, Sayı1, 1999.
- Patrick A. Casabona, Michael J. Grego, "SAS 99-Consideration of Fraud in a Financial Statement Audit: A Revision of Statement on Auditing Standards 82", **Review of Business**, Spring, 2003.
- Reckers, Philip M.J. "Operationalizing SAS 65: A Decision Aid Approach", **Ohio CPA Journal**, Vol. 56 Issue 4, October-December 1997.
- Reinstein Alan and Gregory A. Coursen, "Considering the Risk of Fraud; Understanding the Auditor's New Requirements", **The National Public Accountant**, Volume 44, March-April, 1999.
- SAS No.99 Official Releases, **Journal of Accountancy**, Volume 195, Issue 1, January, 2003.
- Schueler, Dennis R. "The Challenge of SAS 65", **Internal Auditor**, April, 1992.
- Sipahi, Barış. "Denetimde Risk Modelinin Oluşturulması", **Marmara Üniv. İ.İ.B.F. Dergisi**, Cilt 15, Sayı 1, 1999.
- Shelton, Sandra Walter, O. Ray Whittington and David Landsittel, "Auditing Firm's Fraud Risk Assessment Practices", **Accounting Horizons**, Volume 15, No 1, March, 2001.
- Thomas, C. William, Juan Alejandro, Fraud Related Audit Issues, **The CPA Journal**, Volume 71, Issue 8, August, 2001.
- Uzay, Şaban. "Yolsuzlukların Ortaya Çıkartılması ve Önlenmesinde Denetçilerin Sorumluluğu", **5. Türkiye Muhasebe Denetimi Sempozyumu**, İSMMMÖ Yayını No:32, 2001.
- Yılcı, Münevver. "Denetim Komitesinin İç Denetimin Etkinliğini Sağlamadaki ve Hileleri Önlemedeki Rolü", **Muhasebe ve Denetime Bakış Dergisi**, Ocak 2003.
- Wells, Joseph T. "Occupational Fraud: The Audit as Deterrent", **Journal of Accountancy**, April, 2002.

Yayınlanmamış Tez, Rapor ve Araştırmalar

Akarkarasu, Nahir. "Halka Açık Şirketlerde İç Denetim ve Denetim Kurullarının Etkinleştirilmesi İçin Öneriler", SPK Yeterlilik Etüdü, İstanbul, 2000.

Azaltun, Murat. "Otel İşletmelerinde Hata ve Hileleri Önleme Aracı Olarak İç Kontrol", Anadolu Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1998.

Baglia, David S. "The Effects of Auditor Type, Auditor Experience Level, and Audit Firm Structure on Audit Evidence Decisions: An Emprical Examination Under Cases Both High and Low Fraud Risk", Thesis of Doctorate, Cleveland State Univ. May 2000.

Demirci, Nalan. "Muhasebede Hata ve Hile" Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1998.

Dönmez, Recai. "Teoride ve Uygulamada Vergi Afları" Yayınlanmamış Doktora Tezi Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1990.

Fraud Survey, KPMG, 1998.

Kaymak, Can. "Muhasebede Yapılan Hata ve Hilelerin Muhasebe ve Muhasebe Denetimi Yönünden Değerlendirilmesi." Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1996.

Report to Nation on Occupational Fraud and Abuse (The Wells Report), ACFE, 1996.

Report To The Nation Occupational Fraud and Abuse, ACFE, Austin, 2002.

Yılcı, Münevver, Birol Yıldız, Tunç Köse ve Murat Kiracı, "Muhasebe Denetiminde Kontrol Risk Düzeyinin Belirlenmesi: Yapay Sinir Ağı Yaklaşımı", TC. Osmangazi Üniversitesi. Bilimsel Araştırma Projesi, 2002.

Kanun, Tebliğ ve Yönetmelikler

3568 Sayılı Kanun, 13 Haziran 1989 Tarih, 20194 sayılı resmi gazete.

Bankalarda Bağımsız Denetim Yapacak Kuruluşlara İlişkin Esaslar Hakkında Yönetmelik, 21.3.1997 tarih, 22910 sayılı resmi gazete.

AICPA, **SAS No.22: Planning and Supervision**, (New York, 1978).

AICPA, **SAS No.47: Audit Risk and Materiality in Conducting an Audit**, (New York, 1983).

AICPA, **SAS No. 56: Analytical Procedures**, (New York, 1988).

AICPA, **SAS No.65: The Auditor's Consideration of the Internal Function in an Audit of Financial Statement**, (New York, May 1991).

AICPA, **SAS No.82: Consideration of Fraud in a Financial Statement Audit**", (New York ,1997).

AICPA, **SAS No.99: Consideration of Fraud in a Financial Statement Audit**", (New York, 2002).

IFAC, The International Auditing Practices Committee, International Guideline No:11 Fraud and Error, Par.5.1982.

Sermaye Piyasasındaki Bağımsız Dış Denetleme Hakkındaki Yönetmelik, 13 Aralık 1987, 19663 sayılı Resmi Gazete

Sermaye Piyasasında Bağımsız Denetim Hakkında Tebliğ, 4 Mart 1996 Tarih ve 22570 sayılı resmi gazete.

Serbest Muhasebeci, Serbest Muhasebeci Mali Müşavir ve Yeminli Mali Müşavirlerin Çalışma Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik. 3 Ocak 1990 Tarih ve 20391 sayılı resmi gazete.

Yeminli Mali Müşavirlerin Tasdik Edecekleri Belgeler, Tasdik Konuları ve Tasdike İlişkin Usul ve Esasları Hakkındaki Yönetmelik, 4 Ekim 1997 ve 23130 sayılı resmi gazete.

Türkiye Muhasebe Standartları. İkinci Baskı, TÜRMOB Yayınları No:32 T穆DESK Seri No:1, Ankara 1997.

İnternet (Web) Kaynakları

http://www.acfei.com/certification_programs-crfa_invitation.php, (2.12.2003), **Adli Muhasebeci Olmak İçin Gereken Koşullar.**

<http://www.aicpa.org/antifraud/risk/38.htm> (5.6.2003), **SAS No.99'a Göre Hile Riski Faktörleri.**

http://www.alomaliye.com/halil_soyler_isletmelerde_yap_hileler_2.htm, (21.11.2003).

http://www.alomaliye.com/halil_soyler_isletmelerde_yap_hileler_4.htm, (25.11.2003).

<http://www.cfenet.com/about/about.asp> (2.12.2003), **ACFE Hakkında Bilgi.**

[http:// www.coso.org](http://www.coso.org), (16.5.2002), **COSO'nun İç kontrol Tanımı ve Hileli Finansal Raporlama Araştırması.**

<http://www.ifac.org/Store/...> (14.2.2002), **Uluslar arası Denetim Standardı.**

<http://komtas.com> (2.12.2003), **Aydın Meriç, İç Kontrol ve Gözetim Birimlerinde Veri Analizi. ACL Veri Analizi Programı Tanıtımı.**

<http://www.tide.org.tr> (30.6.2002), **İç Denetim Enstitüsü Hakkında Bilgi.**

<http://www.tide.org.tr/acl.html> (2.12.2003), **ACL Veri Analizi Programı Tanıtımı.**

<http://www.vergiportali.com/seminer.asp> (2.12.2003), **PWC'nin Avrupadaki Hile Araştırması.**